

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Temmuz / 2019

61

61. Sayı - Temmuz 2019
Number 61 - July 2019

KÜTAHYA
DÜMLUPINAR
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 61
TEMMUZ / JULY 2019

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Remzi GÖREN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor
Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Nurettin GÜLAÇTI/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özer ÖZÇELİK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eray ACAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dergi Sekreteryası / Secretariat of Journal
Arş. Gör. Pınar ÖZER

Kapak Tasarımı / Cover Design
Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dizgi / Typeset
Öğr. Gör. Betül AYHAN

Web Tasarım / Web Design
Alper YILMAZ

Resmi Yazışmalar / Official Correspondence
Hatice NAZLI

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN
2587-005X

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Elmira ADİLBEKOVA - Akhmet Yassawi University	Fadil HOCA - International Vizyon University
Selçuk AKÇAY – Afyon Kocatepe Üniversitesi	József KÁPOSZTA - Szent István University
Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	Bilhan KARTAL - Anadolu Üniversitesi
Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University	Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Akmatali ALIMBEKOV - Kyrgyz -Turkish Manas University	Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Arzu ARIDEMİR - İstanbul Üniversitesi	Musa MUSAI - International Vizyon University
Salih ARSLAN – Namık Kemal Üniversitesi	Gulnar NADİROVA - Al-Farabi Kazakh National University
Oğuz BAKKALBAŞI - Marmara Üniversitesi	Dick NG'AMBI - University of Cape Town
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University	Süleyman Emre ÖZCAN – Celal Bayar Üniversitesi
Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies	Ahmet ÖZEN – Dokuz Eylül Üniversitesi
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	H. Mustafa PAKSOY - Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi	Nelya Yu. POTAPOVA - University of World Economy and Diplomacy
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi	Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Gazi Üniversitesi	Kalina SOTİROSKA - International Vizyon University
İbrahim ERDOĞAN - Muş Alparslan Üniversitesi	Andela Jakšić STOJANOVIĆ - Mediterranean University
Birol ERKAN – Uşak Üniversitesi	İbrahim TAŞ - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University	Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University	Kemal YILDIRIM - Anadolu Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi	M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Nagy HENRIETTA - Szent István University	Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında, SOBİAD ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. **Türkiye Endüstri 4.0 Uygulamalarının Değerlendirmesi Panel Veri Analizi**
4.0 Evaluation of Industrial Applications in Turkey: Panel Data Analysis
Salih ÖZTÜRK, Yonca ALAŞAHİN 1-18
2. **CHP'nin Logosu Altı Ok'un Siyasal ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm'in Kültür ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelemesi**
The Investigation of Political and Cultural Representations of CHP's Logo the Six Arrows in Context of Democratic Criticisms of the Economy and the Culture Politics of Kemalism
Zeliha OCAK 19-36
3. **Finansal Yatırımlar Açısından Kriz Dönemlerinde Tobin Q Oranının Önemi: Borsa İstanbul Gıda Sektörü Üzerine Ekonometrik Bir Analiz**
The Importance of Tobin Q Ratio in Crisis Periods of Financial Investments: Borsa İstanbul Econometric Analysis on Food Sector
Erkan ALSU 37-48
4. **Tarım Sektörüne Sağlanan Mali Teşviklerin Tarım Sektörü Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği**
Of Agricultural Provided to the Financial Incentives Agricultural Development Influence on: In Turkey
Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ, Öznur Özel 49-64
5. **Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Piyasaları ile Ham Petrol Arasındaki Getiri ve Volatilite Yayılımı**
Return and Volatility Spillover Between Emerging Stock Markets and Crude Oil
Ahmet Galip GENÇYÜREK, Erhan DEMİRELİ 65-82
6. **Europe Journey: Turkey-Croatia**
Avrupa Yolculuğu: Türkiye – Hırvatistan
Mehmet Yunus ÇELİK 83-96
7. **Göçmenlere Yönelik Kimlik Politikaları: Kuramsal Boyutları ve Sınırlılıkları**
Identity Policies for Immigrants: Theoretical Aspects and Limitations
Derya ÇAKIR DEMİRHAN 97-107
8. **Şehir Kimliği ve Yazı Karakteri İlişkisi**
The Relationship of City Identity and Typeface
Eren Evin KILIÇKAYA BOĞ 108-120
9. **Toplum ve Suç Araştırmalarında Sınırları Aşan Bir Sorun “Çevrimiçi Çocuk İstismarı”**
A Problem That Exceed the Limits in Society and Crime Research: “Online Child Abuse”
Mustafa ÇALIŞKAN 121-130

- 10. İş Güvenliği Kültürünü Güçlendirmede Etkili Bir Faktör Olarak Güvenlik Liderliği ve Liderlik Tarzları**
Leadership Styles and Safety Leadership: A Remedy for Human Caused Occupational Accidents
Burcu AKDENİZ 131-143
- 11. ERP Sistemlerinin Muhasebe Bilgi Sistemine Entegrasyonu ve Finansal Raporlamaya Yansımaları**
An Integration of ERP Systems to Accounting Information System and Reflections on Financial Reporting
Niyazi KURNAZ, Ali KESTANE 144-157
- 12. İşsizlik, Reel Döviz Kuru ve Ham Petrol Fiyatlarının Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama**
Unemployment and Real Exchange Rate of Crude Oil Prices on Impact of Current: An Application on Turkey
Yavuz ODABAŞI, Mustafa ÇETİN 158-171
- 13. Seyitömer Höyük Akhaemenid Dönem Siyah Firnisli Gri Hamurlu Seramikleri**
Achaemenid Period Seyitömer Mound Black Glazed Gray Glay Ceramics
Hüseyin USTA 172-193
- 14. Kısa Gıda Tedarik Zincirinde Müşteri Muhasebesi**
Customer Accounting in the Short Food Supply Chain
Metin ÇALIK 194-206
- 15. Does Urbanization Induce the Health Expenditures? A Dynamic Macro-Panel Analysis for Developing Countries**
Kentleşme Sağlık Harcamalarını Arttırır mı? Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Dinamik Makro-Panel Analiz
Mümin Atalay ÇETİN, İbrahim BAKIRTAŞ 207-221
- 16. Effectiveness of Oral Repeated Reading With Autistic Language Learners**
Sözlü Tekrar Eden Okumaların Dil Öğrenen Otizimli Çocuklarda Etkileri
Ayhan KAHRAMAN, Cumhuri TEKŞEN 222-233
- 17. Katılımcı Demokrasilerde Baskı Gruplarının İşlev ve Yöntemleri**
Functions and Methods of Pressure Groups in Participatory Democracies
Eray ACAR 234-248

TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİ 4.0 UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: PANEL VERİ ANALİZİ*

Salih ÖZTÜRK^{1*}
Yonca ALAŞAHAN²

Öz

Endüstri 4.0 kavramı, yeni bir sanayi devriminin başlaması ve/veya başlangıcı olarak günümüzde önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomiye en önemli etkisinin üretim kesiminde olacağı öngörülen ve içinde bulunulan zamanın sanayi devrimi olarak kabul edilen Endüstri 4.0, son zamanlarda Türkiye özelinde de önem verilen konulardan biridir. Bu nedenle çalışmada, günümüze kadar gerçekleşmiş endüstri devirleri ele alınmış ve Endüstri 4.0 ile bu kavramın getirileri incelenmiştir. Bu amaçla, Küresel İnovasyon Endeksi'nde yer alan 9 ülke ve Türkiye ekonomisinden oluşan örneklem için Pedroni eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi kullanılarak Endüstri 4.0'ın ülkelerarası karşılaştırması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar; Türkiye'nin de Endüstri 4.0' da söz sahibi olabilmesi için daha fazla teknoloji ihracatı yapması ve yüksek teknoloji üretimi gerçekleştirmesini işaret etmektedir. Ayrıca bulgular, Türkiye'nin bu alanda eğitim ve Ar-Ge çalışmalarına daha fazla önem vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Teknoloji, Değişim.

JEL Kodları: F63, L50, O14.

4.0 EVALUATION OF INDUSTRIAL APPLICATIONS IN TURKEY: PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

The concept of Industry 4.0 has an important place today as the beginning and/or beginning of a new industrial revolution. Economy predicted to be the most significant impact on the production sector and within the time of the industrial revolution which is considered the industry 4.0 is one of the issues recently given special importance in Turkey. For this reason, in this study, the industrial cycles that have taken place up to the present day have been discussed and Industry 4.0 and its returns have been examined. For this purpose, using the Global Innovation Index Pedro is located in 9 countries and Turkey for sample consisting of the economy cointegration test and Granger causality analysis Industry 4.0 cross-border comparisons are made. Obtained results; Turkey's Industry 4.0 'also to export more technology to have a say and point to the realization of high-tech production. In addition, findings reveal that Turkey's need to give more importance to training and R&D efforts in this area.

Keywords: 4.0 Industry, Technology, Transformation.

JEL Codes: F63, L50, O14.

* Bu makale daha önce 3.Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresinde panel veri analizi olmayan şekliyle sunulmuştur.

¹ Prof. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
ORCID 0000-0001-6851-951X.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): salihozturk@nku.edu.tr

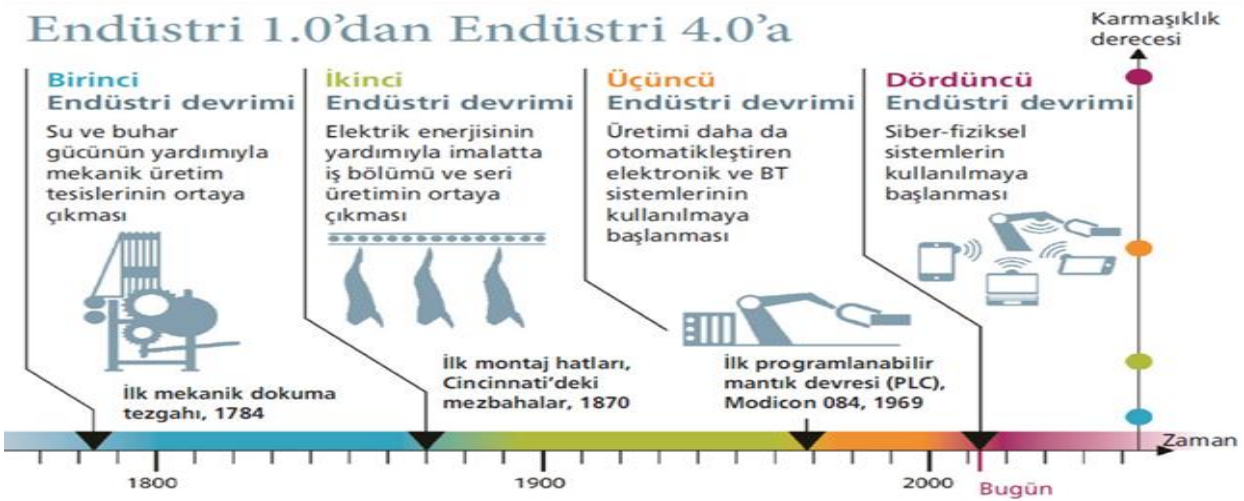
²YL Öğrencisi, Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Programı,
ORCID 0000-0001-8151-5599.

Başvuru Tarihi (Received): 05.06.2018 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Günümüzde ülkeler temel amaçları olan büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla özellikle sanayi sektörüne önem vermeye başlamışlardır (Eren, 2008). Son zamanlarda sürekli gelişim gösteren sanayi, artık dördüncü devrine giriş yapmış bulunmaktadır. Dördüncü sanayi devrimi (Endüstri 4.0) kavramı, ilk olarak 2011 yılında Almanya’da gerçekleşen Hannover Fuarı’nda gündeme gelmiştir. Teknoloji alanında önde gelen ülkelerden ABD ve Japonya gibi ülkeler hedeflerini Endüstri 4.0’a göre belirlemişlerdir. Dördüncü sanayi devriminin ortaya çıkmasındaki temeli oluşturan birinci, ikinci ve üçüncü sanayi devriminin katkıları genel olarak Şekil 1’de gösterilmiştir. Kronolojik sıraya göre incelendiğinde kişiler ve toplumlar ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli teknolojiyi bir adım öteye götürmeyi başarmışlardır.

Şekil 1: Endüstri Devriminin Aşamaları

Kaynak: <http://www.capital.com.tr/images/Haberler/er2.jpg> (Erişim: 12.02.2017).

İnsanoğlunun yaşadığı ilk büyük değişim avcılık-toplayıcılıktan tarıma geçişle olmuştur (Schwab, 2016). 18. yüzyılın ikinci yarısı (1760-1840 yılları) ilk sanayi devrimi buharlı makinelerin icadı ile başlamıştır. Bu dönemde demiryollarının inşası ve buhar makinelerinin üretimde kullanılması ile devam etmiştir. İkinci sanayi devrimi elektriğin kullanımı ile seri üretimin mümkün kılınması ile gerçekleşmiştir. Üçüncü sanayi devrimi 1960'lı yıllarda kişisel bilgisayarların internetin önderliğinde geliştiği dönem -dijital devrim- olarak adı geçen dönemdir. Bu dönemlerde gerçekleşen yeniliklerin tanımlanması bu şekildedir. Günümüzde ortaya çıkan yenilikler ise, dördüncü sanayi devriminin içinde bulunduğu göstermektedir.

Endüstri 4.0 ile üretimde robotların daha etkin rol aldığı, yapay zekanın gündeme daha çok geldiği, teknolojinin daha ileri seviyelere çıktığı veya çıkacağı hakkında beklentiler meydana gelmiştir. Ayrıca daha ileriki zamanlarda ekonomik birimlerin üretim ve tüketimin her aşamasında ve kişilerin ihtiyaçlarında Endüstri 4.0'ın getirileri ile farklı ürün talepleri/arzları ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Örneğin, Endüstri 4.0'la birlikte birbirleriyle haberleşen sensörler ile ortamı algılayabilen robotlar sayesinde daha hızlı üretim yapmak mümkün olacaktır. Bu nedenle verimli ve etkin bir üretim için ekonomik birimler açısından farklı makine, mal ve hizmetler talep edilecektir.

1. Tarihi Süreç

Almanya’da 2011 yılından bu yana “Endüstri 4.0” kavramı tartışılmaktadır. Burada ilk olarak Hannover Fuarı’nda gündeme gelen bu terimle, akıllı fabrikalar sayesinde daha hızlı ve seri üretimin olacağı, böylelikle müşterilere özel ürünlerin oluşturulacağı dile getirilmiştir. Ancak dördüncü sanayi devrimi sadece akıllı cihazlarla olmayacağı ve kapsamının daha geniş olacağı

beklenilmektedir. Gen dizilimlerinden nanoteknolojilere, yenilenebilir enerjilerden kuantum bilgi işleme kadar birçok yeniliği beraberinde getirecektir. Günümüzde yaklaşık 1.3 milyar kişinin hala elektrik erişimine sahip olmadığı, yani ikinci sanayi devrimi dünya üzerindeki tüm bireyler için gerçekleşmemiş ve benzer durumlar üçüncü sanayi devrimi için de görülmektedir. Fakat birinci sanayi devriminin getirdiği olan iplik makinesinin yayılması 120 yıl gibi uzun bir zaman almışken, üçüncü sanayi devriminin insanlara getirdiği olan internet iplik makinelerinin yayılma hızına kıyasla on yıldan daha kısa sürede gerçekleşmesine olanak vermiştir. İlerlemenin başlıca belirleyicisi bir toplumun teknolojik inovasyonu kucaklama derecesi olduğundan, küresel ölçüde bu hızı yakalayamayan bireyler ve toplumlar bulunabilmektedir.

1.1. Değişimin Baş Döndüren Hızı

Günümüzde çok sık kullanılan uygulama ve siteler (Uber, Alibaba, Siri vb.) bundan birkaç yıl önce adını bile bilen insan sayısı çok az miktarda iken günümüzde bilgiye ulaşım hızı artmış ve bu tarz uygulamalara ve sitelere ulaşım kolaylaşmıştır. Ulaşmada en önemli araç, şuan için akıllı telefonlardır. İlk kez 2007’de piyasaya sürülen akıllı telefonlar günümüzde sayısı 4 milyarı bulurken 2023 yılında 7 milyara ulaşması beklenmektedir. Artık şirketlerde bu teknolojik hız sayesinde daha az sermaye ile daha çabuk büyüme gözlemlenmektedir. 90’lı yıllardaki Detroit’i 2014 yılındaki Silikon Vadisi ile ele alınacak olunursa; Detroit’teki en büyük üç şirketin o yıllardaki piyasa değeri 36 milyar dolar, geliri ise 250 milyar dolar iken, çalışan sayısı ise 1.2 milyon idi. Silikon Vadisi’nde en büyük üç şirketin 1.09 trilyon dolar piyasa değeri var iken, aynı miktarlarda gelir elde ediyordu üstelik söz konusu olan durum ise 10 kat daha az çalışanı olmasıydı (Schwab, 2016). Bu şirketlerin dışında daha az sermaye ile daha hızlı büyüyen teknoloji şirketleri de vardır. Örneğin, Facebook, WhatsApp, Instagram bunlardan birkaçıdır.

4. Endüstri Devrimi’nin en önemli getirisinden biride yeryüzündeki tüm cihazların birbiriyle bilgi ve veri alışverişi için kullanacağı bir internet. Türkçeye cihaz tabanlı internet (internet of things) olarak çevrilebilecek bu kavram, kişisel bilgisayarların giderek yaşamımızdan çıkmaya başlayacağı ve bir gün bunların yerlerini giysiler, binalar, ulaşım araçları ile kargo paketleri gibi aklınıza gelebilecek her türlü araç ve gerece entegre edilmiş, sensör ve işleticilerle donanmış, internet bağlantılı “akıllı” elektronik sistemlere (siber fiziksel sistemler) bırakacağı yönündeki öngörüler olarak tanımlanmaktadır (Ege, 2014).

1.2. Gerçekleşmesi Muhtemel Dönüm Noktaları

Dünya Ekonomik Forumunun 2015 yılında yayınlanan raporunda toplumlarda 2025 yılına kadar yaşanacak 21 dönüm noktası belirtilmiştir. Tahmin edilen bu değişimler, dördüncü sanayi devriminin bize getirdiği değişimler olduğu görülmektedir. Bu değişimlerden bazıları, gerçekleşme olasılığına göre Tablo 1’de sıralanmıştır.

Tablo 1: Yaşanacak 21 Dönüm Noktası

- İnsanların yüzde 10’unun internete bağlanabilen giysiler giymesi
- İnsanların yüzde 90’ının sınırsız ve ücretsiz depolamaya sahip olması
- 1 trilyon sensörün internete bağlanması
- Okuma gözlüklerinin yüzde 10’unun internete bağlanması
- İnsanların yüzde 80’inin dijital bir varlığa sahip olması
- 3D yazıcılar ile ilk otomobil üretimi
- Nüfus sayımının büyük veri kaynaklarıyla gerçekleştiren ilk devlet
- İmplant edilebilir ilk mobil telefonun piyasada bulunur hale gelmesi
- Tüketici ürünlerinin yüzde 5’inin 3D basılması
- Nüfusun yüzde 90’ının internete düzenli erişebilmesi Nüfusunun yüzde 90’ının akıllı telefon kullanması
- Amerika’daki yollardaki otomobillerin yüzde 10’unun sürücüsüz otomobil olması
- 3D baskılı ilk karaciğer nakli
- Şirket denetimlerinin yüzde 30’unun YZ(yapay zeka) tarafından yapılması
- Bir devlet tarafından blockchain (blok zinciri) üzerinden ilk kez vergi tahsilatı yapılması

Kaynak: Deep Shift-Technology Tipping Points and Societal Impact, Gobar Agenda Council On The Future of Software and Society, World Economic Forum, Eylül 2015 (Erişim: 14.02. 2017).

2. Endüstri 4.0’ın Etkileri

2.1. Ekonomiye Etkileri

Endüstri 4.0’ın ekonomideki etkileri, ekonomik büyüme, istihdam, dış ticaret, enflasyon vb. gibi makro değişkenler üzerinde ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde en temel iki değişken olan büyüme ve istihdam üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

2.1.1. Büyüme Üzerindeki Etkiler

Dünya ekonomik forumu kurucusu ve başkanı olan Klaus Schwab, Endüstri 4.0’ın büyüme üzerindeki etkilerini iki zıt kesimin görüşüyle ele almıştır. Bir kesim dördüncü sanayi devriminin çoktan gerçekleşmiş, üretkenlik üzerindeki etkinin sona erdiğini söylerken bir diğer kesim ise kısa süre içerisinde üretkenlik, ekonomik büyümede bir sıçrayış meydana getireceğini düşünmektedir (Schwab, 2016).

Günümüzde küresel büyümenin yavaşladığı fark edilebilmektedir. Bu durumun nedenleri olarak yaşlanma ve üretkenlik kavramları gösterilebilmektedir. Nüfusu yaşlı olan toplumlar daha yavaş büyümeye devam etmektedir. Üretkenlikte ise gelişen ve değişen teknoloji ile daha az maliyetle daha fazla verimlilik alınabileceği düşünülebilmektedir. Üretimde kullanılacak olan cihazların birbiriyle veri alışverişini bu dönemde internet sayesinde sağlayacak olması görüşü de beklentiler arasındadır (Alçın, 2016).

2.1.2. İstihdam Üzerindeki Etkiler

Yeni teknolojiler çağımızda geniş bir kullanım alanına sahip olan teknolojiler olacaktır. Bu teknik gelişmeler bizlerin yaşamının her alanını olumlu ve olumsuz yönde etkileyecektir. Tarım ve sanayi devrimini yaşayan insanoglu yeni gelişmeler sonucunda bilgi çağına girmiş bulunmaktadır. Ekonomide en çok etkilenecek faktör ise istihdam olacaktır (Güloğlu ve Sertkan, 2003).

Teknolojik gelişmelerin üretim-üretkenlik üzerinde olumlu etkiler yaratacağını düşünecek olursak “Endüstri 4.0” da iş gücü piyasası üzerinde tam tersi bir etki göstermesi de beklenilmektedir. Başka araştırmacılar ise, yeni oluşacak değişimlerin sonunda insanlığı tam işsizliğe götüreceğini düşünmektedir (Schwab, 2016). Teknolojik ilerlemeler ile birlikte bazı iş kollarının yok olacağı varsayımı ve ilerleyen teknoloji ile birlikte ortaya çıkacak yeni iş kolları varsayımı istihdam alanında iki temel beklentidir. Bunlar da dünyayı son küresel krize sürükleyebilir ya da insanların bilim ve sanat ile uğraştıkları, çalışmak zorunda olmadıkları bir ütopyanın kapılarını açabilecektir (Durgun ve Büyükbayrak, 2016).

Tablo 2, meydana gelen teknolojik gelişmelerden etkilenebilecek bazı meslek gruplarını göstermektedir. Bu bağlamda, hızla gelişen teknoloji mevcut mesleklerin insan emeği ile gerçekleştirilmesi yerine daha kısa sürede bu işlerin makine veya bilgisayarlar ile gerçekleştirilmesi sonucunda bir takım meslek grubunda işsiz kalmalar ile karşı karşıya kalılabileceği bir durum söz konusu olacaktır. Diğer taraftan teknolojik gelişmelerin yeni işgücü piyasası oluşturup istihdam alanında işsiz kalanlara yeni iş olanakları sağlayacağı bir durum da söz konusu olabilecektir. Böyle durumların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği önümüzdeki yıllarda tecrübe edilecektir.

Tablo 2: Yaşanacak Teknolojik Değişimden (Otomasyon) Etkilenecek Mesleklerin Sıralaması

-
- Tele-pazarlamacılar
 - Vergi Danışmanları
 - Sigorta Ekspertleri, Otomobil Hasarları
 - Hakemler ve Diğer Spor Görevlileri
 - Mahkeme Katipleri
 - Restoran ve Kafelerde Garsonlar
 - Emlak Komisyoncuları
 - Tarım İşçileri Aracıları
 - Sekreterler ve İdari Asistanlar (Hukuk, Tıp ve Yönetim dışında)
 - Kuryeler
 - Akıl Sağlığı ve Madde Bağımlılığı Sosyal İşçileri
 - Koreograflar
 - Doktor ve Cerrahlar
 - Psikologlar
 - İnsan Kaynakları Yöneticileri
 - Bilgisayar Sistem Yöneticileri
 - Antropologlar ve Arkeologlar
 - Deniz Mühendisleri ve Bahriye Mimarları
 - Satış Yöneticileri
 - Genel Müdürler
-

Kaynak: Carl Benedikt Frey ve Michael Osborne, Oxford Üniversitesi, 2013 (Erişim: 18.02. 2017).

2.2. Ulusal ve Küresel Etkileri

Endüstri 4.0 getireceği değişimler kamu kurum ve kuruluşlarının işleyişini yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Özellikle hükümetleri ulusal ve yerel düzeyde kamu ve özel sektörle iş birliğinde yenilikler yaparak kendini yeniden düzenlemeye mecbur kılmaktadır. Günümüze kadar yaşanan sanayi devrimlerinde hükümetlerin üzerine çok fazla görev düşmemiş olsa da, Endüstri 4.0'da hükümetleri bekleyen bir tehlike vardır. Bu tehlikenin üstesinden gelmek inovasyonun gelişmesini destekleyerek mümkün olacaktır.

İş gücü piyasasında yeni tür işler çıkacak bu yeni işler vatandaşlara daha esnek çalışma saatleri, iş piyasasında yeni inovasyon dalgası meydana getirebilecektir. Günümüz bilgi toplumunda bilgi asimetrisi önemli ölçüde gücün kimde olacağını belirleyebilir. Çünkü teknolojiyi kullanabilen toplumlar yapma gücüne sahip olacaktır. Ancak "4. Sanayi devriminde önceki sanayi devrimlerindeki gibi gelişen ülkeler mi söz sahibi olacaktır? Hangi ülkeler bu dönemde sıçrama yaratabilecektir?" gibi bir takım sorular cevaplanmayı bekleyecektir. Endüstri 4.0, alt yapısı gelişmiş ekonomileri dönüştürecek ve küresel ekonomi bütünüyle etkilenecektir. Örneğin, otomasyon ağırlıklı işler AB ve ABD'ye geri dönecektir şeklinde öngörülebilmektedir (Yılmaz, 2016).

Genelden özele, yani küreselden ulusal alana bakıldığında, kentsel olarak gerçekleşen değişimler; dijital olarak programlanabilen mekanlar, su ağı, sosyal ağlar aracılığıyla ağaçları evlat edinmek, yeni kuşak mobilite, birlikte üretme-birlikte ısıtma ve birlikte soğutma, talep-üzeri mobilite, akıllı sokak direkleri öngörülerden birkaçıdır. Gerçekleşen ve gerçekleşmesi muhtemel teknolojik

gelişmeler güvenlik alanında da tehlikeler oluşturacaktır. Aynı zamanda iş piyasasında da artan eşitsizlikler meydana gelecektir. Günümüzde giderek artan göçler bireylerin birbirine olan hoşgörüsünü artırmayıp aksine birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olacak ve bunun sonucunda da toplumlar daha çok birbirinden ayrışacaktır. Yeni teknolojilerin bu durumlar sonucunda kullanılacak olduğu düşünülürse, uluslararası güvenlik açısından tehdit olarak da kullanılabilecekleri açıktır.

2.3. Topluma Etkileri

Sanayi devrimlerinin hem üretimde hem de nüfusta etkileri ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni gelişen ve gelişmekte olan teknolojinin tıp alanına da yansıdığı durumlardır (Küçükkalay, 1997). Toplumlar açısından bu durum sanayi devriminin yarattığı olumlu sonuç olarak görülebilmektedir. Toplumlar için en büyük sorun ise yeni modernliği nasıl karşılayıp uyum sağlanılacağıdır. Esas mesele toplumda cehalet ile başa çıkmakta eğer ki yeniliklere uyum sağlayabilen toplum söz konusu ise, Endüstri 4.0’a uyum sağlamama gibi sorunla karşılaşılacaktır.

Robot sayılarındaki artış ve algoritmalar piyasada emekten daha çok sermayenin tercih edilmesine neden olacaktır. Böyle bir dönemde kazanan kesim ise; iş gücü sarf eden, düşük sermaye ile yeni işlere girişen kesim değil yeni fikirler, ürünler ve hizmetler sunan inovasyonu yakından takip eden kesim olacaktır.

2.4. Bireysel Etkiler

Dördüncü sanayi devrimi sadece toplumu oluşturan bireylerin üretime nasıl katıldıklarını değiştirmekle kalmayacaktır. Aynı zamanda bireylerin düşünce yapılarını, tüketim alışkanlıklarını, kimliğini, mahremiyet anlayışını da değiştirecektir. Belki de ilerleyen zamanlarda diğer bireyler ile olan ilişkilerimizi, insan sağlığını da etkileyebilecektir.

Bu dönemlerde YZ (Yapay Zeka) sürekli gündemde olacak ve endüstri 4.0’ın getirdiği inovasyonlardan sadece biri olacaktır. Teorik fizikçi ve yazar Stephen Hawking ile bilimci arkadaşları (Stuart Russell, Max Tegmark ve Frank Wilczek) yapay zeka (YZ) sonuçları üzerine: “YZ’nin kısa vadedeki etkisi onu kimin kontrol ettiğine bağlı olacakken, uzun vadedeki etkisi genel olarak kontrol edilip edilemeyeceğine bağlı kalacaktır.” şeklindeki yorumundan bu teknolojik gelişmenin bize yarar sağlayacağı ya da zarar getireceğini önceden tahmin edip ona göre önlemleri almamız gerektiği konusunda insanoğlunu uyarmaktadır.

3. Türkiye’de Endüstri 4.0

Gelişen teknoloji devrinde Türkiye inovasyon konusuna önem vererek yeni yabancı yatırımları ülkesine çekmek için çalışmalarını bu yönde yapmalı bu sayede küresel piyasada kendine yer edinmelidir. Endüstri 4.0 döneminin yakın gelecekte yaşanacağını düşünecek olursak: Türkiye’nin sanayi, teknoloji ve kalkınma politikalarında verimlilik ve ihtiyaç odaklı stratejilere odaklanması gerektiği sinyali verilmektedir. Ülkenin orta gelir tuzağından çıkması, verimlilik esaslı ekonomilerden bilgi ekonomisine adım atabilmesi ise doğru tanımlanmış ihtiyaçlara yönelik etkili stratejiler geliştirilebilmesine bağlıdır (EKOIQ, 2014).

Bunun için ülkemizde gelecek planlamaları yapılmaktadır. Örnek verecek olursak; 25 Öncelikli Dönüşüm Programı, 64.Hükümet Programı ve Eylem Planı ile ülkeye nitelik sıçraması yaşatması hedeflenmektedir. Girişimci Bilgi Sistemi’nin 2014 yılı sonuçlarına göre, imalat sanayi ülkedeki cironun yüzde 27,7’sini gerçekleştirmesine rağmen toplam faaliyet karının yüzde 43,8’ini üretmektedir. Tüm sektörlerin ortalama faaliyet karı yüzde 3,9 olurken, imalat sanayinin ortalama faaliyet karı ise yüzde 6,1 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi’nin uzun dönemli vizyonunu, “Orta yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerde, Afro-Avrasya’nın tasarım ve

üretim üssü olmak” şeklinde belirlediği açıklaması yapılmıştır³ (Ersoy, 2016). Ülkemize düşen görev küresel ekonomide kendine iyi bir seviye belirlemek için hedeflerini gerçekleştirmek olacaktır. Sanayi 4.0 devriminin yakalanması ve öncü ülkeler arasında yer alınması için tüm paydaşların ortak bir ülke planı ve hedefi çevresinde odaklanarak çalışması zorunluluk arz etmektedir. Türkiye önündeki bu fırsatı hayata geçirmek için gerekliliklerini, önceliklerini ve bir yol haritasını ortaya koymalıdır. Bu yol haritasının tüm paydaşlarla işbirliği içinde ve kararlı bir şekilde uygulanması önümüzdeki on yıl için ülke gündeminin en temel maddelerinden biri olmalıdır (Tüsiad, 2016).

4. Araştırma

4.1. Literatür Taraması

Lee ve Hong (2010), 71 ülke için 1970-2004 yılları için yapmış olduğu çalışmada, özellikle yüksek teknoloji ürünlerin ihracatını yapan ülkelerin ekonomik büyümesinin geleneksel veya düşük teknoloji ürün ihracatı yapan ülkelere göre daha hızlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Burmaoğlu (2012), ülkelerin ulusal inovasyon göstergeleri ile ulusal lojistik performansları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapmış olduğu çalışmada lojistik performansı ile inovasyon göstergeleri arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Uzay vd. (2012), 1995-2005 yılları arasındaki Türkiye'nin imalat sanayisinin yapmış olduğu ihracat ile AR-GE harcamaları, reel döviz kuru oynaklığı ve Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 40 ülkenin gelirleri ile arasındaki ilişkiye panel veri analizinde sabit etkiler yaklaşımı ve genelleştirilmiş EKK yöntemi ile bakılmıştır. Türkiye imalat sanayinin tüm sektörlerini kapsayan analizde AR-GE harcamaları ve ihracat arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Bu yüzden Türkiye'de ihracatın kısa süreli artışında etkili olan ihracat teşvik politikalarıyla birlikte uzun dönemli desteklenmesi gerekmektedir. Elde edilen bir diğer sonuç ise döviz kuru ile döviz kuru oynaklığında Türkiye'de imalat sanayi performansı üzerinde etkili olabileceğidir.

Amaghouss ve Ibourk (2013), OECD ülkelerinin girişimcilik, yenilik ve ekonomik büyüme 2001-2009 yılları verileri ile panel veri yöntemiyle araştırma yapılmıştır. Modelde girişimciliği ölçmek için girişimcilik aktiviteleri ve yenilik verilerin kullanıldığı çalışmada girişimcilik aktiviteleri ve yeniliğin, ekonomik büyüme üzerinde önemli ve olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir.

Göçer (2013), 1996-2012 dönemi 11 Asya ülkesinin verileri kullanılarak yatay kesit bağımlılığında panel veri analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda gelişmekte olan ülkelerin yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için katma değeri yüksek – ileri teknoloji ürünleri üretmesi ve ihraç etmesi gerekmektedir. Bunun içinde AR-GE harcamalarına milli gelirden daha fazla pay ayırmaları ve ileri teknoloji ürün üretimi gerçekleştirecek yüksek nitelikli iş gücünün yetiştirilmesine yönelikte eğitimde düzenlemeler yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Özdamar (2014), Türkiye'nin AB ile ticareti ve AB' ye karşı rekabet gücü endüstri içi ticaret indeksi, marjinal endüstri içi ticaret indeksi ve sektörel bilateral ticaret yoğunlaşma indeksleri ile 1996-2012 dönemi için incelemiştir. Ulaşılan sonuçlar ise, Türkiye'nin AB'ye ihracatının orta-düşük teknoloji düzeyine, AB'den ithalatının ağırlıklı ortalaması orta-ileri teknoloji düzeyine karşılık geldiğidir. Türkiye AB karşısında ileri teknoloji sanayilerin toplamı ve orta-ileri teknoloji sanayilerin toplamı ile ilgili rekabet dezavantajına, düşük teknoloji sanayilerin toplamı düzeyinde yüksek değerde, orta-düşük teknoloji sanayilerin toplamı düzeyinde ise sınır değerde rekabet gücüne sahip olduğu görülmüştür.

Taş (2017), çalışmasında küresel inovasyon kavramında eğitimin önemine vurgu yapmıştır. İnovasyon süreçlerini başarı ile gerçekleştiren ülkelerde ekonomilerinde de önemli gelişmeler

³ <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum> (Erişim: 25.02.2017).

görülmüştür. Ülkemiz ise diğer ülkelerle kıyaslandığında çok geri sıralarda yer aldığı ve bunun sebebi olarak inovasyon farkındalığının toplumda yaratılmamış olması gösterilmiştir. Çözüm olarak hükümet, kurum ve kuruluşlar, akademik çevre ve sanayi kuruluşları arasında işbirliğinin olması gerektiği sonucuna varılmıştır.

4.2. Ampirik Analiz

4.2.1. Veri Seti

Panel veri analizi hem zaman serilerinin hem de yatay kesit serileri kullanarak değişkenler arası ilişkiyi ekonometrik anlamda inceleyen analiz şeklidir (Baltagi, 2001). Sadece zaman ya da sadece yatay kesit verilerinin analiz yapmaya yetersiz kaldığı durumlarda panel veri analizinden faydalanılmaktadır. Panel veri analizinde kullanılan birim; kişi, ülke, firma veya ülkeleri belirtmektedir.

4.Sanayi (Endüstri) devriminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek üzere on ülke belirlenmiştir. Bunlar; Türkiye, Japonya, Almanya, Kanada, Kore, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Danimarka, İsviçre ve Singapur’un 2011-2016 yıllarına ait GSYH (büyüme %’si), Küresel İnovasyon Endeksi, Patent Başvuru Sayısı, AR-GE harcamaları (GSYH’nin %’si) ve Yüksek Teknoloji İhracatı (imal edilen ihracatın %’si) verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Ele alınan ülkeler küresel inovasyon endeksinde ilk 20’de yer alan ülkeler arasından seçilmiş, buna ek olarak Türkiye de analize dahil edilmiştir. Değişkenlere ilişkin ayrıntılı bilgiler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Değişkenlerin Bilgisi

Değişkenin Adı	Açıklama	Kaynak	Tanımı
GDP	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	Dünya Bankası	Bir ülke sınırları içerisinde belli bir zaman içerisinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para cinsinden değeridir.
GII	Küresel İnovasyon Endeksi	Küresel İnovasyon Endeksi	Ülkelerin yenilikçi araştırma ve ürünler için ayırdıkları kaynakları detaylı bir şekilde incelemeye olanak veren endekstir.
HTE	Yüksek Teknoloji İhracatı	Dünya Bankası	Yüksek Teknoloji içerikli sektörlerde (havacılık ve uzay, bilgisayar, elektronik, optik ve ilaç) yapılan ihracatı göstermektedir.
PA	Patent Başvuru Sayısı	Dünya Bankası	Buluş konusu olan ürünü belirli bir süre üretebilme-kullanabilme-satabilme veya ithal edebilmesi için yapılan patent başvurularının sayısını gösterir.
R&D	Ar-Ge Harcamaları	Dünya Bankası	Teknolojik gelişmeler için yapılan çalışmalara bir bütün olarak bakıldığında Ar-Ge çalışmaları olarak söylenebilmektedir. Bu çalışmalara yapılan harcamalara da Ar-Ge harcamaları denilmektedir.

Çalışmada 10 ülkenin 2011-2016 yıllarının Küresel İnovasyon Endeksi, Yüksek Teknoloji İhracatı, AR-GE Harcamaları ve Patent Başvuruları değişkenleri ele alınmıştır. Küresel İnovasyon Endeksinin oluşturulmasında iki alt endeks bulunmaktadır. Bunlar, inovasyon girdi alt endeksi ve inovasyon çıktı alt endeksi olmak üzere iki temel endeksten meydana gelmektedir. Girdi alt endeksinde kurum kuruluşlar, insan kaynağı-araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği ve iş gelişmişliği olmak üzere beş alt başlıktan, çıktı alt endeksi ise bilgi - teknoloji çıktıları ve yenilikçi çıktılar olmak üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır. Bu değişken ile ülkelerin inovasyon hakkında izleyecekleri politikalara yön verilebilmektedir. Yüksek Teknoloji İhracatı ile ülkeler ürettikleri ve pazarladıkları teknoloji sayesinde rekabet ortamında söz sahibi olabilmektedir. AR-GE

Harcamaları ve Patent Başvuruları ile de ülkelerin teknolojiye ve gelişmişliğe ne kadar açık olduğu saptanabilmektedir. Bu nedenle 4. Endüstri devrimi hakkındaki analizde söz konusu değişkenler tercih edilmiştir.

Küresel İnovasyon Endeksi, ülkelerin sadece sahip olduğu kapasiteleri belirtmek için değil bir ülkenin inovasyon hakkında izleyeceği politika ve uygulamaları da ele almak amacıyla oluşturulan endekstir (Savaşçı, 2017). Küresel İnovasyon Endeksi INSEAD (The Business School for The World) ve WIPO (World Intellectual Property Organization) birlikteliğinde hazırlanan bir analizdir. Bu analizde sadece Ar-Ge ve teknoloji ağırlıklı verilerden yola çıkılmamaktadır. Küresel İnovasyon Endeksinin hesaplanmasında dört ölçüm ele alınmaktadır. Bunlar; Genel Küresel İnovasyon Endeksi, girdi endeksleri, çıktı alt endeksleri ve inovasyon etkililik oranıdır (Hancıoğlu, 2016).

Yüksek teknoloji ise, genel tanımlaması yapılacak olursa gelişmiş teknoloji anlamında kullanılmaktadır. Yüksek teknoloji kavramıyla geçmiş veya gelecekte ziyade içinde bulunduğumuz zamandaki teknoloji kast edilmek istenmektedir (Akgün ve Polat, 2011). Ülkelerin farklı gelir düzeylerine ve farklı ekonomik büyüklüklere sahip olmasının temel nedeni de sahip oldukları teknoloji seviyeleri ve bunun sonucunda üretmiş oldukları farklı teknoloji seviyelerine sahip ürünlerdir. Ülkelerin bu farklılıkları kapatabilmesinin bir yolu yüksek teknoloji ürünleri üretmesi ve ihraç etmesi ile mümkün olabilmektedir.

AR-GE harcamaları verisi, OECD tarafından Ar-Ge; sistematik bir temele dayalı beşeri, toplumsal ve kültürel bilgi birikimini arttıran yaratıcı faaliyetlerin yürütülmesi ve bu bilgi birikiminin yeni uygulamalarda kullanımı şeklinde tanımlanmaktadır. AR-GE çalışmaları bilgi birikimini arttırmaya yönelik ya da mevcut olan teknolojiye ek yenilikler getirme amacıyla yapılan çalışmalardır denilebilmektedir.

AR-GE üç aşamadan meydana gelir:

- Temel araştırma; belirli bir uygulama ile şartlandırılmadan, var olan olguların üzerinde yeni bilgiler edinmek amacıyla yapılan çalışmalardır.
- Uygulamalı araştırma; belirli bir amaç uğrunda yeni bilgiler edinmek için yapılan çalışmalardır.
- Deneysel geliştirme; yapılan çalışmalardan elde edilen bilgilerle oluşturan ya da var olan hizmet veya ürünlerin üzerine yenilikler eklenerek yeniden üretilmesine yönelik çalışmaların olduğu aşamadır şeklinde tanımlanabilmektedir.

Patent Başvuruları verileri, bir ülkedeki (firma, işletme vb.) patent başvuru sayıları ne kadar fazla ise o ülkede yeniliklere, bilime ve gelişmeye verilen önemde o kadar fazla olduğunun göstergesidir. Patent başvuruları bu yeniliklerin hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca ülkelerin patent başvuru verilerine bakarak ülkelerin rekabet gücünü, sektörel uzmanlaşması ve üretmiş olduğu teknolojik ürün dönemlerini araştırmamızda yardımcı olabilmektedir (Bozkurt, 2016).

4.2.2. Model

Panel veri yönteminin tahmin regresyon modeli şu şekilde gösterilebilir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Burada $t=1, \dots, T$ 'ye kadar zamanı ifade etmektedir. i yatay kesitleri ve değişkenlerin ait olduğu araştırılan ilişkilerin geçerli olduğu kütleyi ($i=1, \dots, N$) ifade etmektedir. Sabit terim içermeyen X_{it} 'de K tane değişken vardır. α_i t zaman boyunca sabit olarak alınan ve i her bir yatay kesite ait etkileri göstermektedir (Egeli ve Egeli, 2007).

Panel veri analizinde hata terimlerinin yapısına göre modeller kurulmaktadır. Bunlar; sabit etkiler (fixed effects) ve rassal etkiler (random effects) olmak üzere iki tür şeklindedir.

Sabit ve rassal etki modelleri arasındaki temel farklılık kukla değişkenlerin farklı roller üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Eğer kukla değişkenler sabit terimin (intercept) bir parçası olarak dikkate alınıyorsa, bu bir sabit etki modelidir. Kukla değişkenler bir hata terimi olarak dikkate alınıyorsa rassal etki modelinden söz edilebilir (Uğurlu, 2015).

Bu iki model arasındaki bir diğer fark, sabit ve zaman etkisinin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisinin olup olmaması durumudur. Gerçekte sabit etkili tahminci ve rassal etkili tahminci modellerinin kusursuz olduğu söylenemez. Bunu şöyle açıklayabiliriz; rassal etkili tahmincinin gerçek etkinin üstünde sapmalı tahminler vermesi ve buna karşılık sabit etkili tahminci modelinin de gerçek etkinin altında tahminler vermesidir (Johnson ve Dinardo, 1997).

N'nin T'ye göre küçük olduğu bir panel verisinin bir örneğini ele almaktayız. Sadece N = 10 yatay kesit birimleri bunlar; Türkiye, Japonya, Almanya, Kanada, Kore, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Danimarka, İsviçre ve Singapur ifade etmekte iken ülkeler için T = 25 zaman serisi gözlemlerini içermektedir (Griffiths vd., 2012). Analizde ele alınan modellerden ikisi şu şekilde kurulmuştur:

$$GDP_{TÜRKİYE} = \beta_{1,TÜRKİYE} + \beta_{2,TÜRKİYE} GII_{TÜRKİYE} + \beta_{3,TÜRKİYE} HTE_{TÜRKİYE} + \beta_{4,TÜRKİYE} PA_{TÜRKİYE} + \beta_{5,TÜRKİYE} R\&D_{TÜRKİYE} + \varepsilon_{TÜRKİYE} \quad (2)$$

$$GDP_{JAPAN} = \beta_{1,JAPAN} + \beta_{2,JAPAN} GII_{JAPAN} + \beta_{3,JAPAN} HTE_{JAPAN} + \beta_{4,JAPAN} PA_{JAPAN} + \beta_{5,JAPAN} R\&D_{JAPAN} + \varepsilon_{JAPAN} \quad (3)$$

Denklem (2) ve (3), örnek olarak Türkiye ve Japonya için kurulan denklemi göstermektedir. Denklemde; GDP büyüme oranı, GII küresel inovasyon endeksi, HTE yüksek teknoloji ihracatı, PA patent başvuruları ve R&D AR-GE değişkenlerini ifade etmektedir.

4.3. Yöntem ve Bulgular

4.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 4: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GDP	2.568122	1.949136	0.286321	11.11350
GII	55.76350	7.236052	34.10000	64.80000
HTE	19.37093	12.25748	1.829741	67.43240
R&D	2.6265	0.891633	0.858010	4.277460

Tablo 4’te analizde ele alınan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Bu sonuçlara bakıldığında, 2011-2016 yıllarına ait seçilen 10 ülkenin yıllık verileri ile yapılan analizde büyümenin 2.568; Küresel İnovasyon yani ülkelerin yeniliklere verdiği önem 55.763; yüksek teknoloji ihracatı 19.370; patent başvuruları 45329.12; AR-GE harcamaları 2.626 ortalama olarak gerçekleştiği görülmektedir. Değişkenlerin standart sapması ve maksimum, minimum değerleri de tabloda yer almaktadır.

4.3.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Ekonometrik analizi gerçekleştirmek için seçmiş olduğumuz verilerin durağan olması daha sağlıklı (sahte regresyon sorununu engellemek için) sonuçlar vereceğinden dolayı modelde

kullanılan değişkenlerin durağanlık testleri yapılmıştır. Sonuçları her bir değişken için ayrı ayrı olmak üzere verilmiştir. Her bir değişken için elde edilen durağanlık analizi sonuçları düzey ve birinci fark değerleri itibariyle Tablo 4.1, 4.2, 4.3, 4.4 ve 4.5'te verilmiştir.

Tablo 4.1: GDP Birim Kök Testi Sonuçları

	I(0) t-istatistiği	I(0) olasılık (p) değeri	I(1) t-istatistiği	I(1) olasılık (p) değeri
Levin, Li&Chu t	-7.72679	0.0000	-18.9684	0.0000
Im, Pesaran and Shin W- stat	-1.73586	0.0413	-6.42155	0.0000
ADF-Fisher Chi-square	35.3160	0.0185	54.6946	0.0000
PP-Fisher Chi-square	44.7556	0.0012	67.7477	0.0000

Tablo 4.2: GII Birim Kök Testi Sonuçları

	I(0) t-istatistiği	I(0) olasılık (p) değeri	I(1) t-istatistiği	I(1) olasılık (p) değeri
Levin, Li&Chu t	-7.97358	0.0000	-12.4877	0.0000
Im, Pesaran and Shin W- stat	-0.74038	0.2295	-4.18299	0.0000
ADF-Fisher Chi-square	27.4860	0.1221	45.2939	0.0010
PP-Fisher Chi-square	36.2670	0.0143	47.6498	0.0005

Tablo 4.3: HTE Birim Kök Testi Sonuçları

	I(0) t-istatistiği	I(0) olasılık (p) değeri	I(1) t-istatistiği	I(1) olasılık (p) değeri
Levin, Li&Chu t	-0.67527	0.2498	-2.82309	0.0024
Im, Pesaran and Shin W- stat	1.79027	0.9633	-1.88715	0.0296
ADF-Fisher Chi-square	11.4104	0.9349	30.2238	0.0663
PP-Fisher Chi-square	13.5510	0.8525	35.7171	0.0166

Tablo 4.4: PA Birim Kök Testi Sonuçları

	I(0) t-istatistiği	I(0) olasılık (p) değeri	I(1) t-istatistiği	I(1) olasılık (p) değeri
Levin, Li&Chu t	-4.13550	0.0000	-8.46704	0.0000
Im, Pesaran and Shin W- stat	0.22112	0.5875	-1.82901	0.0337
ADF-Fisher Chi-square	22.1519	0.3323	26.6080	0.1467
ADF-Fisher Chi-square	31.2312	0.0522	32.1553	0.0417

Tablo 4.5: R&D Birim Kök Testi Sonuçları

	I(0) t-istatistiği	I(0) olasılık (p) değeri	I(1) t-istatistiği	I(1) olasılık (p) değeri
Levin, Li&Chu t	-5.28258	0.0000	-29.7209	0.0000
Im, Pesaran and Shin W- stat	-2.01339	0.0220	--	--
ADF-Fisher Chi-square	22.2992	0.3245	39.1618	0.0003
ADF-Fisher Chi-square	31.4037	0.0501	46.6906	0.0000

Birim kök testlerinin analizi yapılırken sabitli ve trendsiz model kullanılmıştır. Bu sonuçlara göre GDP, AR-GE, Patent Başvuruları, Küresel İnovasyon Endeksi H0 hipotezini reddederek düzeyde durağan olduğu anlaşılmıştır (%1’lik değerleri için, Yüksek Teknoloji İthalatı verileri ise %10’luk değerde durağan olduğu görülmüştür).

4.3.3. Pedroni Eşbütünleşme Testi

Pedroni 1995-1997 yıllarında eşbütünleşme analizi yaparken iki değişkenli modellerden faydalanarak çok değişkenli regresyon modellerini kullanmıştır (Pedroni, 1999: 653). Pedroni’nin kullanmış olduğu tüm testler aşağıdaki denklemden elde edilen artıklardan oluşmaktadır. Bundan dolayı ilk aşama eşbütünleşme regresyonundan elde edilen artıkları hesaplanmaktadır (Pedroni, 1999: 656).

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \delta_{it} + \beta_{1i}X_{1i,t} + \beta_{2i}X_{2i,t} + \dots + \beta_{mi}X_{mi,t} + e_{i,t} \quad t=1, \dots, N \quad m=1, \dots, M \quad (4)$$

Panel Eşbütünleşme testinde dördü grup içi üçü gruplar arası yaklaşım olmak üzere toplam yedi farklı yaklaşımla eşbütünleşme durumu test edilmiştir. Sonuçlar büyüme değişkeninin verileri ile her bir değişkenin sınanması şeklinde ayrı ayrı tablolar halinde gösterilmiştir. Bu test için hipotezlerimiz;

H₀: Seriler Arasında Eşbütünleşme Yoktur.

H₁: Seriler Arasında Eşbütünleşme Vardır.

GDP ve Küresel İnovasyon Endeksi Sonuçları

GDP ve Küresel İnovasyon Endeksi verileri arasında eş bütünleşme testine bakıldığı zaman 7 kriterden sadece birinde H₀ reddedilememiştir (0.71351 >0.05).

Tablo 5: Gdp ve Küresel İnovasyon Endeksi Verilerinin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi	Test İstatistiği	Olasılık (p)
Panel v-İstatistiği	3.607747	0.0002
Panel rho-istatistiği	-2.335548	0.0098
Panel PP-İstatistiği	-4.998192	0.0000
Panel ADF-İstatistiği	-4.224782	0.0000
Group rho-İstatistiği	0.563573	0.7135
Group PP-İstatistiği	-6.189724	0.0000
Group ADF-İstatistiği	-4.727773	0.0000

GDP ve Yüksek Teknoloji İhracatı Sonuçları

GDP ile Yüksek Teknoloji İhracatı verileri arasında eş bütünlüğe baktığımızda 7 kriterden sadece birinde H_0 hipotezini reddedemediğimiz görülmektedir ($0.7192 > 0.05$).

Tablo 5.1: *Gdp ve Yüksek Teknoloji İhracatı Verilerinin Eşbütünlük Testi Sonuçları*

Pedroni Eşbütünlük Testi	Test İstatistiği	Olasılık (p) Değeri
Panel v-İstatistiği	1.643745	0.0501
Panel rho-İstatistiği	-2.004019	0.0225
Panel PP-İstatistiği	-4.445262	0.0000
Panel ADF-İstatistiği	-3.715974	0.0001
Group rho-İstatistiği	0.580433	0.7192
Group PP-İstatistiği	-5.862301	0.0000
Group ADF-İstatistiği	-4.650202	0.0000

GDP ile Patent Başvurusu Sonuçları

GDP ile Patent Başvurusu verisi için 7 kriterden sadece 4 kriterde H_0 hipotezi reddedilebilmektedir.

Tablo 5.2: *Gdp ve Patent Başvurusu Verilerinin Eşbütünlük Testi Sonuçları*

Pedroni Eşbütünlük Testi	Test İstatistiği	Olasılık (p) Değeri
Panel v-İstatistiği	-0.532741	0.7029
Panel rho-İstatistiği	-1.190592	0.1169
Panel PP-İstatistiği	-3.480706	0.0003
Panel ADF-İstatistiği	-2.827074	0.0023
Group rho-İstatistiği	0.560768	0.7125
Group PP-İstatistiği	-6.428830	0.0000
Group ADF-İstatistiği	-5.256371	0.0000

GDP ile AR-GE Harcamaları Sonuçları

GDP ile AR-GE Harcamaları arasında eş bütünlüğe bakıldığında 7 kriterden 5'inde H_0 hipotezini reddedebilmekteyiz.

Tablo 5.3: *Gdp ve Ar-Ge Harcamaları Verilerinin Eşbütünlük Testi Sonuçları*

Pedroni Eşbütünlük Testi	Test İstatistiği	Olasılık (p) Değeri
Panel v-İstatistiği	1.511848	0.0653
Panel rho-İstatistiği	-2.012826	0.0221
Panel PP-İstatistiği	-7.013004	0.0000
Panel ADF-İstatistiği	-5.662305	0.0000
Group rho-İstatistiği	0.746798	0.7724
Group PP-İstatistiği	-6.428830	0.0000
Group ADF-İstatistiği	-5.781057	0.0000

4.3.4. Panel Regresyon Analizi Sonuçları

Klasik model tahmin sonuçları Tablo 7’ de verilmiştir:

Tablo 6: *Panel Veri Analizi Klasik Modelin Tahmin Sonuçları*

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Olasılık (p) Değeri
Sabit	13.50575	7.199221	0.0000
GII	-0.180862	-4.670241	0.0000
HTE	0.072408	2.858451	0.0066
PA	-1.70E-07	-0.062569	0.9504
R&D	-0.805070	-2.933746	0.0054
R ²	0.510424		
D-W İst.	1.395869		
F-İst.	0.000004		

Tablo 6’da kurmuş olduğumuz klasik modelden elde edilen tahmin sonuçlarına göre değişkenlerin modeli açıklama gücü R2 %51 olarak tahmin edilmiştir. Bu durum bize bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü vermektedir. Sabit değişken ve diğer bağımsız değişkenler(patent başvuruları hariç) olasılık değerleri 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için GDP (ekonomik büyüme)’yi etkilediği söylenilebilmektedir.

Tablo 7: *Panel Veri Analizi Sabit Etkili Modelin Tahmin Sonuçları*

Değişkenler	Kesite Bağlı Sabit Etki			Zamana Bağlı Sabit Etki			İki Yönlü Sabit Etki		
	Kats.	t ist.	p	Kats.	t ist.	P	Kats.	t ist.	p.
Sabit	21.43703	1.852412	0.0729	13.64094	7.237440	0.0000	23.83049	1.518653	0.1397
GII	-0.183094	-1.214372	0.2332	-.180850	-4.684965	0.0000	-0.125996	-0.719995	0.4773
HTE	-0.317080	-0.801689	0.4285	0.073873	2.950611	0.0054	-0.437141	-0.963776	0.3431
PA	5.35E-05	1.322724	0.1950	-3.06E-07	-0.114422	0.9095	3.25E-05	0.858866	0.3975
R&D	-1.943780	-0.770272	0.4466	-.864866	-3.177576	0.0029	-2.836747	-1.213034	0.2349
R ²	0.729299			0.572886			0.804706		
D-W İst.	2.434569			1.247263			2.506600		
F-İst.	6.838912			6.371158			7.029076		
F-İst (olasılık)	0.000004			0.000031			0.000003		

Tablo 7’de sabit etkili modelin sonuçları bulunmuştur. Kesite bağlı sabit etkili modelde R2 %72 olarak tespit edilmiştir. Bu durum sabit değişkende dahil olmak üzere bağımsız değişkenlerin modeli açıklama gücünü bize vermektedir. Sabit değişken ve bağımsız değişkenlerin olasılık değerlerine baktığımızda değişkenlerin 0.05’ten büyük yani anlamsız (Sabit değişken %10 düzeyinde anlamlıdır) olduğu sonucunu elde etmekteyiz. F istatistiği olasılık değerine baktığımızda tüm değişkenlerin topluca istatistiki olarak anlamlı olduğunu görülmektedir.

Zamana bağlı sabit etkili modelde ise R2 %57 olarak tespit edilmiştir. Yani sabit değişkende dahil olmak üzere bağımsız değişkenlerin modeli açıklama gücünü bize vermektedir. Sabit değişken ve bağımsız değişkenlerin olasılık değerlerine bakıldığında değişkenlerin 0.05’ten küçük (patent başvuruları değişkeni haricinde) yani anlamlı olduğu sonucunu elde etmekteyiz. F istatistiği olasılık değerine baktığımızda tüm değişkenlerin topluca istatistiki olarak anlamlı olduğunu görülmektedir.

Son olarak iki yönlü sabit etki modeline bakacak olduğumuzda, R2 %80 olarak elde edilmiştir. Bu durum sabit değişkende dahil olmak üzere bağımsız değişkenlerin modeli açıklama gücünü bize

vermektedir. Sabit değişken ve bağımsız değişkenlerin olasılık değerlerine baktığımızda 0.05'ten büyük değerler elde etmiş olmamız anlamsız olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 7.2: Panel Veri Analizi Rassal Etkili Modelin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Kesite Bağlı Rassal Etki			Zamana Bağlı Rassal Etki		
	Kats.	t ist.	p	Kats.	t ist.	p
Sabit	13.11668	4.344570	0.0001	13.50575	7.331467	0.0000
GII	-0.167421	-2.665149	0.0109	-0.180862	-4.756031	0.0000
HTE	0.066455	1.545227	0.1298	0.072408	2.910959	0.0057
PA	3.76E-07	0.075096	0.9405	-1.70E-07	-0.063718	0.9495
R&D	-0.903927	-1.855653	0.0705	-0.805070	-2.987637	0.0047
R ²	0.276007			0.510424		
D-W İst.	2.038630			1.395869		
F-İst.	4.002898			10.94713		
F-İst.(olasılık)	0.007703			0.000004		

Tablo 7.2' de oluşturulmuş olan modelden ilk olanı kesite bağlı rassal etki modelidir. Kesite bağlı rassal etki modelinde R² %27 olarak tespit edilmiştir. Bu durum sabit değişkende dahil olmak üzere bağımsız değişkenlerin modeli açıklama gücünü bize vermektedir. Sabit değişken ve bağımsız değişkenlerin olasılık değerlerine baktığımızda değişkenlerin sabit değişken ve Küresel İnovasyon Endeksi değişkeni dışındaki değişkenler 0.05'ten büyük yani anlamsız olduğu sonucunu elde etmekteyiz. F istatistiği olasılık değerine baktığımızda tüm değişkenlerin topluca istatistiki olarak anlamlı olduğunu görülmektedir.

Zamana bağlı rassal etki modelinde R² %51 olarak tespit edilmiştir. Bu durum sabit değişkende dahil olmak üzere bağımsız değişkenlerin modeli açıklama gücünü bize vermektedir. Sabit değişken ve bağımsız değişkenlerin olasılık değerlerine baktığımızda sadece patent verisinin değişkeninin 0.05'ten büyük yani anlamsız olduğu sonucunu elde etmekteyiz. F istatistiği olasılık değerine baktığımızda tüm değişkenlerin topluca istatistiki olarak anlamlı olduğunu görülmektedir.

4.3.5. Hausman Testi

Hausman testi ile 'sabit etkili mi yoksa rassal etkili mi modelin kullanılması tercih edilmelidir?' sorusunun cevabını bulabilmek için panel veri analizinde kullanılmakta olan testtir. Bu testler için kullanılan hipotezler şöyledir:

$$H_0: E(\alpha_i x_i) = 0 \quad (\alpha_i) \text{ ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon yok.} \quad (5)$$

$$H_1: E(\alpha_i x_i) \neq 0 \quad (\alpha_i) \text{ ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon var.} \quad (6)$$

şeklinde dir. Eviews 9 programı ile yapılan Hausman testi sonucu aşağıda yer almaktadır.

Tablo 8: Hausman Testi Sonuçları

Correlated Random Effects - Hausman Test			
Equation: Untitled			
Test period random effects			
Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. df.	Prob.
Period random	51.411989	4	0.0000

Ki-kare bir serbestlik derecesinde %1 anlamlılık düzeyinde tablo değeri 13.277 'tir. Buna göre Hausman test istatistiği ile hesaplanan ki-kare değeri 51.411989'dur. Tablo değerinden hesaplanan

değer büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmektedir ve sabit etkiler modelinin geçerli olduğu sonucuna varılmaktadır.

4.3.6. Nedensellik Analizi Sonuçları

Tablo 9: *Granger Nedensellik Sonuçları*

Değişkenler	F İstatistiği	Olasılık	Gecikme	Gözlem Sayısı
GII → GDP	0.03475	0.9659	2	40
GDP → GII	3.69728	0.0349	2	40
HTE → GDP	0.59209	0.5586	2	40
GDP → HTE	0.45815	0.6362	2	40
PA → GDP	0.11511	0.8916	2	40
GDP → PA	0.22013	0.8035	2	40
RD → GDP	1.75635	0.1960	2	27
GDP → RD	2.27939	0.1260	2	27
HTE → GII	0.21579	0.8070	2	40
GII → HTE	0.81357	0.4515	2	40
PA → GII	7.14449	0.0025	2	40
GII → PA	0.06580	0.9364	2	40
RD → GII	0.09930	0.9059	2	27
GII → RD	0.21333	0.8095	2	27
PA → HTE	0.02751	0.9729	2	40
HTE → PA	0.00927	0.9908	2	40
RD → HTE	0.24042	0.7883	2	27
HTE → RD	1.26254	0.3026	2	27
RD → PA	0.82924	0.4496	2	27
PA → RD	0.02578	0.9746	2	27

Tablo 9’da değişkenler arası nedensellik sınaması yapılmıştır. Test sonuçlarına baktığımızda GDP’nin Küresel İnovasyon Endeksinin nedeni olduğu ayrıca Patent Başvuruları verisinin de Küresel İnovasyon Endeksinin nedeni olduğunu olasılık değerlerinin 0.05’ten küçük olması sebebiyle anlaşılmaktadır.

5. Sonuç

Yapmış olunan ekonometrik analizde değişkenlerin durağanlıkları test edilmiş nedensellik ilişkisinde GDP değişkeni Küresel İnovasyon Endeksinin ayrıca Patent Başvuruları değişkeni de Küresel İnovasyon Endeksinin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hausman testi ile de kullanılması gereken modelin sabit etkiler modeli olduğu anlaşılmıştır.

Dünya ekonomisine ve ülkemiz ekonomisine baktığımızda kültürel, sosyal, siyasal ekonomimizi etkileyen birçok olay yaşanmıştır. Tarihte yaşanmış olan sanayi devrimleri de bu olaylara örnek olmaktadır. Temelini insan-makineleşme üzerine atan 4.Sanayi devriminde akıllı fabrikalar, teknolojik ilerlemelerin getirmiş olduğu verimli üretim seçenekleri kullanılarak ekonomide en verimli üretim sağlanmalıdır. Ancak Türkiye gibi sermaye fakiri – emek zengini bir ülkede sermaye yoğun yatırımların artması sonucunda teknoloji düzeyinin yükselmesi gerçekleşebilecektir (Şahin, 2007).

Çalışmadan elde edilen diğer bir sonuç ise, Endüstri 4.0 hayatımızı olumlu ve olumsuz getirileri ile insanoğlunu etkileyeceğidir. Üretim, zamandan ve maliyetten tasarruf yapmamızı sağlayacakken aynı zamanda donanımlara sahip olacağımız bir dönem olacaktır ve dördüncü sanayi devrimine girecek ülkelerde belli meslek gruplarının da işsizlikle karşı karşıya kalacağı bir

riskli dönem oluşacaktır. Oluşabilecek bu risk, 4. Sanayi devriminde dile getirilen bir kavram olan inovasyon ile özel ve kamu işbirliğinde ekonomide uygun politikalar uygulanarak aşılabılır.

Ülke olarak 4. Sanayi devrimi ile birlikte yaşanacak olumsuz durumları lehimize çevrilebilecek durumlar haline getirebilmek için gereken donanımları sağlamak, bulunduğumuz jeopolitik konumun avantajlarından yararlanarak gelişen teknolojiye ayak uydurmak üzerimize şunda ve gelecek dönemler için üzerimize düşen görev olacaktır. Bunun için AR-GE çalışmalarını, aynı şekilde akademide bu alanda yapılan ve yapılacak çalışmaları desteklememiz, tüketen toplum olmaktan sıyrılıp daha çok üreten toplum olmaya önem veren ülke olursak dördüncü sanayi devriminde gelişmekte olan ülke statüsünden çıkabilir gelişmiş ülkeler ve dijital dünyadaki gelişmeler yakalanabilir.

Kaynakça

- Akgün, E. A., & Polat, V. (2011). Teknoloji belirsizliği, pazar belirsizliği ve rekabetçi dalgalanma ekseninde yüksek teknoloji pazarlaması: Kavramsal bir çalışma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (21), 29-36.
- Alçın, S. (2016). Üretim için yeni bir izlek: Sanayi 4.0. *Journal of Life Economic*, 3(2), 19-30.
- Baltagi, B. H. (2001). *Econometric analysis of panel data* (2nd ed.). New York: John Wiley & Sons.
- Bozkurt, K. (2016). Patent verileri ve teknolojik sınıflama sistemleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 65-80.
- Burmaoğlu, S. (2012). Ulusal inovasyon göstergeleri ile ulusal lojistik performansı arasındaki ilişki: AB ülkeleri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 193-208.
- Çalık, D., & Çınar, Ö. P. (2009). Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet". *Başkent Üniversitesi XIV. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*, 77-88.
- Durgun, Ö. D., & Büyükbayrak G. (2016). Sıra geldi robot hukukuna, Boğaziçi'nden haberler.
- Ege B. (2014). 4.endüstri devrimi kapıda mı?. *Bilim Teknik Dergisi*, Mayıs, 26-29.
- Egeli, H. A., & Egeli, P. (2007). İhracat-millî gelir ilişkisi: Asya ülkeleri üzerine panel veri analizi. *38. ICANAS*, 101-118.
- EKOIQ. (2014). "Akıllı" yeni dünya dördüncü sanayi devrimi endüstri 4.0: Bilişimin endüstri ile buluştuğu yer Türkiye "akıllı" üretime hazır mı?. *EKOIQ Dergisi Özel Eki*, Aralık, 1-17.
- Eren, A. (2008). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ersoy, A. R. (2016). Türkiye'nin de Rehberi Olmaya Hazırlanıyoruz. Ekonomik Forum. http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf (Erişim: 15.02.2017), 16-27.
- Göçer, İ. (2015). AR-GE harcamalarının yüksek teknolojili ürün ihracatı, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Maliye Dergisi*, 165, 215-240.
- Green, R. T., & Lutz, J. M. (1980). U.S. high-technology export/import performance in three industries. *Journal of International Business Studies*, 11 (2), 112-117.
- Güloğlu, T., & Sertkan, M. (2003). Yeni teknolojilerin çalışma ilişkilerine etkileri. *Kamu-İş*, 7(2), 1-13.
- Hancıoğlu, Y. (2016). Küresel inovasyon endeksini oluşturan inovasyon girdi ve çıktı göstergeleri arasındaki ilişkinin kanonik korelasyon analizi ile incelenmesi: OECD örneği. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (4), 131-157.

- Küçükalay, M. A. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2, 51-68.
- Lee, J. W., & Hong, K. (2010). Economic growth in Asia: Determinants and prospects. *Manila: Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, No. 220.
- Özdamar, G. (2014). İmalat sanayisinde Türkiye’nin AB ile ticaretinin yapısı ve rekabet gücü: Teknoloji düzeylerine göre bir inceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 11-30.
- Pedroni, P. (1999). critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economic and Statistics*, Özel Sayı, 653-670.
- Savaşçı, D. (2017). Küresel inovasyon endeksi. *Adana Sanayi Odası*, 1-11.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü sanayi devrimi* (Z. Dicleli, Çev.). Optimist Yayınları.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Taş, S. (2017). İnovasyon, eğitim ve küresel inovasyon endeksi. *Bilge Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 99-123.
- Tüsiad. (2016). Türkiye’nin küresel rekabetçiliği için bir gereklilik olan sanayi 4.0, Mart, 1-15.
- Uğurlu, E. (2015). Panel Veri Ekonometrisi Üzerine Genel Bakış, https://www.researchgate.net/publication/281647166_Panel_Veri_Ekonometrisi_Uzerine_Genel_Bakis (Erişim: 18.02.2017).
- Uzay, N., Demir, M., & Yıldırım, E. (2012). İhracat ve performansı açısından teknolojik yeniliğin önemi: Türkiye imalat sanayi örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 147-160.
- Yılmaz, F. (2016). Üretim Süreçlerinde Devrim ve Endüstri 4.0, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/2337/Y%20c4%b1%20Yilmaz.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim: 18.02.2017).

CHP'NİN LOGOSU ALTI OK'UN SİYASAL VE KÜLTÜREL TEMSİLLERİNİN KEMALİZM'İN KÜLTÜR VE EKONOMİ POLİTİKALARININ DEMOKRATİK ELEŞTİRİLERİ BAĞLAMINDA İNCELEMESİ

Zeliha OÇAK¹

Öz

Kültürün siyasetin kurulması konusunda tartışmasız bir yeri vardır. Bu sebeple kitle iletişiminde önemli yeri olan siyasal parti logoları, kültürel sembollerden beslenirken, toplumsal hafızadaki alışkanlıklara vurgu yaparak geleceğe dair vaatler içerir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en köklü sembollerinden birisi olan CHP'nin logosu Altı Ok ve temsil ettiği değerler, değişen gündeme göre sivil toplumu oluşturan siyasiler, araştırmacılar ve gazeteciler tarafından tekrar açıklanmaya çalışılmaktadır. Demokratikleşme adına logo kapsamında çeşitlenen yaklaşımlar, Kemalizm kapsamında ekonomik ve kültürel temelli tartışmaların sürekliliğini destekleyerek siyaseti demokratikleştirmekten ziyade, demokrasi çıkmazına sebep olmaktadır. Kemalizm'e ekonomik açıdan korporatist, kültürel açıdan etnik milliyetçi şekilde getirilen eleştirilerin tarihsel kökleri ve nedenleri, Altı Ok'un temsil ettiği kültürel ve siyasal değerler, sivil toplumun logoya getirdiği açıklamalar Altı Ok kapsamında tatmin edici bir araştırma ve açıklama yapmak için incelenecektir. Altı Ok logosu, okların birbirleri ile ilişkisi, bütünlüğü, kültürel bağları ve mesajları açısından değerlendirilecektir. Kemalist ekonomi ve kültür politikalarına demokrasi kapsamında getirilen eleştirilere yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Altı Ok Logosu, Kemalizm, Siyasal İletişim, Korporatist Devlet, Kültür Politikası

JEL Kodları: A12

THE INVESTIGATION OF POLITICAL AND CULTURAL REPRESENTATIONS OF CHP'S LOGO THE SIX ARROWS IN CONTEXT OF DEMOCRATIC CRITICISMS OF THE ECONOMY AND THE CULTURE POLITICS OF KEMALISM

Abstract

Culture has an indisputable place in the establishment of politics. Thus, political party logos which has an important place in mass communication, feed on cultural symbols and contain promises about the future by emphasizing habits in social memory. In Turkey, Six Arrows logo of Republican People's Party and the values it represents, are tried to be explained per changing political agenda by civil society. In the name of democratization, the diversified approaches within the scope of the logo support the continuity of economic and cultural debates within the scope of Kemalism and lead to a democracy dilemma rather than democratisation of politics. The historical origins and the reasons of criticisms towards Kemalism as ethnic nationalist in terms of cultural, as corporatist in terms of economy policies and the explanations brought to the logo by the civil society will be examined in context of political and cultural representations of the logo to bring a satisfactory research and clarification within the context of the logo. The logo will be evaluated in terms formality, relations, integrity its cultural ties and messages. The answers will be sought to the criticisms, which are towards economy and culture policies of Kemalism in context of democracy.

Keywords: The Six Arrows Logo, Kemalism, Political Communication, Corporatist State, Cultural Policy

JEL Codes: A12

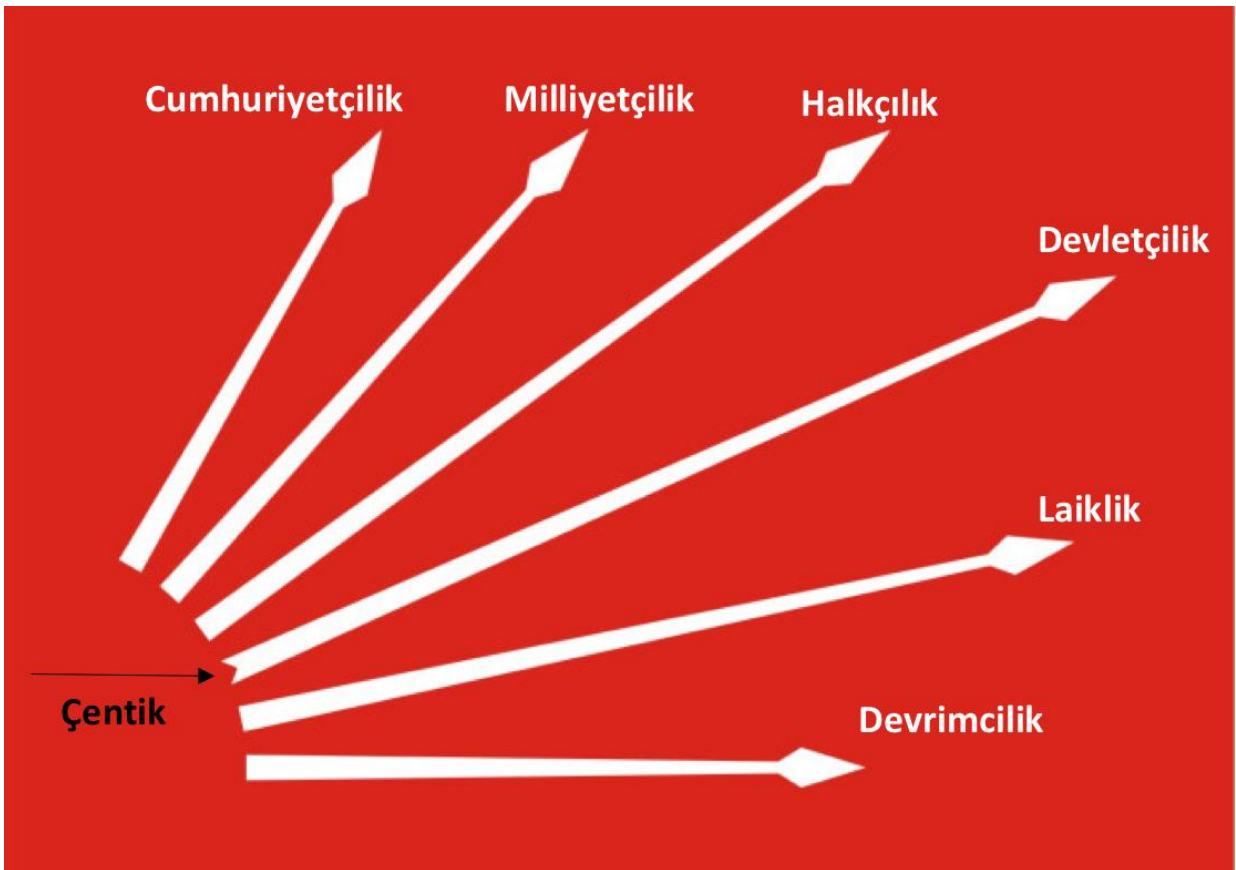
¹ Doktor, ocak.zeliha@gmail.com ORCID 0000-0001-6753-0055

Başvuru Tarihi (Received): 15.09.2018 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) logosu konusunda tartışmalar ülke gündemine göre nüksetmektedir. 2015 yılında Nobel Ödüllü Profesör Dr. Aziz Sancar'ın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmesi sırasında yakasında Atatürk ve Türk Bayrağı rozeti, kravatında ise Osmanlı Tuğrası deseni olması simgeler üzerinden bir “zihniyet”² tartışması başlatmıştı. Bu tartışma üzerine gazeteci-yazar Yılmaz Özdil (2015) CHP'nin logosunda bulunan okların Osmanlı okları olduğunu belirten bir yazı kaleme aldı ve eleştirilere yanıt verdi. 2018 yılında 24 Haziran genel seçimlerinde CHP'nin cumhurbaşkanı adayı olan Muharrem İnce 10 Mayıs 2018 tarihinde katıldığı bir televizyon programında cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda “ülkenin kapalı bir ekonomi politikasına mı gideceğine” yönelik soruya, cumhuriyet rejiminin önemli imajlarından birisi olan CHP'nin logosu üzerinden cevap vermeyi tercih etti. Posta Gazetesi'nin haber portalına da “CHP altı (6) ok anlamı nedir? Devletçilikteki çentik ne anlama geliyor?” (2018) başlıklı haber ile yansıyan beyan, parti logosundaki altı oktan en uzununu olan, devletçiliği temsil eden alttan üçüncü oktaki çentikğin özel sermayeyi temsil ettiğini ve ülkenin kalkınması için özel sermayeye önem vermenin bir cumhuriyet politikası olduğu şeklinde ifade edildi. (Altı Ok logosunda devletçilik okunda bulunan çentik ve okların temsilleri için Şekil 1'e başvurabilirsiniz.)

Şekil 1: Altı Ok Logosu ve Temsilleri

² Zihniyet tartışması “Cehape zihniyeti karşı çıkıyor ama, bak gördünüz mü hem Atatürk’le hem Osmanlıyla gurur duyulabiliyor” eleştirisi üzerine başladı. Yılmaz Özdil (2015) CHP logosundaki okların Osmanlı okları olduğunu belirten ve bu eleştiriyi getirenlerin “Fatih’in fethettiği İstanbul’umuzu 6 Ekim 1923’te Mustafa Kemal’in kurtardığını unutturmaya çalışan zır cahil karşı devrimciler” olduğunu belirtti.

İster marka ister siyasi parti logoları olsun, logolar belli vaatlerin soyutlanmış ve imgelere indirgenmiş halidir. Bütüncül bir öğretiyi bir bakışta anlatmaya gayret eden imajlardır. 1970'li yıllarla beraber görsel iletişim çalışmalarının ve eş zamanlı olarak kitle iletişimin ilerlemesi ile topluma en kısa sürede en fazla bilgiyi vermek ve tercihlerini yönlendirmek daha sistematik bir bilim haline dönüştü. Siyasal iletişimde kullanılan söylemler; afişler ve reklamlar gibi görsel iletişim çalışmaları ile desteklenirken, logolar –diğer bir deyişle hareketin bütüncül yaklaşımı- tüm bu çalışmaların çatısını oluşturmaktadır. Logolar düşünümün bütüncül stratejisidir. Chris Jenks'e (1995) göre bakmak, görmek ve bilmek birbirine içkin eylemlerdir. İmgeler gerçeklerdir ve "düşünce gerçeğin bilişsel bir resmidir". Görsel semboller yaşadığımız dünyayı tanımlayan, birbirine içkin ve birbirini anlamlandıran birçok mesajı içerir. Bu bağlamda semboller sosyal ilişkilerin ve kültürlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Pierre Bourdieu'ya (1985) göre "herhangi bir sanat algısı, bilinçli veya bilinçsiz deşifre etme işlemi içerir". Bir imgenin bir bakışta deşifre edilebilmesi için gözlemci tarafından kültürel kodların ustaca takip edilmesi gerekir. Çünkü imgeler derin kültürel bağlantıları olan temsillerdir.

Gündelik hayatı oluşturan siyasal ve toplumsal tartışmalar bazı ön kabuller üzerinde şekillenir. Bunların bir kısmı bilinçli bir kısmı bilinçsiz tartışmalardır. Bu bağlamda özellikle sosyolojik tartışma konularının tarihsel geçmişi bilinmeden bugünün anlaşılması zordur (Güngör , 2013). CHP'nin logosundaki Altı Ok, Kemalizm olarak nitelendirilmektedir³. Eric Zürcher (2004) Kemalizm'i oluşturan altı ilkeyi birbiri ile tutarsız, düşünce ve davranışlar olarak tanımlar. Bernard Lewis ise Mustafa Kemal'i sosyal sembolizmin ustası olarak tanımlarken bölge halkının geçmişle tüm kültürel bağlarını kopardığını iddia eder. Bourdieu'nun herhangi bir sanat biçiminin kültürel kodları içeren bir mesaj olduğunu söylemesine karşın, Zürcher'in ilkeleri bütünlükten uzak, Lewis'in ise geçmişle bağları kopartan araç olarak tanımlaması bir çelişki yaratmaktadır. Ya logodaki semboller ve anlamları birbirleri ile ilişkili olarak yorumlanmamaktadır, ya da Bourdieu'nun bahsettiğinin aksine her sanat biçimi kültürel öğeler taşımamaktadır.

Logo kapsamındaki tartışmalar Özdil'in cevap verme ihtiyacında bulunduğu üzere kültürel, İnce'ye yöneltilen sorudan anlaşılabilirliği üzere ekonomik temellidir. Keza Lewis'in ve Zürcher'in yaklaşımları da kültürel temelli şekillenmektedir. Taha Parla ve Andrew Davison (2004) 'korporatist' olarak tanımladıkları Kemalizm'e etnik temelli bir ekonomik model olarak yaklaşır. Levent Köker'in (2007) eleştirileri de ekonomik temellidir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunu hazırlayan süreç ile birlikte devletin ekonomi ve kültür politikalarının oluşturulduğu ilk on-on beş sene özellikle önem arz etmektedir. Çünkü logo Atatürk'ün emri ile cumhuriyetin ilanının onuncu senesine (1933) özel olarak tasarlanmıştır. 1937 senesinde de anayasa ile güvence altına alınmıştır.

Çalışma kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin öncü imajlarından biri olan CHP logosunun tarihsel kökenleri ve topluma yansıtmaya çabaladığı değerlerin incelenmesiyle logonun bütüncül öğretisi hakkında kapsamlı bir araştırma sunulacaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle CHP'nin logosundaki Altı Ok ile hangi ilkelerin anlatılmaya çalışıldığı konusunda literatür taraması yapılacaktır. İkinci adım olarak logo kapsamındaki demokrasi, ekonomi ve kültür temelli tartışmaların tarihsel kökleri araştırılacaktır. Ekonomi ve kültür kapsamındaki tartışmaların, demokrasinin uygulanabilirliği kaygısıyla gelişmesi, genç cumhuriyete demokrasi açısından getirilen eleştirilerin mercek altına alınmasını gerektirmektedir. Demokrasi açısından getirilen 'anti demokratik', kültürel açıdan getirilen 'etnik milliyetçi' ve ekonomik açıdan getirilen 'korporatist' eleştirileri logodaki altı ilkenin bütüncül öğretisi içerisinde değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeler yapılırken yeni cumhuriyeti hazırlayan süreç, politikaları oluşturan ilk on yıldaki gelişmeler ve eş zamanlı olarak uluslararası gündem değerlendirme sürecine dahil edilecektir.

³ 1935 yılındaki Kurultay açılışında Altı Ok'ta ifade edilen ilkelerin bütünü Kemalizm olarak tanımlandı (Köker, 2007).

Logonun anlamı, bağları ve değerleri hakkındaki tartışmaların zaman zaman iç siyaseti meşgul etmesi, Türkiye Cumhuriyeti devletinin en köklü sembollerinden birisi olan CHP logosu hakkında tatmin edici bir araştırma ve açıklama olmadığına işaret etmektedir. İletişimin disiplinlerarası bir bilim olması Altı Ok logosu hakkında tarihsel, kültürel ve simgesel açıdan çok yönlü bütünlük araştırma yapılmasına, logonun ifade ettiği mesajların deşifre edilmesine olanak sağlamaktadır. Lewis'in geçmişten kopartıcı bir araç, Zürcher'in tutarsız bulunduğu logonun, geçmişle ilişkisi araştırılırken, tarihsel köken ve anlam açısından tutarlılığı araştırılacaktır. "Tarihellik olmadan sosyoloji, sosyolojik bakış olmadan tarih" yapmak imkansızdır (Özsöz, 2017). Bu bağlamda Altı Ok olarak temsil edilen cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik ilkelerinin belirlendiği dönemki siyasal koşullar ve nedenler tespit edilecektir. Sembol olarak okların Türkiye Cumhuriyeti devleti ile ilişkisi tarihsel süreçte aranacaktır. Sonuç olarak tespit edilen bulgular karşılaştırılarak, bütüncül öğretisi içerisinde logonun kültürel anlamı ve mesajları tartışmaya açılacaktır. Bu bağlamda hem Zürcher ve Lewis gibi araştırmacıların yaklaşımları değerlendirilecek hem de Özdil ve İnce'nin açıklamaları derinleştirilip tartışmaya açılırken, Kemalizm'in ekonomi ve kültür politikalarına getirilen demokratik eleştiriler değerlendirilecektir.

1. Türkiye'ye Yönelik Demokrasi ve Politika Eleştirileri

Siyasetin kurulmasında kültürün göz ardı edilemez bir yönü vardır (Bozatay & Güler, 2017). Kültür toplumsal yaşamı kuran ve düzenleyen yazısız kanunlardır. Tomas Hobbes'e (2007) göre güvenlik ihtiyacı içerisindeki toplum özgürlüğünün bir kısmından feragat ederek devlet kurar. Devlet ve toplum arasındaki sözleşme ise yazılı kanunla güvence altına alınır. Bu kanunlar toplumun yaşam biçimine ve kültürüne göre şekillenen, toplumsal düzeni sağlayan düzenlemelerdir. Bu bağlamda Hobbes'in (2007) işaret ettiği üzere toplum siyaseti ve sivil toplumu kurar, yönetimi laikleştirir. Devlet ve toplum arasındaki ilişki bir güç ilişkisidir ve düzenlemeler güç dengelerini adil bir şekilde tesis etmek üzere gelişir.

Kültür; ahlaki değerler, sanat, bilgi, gelenek, beceri, alışkanlıklar gibi öğeleri içeren çok yönlü, ilişkili ve karmaşık bir bütündür (Bozatay & Güler, 2017). Bu karmaşık bütünlük içerisinde toplumsal yaşamı adil bir şekilde devam ettirebilmek için en kabul gören yönetim şekli temsiliyet rejimi olan demokrasidir. Bu bağlamda kültür siyasal mekanizmalara yön veren önemli bir öğedir. Değişen koşullara göre toplumla devlet arasındaki ilişkiler sürekli düzenlenmektedir. Siyasal iletişim bu bağlamda toplumla devlet arasındaki diyalogu düzenleyen kurumsallaşmış bir metottur. Siyasi partiler logoları, afişleri ve söylemleri ile mesajlarını toplumla buluşturmaya gayret ederken (Bozatay & Güler, 2017), sivil toplum getirdiği eleştiri ile yönetimi demokratikleştirmeye çalışmaktadır.

Semboller ve işaretler, etkili ve hızlı iletişim aracı olarak siyasal iletişimin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda siyasi parti logoları topluma iletilen mesajların hatırlanmasında ve bireylerin karar sürecinde önemli bir yer tutmaktadır (Cohen, 1989). CHP milli mücadeleyi başlatan ve devam ettiren halk mücadelesi sonrasında kurulduğu için parti ismine Halk kelimesi dahil olmuştur. Halkın yönetiminde Cumhuriyet rejimi kurulduğu için de partinin adı Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Bu bağlamda CHP milli mücadeleden güç alan ve tam bağımsızlık ilkesi üzerine kurulan bir partidir. CHP'nin logosu da tam bağımsızlık ilkesi temelinde belirlenen kurucu ve devam ettirici ilkeleri içermektedir. CHP'ye yönelik getirilen eleştiriler sıklıkla ekonomik ve kültürel temellidir. Keza Muharrem İnce'nin logo üzerinden açıklamaya giriştiği ekonomi politikası ve Yılmaz Özdil'in yine logo üzerinden cevap vermeye çalıştığı kültür konusu bu temele dayanmaktadır.

Devlet ve toplum arasındaki ilişkide, devlete ekonomi ve kültür konusunda getirilen eleştirilerin demokratik temeli çok eskiye dayanmaktadır. Türkiye süreci içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı demokratik olmamakla eleştirilmiştir. Eleştiri getirilen konularda güncel koşullara göre çeşitlilik göstermiştir. 1950'lere kadar Türkiye'ye yönelik demokrasi eleştirisi liberal ekonomiye açılmadığı için getirilmiş (Güven, 1998), 1980'lerle beraber kültürel merkezli demokrasi eleştirisi

yükselmeye başlamış, 90'larla beraber işlerlik kazanmıştır. Birleşmiş Milletler gibi uluslar üstü örgütlerin demokrasi konusundaki uygulamaları bu eleştirilerin gücünü arttırmıştır.⁴ Bu bağlamda sivil toplumun getirdiği demokrasi, ekonomi ve kültür eleştirileri, altı ok logosunun bütüncül öğretisi içerisinde incelenecektir.

1.1. Altı Ok ve Temsilleri

Mustafa Kemal 1922 yılında Halk Partisi adını taşıyacak yeni bir parti kurmak istediğini dile getirdi. Partinin programı yurtseverler, sanatkârlar, alimlerden alınan görüşler ve Mustafa Kemal'in halk ile bizzat yaptığı istişareler neticesinde belirlendi (Sherrill, 1937). CHP 9 Eylül 1923 tarihinde kuruldu. Parti programı başlangıçta cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık ilkelerinden oluşmaktaydı. Bu ilkelerin belirlenmesinde 1919 yılında başlayan milli mücadele sürecinde sivil direnişin motivasyonunu oluşturan Müdafaa-i Hukuk örgütleri etkili oldu. 1924 yılında hilafetin kaldırılması ile parti programına devletin laikleşmesinin göstergesi olan laiklik ilkesi eklendi. 15 Mayıs 1931 yılında düzenlenen III. Büyük Kurultay'da "inkılâpçılık" ve "devletçilik" ilkeleri parti programına dahil edildi.

1933 yılında Cumhuriyet'in ilanının 10. yılına özel tasarlanan logodaki oklar, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucu unsuru olan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik ilkelerini temsil etmektedir. Logo tasarımı için Gazi Terbiye Enstitüsü görevlendirildi. Enstitü bu görev için eğitim bilimci İsmail Hakkı Tonguç'u görevlendirdi. Tonguç Topkapı sarayında sergilenen okları inceledi. Bu inceleme sonrasında altı ok logosunu çizdi (Özdil, 2015).

Altı Ok'taki cumhuriyetçilik ilkesi hukukun üstünlüğünü ve halkın egemenliğindeki devlet yönetimini temsil eder. İkinci ok olan milliyetçiliğin iki yaklaşımı vardır. Birincisi ulusun dış ilişkilerini betimleyen "yurtta sulh cihan da sulh" yaklaşımıdır. Türk milletinin diğer milletlerle eşit haklara ve özgürlüklere sahip olduğunu betimler ve dış ilişkileri düzenler. İç politikayı düzenleyen yönü ise ulus kavramının tanımıdır. Osmanlı'da din hem siyasetin hem de toplumsal ilişkilerin kurulmasında önemli bir yere sahipti. Atatürk'e göre millet "ortak geçmişe, tarihe, ahlâka, hukuka sahip" veya sahip olduğunu düşünen, duygu birliği olan insanlardır. Siyasal ve sosyal bir bütündür (Avcı, 2003). Halkçılık ilkesi ulusal egemenliği esas kılar. Herkes kanunun karşısında eşittir ve sınıf ayrıcalıkları tanınmaz (Köker, 2007). Laiklik ilkesi devletin vatandaşlarla olan ilişkisini düzenler. Egemen inanç karşısında her vatandaşın hakkının eşit şekilde savunulmasıdır. Bu bağlamda eğitim ve hukuk devlet kurumlarında din esaslarına göre değil, bilim ve akla göre düzenlenir. Laiklik ilkesi sosyal, siyasal ve kültürel hayatı yeni baştan düzenleyen devlet ve toplum arasındaki yeni bir mutabakat oldu. Devletçilik ilkesi ulusal çıkarların korunarak ekonomik ilerlemenin gerçekleşmesidir. Devlet ulusal kalkınma sürecini hızlandırmak için uygun görülen özel sermaye girişimlerini teşvik edecek ve bizzat işletmeler kuracaktır. Bu gelişme modeli liberalizmden ve sosyalizmden farklı bir gelişme modelidir (Köker, 2007). Devrimcilik – inkılâpçılık- yapılan devrimlerin sürekli geliştirilmesi ve korunması anlamına gelmektedir.

1.2. Türkiye'ye Yönelik Demokrasi Eleştirileri

Demokrasi genel anlamı ile hem ekonomik anlamda hem de kültürel anlamda hak ve özgürlüklerin yaygınlaştırılması ve korunmasını ifade etmek için kullanılan bir tanımdır. Cumhuriyet'in ilkeleri ve süreç içerisindeki icraatları bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Özellikle 1930'lu yıllarda tek partili döneme geçilmesiyle çoğulcu bir siyasal rejimin kasti olarak engellendiği

⁴ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 1990'lı yıllarda İnsani Gelişme Endeksi'ni oluşturmasını sağlayan süreci, neoliberal ekonomi politikaların 1980'lerde beraberinde getirdiği gelir eşitsizliği gibi adaletsizlik türleri sağladı. Türkiye'de 1980-1990'lı yıllarda terör eylemlerinin başlaması insani yaşam koşullarını olumsuz etkilemekteydi. İnsani Gelişme Endeksi gibi uluslararası ölçekte kurumsallaşmış ölçümleme mekanizmalarının getirilmesi demokrasinin uygulanabilirliği konusunda verilerin şeffaflaşmasını sağlarken, insan hakları kapsamında uluslararası kurumların ve sivil toplumun yönetimler üzerindeki denetleme kapasitesini arttırdı.

belirtilerek Kemalizm hedef alınmaktadır⁵. Sabiha Sertel (1945) "Zincirli Hürriyet" başlığı ile 1 Aralık 1945 yılında Görüşler Mecmuası'nda yayınlanan yazısında; anayasayı yazan ellerin (Atatürk'ü işaret ediyor) hür bir vatan kurma gayreti içerisinde olduğunu fakat mevcut yönetimin halkın hakimiyeti yerine devletin hakimiyetini sağladığını, 1942 Türk-Alman Tecavüz Anlaşması'ndan⁶sonra Türkiye'nin faşist kampta karar kıldığını belirterek şu şekilde devam ediyor: Bugün iktisadi sistemimiz, kanunlarımız, siyasetimiz, içtimai kültürel mekanizmalarımız tamamiyle bir faşist sistemin mekanizmasıdır. Sertel yazısına düşünce özgürlüğü, demokrasi gibi konulara değinerek mevcut hükümeti eleştirmeye devam ediyor. Sertel her ne kadar Kemalizm'i hedef almadan yönetimi eleştirse de ilerleyen dönemlerde bu yaklaşım tamamen Kemalizm'in hedef alınması üzerinden gerçekleşmiştir. Kemalist Cumhuriyet'i, Çağlar Keyder (1993) ve Kamran Matin (2013) anti demokratik olarak tanımlamaktadır. Levent Kökler (2007), Lewis (1988), Parla ve Davison'da (2004) benzer bir yaklaşımı devam ettirmektedir.

Bazı araştırmacılar tek parti dönemini demokrasiden uzak bir diktatörlük olarak tanımlamakta ısrar etse de Nazi Almanya'sından kaçarak İstanbul Hukuk Fakültesi'nde hocalık yapan, Ernest E. Hirsch (2000), "Anılarım" kitabında Atatürk Türkiye'sinden şu sözlerle bahseder:

Türkiye Büyük Millet Meclisi, üyeleri sadece tek bir parti mensubu oldukları halde, Hitler döneminin Alman Reichstag'ı gibi, ya da Doğu Berlin'deki Volkskammer gibi, politik nüfuzu sıfır olan bir evet efendimciler topluluğu hiç değildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, pek çok değişik, evet hatta birbirine zıt akım ve menfaatlerin çarpıştığı, tek bir parti çerçevesi içinde enine boyuna tartışıldıktan sonra bunlar arasında bir denge ve uzlaşma sağlanan bir arenaydı. Bu niteliğiyle tek parti sistemi, Türkiye'deki işleyiş tarzıyla hiçbir şekilde peşinde maiyeti olan bir 'Führer' devletine benzemiyordu.

Hirsch'in görüşlerine ilaveten, 1923-1932 yıllarında ABD'nin Türkiye Büyük Elçisi olarak görev yapan General Charles H. Sherrill'in Türkiye Cumhuriyet'ini bir fikir üretim merkezi ve kabinesini dünyadaki en etkin kabine olarak tanımlaması genç cumhuriyetin yönetim şekline getirilen eleştirilerin mesnetsiz olduğunu göstermektedir. Sherrill, New York Ticaret odasında üyelere seslenirken Türkiye ve kabinesi hakkında şu beyanda bulunur: (...) Şimdi Türkiye'de işlemekte olan 'fikir üretim merkezine bakalım. Mustafa Kemal'in etrafında topladığı kabine dünyanın her tarafında benim bildiğim kabinelerin en iyisidir. (...) (Özdemir , 2009).

⁵ Atatürk idealde her ne kadar kuvvetler ayrılığı ilkesini savunuyor olsa da dönemin koşulları içerisinde kuvvetler ayrılığının uygulanması mümkün olmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi ile görüş ayrılığına düşen Rauf Bey, Refet Bey, Adnan Bey, Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir Paşa gibi Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla bir parti kurdu. Yeni kurulan parti cumhuriyet devrimlerine bağlı olduğunu ifade etse de partiye cumhuriyet karşıtlarının girmesine engel olamadılar (Atatürk, 1964). Genç Cumhuriyet'in çok partili rejim denemesi cumhuriyet karşıtlarının siyasete sızması ile Şeyh Sait ve Menemen olaylarıyla sekteye uğradı (Mumcu, 1999). Cumhuriyet rejimini tehdit eden bu gelişmeler neticesinde ülkenin tek partili bir süreç geçirmesi bazı araştırmacılar tarafından çoğulcu bir siyasal rejimin kasti olarak engellendiği şeklinde yorumlanmaktadır.

⁶ Türkiye İkinci Dünya Savaşı konusunda tarafsız kalmaya kararlıydı. Almanlar ve Ruslar 1941 yılında savaşa tutuştuklarında, 1942 senesine kadar Türkiye tarafsızlık politikasını çok iyi yönetti. Hatta 19 Ocak 1942 yılında Rus büyükelçisi Türkiye'nin tarafsız kalmasından dolayı memnun olduklarını Türk hükümetine bildirmişti (Burçak, 1946, s. 198). Sertel'in bahsettiği Ademi-i Tecavüz Antlaşması 18 Haziran 1941 yılında Almanların Balkanları istilasından sonra imzalanmıştı. Almanlar Türkiye'nin batı sınırına 150 km yakındı. Benzer bir antlaşma Rusya ve Almanya arasında da vardı fakat aralarındaki savaşı önlemeye yetmedi. Almanya 22 Haziran 1941 günü Rusya'ya yürümeye başladı. Burçak (1946) Türkiye ve Rusya'nın Almanya ile imzaladığı Tecavüz Paktı'nın farkını şöyle ortaya koymaktadır: Rusya İkinci Cihan Savaşı'nın arifesinde Almanya'ya tarafsızlık vadederek harbin zuhuruna amil olmuştur. Türkiye ise, tek mil kara muharebelerini tasfiye edip bütün heybetiyle Edirne hududuna kadar gelmiş olan korkunç Alman kuvvetlerinin taarruzunu önlemek amacıyla onunla bir ademi tecavüz paktı imzalamıştı. Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı antlaşma Sertel'in bahsettiği gibi gönüllü olarak "faşist kampa" tarafa olunması amacıyla değil, dönemin siyasal koşullarının getirdiği güvenlik endişesi ile olmuştur.

1930'lu yılların atmosferine bakıldığında birçok memlekette halk parlamenter sistemin aleyhindedir. Sebebi ise parlamenterlerin tekrar seçilebilmek gibi kişisel kaygılarını memleket menfaatlerinin önünde tutmalarıdır. Diğer taraftan 1930'larda faydasız uzun süren ve neticesiz sonuçlanan müzakereler halk tarafından tasvip edilmemektedir. Sherrill (1937) TBMM'nin sadece finans dünyasına mensup kişiler ve politikacılardan oluşmayan, meslek erbapları ve alimlerinde toplumun muhtelif kesimlerini temsil etmek üzere seçtiği, şahsına münhasır bir meclis olduğunu belirtir. Bu bağlamda, tek partili rejimin olması dönemin yönetim şeklini diktatörlük olarak tanımlamak için sığ bir yaklaşımdır. Politikaları dönemin koşulları içerisinde değerlendirmek gerekir. Diğer taraftan kavramlar bütüncül öğretilerinden kopartılarak ayrı ayrı ele alındığı zaman tarihsel köklerinden ve sebep-sonuç ilişkilerinden kopmaktadır. Pierre Bourdieu (Bourdieu & Wacquant, 2003) araştırmacınının araştırma sürecinde kendisine nesne muamelesi yapması ve olabildiğince objektifliğini koruması gerektiğini belirtir. Araştırma konusu ile ilişkisine kendi değer yargılarını dahil etmemelidir. Bu bağlamda araştırmacınının gösterdiği yanlılık, kavramları bütüncül öğretilerden koparmakta ve manipülatif yorumlara sebep olmaktadır.

CHP'nin Altı Ok'unda bulunan ilkeler dönemin tikel koşulları içerisinde bütüncül bir öğreti ile değerlendirilmelidir. Logonun bugünkü anlamı ancak o zaman doğru anlaşılabilir ve yapılan yorumlar yerinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda CHP logosundaki Altı Ok'un emperyalizme karşı zafer kazanmış milli bir mücadelenin ürünü olduğunu atlamadan değerlendirme yapmak gerekmektedir. Diğer taraftan okların geleceği temsil eden ve yol gösteren anlamları bu gerçekle beraber değerlendirilmelidir. Bugünün değer yargıları ile 1920'li yılları değerlendirmek neticede yanlış tespitlere sebebiyet vermektedir.

1.3. Türkiye'ye Yönelik Kültür Politikası Eleştirisi

Türkiye'nin kültür politikaları konusunda eleştiri yapan araştırmacıların en çok atıfta bulunduğu araştırmacılarından birisi Bernard Lewis'dir. Lewis (1988), Türkiye laikliğini, tepeden inme bir kültür politikası olarak değerlendirmekte ve bölgenin geçmişle bağlarının kopması olarak yaklaşmaktadır. Laiklikle ilgili eleştirilerde Kemalist devrimleri Batı özentisi ve Batı taklitçisi gösterme eğilimi aşıkardır. Lewis şehirlerde Batılılaşmış ve Batılılaşmamış erkekler arasındaki farkın fes ile anlaşıldığını, fésin Türkleri İslam topluluğuna bağlayan gözle görülür bir alamet olduğundan bahsetmektedir. Yılmaz Özdil'in cevap verme ihtiyacında bulunduğu eleştirilerin-CHP'nin geçmişten ve halktan kopuk olduğu- kaynağı kültür temelli bu eleştirilere dayanmaktadır. Bernard Lewis (1988) 'Modern Türkiye'nin Doğuşu' başlıklı çalışmada Atatürk'ü sosyal sembolizmin ustası olarak tanımlamakta, Kemalist devrimlerin halktan kopuk olduğundan şu şekilde bahsetmektedir:

(...) Mustafa Kemal büyük sembolik devrimlerinden –hem canlı ve derin bir tarzda, bütün bir ulusun zorla bir uygarlıktan bir diğerine geçirilmesini ifade eden dış şekillerin dramatik değişikliklerinden –ilkini yaptı. Bir batılıya bir başlık yerine bir diğerinin zorla geçirilmesi komik veya sınırlendirici veya iki halde de saçma görünebilir, bir Müslüman için komşularıyla, atalarıyla ilişkisini, toplum ve tarih içerisindeki yerini ifade eden- ve etkileyen- temel önemde bir konu idi.

Lewis'in açıklamalarında çelişkili noktalar bulunmaktadır. Kemalizm kapsamında yapılan ulus kavramı net bir şekilde İslamiyet ile kurumsal ilişkisinin sınırlarını çizmiştir. Din Osmanlı'da olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde bir kimlik değildir. Paylaşılan ortak değerler ve bu ortak değerleri sahiplenmek isteyen herkes ulusun parçası olarak kabul edilmektedir. Atatürk (1964) üç yüz milyonu aşkın Müslüman topluluğuna Türklerin liderlik etmesine karşıydı. Keza bu hükümlerlikti. Bu bağlamda yurttan sulh, cihanda sulh yaklaşımına aykırıydı. Diğer taraftan 300 milyonluk Müslüman çoğunluğun sorumluluğunun on-on beş milyonluk Türk halkının sırtına yüklenmesi de adaletsizlikti. Bu bağlamda kültürel temelli eleştirilerin farklılıklara saygı göstermeyi cumhuriyet ilkelerini ve dönemin koşullarını bütüncül bir şekilde ele almadan

değerlendirmesi, eksik bilgiyle çelişkili çıkarımlara ulaşılmasına sebep olmaktadır. Keza yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, sınırları içerisindeki farklılıklara saygıyı kanunlaştırırken, uluslararası ilişkilerinde de aynı saygıyı kanunlaştırmıştır. Bu bağlamda Lewis'in demokrasiyi savunurken, yeni kurulan cumhuriyeti kabul etmeme ısrarı çelişkilidir.

Kemalizm kapsamında farklılıklara saygı bugün her ne kadar tezat gibi algılsa da milliyetçilik İlkesi ile olmuştur. Bu bağlamda hangi milliyetçilik tanımının saygı düsturu ile tezat düştüğü önemli bir konudur. Dünya savaşları ile beraber milliyetçilik ve bu bağlamda ulus devletler barış karşısında tehdit gibi gösterilmeye başlanmıştır. Bugün barışın karşısında tehdit olarak gösterilen milliyetçilik kavramı Batı tarafından yapılmıştır. Keza Batı açısından değerlendirildiğinde kendi koşulları içerisinde yapılmış doğru bir tanımdır. Savaş sonrasında 2. Dünya Savaşı'nın çıkış sebebi olarak ulus devletler işaret edilmeye başlandı. Kapitalist ve dünya hükümdarlığı ideasındaki bir milliyetçilik yaklaşımı 2. Dünya Savaşı'nı başlatmıştır. Kemalizm'in milliyetçilik yaklaşımı ise kesinlikle dünya hükümdarlığı ve diğer ulusların yok sayılması fikrine karşıdır. Atatürk (1964) pan-islamcı veya pan-türkçü emellerinin olmadığını Nutuk'ta açıkça dile getirmiştir. Dünya barışının nasıl tesis edileceği ile ilgili görüşler öne sürülürken Herbert George Wells (2004) "The Outline of The History" adlı çalışmasında dünya barışı için bir dünya devleti kurulmasını önermektedir. Atatürk (1964), Wells'in federal dünya görüşlerinin - ulus devletleri ortadan kaldıracak ve dünya yönetimi bir kuruma verilmesini öneren görüşlerinin - bir hayal olduğunu ve Türkiye'ye 'tebelleş' olmamaları gerektiğini belirtmiştir (Atatürk, 1964). Keza dünya savaşlarını başlatan sebep milliyetçilik olduğu gibi küresel ilerleme ve hakimiyet çabasıdır. Ne var ki Batı'nın milliyetçilik ve ilerleme ülküsü ile kendisinin sebep olduğu küresel felaketler, dünyaya barış ve demokrasi dayatmasının kaynağıdır. Milliyetçilik tarihsel süreçte de görüldüğü üzere Batı için yıkıcı olmuş, Türkiye için yapıcı olmuş bir yaklaşımdır. Bu bağlamda Atatürk kültür politikalarının halktan kopuk ve etnik baskıcı olarak dayatılmasının altında yatan sebep, politikaların Türkiye koşulları dahilinde değerlendirilmemesinden, Batı anlayışı ile tepeden empoze edilmeye çalışılmasından kaynaklanmaktadır⁷.

İlkelerin ve devrimlerin birbirinden bağımsız değerlendirilmesi bu bağlamda cumhuriyetin kurucu temellerinin eksik yorumlanmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan bilimsel verilerin gösterdiği

⁷ Etnik temelli kültürel çalışmalarının başlamasında değişen refah koşullarına bağlı olarak Batı'da yükselen ırkçılığın önemli bir yeri vardır. Keza Şikago (sembolik etkileşimcilik) okulu toplumsal uyumun yaratılabilmesi ve meşruiyetin yeniden tesis edilebilmesi üzerine çalışmalar yapmıştır (Güngör, 2013). Anthony Giddens'a (2010) göre ırk biliminin ilerlemesi ile ırkçılık yaygınlaşmıştır. Bu bilimin ilerlemesinde ise beyaz ırkın üstünlüğünü kanıtlama çabası yatmaktadır. Irkçılığın bu kadar yaygınlaşmasının altında yatan bir diğer neden ise beyaz olmayan insanların sömürsünü meşrulaştırmak için bir bilimsel araç olarak kullanılmasıdır. Irkçılığın 1970'lerden sonra tekrar yükselişe geçmesinin sebebi ekonomik refah seviyesinin düşmesinden dolayıdır. 1970'lere kadar iş gücü sıkıntısı çekilirken, bolluk krizi ile işçi sayısının fazlaşmasıyla göçmenler, yerli halk tarafından istenmemeye başlandı. Medyanın da bu tutumda etkisi oldu. Yerli halkın yapmayı reddettiği işleri yapan göçmenler, bazı ek beceriler de ekleyerek yapmayı kabul etti. Böylece yaşamlarını idame ettirmeyi başardı. Bu bağlamda artan işsizlikle beraber göçmenler refahın bölüşümünde günah keçisi ilan edildi. Birleşmiş Milletler'in etkinliğinin artması ve dünyanın birbirine daha bağımlı hale gelmesiyle Batı'nın yaşadığı bu sorunlar küresel bir sorun olarak algılanmaya başlandı. Diğer taraftan yerel kültürlerin politik hayatta önemli bir yeri olduğu düşüncesi demokrasi kavramı kapsamında gelişmeye başladı. Taha Parla ve Andrew Davison (2004) gibi yorumcular bu bağlamda Kemalizm'i etnik milliyetçi olarak tanımlamaya başladı. Halbuki sınırlarını bilmeyen ve Batı'nın yayılmacı karakterdeki milliyetçilik toplumsal refaha zararlıdır. Batı'nın geçtiği süreç göz önünde bulundurulursa Kemalizm'in tanımladığı gibi diğer kültürlerle ve kendi sınırlarına saygılı bir milliyetçiliğin bu tarz bir sorun yaşaması mümkün değildir. Keza kurtuluş savaşındaki milli hareket, bu emperyal yayılmacılığa karşı durmuş meşru bir harekettir. Bu bağlamda Batı'nın değer yargıları ile Altı Ok'un içerisindeki milliyetçilik tanımının sınanması yanlış bir yaklaşımdır.

üzere devrimler atalarıyla bağı kopartmaktan ziyade ataları ile bağlarını kuvvetlendirmektedir. Bu tarihsel bağ CHP'nin Altı Ok'undaki oklarda çok net bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda Atatürk Cumhuriyeti'ne ve CHP'ye en çok eleştiri yöneltilen kültür ve ekonomi politikaları CHP logosu bağlamında son bölümde araştırılacaktır.

1.4. Türkiye'nin Ekonomi Politikalarının Kültürel Temelleri

Sermayeyi millileştirme iddiası ile getirilen eleştirilerin çoğu sermayeyi Türkleştirme gibi söylemlerle Türkiye Cumhuriyeti devletini etnik temelli ekonomi politikası gütmekle itham eden yaklaşımlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin savaştan yeni çıkmış ve kaynak sıkıntısı çeken bir ülke olarak, ekonomi politikalarında temkinli davrandığı ve uluslararası ilişkilerde yabancı sermayenin ülke kanunlarına saygı göstermesi esasını aradığı nettir. Ne var ki yaklaşımı etnik temelli bir ekonomi politikası olarak yorumlamak doğru değildir. Arzu Varlı ve Murat Koraltürk (2010) gibi araştırmacılar İzmir İktisat Kongresi'ni "ekonomiyi Türkleştirme" girişimi olarak değerlendirmektedir. Bu yorumun sebebi ise dönemin ekonomi politikasının yabancı tacirlerin çekildiği iş sahalarının hızlı bir şekilde Türk tacirler tarafından ikame edilmesini teşvik etmesidir. Ne var ki 1909 tarihli bir istatistiğe göre Türklerin maden üretimindeki payı %23, azınlıkların payı %5.2, yabancıların payı ise %71'dir (Koç, 2000). Pamuklu dokuma sanayinde de benzer bir durum vardır. İstanbul Islah-ı Sanayi Komisyonu raporuna göre Osmanlı ekonomisinin yabancı tacirlere açılmasıyla ekonominin temelini oluşturan pamuklu dokuma sanayi çökmüştür. "1868'de; Üsküdar'daki kumaşçı tezgâhları 2750'den 25'e geriledi, kemhacı (ipek ve kadife üreticisi) tezgâhları 350'den 4'e, çatma yastıkçı tezgahları 60'dan 8'e" inmiştir (Aydoğan, 2016). İçişleri Bakanlığının 1934 tarihli raporuna göre Avrupa'dan gelen ipekli dokumalar Bilecik dutluklarının harap olmasına neden oldu. Dokuma sanayinin çöküşü ile birlikte diğer sanayi dalları da bu gelişmeden etkilendi ve ülkede sanayinin yeniden canlanabileceğine dair hiçbir umut kalmadı (Aktan, 1998). Osmanlı'nın ticarete yabancılara verdiği imtiyazlarla yabancı simsarlar Anadolu'ya gelmeye başlamıştı. İyi oturmuş bir deniz ticareti ağına sahip olan Rum tüccarlar bu dönemde ilerleme kaydetti ve Avrupa'nın ticaret simsarları oldular. Değişen ekonomik koşullarla beraber sonradan Anadolu'ya ticaret için gelen Rumlar zenginleşirken, yerli halk fakirleşiyordu (Yerasimos, 2007).

Kapitülasyonlarla başlayan eşitsiz mübadele sürecinde ülke sınırlarına sonradan katılmış ve sadece ticari amaçlı seyahat düzenleyen "yabancılar" ülkenin maden gibi önemli işletmelerini ellerinde bulunduruyordu. Bu bağlamda genç cumhuriyet "yabancıların" –azınlıkların değil- çekilmesi ile boşalan iş alanlarının nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve o güne kadar üretimin dışında kalan –tarımla uğraşan- Türklere tahsis edilmesini kararlaştırdı. Bu durumda Türkiye'nin ekonomi politikalarına ekonominin Türkleştirilmesi olarak yaklaşmak doğru değildir. Yapılabilecek en objektif yorumlardan birisi ekonomiyi yeniden canlandırabilmek için mevcut insan kaynağını doğru konumlandırmak ve yönlendirmek olabilir.

Okan Aktan'a (1998) göre Kemalizm herhangi bir ideolojiden etkilenmemiştir. Dönemin koşullarını ve Osmanlı'nın çöküş nedenlerinin çok iyi bir analizi sonrasında geliştirilen özgün fikir ve politikalarıdır. 1922 yılında Türkiye'nin nüfusu 12 Milyondur. 250.000'nin Rum, 100.000'nin Ermeni ve 100.000'nin Yahudi olduğu tahmin edilmektedir (Toktaş, 2009). Yabancıların ülke sınırları içerisinde imtiyazlı şartlarla ticaret yapması ülkede yaşayan özellikle Türk ve Ermeni vatandaşların yabancı simsarlar karşısında adaletsiz gelir bölüşümüne maruz kalmasına sebep oluyordu (Yerasimos, 2007). Diğer taraftan Türkiye sınırları içerisinde bulunan gayrimüslim nüfus zaten ekonominin önemli bir kısmını elinde bulunduruyordu. Bu bağlamda Osmanlı'nın sağlamadığı fırsat eşitliği Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikaları ile düzene koyulmayı amaçlandı. Savaş sonrasında halkın gereksinimlerini karşılayacak ekonomik aktivitelerin hızlıca yapılması gerekti. Diğer taraftan daha önce Osmanlı ekonomisini sarstığı gibi dengesiz değil, adil bir dağılım gerekmekteydi. Bu bağlamda savaş sonrasında yabancıların çekildiği ticari alanları tekrar aktifleştirmek bu alanları Türkleştirmek değil, ticareti tekrar canlandırmak ve sürekliliği

için dengeli bir ekonomi rejimi kurmaktır. Tarihsel süreçte Batı'yı etkisi altına alan eşitsiz ve adaletsiz sistemin dalga dalga yayılan değer yargıları ile 1920'lerin Türkiye'sini değerlendirmek mümkün değildir. Keza 1920'lerin Türkiye'sini ve geleceğini şekillendiren ekonomi ve kültür politikaları toplumlara felakete sürükleyen sebepler göz önünde bulundurularak geliştirilmiştir.

1.5. Türkiye'nin Ekonomi Politikalarına Yönelik Eleştiriler

Türkiye'ye yönelik ekonomi politikalarının eleştirisinde iki fraksiyon görülmektedir. Bunlardan birisi uluslararası düzeyde yapılan eleştiriler, bir diğeri ise yerel sivil toplumun getirdiği eleştirilerdir. Bu eleştiriler arasındaki yakınlık dikkat çekmektedir. Ekonomi bağlamındaki bu eleştirilerin kökleri İzmir İktisat Kongresi'ne (23 Şubat 1923) kadar dayanmaktadır. 2018 yılında Nagehan Alçı'nın Muharrem İnce'ye -CHP'nin Cumhurbaşkanı adayına- yönelttiği "Türkiye mandacı ve korumacı bir ülke politikasına mı gidecek?" sorusu yeni bir soru değildir.

İzmir İktisat Kongresi milli bir ekonomi politikası oluşturmak üzere toplanmıştır. Cumhuriyet'in kurucuları "İktisadi zaferle taçlandırılmadıkça askeri ve siyasi zaferlerin uzun süreli" olamayacağını savunmaktaydı (Koç, 2000). Türkiye'nin ekonomi politikası milli sermaye oluşturma hedefindedir. Ekonomi politikaları süreç içerisindeki koşullara göre güncellense de tam bağımsız ve ulusal bir ekonomi politikasından ödün verilmemişti (Aktan, 1998). Bu bağlamda devlet teşvikinde özel sermayenin geliştirilmesi eleştirilerin kaynağını oluşturmaktadır. Ekonomi politikalarındaki milli sermaye hedefine hem ekonomik hem de kültürel açıdan eleştiriler gelmektedir.

Türkiye'yi liberalizme entegre ettiği gerekçesiyle genç cumhuriyete getirilen eleştirilerde de İzmir İktisat Kongresi'nin düzenleniş tarihi önem taşımaktadır. Kongre, Lozan barış görüşmelerinin iktisadi konularda uzlaşmaya varılamamasından dolayı kesintiye uğramasından sonra yapılmıştır (Koç, 2000). Lozan görüşmesi sırasında Türkiye'ye ekonomik ilişkiler konusunda yapılan baskılar⁸ görüşmelere ara verilmesine sebep olmuştu. İzmir İktisat Kongresi'nin, Lozan görüşmeleri sekteye uğradıktan sonra yapılması, Lozan'ın imzalanabilmesi için Kemalizm'in Türkiye'yi liberalizme açması olarak tanımlanmaktadır. Konuya görüşmeler kesintiye uğradığı için Batı'ya Türkiye'nin birlik ver beraberlik mesajı vermek amacı ile kongreyi düzenlediğini belirten araştırmacılarla beraber (Varlı & Koraltürk, 2010), kongre kararının Lozan barış görüşmeleri kesintiye uğramadan çok önce alındığını belirten araştırmacılar da mevcuttur (Şahinkaya, 2014)⁹.

⁸ İsmet İnönü hatıratında Lozan görüşmeleri devam ederken Batılı devletlerin Türkiye'de yeni bir sömürü düzeni kurmak için ekonomik ilişkilere çok önem verdiğinden bahseder. Lozan Konferansı sırasında Lord Curzon ile arasında geçen şu konuşmaya yer verir: Lord Curzon bana dedi ki: "Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var bir de bu yanımdakinde. Unutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız, Fransızlardan mı?" Ben evet dedim. Curzon sözlerine devam etti: "Para kimsede yok. Ancak biz verebiliriz. Memnun olmazsak kimden alacaksınız. Harap bir memleketi nasıl kurtaracaksınız? İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz." (Aktan, 1998)

⁹ Serbest cumhuriyet fırkasının yükselişi sonrasında menemen olaylarının yaşanması yeni Türkiye'nin politikalarının topluma benimsenmesi gerekliliğini netleştirmişti. Atatürk 17 Kasım 1930 - 6 Ocak 1931 tarihleri ile 26 Ocak 1931 - 2 Mart 1931 tarihleri arasında yurt genelinde bir geziye çıktı. Bu gezi sonrasında ekonomik kalkınmanın sağlanmasına öncelik verilmesine ve kültürel tedbirler alınmasına ehemmiyet taşıdığını belirtti (Uzun, 2017). Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi'nde Lozan görüşmelerini devam ettirmek adına Batı'ya ekonomik liberalleşme sözü verilmiş olsa dahi Cumhuriyet'in yeni bir ekonomik kalkınma modeli için toplumsal yapıyı araştırmaya çok önceden başladığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan Batı'ya kongrede liberalleşme sözü verilmiş olsa dahi Sami Güven (1998) 1950'li yıllara kadar Batı'nın tanımadığı şekilde bir ekonomik liberalleşme olmadığını belirtmektedir. Keza

Özel sermayenin devletin kontrolünde ve teşvikinde geliştirilmesi, Türkiye'nin korporatist* olarak da tanımlanmasına sebep olmaktadır (Parla & Davison , 2004). Belirlenen ekonomi modeline göre sistem ne liberal ne de sosyalist bir sistemdir. Yabancı sermayeye karşı bir tutum sergilenmez fakat, milli çıkarlar göz edilerek bir ekonomi politikası ileriye sürülmesi öncelik olur. Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi sol fraksiyon tarafından ülkeyi yabancı sermayeye açmakla ve sermayeyi Türkleştirmekle eleştirilirken, uluslararası arenada da sermayenin ilerleyişini kontrol ettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Korporatist devlet anlayışı Mussolini ve Hitler gibi diktatör yöneticilerin yaklaşımları ile ivme kazanan bir ekonomik ve sosyal gelişme yaklaşımıdır (Korporatizm, 2018). 1931 yılında Papa Pius XI. sosyal düzene ilişkin yaptığı yorumda “korporatist ideolojinin sosyalizme alternatif olabileceğini” ifade etti. (Kaymakçı, 2012). Bu bağlamda özellikle kilise tarafından desteklenen bir modeldir (Bıçakçı & Sobacı, 2011). Korporatist devlet anlayışında Benito Mussolini, Francisco Franco ve Adolf Hitler'in Katolik kilisesi ile olan yakın bağları da dikkat çekicidir (Deschner, 2013). Hitler ile 1933 yılında Vatikan ile (Roma Katolik kilisesinin en yüksek otoritesi) Konkordato (antlaşma) imzalamış ve Papa Pius XI, Hitler'i komünizme karşı savaşan tek devlet olarak takdir etmiştir (Schulze, 2012). Vatikan egemen devlet statüsüne sahip olduğu için Hitler hükümetini tanyan ilk devlet olmuştur. Aynı papa Mussolini'nin “tanrı tarafından gönderildiğini” söylüyordu (Fattorini, 2011). Franco'da kendisini Hristiyanlık savaşçısı ilan etti ve Katolik prensipleri ışığında bir İspanya kurmayı önemsendi. Avrupa'da komünizmin yayılmasına karşı bir güç olduğu için Katolik kilisesi Franco'yu destekledi (Deschner, 2013). Görüldüğü üzere korporatist devlet yaklaşımı din ile beraber şekillenen etnik tabanlı bir milliyetçilik üzerine kuruludur. Korporatist devlet yaklaşımını bizzat Katolik kilisesinin kendisi yaratmış ve geliştirmiştir (Morek & Yeung, 2010). Korporatist devlet anlayışının dönemin şartlarında Avrupa'da ortaya çıkmasının sebebi liberalizm ve Marksizm arasındaki güç mücadelesidir. Yani ekonomi, siyaset ve dinin el ele vererek İkinci Dünya Savaşı'nı hazırladığı süreçtir. Bugün Birleşmiş Milletler'in savaş açtığı ırkçılık ve insan hakları gibi demokrasi sorunlarının kaynağı, o dönemde Katolik kilisesi tarafından desteklenen ekonomik ve siyasi faaliyetlere dayanmaktadır. Kurumsallaşmış ırkçılık, sosyal adaletsizlik ve emperyal yayılmacılık ekonomik, siyasal ve inanç alanlarındaki yakınlaşmalar sonucunda ivme kazanmıştır.

Altı Ok logosu kapsamında simgeleştirilen Kemalizm bu dönemin koşullarını içeren bu bilgi ile tekrar yorumlanırsa üç önemli fark ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi siyasal anlamda Kemalizm'in 'cihangir devlet' anlayışını reddetmesidir. Atatürk 1923 yılında İzmir'de yaptığı konuşmada bu yaklaşımını net bir şekilde belirterek devletin “ekonomik bir devlet” olacağını söylemiştir (Koç, 2000). Korporatist olan bu üç devlette yayılmacı devletlerdir. Kolonileşme tarihinde önemli yerleri ve dünya hükümdarlığı hayalleri vardır. Türkiye Cumhuriyeti devleti ise bu yayılmacı batı politikası karşısında milli mücadele vermiş, bu baskıya tepki olarak vücut bulmuş bir devlettir. Bu bağlamda Türkiye ancak korporatizmin kökenlerine tepki olarak kurulmuş bir devlet olarak tanımlanabilir. İkinci fark ise milliyetçilik konusundaki farktır. Keza Kemalizm bir ırkın diğer ırktan üstün olmadığını ve ulus kavramının ortak değerler üzerine kurulu olduğunu bildirmektedir. Bu üç ülkenin yönetimi de açık bir şekilde diğer milletlerden üstün olduğunu beyan etmektedir. Bir diğer önemli nokta ise din konusundaki yaklaşımıdır. Korporatizm etnik milliyetçilikten beslendiği gibi dinden de beslenen bir modeldir. Türkiye'de ise laiklik ilkesi ile din devlet işlerinin dışında bırakılmıştır. Devlet ve din ilişkisinin toplumlar üzerinde yarattığı yıkıcı sonuç İkinci Dünya Savaşı'nda gözler önüne serilmiştir. Kemalizm'i korporatist olduğu

1950'li yıllarda hazırlanan ABD raporları Türkiye'ye liberal sisteme geçmek üzere baskı uygulamaktadır. Bu bağlamda Batı'ya liberalleşme sözü verilmiş olsa dahi 1950'lere kadar uygulanmaktan kaçınıldığı nettir.

gerekçesiyle eleştiren araştırmacıların yanısıra (Parla & Davison, 2004) bazı çevrelerce Atatürk'ü din düşmanı ve inanç özgürlüğünü engelleyen bir lider olarak nitelendirilmesi bir çelişki yaratmaktadır. Kemalizm'i hem korporatist olarak nitelendirip hem de din düşmanı ilan etmek manasızdır. Korporatist devlet dini kurumların desteği ile ayakta durur. Gücünün önemli bir kısmını dinden alır. Bu bağlamda araştırmacılar kendileri ile çelişmektedir. Kemalizm'i korporatist olarak nitelendiren araştırmacılar, din özgürlüğünü ve yaşam biçimini kısıtladığını söylerken, Kemalizm'in laiklik uygulamasının, toplumlar üzerinde yıkıcı bir sonuç yaratacak din ve devlet ilişkilerini ayırdığı konusunu göz ardı etmektedir. Bu önemli ayrımı yapamayan Avrupa'da korporatist devlet yükselmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın tohumları atılmıştır.

Atatürk'ün korporatist olarak eleştirilmesinin temelinde Mussolini ve Atatürk'ün yanlış mukayesesi yatmaktadır. Mussolini ve Atatürk'ün kendi ülkelerinde din konusunda zorluklarla karşılaşmış olmaları ortak noktalarıdır. İki ülkede de çoğunluk tek bir dine mensuptur. İtalya'da Katoliklik, Türkiye'de ise İslamiyet yaygındır. Korporatist olan Mussolini, Latran Antlaşması ile (11 Şubat 1929) altmış yıldan beri ayrı olan din ve devlet işlerini tamamen ortadan kaldırmıştır. Mustafa Kemal ise din ve devlet işlerini birbirinden ayırmıştır. Mussolini'nin din ve devlet işlerini birleştirmesi Papa'nın kudretini arttırmıştır¹⁰ (Sherrill, 1937).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti fesih edildiğinde yerine kurulan Birleşmiş Milletler savaşların tekrar yaşanmaması misyonuna dayandırılmıştı. Dünya barışını sağlamak üzere kendisini en yetkili kurum ilan etmiştir. Uluslarüstü hukukun rasyonel öncelikler sırasında kişinin yaşamını devam ettirmesi ilkesini esas aldığı dikkate alındığında, laiklik ilkesi ile bu hakkı tehlikeye atabilecek kurumsal ilişkileri düzenleyen Kemalizm, anti demokratik prensiplere dayanan korporatizm ile bağdaştırılamaz. Bu açıdan değerlendirildiğinde sadece ulus devlet olmasından ötürü, din ve devlet işlerini ayırmış bir devletin ekonomi politikalarını korporatist olarak değerlendirmek bir yanlısamadır.

1.6. CHP'nin Altı Ok'unun Kültürel Kökenlerinin İncelemesi

Özgül, CHP logosundaki okların Osmanlı okları olduğunu iddia etmektedir. Ne var ki köklü bir kültüre sahip olan Türklerin, Osmanlı Devleti öncesinde kurdukları 15 devlette okçuluk maharetlerinin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti devletinin oklar ve 6 ilke ile ilişkisi kültürel bağlar açısından tartışmaya açılmaktadır. Kültür siyasete yön veren önemli bir olgudur. Bugünkü siyaset kültürünü oluşturan kültürün temelleri; bütüncül bir öğretisi olan CHP logosunun ve temsil ettiği değerlerin deşifresinde aranacaktır.

İnce'nin, Altı Ok logosundaki devletçilik okunda bulunan çentiğin özel sermayeyi teşvik etmenin bir cumhuriyet politikası olduğunu simgelediği şeklindeki açıklamasında iki önemli çelişki bulunmaktadır. Birincisi devletçilik okundaki çentiğin nasıl bir özel sermayeyi temsil ettiği iken, ikincisi devletçilik okundaki çentiğin diğer okları harekete geçirme bakımından üstlendiği görevdir. CHP logosu kırmızı zemin üzerine resmedilen beyaz altı oktan meydana gelmektedir. Oklar genel olarak hedef ve amacı sembolize etmek üzere kullanılan imgelerdir. Bu bağlamda CHP logosundaki oklara "milletin yükselişi için firkanın ruhunda kaynayan hızın ve ileriliğin gösterilmesi fikri" olarak da yaklaşılmaktadır (Bozatay & Güler, 2017). Genel olarak doğru bir tanım olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nin oklar ile olan tarihsel ilişkisini içermediği için eksik bir yorumdur.

Okçuluğun kültürel bilimsel ve teknolojik ilerlemede çok önemli bir yeri vardır. Öyle ki bazı etnologlara göre "okçuluğun kültürel ilerlemedeki önemi, ateşin bulunması ile aynı derecede

¹⁰ Sherrill'e (1937) göre "Latran anlaşması hangi zaviyeden mütalea olunursa olunsun onun tamamen Vatikan lehinde olduğu görülür. Vatikan arazisinin tasdik edilmesi neticesinde Papalık makamı, eyaletlerinin beyhude yere iş gâl edilmiş olması dolayısıyla İtalya'dan 87 milyon Dolar tazminat alıyor ve devlet kendisine kilise kanunlarının tasdiki gibi bazı imtiyazlar bahşediyordu."

önemlidir". Türklerin okçuluk sanatında ve teknolojisindeki yetkinlikleri bugün hala araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Bugün yay ve ok teknolojisindeki ilerlemeye rağmen, "Türkler'in binlerce yıl önce gerçekleştirdikleri uzaklık rekorları hala kırılmamıştır". Modern okçular 850 Yard'a ulaşırken, geleneksel anlamdaki Türk atışları 950 Yard'dır (Öngel, 2001).

Tarih boyunca okçuluk Türkler için önemli bir yere sahip olmuştur. Öyle ki Türkler için oklar insan vücudunun uzantısıdır. Okları baş, göğüs, baldır ve ayak olarak dört ana bölüm olarak tanımlarlar (Gündüz, Özden, & Tekçe, 2010). Türk okları bilinen en eski oklardır. "Havada uzun süre kalmasını sağlayan hafifliği, sürtünmeyi en aza indiren incelik ve kısalığı, çok uzağa gitmesinde önemli rol oynar". Yapılan arkeolojik çalışmalarda yarım metre kalınlığındaki kütükleri delip diğer tarafa geçebilen Türk okları bulunmuştur (Yönel & Türkmen, 2017). Bu bağlamda CHP logosundaki okların herhangi bir oku sembolize ettiğini söylemek mümkün değildir.

Arap kaynaklarına göre, Adem'den sonra ilk oku yapan İsfandiyar adında bir Türk'tür. Mitolojik ve Çin kaynaklarına göre, bazı kaynaklarda "Ch'ih-yo" bazı kaynaklarda "Atlaşan" olarak anılan, Orta Asya'ya hakim olan Atlı Bozkır kültüründeki -Çin'in batısındaki ve kuzeyindeki - göçebelerin savaş tanrısıdır. "Atlaşan maden işçiliğinin, zırh ve tulganın, kargı ve kılıç gibi silahların yaratıcısı sayılır. Başında üç oktan oluşan bir taç ve elleri ile ayaklarında bıçaklar ile tasvir olurdu". İnanışa göre bu savaş tanrısı ok ve yayı yaratarak Türklere vermiştir. Oğuzların Üçoklar ve Bozoklar gruplarının savaşçılık ve okçulukla yakından ilişkili olması, isimlerinin Atlaşan'ın başındaki üç okla ilişkilendirilmesinin sebebidir (Öngel, 2001). Oğuzname'ye göre Oğuzhan'ın (Mete Han olarak da anılır) altı oğlu olur. İlk üç oğlu; Deniz, Dağ, Gök, diğer üç; oğlu Yıldız, Ay, Gün'dür. Destan'a göre Oğuz Han ilk üç oğlu ve diğer üç oğlunu birlikte ava gönderir. Büyük oğulları "Üçoklar", küçük oğulları "Bozoklar" olarak tanınır. Her birinin dörder oğlu oldu. Tarih boyunca kurulan on altı Türk devletinin hepsinin bu yirmi dört boy tarafından kurulduğuna inanılır. İslamiyetin kabulünden sonra bu boylara mensup kişiler Türkmen olarak anılmıştır (Toy, 2000). Keza cumhurbaşkanlığı fonsundaki 16 yıldız bu Türk devletlerini, ortadaki güneş ise son kurulan Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil etmektedir (Fors, 2018).

Oğuz kelimesinin ok kelimesinden türediği konusunda kaynaklar hem fikirdir. Oğuz kelimesi "Ok + uz" kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. "K" harfi tarihsel süreç içerisinde telaffuzda kolaylık nedeni ile "ğ" harfine dönüşmüştür. Bu bağlamda "Oğ" sesi "ok" manasına gelmektedir (Sümer, 2016). "Uz" kelimesi ise bazı kaynaklara göre "öz" (Gökalp, 2015) bazı kaynaklara göre "adam" manasına gelmektedir. Faruk Sümer (2016) Türkçe'de adam manasına gelen "uz" kelimesinin bulunmadığını belirtmektedir. Oğuz kelimesinin ok+z seslerinin birleşiminden meydana geldiğini, z'nin Türkçede çoğulluk eki olduğunu belirtir. Böylece Oğuz'un "oklar" manasına geldiğini belirtir. Nurer Uğurlu'da (2008) benzer bir yaklaşım gösterir ver eski Türkçede ok kelimesinin "boy" anlamına geldiğini belirtir. Oğuz Han'ın adının "ok + adam" bir diğer deyişle "Ok Er" olarak bağdaştırılmasının sebebi savaşlarda kitle iletişim görevi gören "ıslık çalan oku"¹¹ tasarlamasından dolayıdır (Gökalp, 2015). Bu bağlamda okun kitle iletişim aracı olarak kullanıldığı görülür. Okçuluk bu anlamda Türkler için iletişimin, gelişmenin, beraber yaşamının temeli ve simgesidir. Mitolojik açıdan gücün kaynağı, tarihsel gerçeklik açısından teknolojik ilerlemeye bağlı gelişmenin kaynağıdır¹².

¹¹ Okun uç kısmında delikler açılarak üretilen ve öldürme amaçlı olmayan bir ok çeşididir. Ok fırlatıldığında delikten geçen tiz bir ses çıkarır. Islık çalan oklar ordunun hareketlerini yönlendirmek üzere kullanılmaktadır. Bu bağlamda rütbeli askerler kullandığı için bu ok çeşidine çavuş oku da denilmektedir. Türk kavimlerinin tarihleri boyunca bu tipte oklar kullandıkları bilinmektedir (Temizkan & Çoban, 2015).

¹² Ok başka kültürler de güç simgesini olarak kabul edilmektedir. Örneğin Amerikan başkanlık mühründe bulunan kartalın bir pençesinde on üç ok diğer pençesinde on üç zeytin bulunan bir zeytin dalı bulunmaktadır. On üç sayısının üç koloniyi temsil etmektedir. Ok ve zeytin ise, barışın gerektiğinde zorla tesis edilebileceği mesajını vermektedir. Bu görsel mesaj, "Novus Ordo Seclorum" (Çağların Yeni Düzeni) mesajının sembolleştirilmiş şeklidir (Hatipoğlu, 2015).

On altı Türk devletinin kurulmasında Türklerin geliştirdikleri okçuluk teknolojisi önemli bir konudur. Oklar Türklerin milli silahı olarak tanımlanmaktadır (Sümer, 2016). Keza Türklerin okçuluk sanatı konusunda gösterdikleri takdire şayan başarıdan Vatikan arşivlerinde de bahsedilmektedir (Temizkan & Çoban, 2015). Ok ve yay Türkler için bir kültürel mirastır (Yönel & Türkmen, 2017). Toplumsal yaşamda önemli bir yer tutmaktadır. Türklerde ok ve yay yapımı önemli bir işti ve sanattı. “Kaliteli ve bakımlı bir Türk yayı 250 yıl kullanılabilirdi” (Öngel, 2001). Türklerin ok konusundaki başarıları uzun yıllar neticesinde geliştirdikleri ok teknolojisindeki maharetlerinde yatmaktadır. Her malzemedен ok ve yay üretimi yapılmıyordu. Örneğin Osmanlılar Kaz Dağ'larındaki çamların okların yapımı için en uygun malzeme olduğunu keşfetmişti. Bu dönemde Bayramiç'teki Çavuşlu Köyü geçimini ok çamı keserek sağlıyordu (Gündüz, Özden, & Tekçe, 2010). Oklar toplumsal yaşamda zanaatın ve ekonominin önemli bir kısmını oluşturuyordu.

Türkler için bedeninin disipline edilmesi bir yaşam biçimi idi. Sadece savaşmak için değil eğlenmek için de spor yaptıkları için güreş, okçuluk, atlı okçuluk gibi geleneksel sporlar gündelik yaşamın bir parçasını oluşturuyordu. Aynı zamanda dönemin eğitim sistemi sayılabilecek eğitimin bir parçasıydı. M.Ö. 200 yılını gösteren Çin kaynaklarına göre Türkler çocuklarını erken yaştan itibaren ok atmaya, biniciliğe, güreşe, mızrak atmaya, kılıç kalkan kullanmaya, avlanmaya alıştıırıyordu (İmamoğlu, Taşmektepligil, & Türkmen, 1997). Okçuluk eğitim sisteminden eğlenceye kadar gündelik hayatın içerisinde, Türk toplumunun bir uzvu gibiydi.

Toplumsal yaşamı oluşturan öğelerden birisi olan okçuluk Osmanlı döneminde de devam etti. İstanbul'un fethinden sonra, sivillerin ve askerlerin ok atışı yapması için bağımsız bir vakıf olarak tesis edilen Okmeydanı, okçuların uğrak yeri olmuştur. Menzil atışlarında – okun olabildiğince uzağa atılmasını amaçlayan atış şekli- rekor kıran okçuların başarısı, ‘nişan taşı’ dikilerek kutlanırdı (Bir , Kaçar, & Acar, 2006). Ateşli silahlar yaygınlaşana kadar ok ve yay Osmanlı ordusunun kullandığı en etkili silahlardan biridir (Bir , Kaçar, & Acar, 2006).

Bu bağlamda Atatürk Türkiye'sinin kültür politikaları geçmişle bağları koparmaktan ziyade geçmişle kopan bağları yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de komşuları ile ilişkilerini en iyi seviye de tutmaya gayret etmiştir. Yapılan devrimler ve hayata geçirilen ilkeler Lewis'in bahsettiği üzere yıkıcı değil, aksine yıkılan tarafları korurken mevcutları koruyucu niteliktedir. Diğer taraftan Yılmaz Özdil'in yaklaştığı gibi oklara Osmanlı okları olarak yaklaşmak doğru değildir. Keza Osmanlı kurulan Türk devletlerinin on altıncısı ve bu kültür mirasını Türkiye Cumhuriyeti devletinden önce teslim almış son Türk devletidir. Oklar köklü Türk devlet geleneğini, toplumsal düzenini ve kültürünü temsil etmektedir.

İnce'nin bahsettiği özel sermaye ile cumhuriyet ideolojisinin bahsettiği özel sermaye farklıdır. Bu bağlamda CHP logosunun devletçilik okundaki çentik, devlet teşvikindeki tamamen milli sermayenin ülkeyi kalkındıracağı görüşüdür. Cumhuriyet rejimi, batıya İzmir İktisat Kongresi ile ekonomik anlamda liberalleşme “sözü vermiş” olsa dahi 1950'li yıllara kadar bu sözü ötelemiş, bu süreç içerisinde 1980'lerle özelleştirilmeye başlanan fabrikalar ve devlet teşvikleri kurmuştur. Bu bağlamda CHP logosunun devletçilik okundaki çentik, devlet teşvikindeki tamamen milli sermayenin ülkeyi kalkındıracağı görüşüdür. Ekonomik refah sözünün halkın geneline sempatik gelmesine karşın, İnce'nin Altı Ok'taki çentik konusunda yaptığı eksik açıklama cumhuriyet politikalarının bugünkü anlamda işler olan ekonomi politikalarını destekliyormuş gibi anlaşılmasına sebebiyet vermektedir.

Bu bağlamda CHP'nin logosu olan Altı Ok tekrar yorumlanacak olursa en büyük ve öncü olan devletçilik okundaki çentik, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik ve devrimcilik ilkelerinin ana motivasyonudur. Türkler okçuluk sanatında gösterdikleri maharetle silah teknolojisi açısından yaşadıkları dönemde rakiplerine üstünlük sağlamıştır. Menzilin den şaşamayacak bir ok üretmek yüzyılların bilgi birikimi ve zanaatı sonrasında gelişmiştir. Oklardaki

çentikler sayesinde okların ipi gerilir ve muntazam oyulmuş çentik sayesinde oklar hedefe doğru ilerleyebilir. O çentiği milli sermaye oyarsa, ok devletin ve milletin istediği yöne, o çentiği yabancı sermaye oyarsa yabancımanın istediği yöne doğru gider. Devletçilik ilkesi ki, logodaki 6 okun öncüsüdür. Bu bağlamda devlet güdümündeki milli sermaye ile cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik ve devrimcilik ilkeleri harekete geçer. Yabancımanın parasıyla bu ilkelerin işlerlik kazanması ve bütüncül hareket etmesi güçtür.

2. Sonuç

Demokrasilerin gelişmesinde ve ilerlemesinde eleştirinin kuşkusuz ki çok önemli bir rolü vardır. Sistemde güncellenmesi gereken ve toplumsal yaşamı etkileyen unsurlar eleştiri sayesinde tekrar gözden geçirilir. Sivil toplumun demokrasilerin ilerlemesi ve gelişmesi konusunda görevlerini yerine getirmesi gerekir. Ne var ki eleştiri geçmiş bağlar ve süreç göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Kavramları ve süreci birbirinden kopartarak açıklama ve değerlendirmeye girişmek toplumsal yaşamı düzenlemekten ve yönetimi laikleştirmekten ziyade, toplumsal yaşamı bozarak toplumun refah ve huzur alanını daraltacak pratiklere sebebiyet verebilir. Bu sebeple Cumhuriyet tarihinin en önemli sembollerinden biri olan ve bugünkü toplumsal düzenin dinamiklerini oluşturan Altı Ok logosu kapsamında yorum ve eleştiri getirilirken üç konunun ve birbirleri ile ilişkisinin göz önünde bulundurulması gerekir. Bunlardan biri logonun biçimsel değerlendirilmesi, ikincisi okların birbirleri ile ilişkisi ve bütünlüğü açısından değerlendirilmesi, üçüncüsü ise kültürel bağları açısından değerlendirilmesidir.

Oklar Türk kültürü için devleti kuran araç, eğitim sisteminin bir parçası, ekonominin bir unsuru, eğlence ve toplumsal takdirin bir aracı, nesilden nesile çocuklara anlatılan sözlü tarihin önemli bir unsurudur. Bu bağlamda Türk kültüründe ok toplumsal yaşamı kuran bütün yapıları bağdaştıran ve bireyin fiziksel refleksinin bir uzantısıdır. Yüzyılların tecrübesi ile gelişen okçuluk teknolojisi ve bireylerin bu konudaki yetenekleri sayesinde bugünkü Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırları içerisinde yaşamaktadır. Bu bağlamda CHP'nin Altı Ok simgesinin tesadüfi ve amaçsız bir seçim olmadığı nettir.

Logo biçimsel açıdan yorumlanırken okların harekete dair objeler olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Logo kapsamında ilkelerin sıralanışı dikkate alındığında alttan yukarı-devrimcilik ilkesinden cumhuriyetçilik ilkesine doğru- bir önceliklendirme sıralaması yapmak doğru değildir. Çünkü oklar öncü ve en uzun ok olan devletçilik oku etrafında temsil edilmiştir. Bu bağlamda öncü oku destekleyici eşit öneme sahip ilkeler olarak yorumlanmalıdır. Alt ve üst olarak bir sıralama yapılacaksa devletçilik okunun üstündeki ve altındaki ilkeler olarak tanımlamak daha doğrudur. Bu bağlamda ekonomik tam bağımsızlığın temsili olan devletçilik ilkesi düşünümün öncü motivasyonudur. Halkçılık, milliyetçilik ve cumhuriyetçilik yani toplumu temel alan ilkelerin devletçilik okunun üstünde bulunması, ortak değerleri paylaşan ve paylaştığını düşünen halkın egemenliğinin devlet yönetimi üzerindeki önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda laiklik ve devrimcilik ilkeleri üzerinde yükselen devlet halkın salahlığı ile mükelleftir.

Zürcher'in yanıldığının aksine ilkeler tutarsız olmaktan ziyade hem anlam hem de sembol açısından diyalog halindedir. Bu diyalog hem geçmişle hem de gelecek ile olan bir diyalogdur. Okların köklü bir devlet geleneğini temsil etmesi geçmişle diyalog sağlarken, hızı ve ilerlemeyi temsil etmesi de gelecek ile ilgili hedefleri simgelemektedir. Devlet'in öncü ok olarak temsil edilmesi devletin mutlak bir güç olarak algılanmasına sebebiyet vermemelidir. İlkeler devlet öncülüğünde resmedilmiş olsa da okların gezleri (dibi, alt kısmı) birbirine bağlı değil, yakın ama eşit aralıktadır. Bu bağlamda ilişkilerin eşitliği açısından değerlendirilmelidir. Esas güç hareket prensipleri içerisinde beraber hareket etmektir. Bir diğer deyişle bütünlük güçtür. Bu bağlamda kolektif yaşamın gereği logoda simgeleştirilmiştir. Bu bağlamda her güç diyalogunu ve uyumunu devam ettiren özgürdür. Devlet bu bağlamda hem koruyan hem de korunan güçtür.

İlkeler ilişkisel boyutları açısından yorumlanacak olursa düşünümün bir sınırı cumhuriyetçilik bir sınırı devrimciliktir. Bu iki hareket devleti, milletle ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyen laikliği – hukukun üstünlüğünü- güvence altına almakla görevlidir. Millî mücadele şuuru üzerine kurulan ilkeler emperyalizme karşı bir ulusun var olma çabasıyla kıvılcımlandığı için milliyetçilik bu bütünün içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda laiklik ilkesi ile hukukun üstünlüğü ilkesi tüm vatandaşların kanun önünde eşit olmasını güvence altına almıştır. Devlet bu bağlamda halkın çıkarlarını korumak ile mükellef kurum görevini yerine getirmek üzere yetkilendirilmiştir. Prensipte ilkelerin bu bağlamda uyum içerisinde çalışması tasarlanmıştır. Diğer taraftan Lewis'in bahsettiği üzere oklarla tabir olunan altı ilke geçmişle bağları kopartan değil, aksine geçmişle bağları yeniden inşa ederken geleceği doğru hedefler koyan niteliktedir.

Kültürel açıdan değerlendirildiğinde Atatürk'ün emri ile hazırlanan CHP logosunun geçmişe bir saygı duruşu niteliğinde olduğu görülür. CHP'nin Altı Ok logosundaki oklar geçmişten geleceğe bir köprü niteliğinde olduğu gibi aynı zamanda ileriye yönelik yöntemleri de içerir. Köklü bir devlet geleneğinin modern koşullara uyarlanmasını temsil ederken, toplumun gündelik yaşamının içerisinde olduğu için toplumu oluşturan kolektif kültürü ve yaşam biçimini de temsil etmektedir. İnanca dair bir sembol değil tamamen teknik ve teknolojiye dayalı bir semboldür. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda müspet bilimlere oldukça önem verilmesi düşünüm ve pratik arasındaki bağı göstermektedir. Bu bağlamda okların temsil ettiği ilkelerin hepsinin dünya gerçeklerine uygun ve bütüncül bir hareket içerisinde olması prensibi esastır. Oklarla temsil edilen ilkelerin hepsi tam bağımsız bir Türkiye'yi devam ettirme ve ilerletme misyonundadır.

Kaynakça

- Aktan , O. H. (1998). Atatürk'ün ekonomi politikası: Ulusal bağımsızlık ve ekonomik bağımsızlık. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29-36.
- Arı, K. (1992). Taha Parla, Türkiye'de siyasal kültürün resmi kaynakları Atatürk'ün Nutuk'u. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 377-388.
- Atatürk, M. K. (1964). *Söylev* (Cilt 2). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Avcı, C. (2003). Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı. G. A. Başkanlığı içinde, *Atatürk ve Atatürkçü Düşünce* (s. 69-78). Ankara: Genel Kurmay Basım Evi .
- Aydoğan, M. (2016, Şubat 15). *Osmanlı'da çöküşün başlangıcı: Tanzimat Fermanı* . Ekim 06, 2017 tarihinde <http://kuramsalaktarim.blogspot.com.tr/2016/02/osmanlida-cokusun-baslangici-tanzimat.html#more> adresinden alındı
- Bıçakçı, D., & Sobacı, M. Z. (2011). Yerel yönetimden yerel yönetişime: Post-fordizm bağlamında yerel yönetimleri anlamak. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 218-233.
- Bir , A., Kaçar, M., & Acar, Ş. (2006). Türk menzil okçuluğu ve yay okları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* , 8(1), 39-67.
- Bourdieu, P. (1985). *The field of cultural production: Essays on art and literature*. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. (N. Ökten, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozatay, Ş. A., & Güler, Y. (2017). Siyasal kültür ve siyasal simge/sembol ilişkisi: Çanakkale ilçe siyasal partiler gençlik kolları örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 24-45.

- Burçak, R. S. (1946). *Türk Rus İngiliz münasebetleri 1791 - 1941 İkinci Cihan Harbi'nde Türkiye'nin durumu*. İstanbul: Aydınlık Matbaası.
- CHP altı (6) ok anlamı nedir? Devletçilikteki çentik ne anlama geliyor? (2018, Mayıs 31). Haziran 21, 2018 tarihinde posta.com.tr: <http://www.posta.com.tr/chp-alti-6-ok-anlami-nedir-devletcilikteki-centik-ne-anlama-geliyor-2007376> adresinden alındı
- Cohen, A. (1989). Political symbolism. *Annual Review of Anthropology*, 8, 87-113.
- Deschner, K. (2013). *God and the fascists: The Vatican alliance with Mussolini, Franco, Hitler, and Pavelic*. New York: Prometheus Books.
- Fattorini, E. (2011). *Hitler, Mussolini and the Vatican: Pope Pius XI and the speech that was never made*. (C. Ipsen, Çev.) Cambridge: Polity Press.
- Fors (Haziran 18, 2018) Haziran 18, 2018 tarihinde tccb.gov.tr: <https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/resmi-simgeler/fors/> adresinden alındı
- Gökalp, Z. (2015). *Türk medeniyeti tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gündüz, G., Özden, S., & Tekçe, S. M. (2010). Türklerde ahşap ok yapımı. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 12(17), 111-122.
- Güngör, Ö. (2013). Sosyolojik bir teori olarak sembolik etkileşimciliğin ontolojik temeli ve din olgusu. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahar 2013., 13(1), 57-91.
- Güven, S. (1998). *1950'li yıllarda Türk ekonomisi üzerine Amerikan kalkınma reçeteleri*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları .
- Giddens, A. (2010). *Sosyoloji başlangıç okumaları*. (G. Atalar, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Hatipoğlu, O. G. (2015). *Amerikan yönetim düşüncesinin doğuşu (1776-1920)*. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı.
- Hirsch, E. E. (2000). *Anılarım - Kayzer dönemi Weimar cumhuriyeti Atatürk ülkesi*. (F. Suphi, Çev.) İstanbul: Tübitak Yayınları.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İmamoğlu, O., Taşmektepligil, T., & Türkmen, M. (1997). Türk kültüründe spor. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 129-144.
- Jenks, C. (1995). *Visual culture*. London & Newyork: Routledge Taylor & Francis Group.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Kaymakçı, Ö. B. (2012). Seküler bir alan olarak iktisat ve din ilişkisi. *İnsan ve Toplum*, 2(4), 119-127.
- Keyder, Ç. (1993). *Ulusal kalkınmacılığın iflası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Koç, C. (2000). İzmir İktisat Kongresinin Türk ekonomisinin oluşumuna etkileri. *Atatürk Dergisi*, 3 (1), 145-167.
- Korporatizm. (2018). Haziran 19, 2018 tarihinde tdk.gov.tr: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelime=sec=204807 adresinden alındı
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.)Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lewis, B. (2001). *The emergence of modern Turkey*. Oxford and NewYork: Oxford University Press.

- Matin, K. (2013). *Recasting Iranian modernity: International relations and social change*. New York: Routledge.
- Morck, R., & Yeung, B. (2010). Corporatism and the ghost of the third way. *Capitalism and Society*, 5(2), 1-59.
- Mumcu, U. (1999). *Kürt islam ayaklanması*. (T. Baykent, Ed.) Ankara: Beykent Bilgisayar ve Danışmanlık.
- Özdemir, H. (2009). *Atatürk'ün biyografisi nasıl yazıldı?*. Ankara: TBMM Kütüphanesi.
- Öngel, H. B. (2001). Gelişim sürecinde erken iç Asya Türk okçuluğu. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 189-215.
- Özdil, Y. (2015, Aralık 18). *CHP okları Osmanlı oku çıktı! Bazıları moraracak!* Haziran 21, 2018 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2015/yazarlar/yilmaz-ozdil/ata-turk-rozeti-osmanli-tugrasi-1011411/>: sozcu.com.tr adresinden alındı
- Özsöz, C. (2017). Pierre Bourdieu'nun temel kavramlarına giriş. *Sosyoloji Notları*(1), 15-21.
- Parla, T., & Davison, A. (2004). *Corporatist ideology in Kemalist Turkey: Progress or order?* New York: Syracuse University Press.
- Schulze, T. (2012). Antikommunismus als politischer leitfaden des Vatikans? Affinitäten und konflikte zwischen heiligem stuhl und NS-Regime jahr 1933. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte Das zentrale Forum der Zeitgeschichtsforschung*, 60(3), 353–379.
- Sertel, S. (1945, Aralık 01). Zincirli hürriyet. *Görüşler Mecmuası*, 1, 6-7.
- Sherrill, C. H. (1937). *Üç adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*. (C. Bükerman, Çev.) İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Sümer, F. (2016). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Şahinkaya, S. (2014, Nisan 19). *Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)*. Haziran 21, 2018 tarihinde <http://www.inovasyon.org/pdf/Sahinkaya.%C4%B0zmir.%C4%B0kt.Kong.Sunum.19.04.2014.pdf> adresinden alındı
- Temizkan, A., & Çoban, R. C. (2015). Dedem Korkut kitabındaki silah terminolojisi üzerine bir inceleme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2), 15-28.
- Toktaş, Ş. (2009). 1950'ler İstanbul'unda gayrimüslim azınlıklar ve nüfus hareketleri: Türkiye Yahudi cemaati. A. Çarkoğlu, & M. Güvenç içinde, *Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular* (s. 95-112). İstanbul: İstanbul Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Toy, E. (2000). *Türk gerilla tarihi*. İstanbul: Yaz Yayınları.
- Uğurlu, N. (2008). Türklerin islamiyet girişleri. W. Barthold içinde, *İlk Müslüman Türkler* (s. 9-39). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Uzun, H. (2017). Cumhuriyet Halk Partisi kongrelerinde devletçilik tartışmaları (1931-1947). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 273-305.
- Varlı, A., & Koraltürk, M. (2010). II. Meşruyet'ten erken cumhuriyete milli iktisadın sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 127-142.
- Wells, H. G. (2004). *The outline of history: The Roman Empire to the Great War*. New York: Barnes & Noble Publishing.
- Yönel, G., & Türkmen, M. (2017). Türk kültür yaşamında okçuluk. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(55), 523-533.

- Yerasimos, S. (2007). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye: Tanzimattan I. Dünya Savaşına*. (B. Kuzucu , Ed.) İstanbul: Belge Uluslararası Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history, Revised Edition*. New York: I.B.Tauris.

FINANSAL YATIRIMLAR AÇISINDAN KRİZ DÖNEMLERİNDE TOBİN Q ORANININ ÖNEMİ: BORSA İSTANBUL GIDA SEKTÖRÜ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Erkan ALSU¹

Öz

Bu çalışmada Borsa İstanbul(BİST)'da gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin Tobin Q oranlarının finansal yatırımlar açısından önemi karşılaştırmaları olarak incelenmiştir. Bu açıdan bu çalışma, bireysel ve kurumsal yatırımcıya doğru firmayı yakalayabilme ve yıllar itibariyle ortaya çıkan değişimleri karşılaştırmalı olarak izleyebilme fırsatı vermektedir. Bu kapsamda 2005-2016 yılları verileri kullanılmıştır. Verilerin analizi öncesinde verilerin kayıp değerleri, normal dağılımları ve ardından korelasyonel hareketleri test edilmiştir. Veriler normal dağılmadığı için parametrik olmayan Wilcoxon T Testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde 2008 krizi ve devam eden 3 yıl boyunca Tobin Q oranları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Diğer yıllar arasında anlamlı bir değişimin olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçları Gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmeler ve finansal yatırımcılar açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tobin Q Oranı, Borsa İstanbul(BİST), Gıda sektörü, Wilcoxon T Testi

JEL Kodları: G10,G20

THE IMPORTANCE OF TOBIN Q RATIO IN CRISIS PERIODS OF FINANCIAL INVESTMENTS: BORSA İSTANBUL ECONOMETRIC ANALYSIS ON FOOD SECTOR

Abstract

In this study, the importance of the Tobin Q ratios of the enterprises operating in the food sector in Borsa İstanbul (BIST) is analyzed as financial investments. In this respect, this study gives the opportunity to the individual and institutional investors to catch the right company and to monitor the changes that have occurred over the years. In this context, data for the years 2005-2016 have been used. Before the analysis of the data, the loss values, normal distributions and the correlational movements of the data were tested. Since the data were not distributed normally, the nonparametric Wilcoxon T Test was used. As a result of the findings, a significant difference was observed between the 2008 crisis and the Tobin Q ratios during the 3-year period. There was no significant change between the other years. The results of the study are important for enterprises and financial investors in the food sector.

Keywords: Tobin Q Ratio, Istanbul Stock Exchange(BIST), Food Sector, Wilcoxon T Test

JEL Codes: G10, G20genç

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, alsu@gantep.edu.tr ORCID 0000-0001-6102-1786
Başvuru Tarihi (Received): 27.11.2018 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Yatırım denildiğinde akla ilk gelen finansal ve reel yatırım kavramlarıdır. Finansal varlıklar bireysel veya kurumsal yatırımcılar açısından bakıldığında spekülasyon amaçlı olarak tarihlerde kar sağlama güdüsü ile herhangi bir sermayeye veya fonlara olan geçici yatırımları kapsamaktadır. Reel yatırımlar ise işletmelerin varlık genişlemesi anlamında gerek öz kaynakları ile gerekse dış finansmanlar yardımıyla yaptıkları yatırımlar olarak ifade edilmektedir (Aşkoğlu vd., 2011).

Bireysel veya kurumsal yatırımcıların finansal ve reel varlıklarını doğru şekilde gerçekleştiren firmaları bularak, bu firmaların sermayelerine veya başka finansal araçlarına yatırım yapmaları stratejik finansal yatırım olarak adlandırılmaktadır. Esas itibarıyla yatırımcının temel beklentisi doğru finansal araca; dolayısıyla doğru firmaya ulaşmaktır. Böylelikle, yatırımcı doğru ve stratejik bir yatırım yapabilme kabiliyetini geliştirmiş olacaktır.

Stratejik finansal yatırım yapabilmek için doğru firmanın bulunması çok önemlidir. Yatırım yapılmak istenen firmaların şüphesiz geçmiş ve gelecek hareketleri yatırımcı açısından önem arz etmektedir. Yatırımcının doğru firmayı yakalayabilme olanağını mümkün kılacak olan da şüphesiz geçmiş finansal verilerden yararlanarak bir takım analizler neticesinde doğru sonuçlara ulaşmak olacaktır. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu da varlıklarını doğru işleyen ve iktisap ettiği borsalarda başarılı olan ve aynı zamanda finansal performansı iyi olup başarısız olma eğiliminden uzak olan firmalar tespit etmektir. Böylece stratejik açıdan finansal doğru yatırımlar ortaya çıkacaktır.

Doğru ve stratejik finansal yatırım yapabilmek için finansal açıdan başarısız sayılabilecek ve en azından başarısızlık eğiliminde bulunmayan firmaları seçmenin önemli olduğu ifade edilmektedir. Başarısızlık eğilimindeki firmaların tespit edilmesinde bir takım finansal teknikler kullanılmaktadır. Örneğin likidite oranları, mali yapı oranları, karlılık oranları ve faaliyet (devir hızı) oranları bu hedefi gerçekleştirmek için yardımcı birer unsurdur. Bir diğer açıdan da işletmelerin başarısına engel teşkil edecek bir takım parametreler bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde ifade edilmektedir (Akgüç, 2010).

- i. Benzer endüstrilerde yer alan firmaların stratejik açıdan ve rekabette zayıf hareket etmeleri,
- ii. Firmalarda iş bırakma eylemleri ve sendikal etkiler,
- iii. Doğal afet neticesinde yok olan bir takım varlıklar ve değerler,
- iv. Firmanın satışlarındaki negatif eğilim veya yetersizlikler,
- v. Firmanın kısa veya uzun vadeli stratejik olmayan ortaklı veya birleşmeleri,
- vi. Stokların dolaşım hızının düşük olması dolayısıyla para dönüşüm yavaş olması,
- vii. İşletmenin tanıtım, yönetim ve yeni ürün tasarımı gibi bir takım faaliyetlerinin gereksizliği ve bunların doğurduğu ek maliyetler,
- viii. Firmaların finansal kaldıraç derecelerinin iyi tahlil etmeden gereksiz borçlanmalara gitmeleri,
- ix. İşletmelerde beklenmeyen durumlar karşısında karşılayamadıkları likiditelerin eksik kalması,
- x. Firma alacaklarının iyi yönetilmesi ve alacak politikalarındaki eksiklikler,
- xi. Son olarak da, işletmelerde gereğinden fazla maddi duran varlık yüklenimi neticesinde ortaya çıkan atıl kapasite ve stok fazlalıkları.

Yukarıdaki durumlar işletme performansını olumsuz yönde etkileyebilecek; giderildiğinde işletmeye hız kazandırabilecek hususlar arasındadır. Temel anlamda bakıldığında, işletmenin varlıklarını etkin bir şekilde kullanması performansını ve ilerleyişini olumlu yönde etkileyecek bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bu çalışmada bireysel ve /veya kurumsal yatırımcıların varlıklarını etkin kullanan firmalara ulaşabilmeleri için bir hesaplama katsayısına yer verilmiştir.

Tobin Q katsayısı işletmelerin performansını ölçmede literatürde sıkça kullanılmış bir hesaplama dır. Bu katsayı, ilk kez Tobin (1969) tarafından ortaya koyulan ve kendi ismi ile anılmaya başlanmış bir katsayıdır. Aynı zamanda bu oran en basit anlamıyla firmanın pazar değerini varlıkların yerine koyma maliyetine bölünmesiyle hesaplanan bir orandır. Bu oranın bir diğ er yararı ve çalışmamızı güçlendirecek faktörü ise firmanın rekabet gücünü de göstermesi bakımından bireysel veya kurumsal yatırımcının karar kriteri olarak da kullanılmasıdır (Canbaş vd, 2005).

Tobin'e ait olan Q değerinin farklı çalışmalarla revize edildiğ i gözlemlenmiştir. Örneğ in, Lindenberg ve Ross (1981) çalışmasında oranın pay tarafında bulunacak parametreleri firmanın imtiyazlı hisse senetlerinin toplam değ eri, hisse senetleri toplam değ eri, kısa ve uzun vadeli borç toplamı ve net çalışma sermayesi olarak tanımlarken payda tarafında bulunacak parametreleri ise toplam varlıklardan öz sermayenin defter değ erini ve enflasyona göre düzeltilmiş sermayeyi elimine ederek hesaplanabileceğ ini ifade etmiştir. Ancak, oranın daha rahat hesaplanabilmesi için Chung ve Pruitt (1994)'te Tobin Q oranının firmanın hisse senetlerinin Pazar değ erinin toplam(kısa ve uzun vadeli) borcu ile toplanarak toplan varlıklara oranlanması olarak ifade etmiştir.

Herhangi bir firmanın Q oranı hesaplandığında 1'in altında kalıyorsa bu firmanın varlıklarının toplam değ erinin Pazar değ eri ve borçların defter değ erleri toplamından büyük olması anlamına gelir ki bu beklenen bir durum değildir. Böylece, Min ve Prather (2001)'e göre bireysel ve kurumsal yatırımcı böyle bir firmanın sermayesinden kaçacaktır. Ancak, firmanın başka bir firma tarafından satın alınması da bu yatırımcılara önerilebilecektir. Bunun sebebi ise varlıkların yerine koyma maliyetinin pazar değ erinden daha yüksek olması neticesinde stratejik bir yatırım olmasından dolayıdır.

1. Literatür özeti

Stratejik mali yatırımların bireysel ve kurumsal açıdan başarılı olabilmesinin önemli faktörlerinden biri, doğru firmayı bulmak ve doğru parametreleri tespit etmektir. Bu açıdan literatürde yer alan yerli ve yabancı çalışmalarda stratejik mali yatırımlara ışık tutan bir takım problem ve tespitler yer almaktadır. Bu çalışmada, çalışmanın öne sürdüğ ü ve stratejik bir yatırım gerçekleştirme güdüsünü yakalama parametresi Tobin'e ait olan ve sonrasında bir takım evrimler geçiren Q oranı literatürel ve tespit açısından incelenmiş ve gerek bireysel gerekse de kurumsal yatırımcılara ışık tutacak çalışmalar bu bölümde paylaşılmıştır.

Bireysel ve kurumsal anlamda gerçekleştirilecek olan yatırım araçlarının getirileri arasındaki ilişkiler çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile analiz edilmiş ve Türkiye'deki yatırım araçlarından bono, hisse senedi, mevduat sertifikası, Cumhuriyet altını, Dolar ve Euro'nun getirileri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Söz konusu yatırım araçlarına ait getiriler ile çok boyutlu ölçekleme yöntemi kullanılarak algısal bir ana kütle meydana getirilmiş ve algısal ana kütlede incelenen yatırım araçlarının getirileri arasındaki ilişkiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Analiz çıktılarına bakıldığında, getirileri bakımından yatırım araçları arasında en fazla benzerlik bulunan ilk üç ilişkinin sırasıyla; Dolar-Euro, Dolar-Cumhuriyet altını ve Euro-Cumhuriyet altını araçları arasında olduğ u görülmüştür. İncelenen yatırım araçlarının getirileri arasındaki en fazla farklılık bulunan ilk üç ilişkinin ise sırasıyla; Euro-BİST100, Dolar-BİST100 ve BİST100-Cumhuriyet altını getirileri arasında olduğ u tespit edilmiştir (İbicioğ lu, 2012).

Stratejik yatırımın gerçekleştirilmesi bakımından yapılacak olan hisse senedi ve bono(özel şirketlere ait olan tahviller ve bonolar) yatırımlarında adı geçen eserin sonuçlarının önemli bir bilgi olduğ u söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, bireysel ve/veya kurumsal yatırımcıların hisse senedi yatırımı yaparken dikkat etmeleri gereken bir faktör de yatırımcıyı etkileyen bir takım parametrelerdir.

Usul vd. (2002) yaptıkları çalışmada bireysel yatırımcıların hisse senetlerine yatırımına etki eden sosyo-ekonomik etkenleri incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, hisse senedi yatırımına etki eden faktörlerin yatırımcıların kişisel özelliklerinden olabileceği gibi çevresel faktörlerden de kaynaklanabileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla, yatırımcıların meslek, yaş, eğitim – öğrenim, gelir durumları ile yatırım oranları, yatırım süreleri, risk alma düzeyleri, risk alma oranları gibi faktörlerin hisse senetleri yatırımı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır. Yine bireysel veya kurumsal yatırımcıların hisse senetlerine yapılan yatırımlarında davranışsal finans literatürüne girmiş olan anomaliler de incelenmiş ve bir takım etkiler ortaya konulmuştur. Etkin piyasalar hipotezine göre hisse senetleri piyasa fiyatlarına tam olarak yansdığından hisse senetlerinden normalüstü getiri sağlamak olanaksızdır. Ancak Erdoğan ve Elmas (2010)'a göre bunun hipotezde söylendiği gibi olmadığı bir anket çalışması ile ortaya koyulmuştur. Anket sonuçlarına göre ocak ayının diğer aylardan; Cuma gününün diğer günlerde; F/K ve PP/DD oranlarının diğer oranlardan daha fazla getiri sağladığı tespit edilmiştir.

Bireysel ve/veya kurumsal yatırımların stratejik ve verimli gerçekleştirilmesi bir anlamda finansal araçların risk faktörüne de bağlı bir durumdur. Bu kapsamda Anbar ve Eker (2009) çalışmalarında bu hususa dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışmada bireysel yatırımcıların finansal risk algılamaları konusunda birçok çalışma ve tartışmanın yer aldığı; söz konusu çalışmanın temelini finansal yatırımcıların finansal risk algılarının demografik ve ekonomik bir takım faktörlerden ortaya çıktığı ifade edilmiştir.

Stratejik finansal yatırım gerçekleştirmenin bir ayağının doğru firma tercih edilmesi gerektiği daha önceki bölümde tartışılmıştır. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu ise firma performansını ölçen Q değerine bakmak ve karar vermektir. Bu bağlamda, literatürde Tobin Q katsayıları değişik çalışmalarda yer almaktadır. Canbaş vd. (2005) çalışmasında, Tobin Q değerinin performans ölçüsünde nasıl kullanılabildiğini incelemiş ve BIST'te imalat sektöründe bir uygulama gerçekleştirmiştir. 1994 ve 2003 yılları arasında firmaların Tobin Q değerleri hesaplanmış ve yıllar itibarıyla Tobin Q değerlerinin temel yapısını ortaya koymuştur. Diğer bir bakış açısıyla ele alındığında, Tobin Q oranı istatistiki çalışmaları da içeren bazı çalışmalara da konu olmuştur. Hirsch ve Seaks (2014) yaptıkları çalışmada Tobin Q oranını kullanışlı bir regresyon analizi ile ele aldıklarını vurgulamıştır. Bu çalışmada Box – Cox adında bir transformasyon yönteminden bahsedilmiş ve bu yöntemin bir firmaya ait Pazar değeri eşitliğinin alternatif kullanışlı şekillerin karşılaştırılmasında kullanıldığını vurgulamışlardır. Amerika birleşik devletlerinde 480 imalat sanayi üzerinde gerçekleştirilen ve daha önce kullanılmış iki adet veri seti üzerinden bir çalışma ortaya koyulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre Tobin Q eşitliği doğrusal şekillerde önemli ölçüde etkili olduğu ortaya koyulmuştur. Genel anlamda bakıldığında Tobin Q için tahmin edici modeller de geliştirilmiştir. Chung ve Pruitt (1994) yayınladıkları bir makalede Tobin Q oranına yakın bir modelin de varlığı konusunda tartışma ortaya koymuşlardır. Yapılan çalışmada ortaya koydukları basit ve temel bir formülün basit finansal ve muhasebe bilgilerinden meydana geldiği vurgulanmıştır. Ayrıca, regresyon sonuçlarının ortaya koyduğu çıktıları bakıldığında Lindenberg ve Ross (1981)'un çalışmalarında ortaya koydukları teorik modellerle kıyaslandığında bu çalışmada daha doğru sonuçlar elde ettiği ve yaklaşık %96,6 oranında Q değerinin tahmin edildiği ifade edilmiştir.

Literatürde Tobin Q oranı firmaların farklı yönlerine bakılarak da değerlendirilmiştir. Lang ve Stulz (1993) çalışmasında, firmanın bölümlendirme ile firma değeri arasında ilişki olup olmadığı Tobin Q oranı kullanılarak tespit edilmiştir. Yapılan araştırmanın sonucuna göre firma değerini ölçen Tobin Q oranı ile firma bölümlendirme arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Yine bulgular arasında bölüm sayılarını artıran firmaların bölüm sayılarını sabit tutan firmalara göre daha düşük Q değerlerine sahip olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan, firmaların bölümlerinin artırımlarının firmanın maddi olmayan duran varlıkları (şerefiyeler gibi) üzerinde bir etkiye sahip olmadığı ifade edilmiştir.

Perfect ve Wiles (1994) çalışmasında, Tobin Q oranının alternatif yapıları üzerinde durarak ampirik bir analiz yapılmıştır. Yapılan çalışmada defter değerlerine dayanan kolay tahmin edici Q değerlerinden Lindenbergl ve Ross (1981) tarafından ortaya koyulmuş geliştirilmiş metodolojiye hatta nispeten karmaşık modellere kadar incelenmiş, 5 tahminci karşılaştırmaya tabi tutulmuş ve bu modellere ait ortalamalar, medyanlar ve standart sapmalar paylaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Tobin Q basit tahmin edicinin alternatif tahmin edicilerden anlamlı derecede farklı sonuçlar ürettiği ortaya koyulmuştur. Diğer 4 tahmin ediciler arasında Hall (1990) tarafından geliştirilmiş olan 3 tahmin edicinin daha yüksek ortalamalar ve daha büyük varyanslar ürettiği tespit edilmiştir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde bireysel ve kurumsal yatırımcıların hangi araçlara yatırım yapacağı, risk faktörlerinin nelerden müteşekkil olduğu, yatırımcıların etkilendiği bir takım faktörlerin neler olduğu ortaya koyulmuştur. Bunun yanı sıra ise firma performansına bakarak doğru firmayı bulmanın Tobin Q katsayısı ile ortaya koyulabileceğine dair incelemeler ve tespitler dikkati çekmektedir. Bu aşamada literatüre katkı sağlayabilme adına bu çalışmanın amacı da Tobin Q oranlarının yıllar itibariyle firmaların performansları açısından önemli bir değişikliğin olup olmadığını incelemek ve aşırı değişimlerin hangi dönemlere denk geldiğini ortaya koymak ve böylelikle firmaların nelerden etkilendiğini bireysel ve kurumsal yatırımcılarla paylaşmaktır.

Çalışmanın amacına yönelik olarak dönemsel değişikliklere ait hipotezler ise aşağıdaki gibi geliştirilmiştir:

H₀: Firmaların hesaplanan Tobin Q katsayılarında bir yıldan diğer bir yıla geçişte anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.

H₁: Firmaların hesaplanan Tobin Q katsayılarında bir yıldan diğer bir yıla geçişte anlamlı bir değişim meydana gelmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, stratejik açıdan finansal yatırımlar yapan bireysel ve/veya kurumsal yatırımcıların doğru firmayı yatırım yapmak için Tobin Q oranına hangi ölçüde dikkat etmesi gerektiğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, Borsa İstanbul(BİST)'da faaliyet gösteren ve gıda endüstrisinde yer alan firma verileri kullanılarak istatistiki teknikler ve bir paket programı yardımıyla ekonometrik analiz yapılmıştır. Çalışmada, Gıda endüstrisinde yer alan firmaların 2005 – 2016 yılları arasındaki Tobin Q oranları hesaplanmış ve bu oranlara ait temel özellikler olan ortalama, standart sapmalar ve bunlara ait grafiksel gösterim ortaya koyulmuştur. Araştırma için veri toplama sürecinde bazı firmaların bazı yıllarda Tobin Q oranlarının hesaplanmadığı tespit edilmiştir. Karşılaşılan bu durum literatürde kayıp değer olarak adlandırılmıştır. Kayıp değerler çalışmamızda olduğu gibi küçük ve orta düzeyde veri setleri için problem teşkil edebilir. Bu problemi gidermenin yollarından biri kayıp değerlere yeni ortalama değerler atamaktır. Paket programında yer alan kayıp değerleri yerleştirme(replace missing value) menüsü de bu fonksiyonu icra etmektedir (Çokluk vd., 2012). Bu aşamada, veri seti yeni ortalama değerler ile analize daha elverişli hale getirilmiştir.

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinden önce yapılması gereken unsurlardan biri de verilerin normal dağılıp dağılmadığıdır. Nicel verilerin normal dağılması halinde parametrik istatistiki testlerin kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır (Özdamar, 2013). Verilerin normal dağılım göstermediği durumlarda ise parametrik olmayan testlerin gerçekleştirilmesi uygun bulunmuştur (Özdamar, 2013). Bu açıdan çalışmanın veri seti normallik testine tabi tutulmuş ve normallik testi için ise tüm firmaların yıllar itibariyle değerleri aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

Tablo 1: *Bağımsız Değişkenlere Ait Normallik Testi*

Veriler	Normallik Testi			
	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
	Test İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi	Test İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi
Q_2016	0.341	0.000	0.582	0.000
Q_2015	0.336	0.000	0.525	0.000
Q_2014	0.239	0.003	0.796	0.001
Q_2013	0.341	0.000	0.675	0.000
Q_2012	0.310	0.000	0.587	0.000
Q_2011	0.324	0.000	0.624	0.000
Q_2010	0.344	0.000	0.551	0.000
Q_2009	0.161	0.164	0.804	0.001
Q_2008	0.222	0.008	0.701	0.000
Q_2007	0.168	0.126	0.852	0.005
Q_2006	0.245	0.002	0.750	0.000
Q_2005	0.280	0.000	0.668	0.000

Nicel verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk W testleri ile incelenmektedir. Shapiro-Wilk W test istatistiği sonucu $0 < W \leq 1$ şeklinde bir sonuç türetmektedir. 1' e yakın değerler normal dağılıma sahip olduğu 0'a yakın değerler ise normal dağılıma sahip olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, Kolmogorov-Smirnov test istatistiğinin $D_{max} < D(0,05)$ düzeyinde anlamlılık düzeyi 0,05'ten büyükse verilerin normal dağıldığı; $D_{max} \geq D(0,05)$ düzeyinde ise anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçükse verilerin normal dağılmadığı ifade edilmektedir (Özdamar, 2013:247-248). Bu açıdan veri seti incelendiğinde 2007 ve 2009 yılları haricinde tüm verilerin normal dağılmadığı Kolmogorov-Smirnov test istatistiği neticesinde ortaya çıkmıştır. Shapiro-Wilk W test istatistiği sonucu da bu sonucu desteklemektedir.

Veri setinin normallik testlerine bakıldıktan sonra 2005 – 2016 yılları arasında hesaplanan Tobin Q değerleri arasında bir korelasyon olup olmadığı da incelemeye konu olmuştur. Nicel veriler normal dağılıma sahip olmadığı için korelasyon analizi yapılırken Spearman's rank order korelasyonu(rho) tercih edilmiştir. Bu test Pearson's korelasyon katsayısının parametrik olmayan alternatifi olarak kabul edilmektedir (Kalaycı, 2014).

Tüm bu aşamalardan sonra gelinen noktada veri setinin normal dağılım sergilememesinden dolayı hipotez testleri için parametrik olmayan aynı anakütleye ait verileri önce ve sonra durumuna göre karşılaştırmaya imkân tanıyan Wilcoxon T testi istatistiği(Wilcoxon Signed-ranks test) tercih edilmiştir. Wilcoxon T testi eşleştirilmiş(paired) t testinin parametrik olmayan alternatifidir. N tane anakütleden elde edilen iki adet gözlenen veri setinin farkının ortanca değeri sıfır olan anakütleden alınmış rassal bir değer olup olmadığını test etmeye yarayan bir yöntemdir.

Wilcoxon T testi aşağıdaki hipotezleri test etmektedir:

H₀: Seçilen iki değer arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₁: Seçilen iki değer arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Wilcoxon T testi gözlemlerin sürekli dağılımdan alınmış aralıklı veya yaklaşık aralıklı ölçekli veriler olduğunu varsaymaktadır (Özdamar, 2013). Wilcoxon Signed-ranks testi sonuçlarında bakılması gereken iki önemli değer bulunmaktadır: Z değeri ve anlamlılık düzeyi. Çıkan sonuçlara

göre, anlamlılık düzeyi 0,05'ten küçük ise H_0 hipotezi reddedilir ve iki değer arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu ifade edilmektedir. Şayet, anlamlılık düzeyi 0,05'ten büyük ise alternatif hipotez reddedilmekte ve iki değer arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ifade edilmektedir.

3. Bulgular

Araştırmanın neticesinde elde edilen bulgulara bu bölümde yer verilmektedir. Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren gıda endüstri firmalarına ait Tobin Q oranları 2005 – 2016 yılları arasında hesaplanmış ve bu değerlerin yıllara göre ortalamaları ve standart sapmalarına yer verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde tüm firmaların Tobin Q ortalamaları 1 katsayısının üzerinde çıkmıştır. Gıda endüstrisi bir bütün olarak değerlendirildiğinde 2005 – 2016 yılları arasında hisse senedi yatırımcısı açısından stratejik ve başarılı kabul edilmektedir.

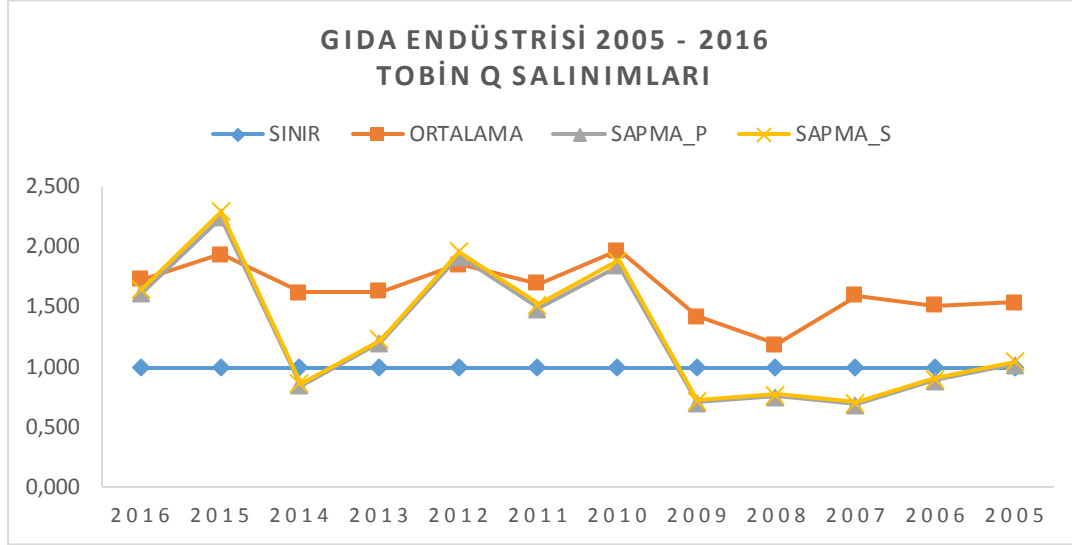
Tablo 2: Gıda Endüstrisi 2005 – 2016 Arası Tobin Q İstatistikleri

Yıllar	Ortalama	S.Sapma_P	S.Sapma_S
Q_2016	1.72609	1.60737	1.64349
Q_2015	1.93348	2.23941	2.28975
Q_2014	1.61696	0.84424	0.86321
Q_2013	1.62913	1.20346	1.23051
Q_2012	1.85304	1.92047	1.96363
Q_2011	1.69739	1.48964	1.52312
Q_2010	1.96609	1.84444	1.88589
Q_2009	1.41739	0.70562	0.72148
Q_2008	1.18609	0.75668	0.77369
Q_2007	1.59773	0.68813	0.70432
Q_2006	1.50952	0.88709	0.90900
Q_2005	1.53333	1.01755	1.04268

Not: S.Sapma_P, Bağımsız değişkenler olarak verilen tüm popülasyonun standart sapmasını hesaplayan ve metin ve mantıksal değerleri yoksayarak standart sapmayı esas alan bir yöntem olarak tercih edilmiştir. S.Sapma_S ise Standart sapmayı bir örneğe bağlı olarak tahmin eden ve örnekteki metin ve mantıksal değerleri yoksayan bir yöntemle elde edilmiş standart sapmayı temsil etmektedir.

Genel olarak bakıldığında Tobin Q değeri 1'in altında olması , firmaların varlıklarını düzgün işlemediği ve bir anlamda başarısız olduğu anlamına gelirken diğer anlamda da Tobin Q değeri 1'in üzerinde olan firmaların varlıklarını etkin kullandıkları ve verimli işledikleri belirtilmektedir (Lee ve Tompkins, 1999:3).

Şekil 1: Gıda Endüstrisi 2005 – 2016 Arası Tobin Q Salınımları

Şekil 1 incelendiğinde ise gıda endüstrisinin Tobin Q oranlarına ait akışı daha rahat görebilmek mümkündür. Şekil içeriğinde Q değerinin sınır değeri olan 1 sürekli çizgi olarak yer almaktadır. Şekil 1’de ortalama Tobin Q değerlerinin sınır değerinin 2005 – 2016 yılları seyri boyunca üzerinde kaldığı ve pozitif sonuçlar verdiği görülmektedir. Standart sapma değerlerinin sınır değerle bir ilişkisinin olmadığı; bu değerlerin ortalamasının seyri ile kıyaslanması gerektiği tespit edilmiştir.

Tablo 3: 2005 – 2016 Tobin Q Değerlerine Ait Korelasyon Tablosu

YILLAR	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
2016	1.00											
2015	0.89	1.00										
2014	0.83	0.87	1.00									
2013	0.78	0.83	0.81	1.00								
2012	0.54	0.54	0.54	0.78	1.00							
2011	0.42	0.45	0.61	0.65	0.84	1.00						
2010	0.43	0.51	0.59	0.56	0.67	0.83	1.00					
2009	0.40	0.37	0.38	0.56	0.82	0.82	0.81	1.00				
2008	0.38	0.36	0.28	0.54	0.74	0.68	0.66	0.90	1.00			
2007	0.42	0.50	0.49	0.56	0.55	0.58	0.71	0.74	0.65	1.00		
2006	0.53	0.56	0.55	0.71	0.82	0.79	0.76	0.83	0.71	0.81	1.00	
2005	0.48	0.37	0.35	0.50	0.66	0.63	0.60	0.67	0.64	0.54	0.73	1.00

İstatistiki açıdan bakıldığında Spearman’s rank order korelasyonu(ρ) Tablo 3’ e göre bazı yılların diğer yıllarla önemli ölçüde ilişkide olduğu gözlenmektedir. Bazı yıllar da ise bu ilişkinin zayıf olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile Tobin Q değerlerinde bir yılda meydana gelen

artış diğer yıllarda da artış olduğu anlamına gelmektedir. Böylelikle yıllar itibariyle Tobin Q oranları birbirlerinden etkilenmektedir. Ancak, aralarında korelasyon olması demek ortalama değerlerinin de aynı olması anlamına gelmemektedir. Bu nedenle değişkenler arasındaki yıl ortalamalarının birbirlerinden farklı olup olmadığı da test edilmelidir.

Gelinen aşamaya kadar gıda endüstri firmalarının genel Tobin Q oranları, bunların ortalamaları ve standart sapmaları ve bunlara ait salınımlar, yıllar arasında Tobin Q oranları arasında ortaya çıkan korelasyonel hareketler sunulmuştur. Bu aşamadan sonrası ise değişkenler arasında diğer bir değişle Tobin Q oranlarının yıllara göre değişimleri noktasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı tartışılacak ve istatistiki sonuçlar paylaşılacaktır.

Tablo 4: Karşılaştırmalı Wilcoxon T Testi Sonuçları

Wilcoxon T Testi İstatistiği ^(c)		
Karşılaştırmalı Yıllar	Z İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi
Q_2015 - Q_2016	-1.338 ^(a)	0.1810
Q_2014 - Q_2015	-0.426 ^(a)	0.6700
Q_2013 - Q_2014	-1.415 ^(b)	0.1570
Q_2012 - Q_2013	-0.335 ^(a)	0.7380
Q_2011 - Q_2012	-1.705 ^(b)	0.0880
Q_2010 - Q_2011	-2.221 ^(a)	0.0260
Q_2009 - Q_2010	-2.723 ^(b)	0.0060
Q_2008 - Q_2009	-3.255 ^(b)	0.0010
Q_2007 - Q_2008	-3.036 ^(a)	0.0020
Q_2006 - Q_2007	-1.843 ^(b)	0.0650
Q_2005 - Q_2006	-1.826 ^(a)	0.0680

Not: Z istatistiği hesaplamalarında (a) negatif derecelere dayalı hesaplamayı, (b) pozitif derecelere dayalı hesaplamayı, (c) Wilcoxon Signed Ranks Testini ifade etmektedir.

Tablo 4'te Karşılaştırmalı Wilcoxon T Testi Sonuçları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde sonuçlar aşağıdaki şekildedir:

- 2015 – 2016 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -1.338 ve anlamlılık düzeyi 0.1810 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.1810 > 0,05$ olduğundan 2015 – 2016 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.
- 2014 – 2015 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -0.426 ve anlamlılık düzeyi 0.6700 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.6700 > 0,05$ olduğundan 2014 – 2015 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.
- 2013 – 2014 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -1.415 ve anlamlılık düzeyi 0.1570 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.1570 > 0,05$ olduğundan 2013 – 2014 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.

- iv. 2012 – 2013 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -0.335 ve anlamlılık düzeyi 0.7380 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.7380 > 0,05$ olduğundan 2012 – 2013 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.
- v. 2011 – 2012 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -1.705 ve anlamlılık düzeyi 0.0880 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.0880 > 0,05$ olduğundan 2011 – 2012 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.
- vi. 2010 – 2011 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -2.221 ve anlamlılık düzeyi 0.0260 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.0260 < 0,05$ olduğundan 2010 – 2011 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmiştir.
- vii. 2009 – 2010 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -2.723 ve anlamlılık düzeyi 0.0060 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.0060 < 0,05$ olduğundan 2009 – 2010 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmiştir.
- viii. 2008 – 2009 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -3.255 ve anlamlılık düzeyi 0.0010 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.0010 < 0,05$ olduğundan 2008 – 2009 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmiştir.
- ix. 2007 – 2008 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -3.036 ve anlamlılık düzeyi 0.0020 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.0020 < 0,05$ olduğundan 2007 – 2008 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmiştir.
- x. 2006 – 2007 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -1.843 ve anlamlılık düzeyi 0.0650 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.0650 > 0,05$ olduğundan 2006 – 2007 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.
- xi. 2005 – 2006 yılları arasındaki geçişte Tablodaki Z değeri -1.826 ve anlamlılık düzeyi 0.0680 olarak tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında $P = 0.0680 > 0,05$ olduğundan 2005 – 2006 yılları arasında Tobin Q oran ortalamalarında anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.

4. Sonuç

Yatırımcıların en temel hedefi finansal beklenti açısından bakıldığında minimum risk ve maksimum getiriye sağlamaktır. Bu açıdan bu çalışmada ortaya koyulan temel unsur bu hedefi gerçekleştirmeye yardımcı olacak enstrümanlar ortaya koymaktır. Bireysel veya kurumsal yatırımcının stratejik bir finansal yatırım gerçekleştirmesi için doğru firmayı bulması ve bu firmayı iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Çalışmanın geneline bakıldığında gıda endüstri firmalarına finansal yatırımlar gerçekleştirilmesi Tobin Q oranları paralelinde 2005 – 2016 yılları arasında hep olurlu görünmektedir. Bu tüm yatırım demeti içinde elbette tek bir kritik olarak yer almaktadır. Çalışmanın Tobin Q katsayısını öne sürmesinin yanında çalışma çıktıları ve söylemleri güçlendirmek bakımından 2005 – 2016 yıllarına her bir geçişte bir karşılaştırmalı analiz ortaya koymuştur. Destekleyici ve kuvvetlendirici bu analiz neticesinde önemli bir değişime de rastlanmıştır. 2007 – 2008, 2008 – 2009, 2009 – 2010, 2010 – 2011 yılları arasında değişim anlamlı çıkmıştır. Bir diğer ifade ile Tobin Q oranlarının bu yıllar arasında az da olsa değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Burada sorgulanması gereken temel nokta 2008 yılında küresel ekonomik krizin yaşanmış olmasıdır. Söz konusu krizin gıda endüstrisinde yer alan firmaların Tobin Q oranlarında bu yıllara geçişte değişim meydana getirdiği tespit edilmiştir. Elbette, söz konusu yıllara geçişte başka faktörlerin de Tobin Q oranını etkilemiş olabileceği kabul edilmektedir. Ancak analiz

çıktılarının bu yönlü hareket etmiş olması esasen bu faktörü ilk olarak akla getirmektedir. Bireysel veya kurumsal yatırımcı netice itibariyle başka ve gelecek çalışmalar için benzer yapıdaki parametreler ile küresel krizin Tobin Q oranının etkisi bir başka araştırma konusu olabilir. Finansal yatırımcıların kriz dönemlerinde Borsa İstanbul'da gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin hisse senetlerini tercih ederken bu hususlara dikkat etmesi durumunda daha karlı yatırımlar yapma fırsatına sahip olacağı düşünülmektedir. Bu konu ile ilgili gelecekte farklı ekonometrik modeller ve farklı dönem aralıkları kullanılarak literatüre katkı beklenmektedir.

Kaynakça

- Anbar, A., & Eker, M. (2009). Bireysel yatırımcıların finansal risk algılamalarını etkileyen demografik ve sosyoekonomik faktörler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 129-150.
- Aşikoğlu, R., Kaderli, Y., Demir, S., & Çelikkol, H. (2011). *Yatırım projelerinin hazırlanması değerlendirilmesi ve realize edilmesi*. Ankara: Sözkese Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.
- Canbaş, S., Doğukanlı, H., Düzakın, H., & İskenderoğlu, Ö. (2005). Performans ölçümünde tobin q oranının kullanılması: hisse senetleri imkb'de işlem gören sanayi işletmeleri üzerinde bir deneme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 24-36.
- Chung, K. H., & Pruitt, S. W. (1994). A simple approximation of tobin's q. *Financial Management*, 70-74.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik spss ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Erdoğan, M., & Elmas, B. (2010). hisse senedi piyasalarında görülen anomaliler ve bireysel yatırımcı üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-22.
- Hirsch, B. T., & Seaks, T. G. (1993). Functional form in regression models of tobin's q. *The Review of Economics and Statistics*, 381-385.
- İbicioğlu, M. (2012). Yatırım araçlarının getirileri arasındaki ilişkilerin çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile analizi. *AİBÜ - İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 45-56.
- Kalaycı, Ş. (2014). *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Lang, L. H., & Stulz, R. M. (1993). Tobin's q, corporate diversification and firm performance. *The National Bureau of Economic Research*, 1-41.
- Lee, D. E., & Tompkins, J. G. (1999). A modified version of the lewellen and badrinath measure of tobin's q. *Financial Management*, 20-31.
- Lindenberg, E. B., & Ross, S. A. (1981). Tobin's q ratio and industrial organization. *The Journal of Business*, 1-32.
- Min, J. H., & Prather, L. J. (2001). Tobin's q, agency conflicts, and differential wealth effects of international joint ventures. *Global Finance Journal*, 267-283.
- Özdamar, K. (2013). *Paket programları ile istatistiksel veri analizi*. Ankara: Pelikan Yayıncılık Ltd. Şti.
- Öztin, A. (2010). *Finansal yönetim*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Perfect, S. B., & Wiles, K. W. (1994). Alternative constructions of Tobin's q: An empirical comparison. *Journal of Empirical Finance*, 313-341.

Uşul, H., Bekçi, İ., & Eroğlu, A. H. (2002). Bireysel yatırımcıların hisse senedi edinimine etki eden sosyo-ekonomik etkenler. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 135-150.

TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN MALİ TEŞVİKLERİN TARIM SEKTÖRÜ GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ^{1*}
Öznur ÖZEL²

Öz

Tarım sektörü, ekonominin temel üretim sektörlerinden birisidir. Ayrıca tarım sektörü ülke nüfusunun sağlıklı beslenmesi açısından stratejik bir sektördür. Bu kapsamda ülkeler tarımın stratejik önemini göz önünde bulundurarak, çeşitli tarım politikaları ile sektörü desteklemektedirler. Tarım politikalarının önemli bir bileşeni de devlet tarafından sağlanan mali teşviklerdir. Bu çalışmada, ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testi ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak 1980-2016 döneminde Türkiye’de tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörü gelişimi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda tarım sektöründe sağlanan mali teşviklerin uzun dönemde tarım sektörü gelişimi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimini pozitif etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım Sektörü, Mali Teşvikler, ARDL Eşbütünleşme Testi

JEL Kodları: Q10, C22, C50

EFFECT OF AGRICULTURAL INCENTIVES ON THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SECTOR: EXAMPLE OF TURKEY

Abstract

Agriculture sector is one of the main production sectors. Furthermore, the sector is a strategic sector from the healthfully nourishment of the country’s population. In this context, the countries support the sector with various agricultural policies considering its strategic importance. The fiscal incentives by governments are also one of the important components behind the agricultural policies. This study examines the impact of financial incentives provided to agricultural sector on agricultural sector development in Turkey during 1980-2016 period using the cointegration test based on ARDL approach and Toda and Yamamoto (1995) causality test. We found that that the financial incentives provided in the agricultural sector did not have a significant effect on the agricultural sector development in the long run. However, it was determined that economic growth positively affected the agricultural sector development.

Keywords: Agricultural Sector, Financial Incentives, ARDL Cointegration Test

JEL Codes: Q10, C22, C50

* Bu çalışma, Öznur ÖZEL’in Uşak Üniversitesi SBE Maliye Anabilim Dalında 2018 yılının Kasım ayında sunulan ve kabul edilen “Tarım Sektörüne Sağlanan Mali Teşviklerin Tarım Sektörü Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ORCID 0000-0001-9485-3933

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): mahmut.sasmaz@usak.edu.tr

² Uşak Üniversitesi, SBE, Maliye ABD Yüksek Lisans Mezunlu, ORCID 0000-0003-4398-6167

Başvuru Tarihi (Received): 06.12.2018 **Kabul Tarih**

Giriş

Tarım sektörü, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için oldukça önemli bir sektördür. İnsanların hayatlarını devam ettirmek için gereken gıda maddeleri ile kullandıkları hammaddelerin büyük bir bölümünün temini, tarım sektörüyle karşılanmakta ve bu sektörün ikamesi bulunmamaktadır. Tarım sektörü, günümüze kadar Türkiye'nin sosyal ve ekonomik gelişimi açısından önemli bir paya sahiptir. Özellikle tarım devriminden sanayi devrimine geçiş sürecinde tarım sektörünün ekonomi içerisindeki ağırlığının zamanla azaldığı görülmektedir.

Tarımsal üretimi doğal şartlar, mevsimsel özellikler, talep ve arzın fiyat esnekliğinin düşük olması, piyasanın kontrolünün sınırlı olması, eğitim ve gelir düzeyi gibi etkenler etkilemektedir. Bu özelliklerden de yola çıkarak tarım sektörü daima özen gösterilen bir sektör olmuş, uygulanan politikalarla korunmuş ve desteklenmiştir. Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde uyumlaştırma politikaları çerçevesinde tarım politikası yürütmektedir. Bu kapsamda yürütülen politikaya Ortak Tarım Politikası adı verilmektedir. Avrupa Birliği-Türkiye arasındaki uyum sürecinde birçok alanda sorun yaşanmaktadır. Bu sorunlardan birisi de tarım sektörü alanındadır. Bu sorunları çözmek için çeşitli çalışmalar yapılmış ve çalışmalardan en önemlisinin tarım sektöründe uygulanan teşvikler olmuştur. Tarım sektörüne sağlanan teşvikler tarım sektöründeki sorunları çözmeye ve insanları tarıma teşvik etmeye yöneliktir. Fakat Türkiye'de tarım sektörü, diğer sektörler göre mali teşviklerden en az payı alan sektördür. Türkiye'de tarım sektörünün mali teşviklerden en az pay alan sektör olması ve tarım sektöründe yapısal sorunların fazla olması tarım sektörünün gelişimine yönelik yeterli ilerleme sağlanamadığı ifade edilebilir. Türkiye'de tarım sektörünün yeterli ilerlemenin sağlanabilmesi için tarımsal reformların yapılması ve özellikle tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin miktarsal ve niteliksel artırılması oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye'de tarım sektörüne yönelik mali teşvik uygulamalarının tarım sektörünün gelişimi açısından yeterli olup olmadığını ampirik analizler yapılarak ortaya koymak tarım sektörünün gelişimi bakımından büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada 1980-2016 döneminde Türkiye'de tarım sektörüne sağlanan mali teşvikler ve ekonomik büyüme ile tarım sektörü gelişimi arasındaki ilişki zaman serisi analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Bu çalışmada öncelikle mali teşviklerin makro ekonomik etkilerine yönelik yapılan ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Sonrasında kullanılan ekonomik model açıklanarak Türkiye'de 1980-2016 dönemini kapsayan analizler uygulanmıştır. Öncelikle ekonomik analizde kullanılan testler hakkında bilgi verilmiş daha sonra analiz sonuçları yorumlanmıştır. Çalışmada tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) birim kök testi, ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünlük testi ve Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuç kısmında ise değerlendirilmelere yer verilerek öneriler sunulmuştur.

2. Tarımsal Teşviklerin Teorik Altyapısı ve Türkiye'deki Durumu

Tarım sektöründe 1935'te Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleriyle beraber 1937 yılında Ziraat Bankası kurularak çiftçiye kredi olanakları sağlama yoluna gidilmiştir. Günümüzde bu krediler kapsamında; bitkisel üretim, hayvansal yatırım ve üretim, sertifikalı tohum, tarım araç gereci, su ürünleri, tarımsal gübre kredisi biçiminde devam etmektedir. Bu kredilerin etkisinin tarımda hissedilmesi ve devamlılığı için kredilerin nerelere kullanıldığı denetlenmesi gerekmektedir (Gürbüz, 2005).

Tarımsal politikalar içerisinde yer alan mali yardım politikası, hem mal tüketicisini hem de üreticiyi koruyan bir politikadır. Devlet, mali yardım politikasında piyasadan hiç ürün almazken, taban fiyat politikasında ürün satın almaktadır. Mali yardım politikası ve taban fiyat politikası arasındaki en önemli farklardan biri tüketicinin ödediği fiyat yönünden ortaya çıkmaktadır. Bu politika az sayıda üründe kullanıldığı için devlete çok fazla yük getirmektedir. Bu yüzden mali yardım politikası ancak gelişmiş ülkelerde kullanılabilir. Türkiye'de taban fiyat politikası uygulanmakta ve bu politikanın amacı üreticileri korumaktır (Çevik, 1995).

Fiyat dışı gelir desteklemeleri kapsamında doğrudan gelir desteği ödemeleri ise, tarım üreticilerinin gelir düzeyine yönelik yapılan transferleri kapsamaktadır. Doğrudan gelir desteği iki biçimde gerçekleştirilebilir (Babacan, 1999):

- a) mevcut ve gelecekteki üretim miktarı, gelir seviyeleri veya girdi kullanımı seviyeleri ile ilişkilendirilmeksizin üreticilere yapılan transferleri veya
- b) belirlenen hedef gruplara farklı koşulların ileri sürülmesi ile telafi edici ödemeler ya da fiyat farkı ödemesi ile amaçlanan gelir seviyesine karşılık gelen farkın prim sistemi veya fark ödemeleri şeklinde üreticilere ödenmesi ile gerçekleşmektedir.

Türkiye’de doğrudan gelir desteği çalışmaları başlamış ve 2000 yılında Türk tarımına uygulanan politikaları değiştirerek, çiftçi kayıt sisteminin oluşturulması ve hedef çiftçilere doğrudan gelir desteği sağlanması amacıyla pilot çalışmalara adım atılmaktadır. Tüm Türkiye doğrudan gelir desteğine 2001 yılında geçmektedir. Bu uygulama 2007 yılında ödemeye esas olan toplam arazi miktarını belli ölçülerle sınırlandırmaktadır. Bu politikaların uygulama sonuçlarında ise, üreticilerin ve tüketicilerin tarıma sağlanan desteklerden ne oranda etkilendiği belirlenmektedir. Türkiye’de doğrudan gelir ödemeleri uygulaması kaldırılmış ve 2006-2007 yılında uygulamaya gelen kademeli olarak alan bazlı desteklemeler sürdürülmüştür (Gürler, 2016).

Tablo 1: Destekleme Bütçesi (Cari fiyatlarla, milyon TL)

	2016	2017*	2018 (program)
Alan Bazlı Tarımsal Destek Ödemeleri	3.304	3.180	4.078
Alan Bazlı Ek Ödeme (organik tarım, iyi tarım, toprak analizi)	321	295	342
Mazot	720	700	1.500
Gübre	880	800	953
Sertifikalı Tohum ve Fidan Kullanımı	213	225	168
Çevre Amaçlı Tarım Alanlarının Korunması	135	140	79
Fındık	850	835	850
Telafi Edici Ödemeler	186	185	186
Patates Sigili Desteği	15	0	0
Çay Budama Tazminat ve Masraftan	171	185	186
Fark Ödemesi Destekleme Hizmetleri	3.174	3.338	3.548
Hububat ve Bakliyat	800	760	1.023
Çay	170	168	170
Arz Açığı Olan Ürünler	2.204	2.410	2.356
Hayvancılık Destek Ödemeleri	3.031	3.815	4.036
Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekleme	1.169	1.436	1.724
Tarım Sigortası Destekleme Hizmetleri	704	865	958
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler	107	135	171
Genel Toplam	11.489	12.770	14.514

Kaynak: (TÜRKTÖB, 2017)

Alan bazlı tarımsal destekler ise Tablo 1’de görüldüğü üzere, günümüzde mazot ve gübre desteği, sertifikalı tohum ve fidan desteği, fındık üreticilerine alan bazlı gelir desteği ve alternatif ürüne geçen üreticilere telafi edici ödeme, organik tarım ve iyi tarım destekleri, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı ile telafi edici ödemeler şeklinde yer almaktadır. Alan bazlı desteklerin yanı sıra fark ödemeleri destekleri, hayvancılık destekleri, kırsal kalkınma destekleri, tarım sigortası destekleri, afetten zarar gören çiftçilere yardım ödemeleri, GAP Eylem Planı kırsal kalkınma ve hayvancılık destekleri ile diğer destekleme ödemeleri gibi destekler uygulanmaktadır (Dinler, 2014). Yukarıdaki değerlere göre tarım bütçesinden en büyük payı alan bazlı

desteklemeler almaktadır. Patates siğili desteği ise 2017 ve 2018 yıllarında bütçede yer almamaktadır.

3. Literatür

Literatürde anket çalışmaları ve ekonometrik yöntemler kullanılarak tarımsal destekleme politikaları uygulamalarının Türkiye ve diğer ülkelerdeki tarımsal üretimin veya tarımsal büyümeye etki eden ekonomik faktörlerin etkileri üzerinde çalışmalar mevcuttur “(bkz. Bayramoğlu (2010), Kandemir (2011), Terin vd. (2013). Aynı zamanda bazı çalışmalarda vergi teşvikleriyle tarımsal verimlilik artışları üzerine etkisine de rastlanmaktadır (bkz. Cengiz ve Baydur (2010), Erçakar ve Taşçı (2011). Tarım teşvikleri/mali teşvikler ile tarım sektörü gelişimi arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar kısıtlı sayıdadır (bkz. Yıldız (2017). Ancak tarım teşvikleri/mali teşvikler ile ekonomik faktörler arasında birçok çalışma literatürde mevcuttur (bkz. Clark ve Sichel (1993), Kar ve Tatlısöz (2008), Selim vd. (2014)...” Tarım sektörünün ekonominin temel üretim sektörlerinden biri olması, ekonomi de meydana gelen gelişme ile birlikte tarım sektörünün de gelişebileceği söylenebilir. Bu nedenle tarım teşvikleri/mali teşvikler ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar da literatüre dâhil edilmiştir.

Clark ve Sichel (1993), regresyon yöntemini kullanarak 1953-1992 yıllarında ABD’de teşvikler ile yatırım arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamışlar, teşvik uygulamalarının yatırımları herhangi bir şekilde etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Bondonio ve Greenbaum (2006) tarafından yapılan çalışmada, AB’deki hedef 2 bölgelerinde (Avusturya, Belçika, Danimarka, Almanya, İspanya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İtalya, Lüksemburg) yatırıma yönelik teşvik uygulamalarının istihdamı etkileme düzeyini araştırmışlardır. Yatırım teşviklerinde meydana gelen bir artışın istihdamı artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Başka bir çalışmada Ayele (2006), tarafından yapılan çalışmada, Etiyopya’da 1992-1998 yıllarında 4246 KOBİ şirketi için sağlanan yatırıma yönelik teşvik uygulamalarının yatırım üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapmış olduğu çalışmanın sonucuna göre Etiyopya’da mali teşvik uygulamalarının küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yatırımlarını çok az etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bondonio ve Greenbaum (2007), tarafından yapılan çalışmada, probit regresyon yöntemi kullanılarak Amerika Birleşik Devletleri’nin on eyaletinde (Florida, New Jersey, Kentucky, Maryland, Kaliforniya, İndiana, New York, Connecticut, Virjinya ve Pensilvanya) 1982-1992 yıllarında yatırım teşviklerinin makroekonomik etkilerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Yaptıkları çalışma sonucunda istihdam hacmi ile büyüme üzerinde mali teşviklerin etkisinin pozitif olduğunu belirlemişlerdir. Erdal ve Erdal (2008) tarafından yapılan çalışmada 1980-2006 yıllarında Granger nedensellik testi ile Türkiye’de tarımsal desteklemeler kapsamında prim ödemelerinin pamuk, ayçiçeği, soya, kanola, mısır ve aspir ürünleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda pamuk, ayçiçeği ve soya ürünlerinde üretim alanları ve prim ödemeleri arasında nedensellik ilişkisi bulunamazken, kanola üretim alanı ve prim ödemesi arasında tek yönlü, mısır üretim alanı ve prim ödemesi arasında ise çift yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Kar ve Tatlısöz (2008), tarafından yapılan çalışmada 1980-2003 yıllarında Türkiye’de regresyon analizini yaparak birçok değişkenle birlikte yatırım teşviklerindeki değişimin DYSY üzerinde meydana getirdiği etkiyi araştırmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda yatırım teşvikinin DYSY girişlerini pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Akan ve Arslan (2008), Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nde 1980 ile 2006 yılları arasında istihdam düzeyi üzerinde mali teşviklerin etkisini regresyon analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Yaptıkları çalışmada, mali teşviklerin istihdam düzeyi üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Yavuz (2010)'un yapmış olduğu çalışmada, ANOVA testinden yararlanarak 1980-2008 yıllarında Türkiye'de mali teşvikler ile istihdam ve özel kesim yatırımları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışması neticesinde yatırım teşvikleri ile istihdam ve yatırım arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yavan (2010)'un yaptığı çalışmada, regresyon analizi yönteminden yararlanarak Türkiye'de 81 ilde 2001 yılında mali teşvik uygulamalarının büyüme üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Yapmış olduğu çalışmanın sonucu olarak illerde meydana gelen mali teşvik miktarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkilediğini tespit etmiştir.

Bayramoğlu (2010), tarafından yapılan çalışmada regresyon analizini kullanarak Türkiye'de 1981-2008 yılları arasında tarımsal üretimde meydana gelen değişimleri araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışma sonucunda değişkenlerin üretim elastikiyetleri bitki besin elementi cinsinden kimyasal gübre kullanımı için %7,8, traktör sayısı için %28,2 ve sağılan hayvan başına süt verimi için %9,4 sonucuna ulaşmıştır. Başka bir çalışmada Cengiz ve Baydur (2010), tarafından yapılan çalışmada 1988-2008 yıllarında göç ve verimlilik modeli ile Türkiye'deki kırsal göç olgusunu incelemişlerdir. Yapmış oldukları çalışma sonucunda iç ticaret haddindeki olumsuz gelişmenin yanında gerek tarım sektöründeki ücretler artsa bile artışın düşük olması, gerekse yatırımların tarımsal istihdam üzerindeki etkisinin sınırlı olmasından dolayı kırdan kente göçün devam edeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Hazman (2010), Toda ve Yamamoto nedensellik testinden yararlanarak 1980-2007 yıllarında Türkiye'de yatırımcılar için sağlanan teşvik belgelerinin DYSY yönelik etkilerini araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışma neticesinde teşvik belge sayısı ile DYSY arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Kandemir (2011), tarafından yapılan çalışmada Türkiye'nin tarımsal destekleme politikalarının kırsal kalkınmaya etkisini araştırmıştır. Yapmış olduğu araştırma sonucunda Türk tarımını doğrudan gelir desteğine yönelik politikaların olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. DGD uygulamaları ile tarımsal desteklerin üretim yerine arazi büyüklüğüne göre verilmesi ve kırsal kesimde yoksulluğu artırarak kentlere göç sürecini hızlandırdığı sonucuna ulaşmıştır. Erçakar ve Taşçı (2011), tarafından yapılan çalışmada 1972-2008 yıllarında panel veri yöntemleri ile Türkiye'de üretimi yapılan 5 ürünün verimlilik ve çiftçinin eline geçen fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda verimlilik artışı çiftçinin eline geçen reel fiyatları düşürürken, nominal fiyatları arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Terin vd. (2013), tarafından yapılan çalışmada 1990-2012 yıllarında regresyon analizini yaparak tarımsal büyümeye etki eden ekonomik faktörlerin belirlemeyi Türkiye ekonomisi için araştırmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda tarımda istihdam edilen nüfus sayısı tarımsal büyümeyi olumsuz yönde, tarıma yapılan toplam sabit sermaye yatırımları, tarımın GSYİH içindeki payı ve tarımsal destekler tarımsal büyümeyi olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Gale (2013), tarafından yapılan çalışmada tarım sektörünü vergilendirmeden destekleme yoluna giden ülke Çin'deki tarımsal destekleme politikalarındaki ilerlemeyi araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışma sonucunda Çin'de tarımsal sübvansiyonların ve fiyat desteklemelerinin üretim maliyetlerindeki artışla bağlantı kurulduktan sonra artma gösterdiğini, destekleme ödemelerinin üretim maliyetlerinde az etkisi olduğunu, ancak sübvansiyon ödemelerinin üretim maliyetlerine daha fazla katkı sağladığını tespit etmiştir. Başka bir çalışmada da benzer şekilde Gu (2014a), tarafından yapılan çalışmada 2003-2012 yılları arasında Çin'de çiftçilerin gelir seviyesi ve tarımsal destekleme ödemeleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışma sonucunda tarımsal desteklemelerin, çiftçilerin gelirlerini olumlu yönde etkilediği ve tarımsal üretim dalgalanmalarını azalttığını tespit etmiştir. Gu'nun (2014b), yapmış olduğu başka bir çalışmada ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çin Tayvan'ında çiftçilerin gelir seviyesi ve tarımsal destekleme ödemeleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışma sonucunda tarımsal desteklemelerin, tarımsal gelişme üzerinde olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Selim vd. (2014), tarafından yapılan başka bir çalışmada, panel veri analizi yöntemi kullanılarak 2001-2012 yıllarında Türkiye'nin 81 iline yönelik sağlanan mali teşvikler ve sabit yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarının neticesinde teşvik ile sabit yatırımların, istihdamı pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Işık ve Bilgin (2016), tarafından yapılan çalışmada 1986-2015 yıllarında Türkiye'de farklı tarımsal destek çeşitlerinin etkilerini incelemişlerdir. Yapmış oldukları çalışma sonucunda tarımsal desteklerin tarımsal üretimi olumlu yönde etkilediğini ve tarımsal destek çeşitlerinden piyasa fiyatı desteği uygulamasının etkisi diğer tarımsal destek çeşitlerine göre fazla olduğunu tespit etmişlerdir.

Yıldız (2017), tarafından yapılan çalışmada 2006-2016 yıllarında nedensellik testi, hata düzeltme modeli (VECM), eşbütünlük analizi, VAR modeline dayalı etki-tepki fonksiyonları ile varyans ayrıştırma yöntemleri kullanılarak tarımsal desteklemelerin tarımsal üretim düzeyi üzerindeki etkileri Türkiye açısından araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışma neticesinde merkezi yönetim bütçesinden yapılan tarımsal destekleme ödemeleri ile tarımsal üretim düzeyi arasında uzun dönemli ilişki tespit etmiştir. Bu çalışmanın nedensellik testine bakıldığında ise tarımsal üretim düzeyi ve tarımsal destekleme ödemeleri arasında çift yönlü etkileşim tespit etmiştir.

Çelik (2017), tarafından yapılan çalışmada, mekansal gecikmeli sabit etkiler panel modeli yönteminden yararlanarak 2003-2011 yıllarında Türkiye'de Düzey 2'deki bölgelerde (Balıkesir- İzmir- Manisa- Bursa- Kocaeli- Ankara- Konya- Antalya- Hatay- Kayseri- Tekirdağ- Zonguldak- İstanbul- Aydın- Kastamonu- Samsun- Trabzon- Erzurum- Ağrı- Kırkkale- Malatya- Van- Gaziantep- Şanlıurfa- Mardin ile Adana alt bölgelerinden oluşan Düzey-2 bölgeler) imalat sanayi için sağlanan teşviklerin yatırım kararlarını nasıl etkilediğini tespit etmeyi hedeflemiştir. Çalışma neticesinde bölge için sağlanan teşvik uygulamalarının bölgede imalat yatırımı kararını olumlu bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Odabaş ve Şaşmaz (2017), tarafından yapılan çalışmada 2005Q-2016Q4 yıllarında Toda ve Yamamoto nedensellik testi kullanılarak mali teşvikler ile istihdam arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda mali teşvikler ile istihdam arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Şaşmaz ve Bayar (2017), tarafından yapılan çalışmada 2006-2016 yıllarında zaman serisi analizi kullanılarak mali teşvikler ile doğrudan yabancı sermaye girişleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda mali teşviklerin uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerini olumlu etkilediği tespit etmişlerdir.

4. Veri ve Ampirik Analiz

Bu çalışmada 1980-2016 döneminde Türkiye'de tarım sektörüne sağlanan mali teşvikler ile tarım sektörü gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik incelenmiştir. Verilerin seçiminde çalışmanın hedefi ile teorik ve ampirik literatür dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 2'de verilmiştir. İlgili veriler Dünya Bankası ve Ekonomi Bakanlığı'ndan elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan kişi başına düşen büyümeyi temsilen BÜY, mali teşvikleri temsilen MTES ve son olarak tarımsal gelişmeyi temsilen TGE kısaltması kullanılmıştır. Tarımsal gelişme düzeyi TGE açıklanan değişken; kişi başına düşen reel büyüme ve mali teşvikler açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

Tablo 2: *Değişkenlerin Tanıtımı*

Değişkenler	Değişkenlerin tanımı	Veri kaynağı
BÜY	Kişi başına reel GSYH büyüme oranı (%)	World Bank (2018a)
TGE	Tarım sektörü gelişmişlik düzeyi (Tarım Sektörünün reel GSYH'daki yüzdesi)	World Bank (2018b)
MTES	Mali Teşvikler (Mali Teşviklerin Reel GSYH'ya oranı) (Tarım Sektörüne Sağlanan)	Ekonomi Bakanlığı (2018)

Bu çalışmada zaman serisi analizi yöntemi ile 1980-2016 döneminde Türkiye'de tarım sektörüne sağlanan mali teşvikler ve ekonomik büyüme ile tarım sektörü gelişimi arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlıklarını tespit etmek amacıyla tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) birim kök testi, ardından ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testi yapılmıştır. Son olarak Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Bu çalışmada bir modelin tahmini yapılmıştır. Çalışmadaki modelin bağımlı değişkeni olarak tarımsal gelişme düzeyi (TGD); bağımsız değişken olarak mali teşvikler (MTES); kontrol değişken olarak ise ekonomik büyüme (BÜY) kullanılmıştır. Modelde 1980-2016 döneminde Türkiye'de tarım sektörüne sağlanan mali teşvikler ve ekonomik büyüme ile tarım sektörü gelişimi arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik incelenmiştir. Model aşağıdaki denklem ile verilmiştir:

$$\text{Model: } TGD = MTES + BÜY + u \quad (1)$$

Modelin belirlenmesinde Gale (2013), Gu (2014a) ve Yıldız (2017) çalışmalarından faydalanılmıştır.

4.1. Birim kök testi sonuçları

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlığını tespit etmek için Zivot-Andrews (1992) birim kök testi kullanılmıştır. Zivot ve Andrews (1992), Perron 1989'un dışsal kırılma noktası görüşünü eleştirerek yalnızca yapısal kırılma durumuna olanak sağlamayıp, ayrıca yapısal kırılma durumunun içsel yönden belirlendiği birim kök testinin geliştirilmesi söz konusu olmuştur. Geliştirilen test yöntemine bakıldığında, 2, 3 ve 4 nolu denklemlerde belirtilen Model A düzey halinde, Model B eğim halinde, Model C eğimle birlikte düzeyde de meydana gelen yapısal manada oluşan değişimleri içerir (Zivot & Andrews, 1992):

$$\text{Model A: } y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (3)$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (4)$$

Denklemlerde (2, 3 ve 4) $t=1,2,\dots, T$ zamanı, TB kırılma zamanını $\lambda = T_B/T$ ise kırılma noktasını göstermektedir. DU , $t > TB$ olduğu durumda 1, farklı durumlar olduğunda 0 olan, aynı zamanda sabit terimde olan yapısal değişmeyi açıklayan, DT ise $t > TB$ iken $t-TB$, tersi olduğunda 0 olan ve

trendde oluşan yapısal değişikliği gösteren gölge değişkenlerdir. Δy_{t-1} terimi, hata terimlerinde olan otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak amacıyla modelde sağ tarafa ilave edilmektedir. Yapılan testin neticesinde α 'nın hesaplanmış olan t istatistiği mutlak anlamdaki değeri ZA'ın kritik değerinden daha büyük olduğunda sıfır hipotezinin (yapısal kırılmanın olmaması durumunda birim kökün olduğu) reddedilmektedir (Zivot & Andrews, 1992).

Çalışmanın değişkenlerinin bütünlüşme dereceleri Zivot-Andrews (1992) tarafından geliştirilen birim kök testi ile incelenmiş ve test sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur. Test sonuçlarına göre MTES ve BÜY değişkenlerinin seviyede, TGD değişkeninin ise birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği görülmektedir. Diğer yandan kırılma yılları 1995, 1999, 2003, 2009 ve 2010 olarak tespit edilmiştir. Kırılma yıllarından 1995'in nedeni 1994 yılında yaşanan iktisadi krizin etkilerinin 1995 yılının başlarında hissedilmeye devam etmesi olabileceği düşünülebilir. 1999 yılında meydana gelen kırılmanın nedeni 1997 yılında yaşanan Asya Krizi'nin ve 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi'nin Türkiye'de hissedilmeye başlaması ile ardından gelen Marmara Bölgesi depreminin ekonomiyi etkilemesi krize sebep olabileceği düşünülebilir. 2003 yılında meydana gelen kırılmanın nedeni 2001 yılında yaşanan dış açık, cari açık ve ekonomiye dış ülkeler tarafından güvensizliğin etkileri 2003 yılında devam etmesinin etkili olabileceği düşünülebilir. 2010 yılında meydana gelen kırılmanın nedeni ise 2009 yılında yaşanan finansal krizin, kaydi ve sanal para bolluğu ile ihracattaki düşüşlerden kaynaklanabileceği ifade edilebilir.

Tablo 3: Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A			Model C		
	Test istatistiği	Gecikme uzunluğu	Kırılma Tarihi	Test istatistiği	Gecikme uzunluğu	Kırılma Tarihi
BÜY	-6.885***	4	2003	-6.783***	4	2003
MTES	-7.286***	4	1995	-7.110***	4	2010
TGD	-4.269	1	2009	-4.166	4	1999
F(TGD)	-6.001**	1	2009	-6.141***	1	2009
Kritik Değerler	-5.34 (%1), -4.80 (%5)					

4.2. Eşbütünlüşme testi sonuçları

Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünlüşme testi kullanılmıştır. ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünlüşme testi, sınır testi yaklaşımına dayanmaktadır. Eşbütünlüşmenin yapılmasından önce denklem 3'te ifade edilen değişkenlerin arasında eşbütünlüşmenin var olup olmadığı test edilmektedir. Sonrasında bu denklemden kısa ile uzun parametreler öngörülür.

$$\Delta RTGD_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta RM TES_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta RB \ddot{U} Y_{t-i} + \theta_1 RM TES_{t-1} + \theta_2 RB \ddot{U} Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Denklem 5'te yer alan eşitliğe bağlı olarak sıfır hipotezi sınanır ve eşbütünleşme düzey ilişkisi olmadığı belirtilir. Sıfır hipotezi, denklem 5'teki değişkenler kullanılarak $H_0: \theta_1 = \theta_2 = 0$ şeklinde testin yapılması söz konusudur. ARDL testi kritik değerlerinin, standart düzeyde olan F dağılımı ile uyumadığından ilgili kritik değerlerin Pesaran vd. (2001)'den alınması söz konusu olmuştur.

Tablo 4'te yapılan eşbütünleşme testinin sonuçları yer almaktadır. Sonuçlara bakıldığında, hesaplanmış olan F istatistiğinin Pesaran tarafından belirlenen üst kritik değerden fazla olduğu için serilerin arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Netice itibarıyla serilerin arasında uzun ve kısa dönemde ilişkilerin belirlenebilmesi amacıyla ARDL modelinin kurulması söz konusu olabilir.

Tablo 4: Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değeri	K
F-istatistiği	5.428503	2
Kritik Sınır Değerleri		
Anlamlılık düzeyi	Alt sınır	Üst sınır
10%	2.63	3.35
5%	3.1	3.87
2.5%	3.55	4.38
1%	4.13	5

ARDL modelinin optimum düzeyindeki gecikme uzunluğu tespitinde AIC (Akaike Information Criterion) ile SC (Schwarz Criterion) kriterlerinden yararlanılmıştır. Maksimum düzeydeki gecikmenin uzunluğu olarak 2 alınmış ve daha sonra tahminde bulunulmuştur. Otokorelasyonun bulunmadığı gecikme uzunluğunun beklentisi neticesinde iki kriterin ortak sonucunda ARDL (1, 0, 2) şeklinde model (Tablo 5) belirlenmiştir.

Tablo 5: ARDL (1,0,2) Modelinin Tahmini

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	P. value
TGD(-1)	0.949312	0.031216	30.41134	0.0000
MTES	-0.000850	0.000716	-1.186576	0.2450
BUY	0.038322	0.033092	1.158049	0.2563
BUY(-1)	-0.115811	0.033207	-3.487584	0.0016
BUY(-2)	-0.047970	0.033169	-1.446202	0.1588
C	0.833003	0.531482	1.567323	0.1279
R-squared	0.973578	Meandependent var		13.54142
Adjusted R-squared	0.969023	S.D. dependent var		4.715591
S.E. of regression	0.829962	Akaikeinfocriter.		2.619931
Sumsquaredresid	19.97627	Schwarzriter.		2.886562
Loglikelihood	-39.84880	Hannan-Quinnriter.		2.711972
F-stat.	213.7153	Durbin-Watson stat		2.354256
Prob(F-stat.)	0.000000			

ARDL (1,0,2) şeklinde belirlenen modelde uzun dönem katsayıları Tablo 6’da yer almaktadır. Test sonuçlarına göre ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimini pozitif etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte tarım sektöründe sağlanan teşviklerin sektörün gelişimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: ARDL (1,0,2) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	P değeri
MTES	-0.016763	0.020222	-0.828963	0.4139
BÜY	0.475127	1.969580	-1.256677	0.0989
C	16.43400	6.652048	2.470517	0.0196
EC = TGD - (-0.0168*MTES + 0.4751*BÜY + 16.4340)				

Modelde yer alan değişkenlerin arasında kısa dönemdeki ilişki tespiti amacı ile ARDL modeline bağlı hata düzeltme yönteminden faydalanılmıştır. ARDL (1,0,2) modeline bağlı hata düzeltme modelinin sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır. Hatanın düzeltilmesine yönelik katsayının negatif bir işarete sahip olması ile istatistiksel açıdan anlamlı olması durumu denge düzeyinden sapma

durumunda tekrardan denge düzeyine yönelik bir hareket olduğu sonucu çıkmaktadır. Başka bir ifade ile hatanın düzeltilmesine yönelik mekanizmanın çalıştığı anlaşılmaktadır (Bozkurt, 2007). Hataların düzeltilmesine yönelik modellerin uyumun katsayısı (hata düzeltme katsayısı) üstte yer almaktadır. İlgili katsayı hatanın düzeltilme katsayısı mekanizmasının oluşturulması için sıfırdan farklı bir sayı olmalıdır. Bu duruma göre belirlenen katsayının birden büyük olmasının (1.18), sistemde bir dengesizlik olmasını, negatif bir işarete sahip olmasının ise, denge halinden bir sapma olması durumunda tekrardan dengeye yönelik bir hareket olması sonucu çıkarılmaktadır. Başka bir ifadeyle, kısa dönemde meydana gelen dengesizlik durumlarının dengeye doğru yönelebilmeye eğiliminde olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda uzun dönem dengesi ile bağımlı değişken (GRW)'in gerçek değeri arasındaki yaklaşık %118,07'sinin düzeltildiği söylenebilir. Bununla birlikte uzun dönem dengesine doğru düzeltme hızı yıllık %118,07'dir. Bununla birlikte bu oranda düzeltme hızı dengesizdir.

Tablo 7: ARDL (1,0,2) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	P değeri
D(BUY)	0.038322	0.025909	1.479108	0.1499
D(BUY(-1))	0.047970	0.027010	1.776019	0.0862
CointEq(-1)*	-0.050688	0.010355	-4.894925	0.0000

4.3. Nedensellik testi sonuçları

Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile analizde kullanılan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelenmiştir. Nedensellik testlerinden olan Granger testi yapılabilmesi için serilerde durağan olma şartı aranmaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinde ise bu şart aranmamakta diğer bir ifadeyle serilerin durağan olma şartı bulunmamaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine göre, Var modeli gecikme uzunluğu (k) olarak belirtilmektedir. İlgili araştırılan serilerde en yüksek düzeyde durağan olma seviyesi (d_{max}) olarak belirlenir. Ardından $k + d_{max}$ durumunda, denklem 6 ve 7 yoluyla VAR modeli kurulmaktadır. Bu aşama sonrası nedensellik testi gerçekleştirilir (Toda&Yamamoto, 1995).

$$Y_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1i} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i} x_{t-1} + e_{1t} \quad (6)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} x_{t-1} + e_{2t} \quad (7)$$

Sıfır hipotezi denklem 6'deki x değişkeni y değişkeninin Granger nedeni değildir şeklinde ($H_0: \beta_{1i} = 0$) ve denklem 7'deki y değişkeni x değişkeninin Granger nedeninin olmadığı şeklinde ifade edilir ve Wald testi ile sınanmaktadır (Toda & Yamamoto, 1995).

Mali teşviklerin, tarımsal gelişme düzeyi ve ekonomik büyüme ile ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. Test sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur. Test sonuçlarına göre büyümeden tarımsal gelişme düzeyine doğru ve tarımsal gelişme düzeyinden mali teşviklere doğru tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8: *Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Sonuçları*

Sıfır hipotezi	Chi-sq	P değeri
MTES, TGD'nin nedeni değildir.	0.138966	0.7093
BÜY, TGD'm nedeni değildir.	11.30588	0.0008
TGD, MTES'nin nedeni değildir.	3.080820	0.0792
BUY, MTES'nin nedeni değildir.	0.040067	0.8413
TGD, BUY'm nedeni değildir.	0.375070	0.5403
MTES, BUY'nin nedeni değildir.	0.022451	0.8809

Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi sonucunda büyümeden tarımsal gelişme düzeyine doğru nedensellik ilişkisinin nedeni, ekonomide büyüme sağlandıkça sektörel anlamda gelişmeler yaşanabilmekte ve bu sektörler arasında yer alan tarımda büyümeden pay alacağı diğer bir ifadeyle tarım sektöründe gelişmeler yaşanabileceği söylenebilir. Tarımsal gelişme düzeyinden mali teşviklere doğru nedensellik ilişkisi çıkmasının nedeni, tarımsal gelişme sonucunda tarım sektörünün büyümesi, tarımsal üretimin artması gibi gelişmeler ile birlikte ekonomide tarımın önemi giderek artarken buna paralel olarak sektöre yönelik düzenlemeler ve desteklerin artabileceği düşünülebilir.

5. Sonuç

Türkiye'de 1980-2016 yılları arasında tarım sektörüne verilen mali teşviklerin ve ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimi üzerinde etkisini araştırmak için yapılan çalışmanın ampirik sonucunda; Zivot-Andrews (1992) birim kök testi sonuçlarına göre, MTES ve BÜY değişkenlerinin seviyede, TGD değişkeninin ise birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği görülmüştür. Daha sonra tarım sektörü gelişmişlik düzeyi, mali teşvikler ve büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testi sonucuna göre ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimini pozitif etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte tarım sektöründe sağlanan teşviklerin sektörün gelişimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kısa dönemli dengesizliklerin dengeye doğru yönelme eğiliminde olduğu görülmektedir. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik test sonuçlarına göre büyümeden tarımsal gelişme düzeyine doğru ve tarımsal gelişme düzeyinden mali teşviklere doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde nedensellik testi sonuçları ile eşbütünleşme testi sonuçlarının uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Tarımsal gelişmenin sağlanabilmesi için belirli hususlar ele alınacak olursa; tarım sektöründe sağlanan mali teşviklerin sektörün gelişimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu etki tarım sektöründe denetim, eğitim ve modern tarım gibi hususlara önem verilmesi halinde tarımsal mali teşviklerin tarımsal gelişme düzeyi üzerinde etki meydana getirebileceği ifade edilebilir. Tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörünü canlandırması için ise, tarım faaliyetinde bulunanların bilinçlendirilerek modern tarıma yönlendirilmesi, tarım ile uğraşan nüfusa devlet tarafından ücretsiz eğitim verilmesi, üniversitelerin tarımla ilgili bölümleri desteklenerek modern tarımın sağlam bir alt yapısı

oluşturulması gibi adımların atılmasının faydalı olabileceği söylenebilir. Yapılan çalışmanın bir diğer ampirik sonucunda ise ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimini pozitif etkilediği belirlenmiştir. Ekonomik büyümenin amacı toplum refahını artırmaktır. Ekonomik büyüme bu başarıya ulaşabilmek için tüketimi özendirilmeli, üretimi artırmalı ve gelirlerin de adil dağılımını gerçekleştirmelidir. Buradan hareketle ekonomik büyüme önem verilmesi ve ekonomik büyümenin artırılmasının sağlanmasının tarımsal gelişme üzerinde olumlu etkilere neden olabileceği söylenebilir.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, dış ticaret açığının azaltılması, cari açığın azaltılması ve istihdamın artırılması gibi ekonomi politikaları Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Bu tür politikaları gerçekleştirmek için Türkiye’de tarım sektörünün öneminin büyük olması nedeniyle tarım sektörünün gelişmesinin katkısının oldukça önemli bir düzeyde olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle tarım ürünlerinin fiyatlarının belirleyici politika yürütülmesi, toprak ve tarım reformunun uygulanması, kredi kaynaklarının dağılımının düzenlenmesi, işletme büyüklükleri ile iyileştirilmelere gidilmesi, doğal kaynak ve çevre önlemleri alınması ve genç çiftçilerin teşvik edilmesi gibi girişimlerin Türkiye’de tarımsal gelişmeye katkı sağlayarak ekonomi üzerinde olumlu etkilere neden olabileceği ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akan, Y., & Arslan, İ. (2008). Türkiye’de sektörel yatırım teşvik belgesi ile istihdam analizi: Doğu Anadolu Bölgesi üzerine bir uygulama (1980-2016). *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1, 107-119.
- Ayele, S. (2006). The industry and location impacts of incentives on sme’s start-up in ethiopia. *Journal of International Development*, 18, 1-13.
- Babacan, A. (1999). *Genel tarım politikaları çerçevesinde doğrudan gelir ödemeleri sistemi*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Bayramoğlu, Z. (2010). Tarımsal verimlilik ve önemi. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 24(3), 52-61.
- Bondonio, D., & Greenbaum, R. T. (2006). Do business investment incentives promote employment in declining areas? Evidence from eu objective-2 regions. *European Urban and Regional Studies*, 13(3), 225-244.
- Bondonio, D., & Greenbaum, R. T. (2007). Do local tax incentives affect economic growth? What mean impacts miss in the analysis of enterprise zone policies. *Regional Science and Urban Economics*, 37, 121-136.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman serileri analizi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Cengiz, S., & Baydur, C. M. (2010). Kırdan kente göç ve tarımsal verimlilik: Türkiye örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 85-98.
- Clark, P. K., & Sichel, D. E. (1993). *Tax incentives and equipment investment*. Brookings Papers on Economic Activity, 1, 317-347.
- Çelik, N. (2017). Teşvik politikalarının etkinliğinin mekansal perspektiften değerlendirilmesi. *Ege Academic Review*, 17(1), 1-12.
- Çevik, S. (1995). *Mikro iktisada giriş*. İzmir: Üniversite Kitapları.
- Dinler, Z. (2014). *Tarım ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Ekonomi Bakanlığı (2018). Veri ve İstatistikler.

- Erçakar, M. E., & Taşçı, H. M. (2011). Tarım ürünlerinde verimlilik-fiyat ilişkisi: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 171-186.
- Erdal, G., & Erdal, H. (2008). Türkiye’de tarımsal desteklemeler kapsamında prim sistemi uygulamalarının etkileri. *GOU Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 41-51.
- Gale, F. (2013). Growth and evolutionin China’s agricultural support policies. *Economic Research Report Number 153, August, United States Department of Agriculture*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2323650 adresinden erişildi.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating casual relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37, 424-438.
- Gu, Z. (2014a). Agricultural support policy and farmers’ income in China. *Asian Agricultural Research*, 6(10), 22-25.
- Gu, Z. (2014b). Evolution of post-war agricultural support policies in China’s Taiwan. *Asian Agricultural Research*, 6(11), 58-61.
- Gürbüz, M. (2005). *Türkiye için tarım*. İstanbul: TEMA Vakfı Yayınları.
- Gürler, A. Z. (2016). *Tarım ekonomisi ve politikası*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hazman, G. G. (2010). Türkiye’de mali nitelikteki teşviklerin doğrudan yabancı sermaye üzerindeki etkisi: Toda-Yamamoto nedensellik analizi çerçevesinde değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.B.B.F. Maliye Dergisi*, 158, 262-277.
- Işık, H. B., & Bilgin, O. (2016). The effects of agricultural support policies on agricultural production: The case of Turkey. *RSEP International Conferences on Social Issues and Economic Studies, 2nd Multidisciplinary Conference Madrid SPAIN 2-4 November*, 111-119.
- Kandemir, O. (2011). Tarımsal destekleme politikalarının kırsal kalkınmaya etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 103-113.
- Kar, M., & F. Tatlısöz. (2008). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.B.B.F. Dergisi*, 14, 1-23.
- Odabaş, H., & Şaşmaz, M. Ü. (2017). The effect of incentives on employment the case of Turkey the period of 2005Q1-2016Q4. *2017 Business and Financial Strategies, Lambert*, 77-85.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, The Oil Prices Shock, And The Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Selim, S. O., Koçtürk, M., & Eryiğit, P. (2014). Türkiye’de yatırım teşvikleri ve sabit yatırımların istihdam üzerine etkisi: Panel veri analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 661-673.
- Şaşmaz, M. Ü., & Bayar, Y. (2017). Mali teşvikler ile doğrudan yabancı sermaye girişleri arasındaki ilişkinin ARDL yaklaşımı ile analizi: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi / Journal of Administrative Sciences*, 15(30), 297-307.
- Terin, M., Aksoy, A., & Güler, İ. O. (2013). Tarımsal büyümeye etki eden faktörlerin belirlenmesi üzerine bir çalışma. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 41-50.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

- TÜRKTÖB (2017). *Destekleme bütçesi (cari fiyatlarla, milyon TL)*. <https://turktob.org.tr/tr/tarim-butcesinden-en-buyuk-payi-aldi/24959> adresinden erişildi.
- World Bank (2018a). *The World Bank GDP percapita growth (annual %)*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG> adresinden erişildi.
- World Bank (2018b). *The World Bank rural population (% of Total Population)*. <https://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development?locations=TR&view=chart> adresinden erişildi.
- Yavan, N. (2010). *Teşviklerin sektörel ve bölgesel analizi: Türkiye örneği*. Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları.
- Yavuz, A. (2010). Bir maliye politikası aracı olarak yatırım teşviklerinin rekabet koşulları altında özel kesim yatırımları ve istihdam üzerine etkisi: Ekonometrik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 83-101.
- Yıldız, F. (2017). Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesinden yapılan tarımsal destekleme ödemelerinin tarımsal üretim üzerindeki etkisi: 2006–2016 dönemi. *Sayıştay Dergisi*, 104, 45-63.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-prices hock, and the unit-root. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN HİSSE SENEDİ PİYASALARI İLE HAM PETROL ARASINDAKİ GETİRİ VE VOLATİLİTE YAYILIMI

Ahmet Galip GENÇYÜREK^{1*}
Erhan DEMİRELİ²

Öz

Sermayenin serbest dolaşımı ve gelişen teknolojiyle birlikte piyasalar arasındaki etkileşim günden güne artmaktadır. Artan etkileşim; işletmeleri, bireysel ve kurumsal yatırımcıları ve politika yapıcıları piyasaları analiz ederken ülke içinden kaynaklanan gelişmelerin yanında farklı piyasaları da göz önünde bulundurmaya yönlendirmektedir. Bu piyasalar içerisinde en önemlilerinden biri ise; petrol piyasasıdır. Petrol piyasası; enflasyon, faiz ve işsizlik gibi makroekonomik göstergelerle işletmelerin üretim maliyetleri, satış gelirleri ve nakit akışları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi endeksleri ile petrol piyasası arasındaki getiri ve volatilité ilişkisinin ortaya koyulmasıdır. Bu amaçla Moon ve Yu (2010) tarafından ortaya koyulan yaklaşımla 2012-2018 dönemi WTI ham petrol fiyatı ve MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda petrol piyasasından gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarına doğru getiri yayılımı, tam tersi bir yönde ise; volatilité yayılımı belirlenmiştir. Elde edilen bulguların yatırımcıların, politika yapıcıların ve araştırmacıların ilgili döneme ilişkin karar süreçlerine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: MSCI Gelişmekte Olan Piyasalar Endeksi, WTI Ham Petrol Piyasası, Getiri Yayılımı, Oynaklık Yayılımı

JEL Kodları: C58, G15, Q02

RETURN AND VOLATILITY SPILLOVER BETWEEN EMERGING STOCK MARKETS AND CRUDE OIL

Abstract

Due to the free movement of capital and advancing technology, the interaction between markets increase day by day. While analysing markets; the interaction direct to companies, individual and institutional investors and policymakers to considering different markets as well as domestic news. One of the most important among these markets is the oil market. The oil market has significant impacts on macroeconomic indicators (inflation, interest rates and unemployment, etc.) and production costs, sales revenues and cash flows of firms. According to this, the aim of the study is to reveal the relationship between emerging stock markets and oil market. For this purpose, WTI crude oil price and MSCI Emerging Market Index were analysed by Moon and Yu (2010) approach in the period span from 2012 to 2018. As a result of the analysis; there is a return spill over from crude oil markets to emerging stock markets. In case of opposite direction, volatility spill over was determined. The findings will contribute to the decision-making process of investors, policymaker and researchers for the analysed period.

Keywords: MSCI Emerging Market Index, WTI Crude Oil Market, Return Spill over, Volatility Spill over

JEL Codes: C58, G15, Q02

¹ Araş. Gör., Munzur Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman ABD, ORCID 0000-0002-5842-7942

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): ahmetgalipgencyurek@munzur.edu.tr

² Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman ABD, ORCID 0000-0002-3457-0699

Başvuru Tarihi (Received): 13.12.2018 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Finansal serbestleşme süreci ve gelişen teknolojilerin zaman ve mekân farklılıklarını ortadan kaldırması piyasalar arasındaki entegrasyonu daha da artmaktadır. Artan entegrasyon ise; ülkelerin ve işletmelerin ekonomik yapısı üzerinde önemli etkilere neden olmaktadır. Bu nedenle piyasa katılımcıları karar süreçlerinde farklı piyasalardaki dalgalanmaları dikkate alarak hareket etmektedir. Bu süreçte üzerinde durulması gereken önemli piyasalardan biri ise; emtia piyasasıdır.

Özellikle 2009 yılında meydana gelen finansal kriz döneminde emtia piyasası ile hisse senetleri piyasaları arasındaki ilişkiler kuvvetli hale gelmiştir. İlaveten bu dönemde emtialar, portföy oluşturma süreçlerinin önemli bir parçası olmuştur (Creti, Joets ve Mignon, 2013). Petrol piyasası ise; emtia piyasası içerisinde daima önemli bir yere sahiptir. Çünkü küresel ekonomik sistemi en çok etkileyen emtia olarak görülmektedir (Mensi, Hammoudeh ve Yoon, 2014). Petrolün hem en önemli enerji hem de hammadde kaynağı olması nedeniyle, ekonomik yapılar üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkileri bulunmaktadır (Güler ve Nalın, 2013).

Petrol fiyatlarındaki artış, işletmelerin üretim maliyetlerini artırarak çıktılarda azalmalara neden olmaktadır. Arzda meydana gelen azalış, talepte fazlalık oluşmasına ve faiz oranlarında yükselişe sebebiyet vermektedir. Ortaya çıkan bu süreçler nedeniyle enflasyon da artmaktadır. Dolayısıyla yükselen petrol fiyatlarının daha düşük düzeyde gayri safi milli hasılaya, daha yüksek faiz oranına ve enflasyona sebebiyet verdiği ileri sürülmektedir (Brown ve Yücel, 1999). Bununla birlikte, petrol fiyatlarının yükselmesi nedeniyle çıktılarda meydana gelen azalmalar üretim yerlerinin kapanmasına ve bu doğrultuda işsizlik rakamının yükselmesine de sebebiyet vermektedir.

Petrol piyasasının ülkelerin makro ekonomik verileri üzerinde etkileri olduğu gibi, mikro düzeyde işletmeler üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Petrol fiyatının yükselmesi sonucunda artan maliyetler nedeniyle satış gelirleri de azalan işletmelerin, hisse senetleri fiyatları aşağı yönde hareket etmektedir. Hisse senetleri değerinin düşmesindeki bir diğer etken ise; petrol fiyatının yükselmesiyle birlikte artan faiz oranlarının hisse senedi değerini belirlerken kullanılan iskonto oranında artışa sebebiyet vermesidir. Ayrıca faiz oranlarında gözlemlenen artışlar, sabit getirili menkul kıymetleri daha cazip hale getireceğinden hisse senedi fiyatlarında azalmalara neden olmaktadır (Basher ve Sadorsky, 2006).

Petrol piyasası ile hisse senedi piyasaları arasındaki yayılım enerji politika planlaması, portföy çeşitlendirmesi ve enerji riski yönetimi açısından oldukça önemlidir. Dahası volatilité iletişim mekanizması, hisse değerlemesi ve risk primi hesaplaması için doğru modeli dizayn etmeye yaramaktadır. Bazı ampirik çalışmalarda petrol piyasası ile hisse senedinin sistemik risk faktörleri arasında ilişkisi olduğu ileri sürülmesine rağmen; petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiye yönelik net bir teorik yapı bulunmamaktadır (Awartani ve Maghyereh, 2013). Ülkeler arasındaki endüstriyel yapı, enerji yapısı, enerji tüketim yoğunluğu, enerji ithalat bağımlılığı ve enerji fiyatlama mekanizmaları gibi farklılıklar petrol piyasasının etkilerinin çeşitlilik göstermesine neden olmaktadır (Crompton ve Vu, 2005).

Yukarıda ifade edilenler ışığında çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasaları ile petrol piyasası arasındaki getiri ve volatilité etkileşimini finansal kriz sonrası dönemde incelemektir. Bu amaçla, Moon ve Yu (2010) tarafından ileri sürülen ve GARCH- M (1,1) modifikasyonlarına bağlı olan yaklaşım tercih edilmiştir. Bu yöntemin en önemli özelliği piyasalar arasında spillover (yayılma) ve pass-through (geçişkenlik) analizlerine imkân tanınmasıdır (Ekinci, Tüzün ve Kahyaoğlu, 2016).

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sırasıyla konuya yönelik literatür taramasına, veri setine ilişkin bilgilere, araştırma metodolojisine ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda yorumlamalara yer verilmektedir.

1. Literatür Taraması

Petrol piyasası ile hisse senedi ilişkisine yönelik literatürde birçok çalışma mevcuttur ve yapılan çalışmalar çok farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bu çalışmaların bazılarında petrol fiyatındaki değişimin etkisi incelenirken diğerlerinde ise; petrol piyasasındaki belirsizlik incelemektedir. Ayrıca; çalışmalarda ele alınan veri setlerine ilişkin frekans farklılıkları (yıllık, çeyreklik, haftalık ve günlük) da bulunmaktadır.

Tablo 1’de getiri ve volatilite etkileşimi konusunda yapılan, yüksek frekanslı örneklemeleri içeren literatür çalışmalarına yer verilmektedir.

Tablo 1: Getiri ve Volatilite Etkileşimi Konusunda Yapılan Literatür Çalışmaları

Yıl	Yazar Adı	Örneklem	Yöntem	Sonuç
2007	Malik ve Hammoudeh	Amerika, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan 1994-2001 (Günlük Veriler)	BEKK-GARCH	Petrol piyasasından Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan hisse senedi piyasalarına doğru volatilite yayılımı belirlenmiştir. Tam tersi yönde ise; sadece Suudi Arabistan örneğinde volatilite yayılımı saptanmıştır.
2009	Malik ve Ewing	Dow Jones Sektör Endeksleri 1992-2008 (Haftalık Veriler)	BEKK-GARCH	Petrol piyasasından finansal sektör volatilitesine doğrudan ve dolaylı bir yayılım görülmüştür. Petrol piyasasından teknoloji sektörüne ise; dolaylı bir yayılımın varlığı tespit edilmiştir.
2011	Arouri ve diğerleri	Körfez Ülkeleri Konseyi 2005-2010 (Günlük Veriler)	VAR-GARCH	Petrol piyasası ile hisse senedi piyasası arasında, özellikle de kriz dönemlerinde volatilite yayılımının olduğu saptanmıştır.
2011	Soytaş ve Oran	BIST 100 ve Elektrik Sektör Endeksi 2003-2007 (Günlük veriler)	Cheung-Ng Varyans Nedensellik Analizi	Petrol piyasasından elektrik sektörü volatilitesine doğru bir nedensellik belirlenmiştir. Fakat ana endekse doğru bir varyans nedenselliği belirlenmemiştir.
2013	Almohaimed ve Harrathi	Suudi Arabistan 2009-2012 (Günlük Veriler)	VAR-BEKK	Petrol piyasası ile hisse senedi piyasaları arasında çift yönlü volatilite etkileşimi saptanmıştır.
2013	Ratti ve Hasan	Avustralya 2001-2010 (Günlük Veriler)	GARCH-M	Petrol piyasasından ana endekse doğru volatilite yayılımının negatif olduğu saptanmıştır. Petrol piyasasından finansal sektör endeksine doğru ise; pozitif bir yayılım tespit edilmiştir.
2013	Jouni	Suudi Arabistan 2007-2011 (Haftalık Veriler)	VAR-GARCH	Petrol piyasası ile hisse senedi piyasası arasında çift yönlü volatilite yayılımı belirlenmiştir.
2014	Sadorsky	MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi 2000-2012 (Günlük Veriler)	VARMA-AGARCH DCC -AGARCH	Petrol piyasası ile gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasaları arasında uzun dönemli volatilite yayılımı tespit edilmiştir.
2014	Lin ve diğerleri	Gana ve Nijerya 2000-2010 (Haftalık Veriler)	VAR-GARCH VAR-AGARCH DCC-GARCH	Petrol piyasaları ile hisse senedi piyasaları arasında volatilite yayılımı belirlenmiştir ve bu etkinin Nijerya hisse senedi piyasasında daha güçlü olduğu gözlemlenmiştir.

2015	Caporale ve diğerleri	Çin Sektör Endeksleri 1997-2014 (Haftalık Veriler)	VAR-GARCH	Petrol piyasasındaki belirsizliğin; finans, petrol ve gaz sektörleri dışındaki diğer sektörlerin getirilerini pozitif etkilediği belirlenmiştir (Talep Kaynaklı). Finans, petrol ve gaz sektörlerinin getirilerinin ise; arz yönlü belirsizliğe karşı negatif tepki gösterdiği ileri sürülmüştür.
2015	Khalifaoui ve diğerleri	G7 Ülkeleri Borsa Endeksleri 2003-2012	Wavelet-GARCH-BEKK	Petrol piyasası ile hisse senedi piyasaları arasında zamana bağlı olarak volatilité yayılımı belirlenmiştir.
2015	Nazhoğlu ve diğerleri	Finansal Stres Endeksi 1991-2014 (Günlük Veriler)	Hafner-Herwartz Varyans Nedensellik Analizi	Finansal kriz öncesinde petrol piyasasından Finansal Stres Endeksi'ne doğru, kriz sonrasında ise; Finansal Stres Endeksi'nden petrol piyasasına doğru volatilité yayılımı belirlenmiştir.
2016	Bouri ve Demirer	MENA Bölgesi Borsa Endeksleri 2003-2014 (Haftalık Veriler)	Hafner-Herwartz Varyans Nedensellik Analizi	Petrol piyasasından Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi net petrol ihracatçısı ülkelerin hisse senedi piyasalarına doğru varyans etkisi gözlemlenmiştir.
2016	Ewing ve Malik	S&P 500 Endeksi 1996-2013 (Günlük Veriler)	BEKK-GARCH ve GARCH	Varyansdaki yapısal kırılmalar ihmal edildiğinde petrol piyasası ile S&P 500 Endeksi arasında volatilité yayılımı belirlenmemiştir. Yapısal kırılmalar dikkate alındığında ise; doğrudan ve dolaylı volatilité yayılım etkisi her iki piyasa arasında belirlenmiştir.
2017	Özer	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Borsa Endeksleri 2006-2016 (Günlük Veriler)	VAR-GARCH	Petrol piyasasından sadece Türkiye ve Brezilya hisse senedi piyasalarına doğru volatilité yayılımı gözlemlenmiştir. Petrol piyasasından Türkiye, Hindistan, Brezilya, Almanya ve Japonya hisse senedi piyasalarına doğru negatif getiri yayılımı, ABD ve İngiltere hisse senedi piyasalarına doğru ise; pozitif getiri yayılımı tespit edilmiştir.
2018	Antonakakis ve diğerleri	25 adet Petrol ve Gaz Şirketi 2001-2016 (Günlük Veriler)	DCC-GARCH	Petrol piyasası ile petrol ve gaz şirketlerinin hisse senetleri arasında volatilité yayılımı belirlenmiştir. Fakat; BP, Chevron, EXXON, SHELL ve TOTAL şirketlerinin hisse senetlerinden petrol piyasasına doğru tek yönlü volatilité yayılımı gözlemlenmiştir.
2018	Çelik ve diğerleri	BIST 100, BOVESPA, BSESN, JKSE, INVSFAF 40 2006-2015 (Günlük Veriler)	VAR-EGARCH	Brent petrol piyasasından BSESN Endeksine doğru bir volatilité yayılımı belirlenmiştir. INVSFAF 40 Endeksi ile petrol piyasaları arasında ise; çift yönlü volatilité yayılımı tespit edilmiştir.
2018	Wang ve Wu	S&P 500 Endeksi, Euro Stoxx 50 ve Nikkei 225	DAG teknikli VAR Asimetrik Volatilité Spillover Endeksi	Petrol piyasasındaki pozitif volatilité yayılımının hisse senetlerini, negatif volatilité yayılımına göre daha fazla etkilediği belirlenmiştir.
2018	Tsuji	ABD, Kanada, Avusturalya, Rusya Petrol ve Gaz Şirketleri 2000-2017 (Günlük Veriler)	VAR-DCC-EGARCH	Petrol piyasasından Avusturalya ve Rusya petrol ve gaz şirketlerine doğru pozitif yayılım belirlenmiştir. Amerika ve Kanada petrol ve gaz şirketlerinden ise; petrol piyasasına doğru bir yayılım tespit edilmiştir.

2. Çalışmanın Veri Seti

Çalışmada örneklem olarak WTI ham petrol fiyatları ve MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi kullanılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, borsa yapılarının kırılabilirliği ve petrol tüketim miktarlarının yüksek olması gereği petrol piyasalarından daha fazla etkileneceği düşüncesi ile örneklem olarak seçilmiştir.

MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi Tablo 2'deki ülkelerden oluşmaktadır (MSCI).

Tablo 2: MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi İçerisinde Yer Alan Ülke İsimleri

AMERİKA	AVRUPA-ORTA DOĞU-AFRİKA		ASYA	
Brezilya	Çek Cumhuriyeti	Rusya	Çin	Pakistan
Şili	Mısır	Güney Afrika	Hindistan	Filipinler
Kolombiya	Yunanistan	Türkiye	Endonezya	Tayvan
Meksika	Macaristan	Polonya	Kore	Tayland
Peru	Birleşik Arap Emirlikleri	Katar	Malezya	

MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi'nde yer alan ülkelerin petrol üretim ve tüketim oranları 2012-2017 döneminde aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir (BP Dünya Enerji İstatistik Raporu, 2018).

Tablo 3: MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi Petrol Üretim ve Tüketimi (2012-2017)

AMERİKA	Üretim	Tüketim	AVRUPA-ORTA DOĞU-AFRİKA	Üretim	Tüketim	ASYA	Üretim	Tüketim
Brezilya	%2,8	%3,3	Rusya	%12,24	%3,4	Çin	%4,6	%12,3
Şili		%0,39	Yunanistan		%0,32	Pakistan		%0,52
Kolombiya	%1,05	%0,34	Çek Cumhuriyeti		%0,2	Hindistan	%0,9	%4,4
Meksika	%2,9	%2,1	Macaristan		%0,16	Filipinler		%0,4
Peru	%0,1	%0,25	Türkiye		%0,9	Endonezya	%0,99	%1,7
			Polonya		%0,61	Tayvan		%1,1
			Bir. Arap Emir.	%4,2	%0,97	Gün. Kore		%2,7
			Katar	%2,2	%0,33	Tayland	%0,5	%1,4
			Mısır	%0,8	%0,85	Malezya	%0,75	%0,8
			Güney Afrika		%0,61			

Not: Yukarıdaki veriler, günlük üretilen ve tüketilen varillerin yüzdesel ifadesidir.

Tablo 3'deki sonuçlar incelendiğinde MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi'nde yer alan ülkelerin 2012-2017 döneminde toplam petrol üretiminin %34,03'ünü, toplam petrol tüketiminin ise %37,85'ini oluşturduğu görülmektedir.

MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi'nde 2003-2018 döneminde %30,04 ile Çin en fazla ağırlığa sahip ülkedir. Daha sonra sırasıyla %13,96 ile Güney Kore, %11,85 ile Tayvan, %8,67 ile Hindistan, %7,98 ile ise; Brezilya gelmektedir. Sektör ağırlıkları bakımından %25,42 ile bilgi

teknolojisi, %24,48 ile finansal sektörler önemli ağırlığa sahiptir. Enerji %8,65, hammadde %7,78 ve endüstri ise; %5,42 ağırlığındadır. 2018 yılı verilerine göre en önemli 10 şirket içerisinde toplam 5 adet bilgi teknolojisi firması, 2 adet finansal sektör firması, 1 adet hammadde sektörü firması, 1 adet telekomünikasyon firması, 1 adet hizmet firması bulunmaktadır. Bu firmaların 6 tanesi Çin merkezlidir (MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi Raporu,2018).

Çalışmada kullanılan WTI ham petrol verisi EIA (ABD Enerji Bilgilendirme Kurumu)'dan; MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi verisi ise; Investing.com adresinden temin edilmiştir. Emtia piyasaları ile hisse senetleri piyasaları arasındaki etkileşimin küresel krizle birlikte kuvvetlendiği noktasından hareketle, 2010 sonrası dönem inceleme altına alınmıştır. MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi'nin Investing.com adresinden 2012 yılı ve sonrası temini mümkün olduğu için çalışma periyodu olarak 2012-2018 dönemi seçilmiştir. Elde edilen veriler OxMetrics 6.0, EViews 9 ve Gauss 10 paket programı ile analiz edilmiştir.

3. Metodoloji

Çalışmada Moon ve Yu (2010) tarafından kullanılan yaklaşımdan yararlanılmıştır. Bu yaklaşım, kısa süreli yayılım etkisinin belirlenmesi amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Moon ve Yu yaklaşımında öncelikle her iki veri seti GARCH-M (1,1) modeliyle tahmin edilmekte ve istikrar testlerinden geçmesi beklenmektedir. Daha sonra ise; şokun çıktığı piyasanın GARCH-M (1,1) modelinden kalıntı terimlerinin karesi elde edilmektedir. Şokun gittiği piyasa ise; AR(1)-GARCH-M (1,1) yöntemi ile modellenmektedir. Bu modellemede koşullu ortalama denklemine şokun çıktığı piyasanın getiri serisinin birinci gecikmesi ilave edilmektedir. Koşullu varyans denklemine ise; şokun çıktığı piyasanın modellenmesi sonucunda elde edilen kalıntı değerlerinin birinci gecikmesi eklenmektedir. Bu yaklaşıma ilişkin denklem aşağıdaki gibidir (Moon ve Yu, 2010:138):

$$r_t = \alpha + \beta h_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$h_t = \alpha + bh_{t-1} + c\varepsilon_{t-1}^2$$

$$r_t = \alpha + \beta h_t + \delta r_{t-1} + \gamma Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

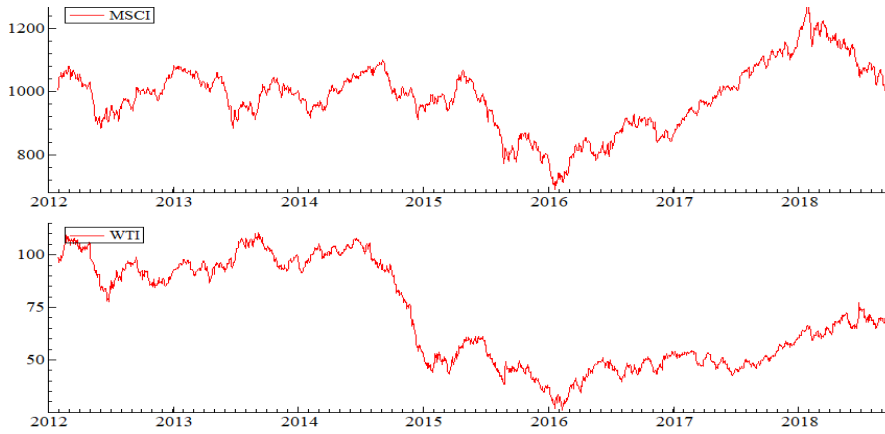
$$h_t = \alpha + bh_{t-1} + c\varepsilon_{t-1}^2 + dX_{t-1}$$

Y_{t-1} , ortalama yayılım etkisini; X_{t-1} denklem 1'den elde edilen artık değerlerin karesini ifade etmektedir. γ katsayısının anlamlılığı ortalamanın etkisini, d katsayısının anlamlılığı ise; volatilitate yayılım etkisini ifade etmektedir.

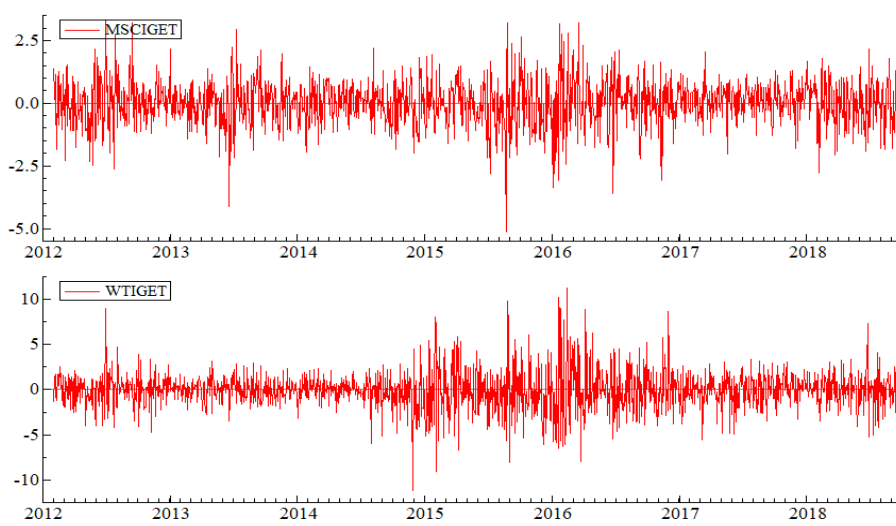
4.Uygulama

Çalışmada kullanılan veri setleri, $\ln(P_t/P_{t-1}) \cdot 100$ formülü ile getiri serisine dönüştürülmüştür. Şekil 1'deki grafiklerde veri setlerinin ham hali, Şekil 2'dekilerde ise; veri setlerinin getiri serisine dönüştürülmüş hali gösterilmektedir.

Şekil 1: MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi ve WTI Ham Petrol Fiyatı

Şekil 2: MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi Getirisi ve WTI Ham Petrol Getirisi

Şekil 1'deki grafikler incelendiğinde MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi'nde 2016 yılından başlayarak 2018 yılının ilk dönemlerine kadar devam eden yükselme eğilimi, diğer bir ifadeyle boğa piyasası eğilimi görülmektedir. WTI ham petrol fiyatlarına yönelik grafik ele alındığında ise; 2014 yılının ikinci yarısından başlayarak 2016 yılının ilk aylarına kadar süren bir düşüş eğilimi (ayı piyasası) gözlemlenmektedir.

Şekil 2'deki grafikler incelendiğinde zaman serilerinde volatilité kümelenme özelliği görülmektedir. Volatilité kümelenmesi; büyük değişimlerin büyük değişimler tarafından, küçük değişimlerinde küçük değişimler tarafından takip edilmesi davranışı olarak tanımlanmaktadır. (Mandelbrot; 1963: 410). Bununla birlikte, getiri serisine ilişkin grafik incelendiğinde volatilité dağılımının bazı dönemlerde arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum varyans üzerinde kırılmaların olduğu konusunda ön bilgi sunmaktadır.

Tablo 4: *Getiri Serilerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler*

	MSCI	WTI
Gözlem	1696	1696
Ortalama	0.002083	-0.017629
Standart Sapma	0.878061	2.078334
Çarpıklık	-0.248563	0.243918
Basıklık	4.798480	6.420033
Minimum	-5.128163	-11.12576
Maximum	3.323408	11.28922
Jarque Bera	246.0376	843.3789

Tablo 4'deki veriler incelendiğinde, MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi getiri serisinin sola çarpık, WTI Ham Petrol getiri serisinin ise; sağa çarpık olduğu görülmektedir. Basıklık değerleri ele alındığında ise; her iki getiri serisinin 3'den büyük oldukları gözlemlenmektedir. Bu durum literatürde leptokurtik yapı olarak adlandırılmaktadır. Zaman serilerinin basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde serilerin normal dağılmadığı görülmektedir. Jarque Bera testi de sonucu destekler niteliktedir.

Zaman serileri analizleri gerçekleştirilmeden önce yapılması gereken en önemli inceleme, durağanlık testleridir. Bu doğrultuda ADF ve KPSS durağanlık testleri uygulanmıştır.

Tablo 5: *Durağanlık Analizleri Sonuçları*

	ADF		KPSS	
	SABİT	SABİT VE TREND	SABİT	SABİT VE TREND
MSCI				
<i>Test İstatistik</i>	-11.5474	-11.5589	0.0836827	0.0584655
<i>Kritik Değer</i>				
%5	-2.86229	-3.41127	0.463	0.146
WTI				
<i>Test İstatistik</i>	-11.0143	-11.07	0.227372	0.111367
<i>Kritik Değer</i>				
%5	-2.86229	-3.41127	0.463	0.146

Not: Veriler, Akaike Bilgi Kriteri sonuçlarını göstermektedir. Schwartz Bilgi Kriteri ile de analiz gerçekleştirilmiş olup; her iki serisinin durağan olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5' deki sonuçlar incelendiğinde hem ADF hem de KPSS testine göre getiri serilerinin zayıf durağanlık taşıdıkları görülmektedir. Bu sonuç getiri serileri ile analiz yapılabileceğinin; diğer bir ifadeyle sahte regresyon oluşumunun engelleneceğinin bir göstergesidir.

Zaman serilerinde volatilité analizlerinin gerçekleştirilmesinden önce değişen varyansın ARCH-LM testi ile belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla serilerin ARMA yapılarına ilişkin gecikme

değerleri maksimum 12 olarak tespit edilmiştir. Bu gecikme değerlerinin EViews 9 paket programında yer alan otomatik ARIMA algoritması (Schwartz Bilgi Kriteri) tarafından değerlendirilmesi sonucunda MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi için ARMA (1,0), WTI ham petrol verisi için ise; ARMA (0,0) modeli belirlenmiştir. Elde edilen modellerin birim çember içerisinde yer aldığı ve kalıntı terimlerine ilişkin kontrol testlerinde herhangi bir soruna rastlanmadığı gözlemlenmiştir. ARMA (1,0) ve ARMA (0,0) modellerinin ARCH-LM testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Değişen Varyans (ARCH-LM) Testi Sonuçları

ARCH-LM	1-2	1-5	1-10
MSCI	20.524 [0.0000]	18.154 [0.0000]	11.697 [0.0000]
WTI	91.212 [0.0000]	47.419 [0.0000]	29.470 [0.0000]

Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde " H_0 : Değişen varyans yoktur" hipotezinin tüm gecikmelerde her iki getiri serisi için red edildiği görülmektedir. Bu sonuç doğrultusunda çalışmada ARCH ailesi ile inceleme yapılabileceği anlaşılmaktadır. AR (1)-GARCH-M (1,1) modeli temeline dayanan Moon ve Yu yaklaşımına göre sırasıyla aşağıdaki denklemler elde edilmektedir:

$$RWTI_t = c + \delta RWTI_{t-1} + \varepsilon_t + bh_t \quad (3)$$

$$h_t = \omega + \alpha \varepsilon_{t-1}^2 + \beta h_{t-1}$$

$$RMSCI_t = c + bh_t + \delta RMSCI_{t-1} + \gamma RWTI_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$h_t = \omega + \alpha \varepsilon_{t-1}^2 + \beta h_{t-1} + \lambda U_{t-1}^2$$

Tablo 7: *Ham Petrolden MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksine Doğru Yayılım Etkisi*

Katsayılar	Normal Dağılım	Student-t Dağılımı	GED
c	-0.044954 [-0.8120]	-0.037432 [-0.6586]	-0.026359 [-0.4557]
b	0.106009 [1.320]	0.107552 [0.1957]	0.090023 [1.068]
δ	0.165196*** [6.594]	0.157433*** [6.401]	0.154989*** [6.345]
γ	0.061496*** [5.603]	0.062144*** [5.630]	0.060211*** [5.529]
ω	0.026567** [2.327]	0.024847** [2.078]	0.024888** [2.093]
α	0.084725*** [4.145]	0.077986*** [3.897]	0.079643*** [3.865]
β	0.868743*** [23.48]	0.876483*** [22.53]	0.876250*** [22.37]
λ	0.001939 [1.057]	0.002028 [1.168]	0.001822 [1.039]
Q(20)	20.3377	20.7875	20.7107
Q(20)²	16.2956	16.6444	16.6146
ARCH-LM	1.0012	1.0497	1.0343
Log Likelihood	-2050.211	<u>-2035.432</u>	-2039.309
Skewness	-0.26132	-0.26712	-0.26676
Excess Kurtosis	0.99501	1.0065	0.99856
J-B	89.214	91.697	90.524

Not: ***, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılıkları ifade etmektedir. Ljung-Box Q otokorelasyon testi, Ljung-Box Q² ve ARCH-LM değişen varyans testleri analizleri gerçekleştirilmiştir ve anlamlılık bulunamamıştır. 2.ve 3. gecikmelerde hem ortalamada hem de varyansta dağılımların hiçbirinde anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir.

Tablo 8: MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi'nden Ham Petrole Doğru Yayılım Etkisi

Katsayılar	Normal Dağılım	Student-t Dağılımı	GED
c	-0.049504 [-0.7958]	0.017704 [0.3067]	0.029352 [0.5581]
b	0.021460 [1.179]	0.003672 [0.2092]	0.003417 [0.1813]
δ	-0.037176 [-1.376]	-0.042502 [-1.614]	-0.039551 [-1.553]
γ	0.032621 [0.6419]	0.036328 [0.7258]	0.031897 [0.6659]
ω	0.024899 [1.186]	0.008899 [0.6873]	0.015856 [1.012]
α	0.063114*** [3.938]	0.056277*** [4.265]	0.059494*** [4.176]
β	0.923860*** [47.18]	0.933916*** [59.55]	0.929482*** [54.76]
λ	0.042227 [1.359]	0.048939 [1.804]*	0.043439 [1.581]
Q(20)	15.3612	15.3926	15.2360
Q(20)²	11.0468	11.9626	11.6826
ARCH-LM	0.63568	0.69998	0.70687
Log Likelihood	-3408.188	<u>-3368.632</u>	-3374.636
Skewness	-0.33084	-0.35182	-0.33782
Excess Kurtosis	2.2724	2.4193	2.3488
J-B	395.60	448.35	421.86

Not: ***, **, * sırasıyla %1 ve %5 ve %10 anlamlılıkları ifade etmektedir. Ljung-Box Q otokorelasyon testi, Ljung-Box Q^2 ve ARCH-LM değişen varyans testleri analizleri gerçekleştirilmiştir ve anlamlılık bulunamamıştır. Hem ortalamada hem de varyansta yapılan gecikmeli işlemlerde 2. gecikmede yukarıdaki sonuçlara benzer sonuçlar elde edilmiştir. 3. gecikmede ise; hem ortalamada hem de varyansta dağılımların hiçbirinde herhangi bir anlamlı sonuç gözlemlenmemiştir.

Tablo 7'deki ve Tablo 8'deki sonuçlar incelendiğinde uygun dağılımın Student-t dağılımı olduğu görülmektedir. Tablo 7'de ve Tablo 8'de ARCH ve GARCH katsayı toplamlarının sırasıyla 0.954469 ve 0.990193 olduğu görülmektedir. ARCH (α) ve GARCH (β) katsayı toplamlarının 1'den küçük ve 1'e yakın olması durağan ve kalıcı bir sürecin göstergesidir.

Tablo 7'de MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi getiri serisinin, hem kendisinin birinci gecikmesine (δ) hem de WTI ham petrol getiri serisinin birinci gecikmesine (γ) bağlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, petrol piyasasından gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarına doğru pozitif bir getiri yayılımını ifade etmektedir.

Tablo 8 ele alındığında ise; herhangi bir getiri yayılımı saptanamamış olup, %10 anlamlılık düzeyinde gelişmekte olan ülkeler endeksinden petrol piyasasına doğru volatilité yayılımı (λ) belirlenmiştir. Koşullu varyans üzerindeki varyans kırılmalarını tespit etmek için Sanso, Arago ve Silvestre (2004) tarafından ileri sürülen Kappa-1 yaklaşımından yararlanılmıştır. Kappa-1, dördüncü dereceden standardize edilen moment üzerinde işlemler yapmaktadır (Alaboud,2018).

Tablo 9: *Kappa-1 Varyans Kırılma Tarihleri*

MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Endeksi	WTI Ham Petrol
20.09.2013	02.04.2013
26.06.2015	20.09.2013
18.03.2016	24.07.2014
15.12.2016	14.12.2016
29.01.2018	24.05.2018

Tablo 10: *Kırımlar Dikkate Alındığında Ham Petrol → MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler*

Katsayılar	Normal Dağılım	Student-t Dağılımı	GED
c	0.069946 [1.096]	0.074544 [1.084]	0.084553 [1.288]
b	-0.072725 [-0.7217]	-0.071209 [-0.6504]	-0.087803 [-0.8605]
δ	0.171254*** [6.806]	0.162000*** [6.520]	0.160669*** [6.502]
γ	0.057715*** [5.356]	0.059636*** [5.483]	0.057930*** [5.376]
ω	0.113257** [2.451]	0.103814** [2.152]	0.111630** [2.229]
α	0.061402*** [3.403]	0.059982*** [3.052]	0.058141*** [2.966]
β	0.777158*** [16.56]	0.779141*** [14.63]	0.777382*** [14.93]
λ	0.002607 [1.481]	0.003127 [1.582]	0.002823 [1.524]
Q(20)	21.3972	21.2877	21.7422
Q(20)²	20.2459	22.2530	21.5048
ARCH-LM	1.5846	1.7383	1.6995
Log Likelihood	-2031.261	<u>-2022.119</u>	-2024.567
Skewness	-0.16185	-0.17113	-0.16725
Excess Kurtosis	0.70455	0.78384	0.73979
J-B	42.458	51.666	46.554

Not: ***, **, * sırasıyla %1 ve %5 ve %10 anlamlılıkları ifade etmektedir. Ljung-Box Q otokorelasyon testi, Ljung-Box Q² ve ARCH-LM değişen varyans testleri analizleri gerçekleştirilmiştir ve anlamlılık bulunamamıştır. 2.ve 3. gecikmelerde hem ortalamada hem de varyansta dağılımların hiçbirinde anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir.

Tablo 11: *Kırımlar Dikkate Alındığında MSCI Geliş. Ol. Ülkeler Endeksi → Ham Petrol*

Katsayılar	Normal Dağılım	Student-t Dağılımı	GED
c	0.011682 [0.1799]	0.064791 [1.024]	0.078899 [1.262]
b	-0.001208 [-0.05575]	-0.014511 [-0.6997]	-0.017403 [-0.8099]
δ	-0.041933 [-1.547]	-0.042232 [-1.602]	-0.043089 [-1.695]
γ	0.027026 [0.5417]	0.037097 [0.7487]	0.033193 [0.7083]
ω	0.110385 [1.608]	0.068264 [1.561]	0.089605 [1.609]
α	0.053111*** [2.974]	0.048283*** [3.368]	0.050600*** [3.201]
β	0.866305*** [18.84]	0.891942*** [27.03]	0.878230*** [22.11]
λ	0.076800** [2.205]	0.071861** [2.197]	0.072911** [2.185]
Q(20)	14.3757	14.6816	14.5586
Q(20)²	23.1417	22.4266	23.7569
ARCH-LM	1.0320	1.2563	1.2366
Log Likelihood	-3379.927	<u>-3355.841</u>	-3357.897
Skewness	-0.13439	-0.15168	-0.13935
Excess Kurtosis	1.2355	1.3344	1.2940
J-B	112.90	132.26	123.74

Not: ***, **, * sırasıyla %1 ve %5 ve %10 anlamlılıkları ifade etmektedir. Ljung-Box Q otokorelasyon testi, Ljung-Box Q² ve ARCH-LM değişen varyans testleri analizleri gerçekleştirilmiştir ve anlamlılık bulunamamıştır. 2. ve 3. gecikmelerde getiri yayılımının olmadığı, ancak volatilitte yayılımının devam ettiği görülmektedir.

Belirlenen yapısal kırılma tarihlerinin kukla değişken olarak modellere eklendiği Tablo 10 ve Tablo 11'deki sonuçlar incelendiğinde ARCH (α) ve GARCH (β) katsayı toplamalarının sırasıyla 0.839123 ve 0.940225 olduğu görülmektedir. Her iki katsayının toplamalarının 1'den küçük olmasına rağmen kırılmalar dikkate alınmadığındaki katsayı toplamalarından daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuç, kırılmaların sahte hafıza etkisi yarattığını belirtmektedir.

Kırımlar dikkate alındığında petrol piyasasından gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi endekslerine doğru olan yayılım türünde ise; herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Fakat kırılmalar dikkate alındığında gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarından petrol piyasasına doğru olan volatilitte yayılım katsayı değerinin ve anlamlılık düzeyinin arttığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla analiz döneminde kırılmalar, volatilitte yapısı ve yayılımı üzerinde etkili olmaktadır.

5. Sonuç

Finansal serbestleşme ve teknolojik gelişmeler finansal piyasaların ve emtia piyasalarının hem kendi aralarındaki hem de karşılıklı etkileşimlerini artırmaktadır. Özellikle 2009 yılında meydana gelen küresel kriz, emtia piyasaları ile hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşimin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle emtia piyasalarının yaratabileceği etkiler bireysel ve kurumsal yatırımcılar, şirketler ve politika yapıcılar açısından dikkate alınmaktadır. Petrol ise; emtialar arasında hem en önemli enerji kaynağı hem de hammadde kaynağı olması sebebiyle daha fazla analiz konusu yapılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada gelişmekte olan ülkelerin hisse sendi endeksleri ile ham petrol piyasası arasındaki getiri ve volatilite yayılımının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Moon ve Yu (2010) tarafından ileri sürülen yaklaşım kullanılmıştır.

Yapılan analizde birçok sonuca ulaşılmıştır. İlk olarak; 2012-2018 döneminde petrol piyasasından gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarına doğru getiri yayılımı belirlenmiştir. Bu sonuç petrol piyasasında meydana gelen pozitif şokun, gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasa getirisi üzerinde pozitif bir etki yaratıldığını belirtmektedir. Cong, Wei, Jiao ve Fan (2008), Masih, Peters ve De Mello (2011), Fang ve You (2014), Tchatoka, Masson ve Parry (2018) çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında talep yönlü şokların etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü talep nedeniyle meydana gelen petrol şoku ekonominin canlanması, yatırımların yükselmesi ve borsaya olan ilginin artması şeklinde bir durum ortaya çıkarmaktadır (Yıldırım, 2016: 189). Killian ve Park (2009) da çalışmalarında beklenmedik ekonomik genişlemenin hisse senedi piyasaları üzerinde pozitif etki yaratıldığını ileri sürmüşlerdir. Çin, Güney Kore, Hindistan, Tayvan, Tayland gibi son dönemde mal ve hizmet üretiminde önemli hamleler gerçekleştiren ülkelerin böyle bir sonucun ortaya çıkması üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

İkinci olarak, petrol piyasasından gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarına doğru herhangi bir yayılım belirlenmemiştir. Bu sonuç gelişmekte olan ülkelerin getiri volatiliteyi açısından, petrol piyasasının volatilitesinin önemli bir bilgi kaynağı olmadığı konusunda fikir vermektedir. Üçüncü sonuçta ise; gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarından petrol piyasasına doğru bir getiri yayılımı gözlemlenmemiştir. Çevik, Atukeren ve Korkmaz (2018) çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Son olarak ise; gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarından petrol piyasasına doğru önemli ve pozitif volatilite yayılımı tespit edilmiştir. Bu sonuç petrol piyasasının sadece petrole özgü şoklardan değil, gelişmekte olan ülkelerin volatilitesindeki değişimlerden de etkilendiğini belirtmektedir. Gomes ve Chaibi (2014)'nin çalışmaları benzer sonuçları göstermektedir.

Petrol piyasası ile hisse senetlerine ilişkin yapılan ampirik çalışmalarda kesin yargılara varmak zordur. Bu nedenle yapılan incelemelerde ülkenin büyüme potansiyeli, ham petrol ihracatçısı mı ithalatçısı mı olduğu, enerji çeşitliliği, petrol fiyatlarındaki değişimin arz yönlü veya talep yönlü olması, sektör bazlı değerlendirme vb. durumların dikkate alınması analizlerin daha iyi yorumlanması açısından etkili olacaktır.

Kaynakça

- Alaboud, M. (2018). *Finansal risk tahmininde sahte uzun hafıza: S&P500 üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Finansal İktisat ve Bankacılık Programı, İzmir.
- Almohaimed, A., & Harrathi, N. (2013). Volatility transmission and conditional correlation between oil prices, stock market and sector indexes: empirics for Saudi stock market. *Journal of Applied Finance & Banking*, 3(4), 125-141.

- Antonakakis, N., Cunado, J., Filis, G., Gabuer, D., & De Garcia, F. (2018). Oil volatility, oil and gas firms and portfolio diversification. *Energy Economics*, 70, 499-515.
- Arouri, M., Lahiani, A., & Nguyen, K. (2011). Return and volatility transmission between world oil prices and stock markets of the GCC countries. *Economic Modelling*, 28, 1815-1825.
- Awartani, B., & Maghyreh, A. (2013). Dynamic spillovers between oil and stock markets in the Gulf Cooperation Council countries. *Energy Economics*, 36, 28-42.
- Basher, A., & Sadorsky, P. (2006). Oil price risk and emerging stock markets. *Global Finance Journal*, 17, 224-251.
- Bouri, E., & Demirel, R. (2016). On the volatility transmission between oil and stock markets: a comparison of emerging importers. *Economia Politica*, 33(1), 63-82.
- BP. (2018). *BP Statistical Review of World Energy 67th Edition*. Erişim Adresi: <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-oil.pdf> , Erişim Tarihi: 18.11.2018.
- Brown, S., & Yücel, M. (1999). Oil prices and U.S. aggregate economic activity: a question of neutrality. *Economic and Financial Policy Review*, pp. 16-23.
- Caporale, G., Ali Menla, F., & Spagnolo, N. (2015). Oil price uncertainty and sectoral returns in China: a time-varying approach. *China Economic Review*, 34, 311-321.
- Cong, R.-G., Wei, Y.-M., Jiao, J.-L., & Fan, Y. (2008). Relationship between oil price shocks and stock market: an empirical analysis from China. *Energy Policy*, 36, 3544-3553.
- Creti, A., Joets, M., & Mignon, V. (2013). On the links between stock and commodity markets' volatility. *Energy Economics*, 37, 16-28.
- Crompton, P., & Wu, Y. (2005). Energy consumption in China: past trends and future directions. *Energy Economics*, 27, 195-208.
- Çelik, I., Özdemir, A., Gürsoy, S., & Ünlü, H. U. (2018). Gelişmekte olan hisse senedi piyasaları ile kıymetli madenler arasındaki getiri ve volatilité yayılımı. *Ege Akademik Bakış*, 18(2), 217-230.
- Çevik, E., Atukeren, E., & Korkmaz, T. (2018). Oil prices and global stock markets: a time-varying causality-in-mean and causality-in-variance analysis. *Energies*, 11(10), 1-22.
- Ekinci, R., Tüzün, O., & Kahyaoglu, H. (2016). TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetinin BIST100 üzerindeki etkisi. *Journal of Yasar University*, 11(44), 263-277.
- Ewing, B., & Malik, F. (2016). Volatility spillovers between oil prices and the stock market under structural breaks. *Global Finance Journal*, 29, 12-23.
- Fang, C.-R., & You, S.-Y. (2014). The impact of oil price on the large emerging countries' stock prices: evidence from China, India and Russia. *International Review of Economics and Finance*, 29, 330-338.
- Gomes, M., & Chaibi, A. (2014). Volatility spillovers between oil prices and stock returns: a focus on frontier markets. *The Journal of Applied Business Research*, 30(2), 509-525.
- Güler, S., & Nalın Temel, H. (2013). Petrol fiyatlarının İMKB endeksleri üzerindeki etkisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 79-97.
- Jouini, J. (2013). Return and volatility interaction between oil prices and stock markets in Saudi Arabia. *Journal of Policy Modelling*, 35, 1124-1144.

- Khalfaoui, R., Boutahar, M., & Boubaker, H. (2015). Analyzing volatility spillovers and hedging between oil and stock markets: evidence from wavelet analysis. *Energy Economics*, 49, 540-549.
- Kilian, L., & Park, C. (2009). The impact of oil price shocks on the U.S stock market. *International Economic Review*, 50(4), 1267-1887.
- Lin, B., Wesseh, P., & Appiah, M. (2014). Oil price fluctuation, volatility spillover and the Ghanaian equity market: implication for portfolio management and hedging effectiveness. *Energy Economics*, 42, 172-182.
- Malik, F., & Ewing, B. (2009). Volatility transmission between oil prices and equity sector returns. *International Review of Financial Analysis*, 18, 95-100.
- Malik, F., & Hammoudeh, S. (2007). Shock and volatility transmission in the oil, US and Gulf equity markets. *International Review of Economics & Finance*, 16, 357-368.
- Mandelbrot, B. (1963). The variation of certain speculative prices. *Journal of Business*, 36, 394-419.
- Masih, R., Peters, S., & De Mello, L. (2011). Oil price volatility and stock price fluctuations in a emerging market: evidence from South Korea. *Energy Economics*, 33, 975-986.
- Mensi, W., Hammoudeh, S., & Yoon, S.-Y. (2014). How do OPEC news and structural breaks impact returns and volatility in crude oil market ? further evidence from a long memory process. *Energy Economics*, 42, 343-354.
- Moon, G.-H., & Yu, W.-C. (2010). Volatility spillovers between the US and China stock markets: structural break test with symmetric and asymmetric garch approaches. *Global Economic Review*, 39(2), 129-149.
- MSCI. (2018). Erişim Adresi: <https://www.msci.com/emerging-markets>, Erişim Tarihi: 04.09.2018.
- MSCI. (2018). *Emerging Markets Index (USD)*. Erişim Adresi: <https://www.msci.com/documents/10199/c0db0a48-01f2-4ba9-ad01-226fd5678111>, Erişim Tarihi: 8.11.2018.
- Nazlıoğlu, Ş., Soytaş, U., & Gupta, R. (2015). Oil Prices and financial stress:a volatility spillover analysis. *Energy Policy*, 82, 278-288.
- Özer, A. (2017). Petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında volatilitenin yayılma etkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örneği [Özel Sayı]. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 654-662.
- Ratti, R., & Hasan, Z. (2013). Oil price shocks and volatility in Australian stock returns. *Economic Record*, 89, 67-83.
- Sadorsky, P. (2014). Modeling volatility and correlations between emerging market stock prices and prices of copper, oil and wheat. *Energy Economics*, 43, 72-81.
- Sanso, A., Arago, V., & Silvestre, J. (2004). Testing for changes in the unconditional variance of financial time series. *Revista de Economia Financiera*, 4(1), 32- 53.
- Soytaş, U., & Oran, A. (2011). Volatility spillover from world oil spot markets to aggregate and electricity stock index return in Turkey. *Applied Energy*, 88, 354-360.
- Tchatoka, F. D., Masson, V., & Parry, S. (2018). Linkages between oil price shocks and stock returns revisited. *Energy Economics*, pp. 1-20.

- Tsuji, C. (2018). New DCC analyses of return transmission, volatility spillovers, and optimal hedging among oil futures and oil equities in oil-producing countries. *Applied Energy*, 229, 1202-1217.
- Wang, X., & Wu, C. (2018). Asymmetric volatility spillovers between crude oil and international financial markets. *Energy Economics*, 74, 592-604.
- Yıldırım, E. (2016). Enerji fiyat şoklarının hisse senedi piyasasına etkisi: BIST örneğinde asimetrik nedensellik ve etki-tepki analizi [Özel Sayı]. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 187-200.

EUROPE JOURNEY: TURKEY-CROATIA

Mehmet Yunus ÇELİK¹

Abstract

In this study, public policies, legal obligations and regulations, and monetary and fiscal policies implemented by Croatia, the newest member state of the EU, and Turkey, which is negotiating its accession to the EU as a member state, during the EU membership process were analyzed comparatively. First, In the study, information was first provided on the harmonization processes and policies necessary for full membership to the European Union and the Union. In this regard, a focus was placed on the goals of the Union and how it can contribute to the world in the future. Afterward, the differences between Croatia and Turkey during the negotiation process were tried to be demonstrated. We believe that demonstrating the differences between the negotiation processes of the two countries will be important for Turkey to follow a more effective path in its process of full membership to the Union.

Keywords: Turkey, Croatia, European Union

JEL Codes: F02, F15, F50

AVRUPA YOLCULUĞU: TÜRKİYE – HIRVATİSTAN

Öz

Bu çalışmada Avrupa Birliği'ne tam üye olarak en son kabul edilen Hırvatistan ile Tam üyelik müzakere süreci devam eden Türkiye'nin bu süreç içerisinde uygulamış olduğu kamusal politikalar, kanuni yükümlülükler ve düzenlemeler, üyelik sürecinde izlediği para ve maliye politikaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmada, ilk önce Avrupa Birliği ve birliğe tam üyelik için gerekli uyum süreçleri ve politikaları hakkında bilgi verilmiştir. Bu kapsamda Avrupa Birliği'nin amaçları ve gelecekle ilgili dünyaya ne gibi katkılar yapabileceği incelenmiştir. Daha sonra, müzakere sürecinde Hırvatistan ile Türkiye arasındaki farklar gösterilmeye çalışılmıştır. İki ülke için sürecin işleyiş farklarının ortaya konmasının, Türkiye'nin tam üyelik sürecinde daha etkili bir yolun nasıl izlenmesi gerektiğini ortaya koymasından önemli olacağına inanmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Hırvatistan, Avrupa Birliği

JEL Kodları: F02, F15, F50

¹ Asst. Prof., Kastamonu University, FEAS, Department of Economics, mycelik@kastamonu.edu.tr
ORCID 0000-0003-4793-8306

Başvuru Tarihi (Received): 04.02.2018 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Introduction

With global changes around the world and increasing consumption and production, human beings began to harm nature in an uncontrolled way. With the aim of preventing these damages caused by human beings, supranational organizations and integrations started to emerge since the early 1900s. One of these organizations is the European Union (EU), which was established with the aim of making countries more liveable and of enabling human beings to maintain their lives in a more prosperous environment through economic and public policy arrangements (Dağdemir, 2015).

In this study, firstly, the legal regulations, public regulations and economic policies implemented by Turkey and Croatia in the EU membership process were analyzed comparatively. Information about the founding goals and future goals of the EU was given, and the policies followed by Turkey and Croatia in their negotiation processes were compared. In doing so, the answer to this question was sought.

‘Why has Turkey not been admitted to the European Union?’ The reason why we decided to compare Turkey with Croatia is that Croatia is the newest member of the Union and both countries applied to join the Union around the same date. Furthermore, we analyzed the current situation of the two countries with regards to full membership criteria and tried to determine whether the reasons behind why Croatia was admitted and why Turkey’s negotiation process is continuing are the policies implemented by both countries or some political bias.

1. European Union And Full Membership Process

1.1. History of the European Union

Considering the historical process of the European Union, certain developments are worth paying attention to. The first of these is the Schuman Plan (1950) which was put forward in order to create an atmosphere of peace and security in Europe after the Second World War. This plan envisioned the finalization of the dispute between Germany and France with the European Coal and Steel Community, founded in 1951. This community expanded over time to include Belgium, Germany, Luxembourg, France, Italy, and the Netherlands. With this community, countries transferred some of their rights to a supranational organization with their own will. However, the member states did not find the movement of coal and steel sufficient in time, and with the Treaty of Rome signed in 1957, they decided to establish the European Economic Community to include other goods and services. The final decision stressed not only economic but also political union (www.ab.gov.tr, Accessed on 13.09.2018).

In line with the decisions taken at the Intergovernmental Conference, the Community decided to sign a new agreement on 10 December 1991 in Maastricht, the Netherlands, to amend the founding treaties of the European Union. Maastricht Treaty, also known as Treaty on European Union, was signed on 7 February 1992 and entered into force on 1 November 1993. The Maastricht Treaty consists of 200 articles, 17 additional protocols, and 33 appendices. With the Treaty of Maastricht, the European Economic Community was now known as the European Union (<http://akademikperspektif.com/2012/08/24/avrupa-birliginin-tarihsel-gelisimi/>, Accessed on 15.08.2018).

It is crucial to emphasize the main goals of the European Union when talking about its historical process. The European Union determines its economic and public policies in line with the main goals set and makes recommendations to the states wishing to join. According to the information received from the Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU affairs, these goals can be listed as follows (www.ab.gov.tr, Accessed on 17.09.2018);

- be a reliable and effective foreign policy actor

- ensure and promote the values of freedom, democracy, human rights and the rule of law within and outside the EU
- combat all forms of discrimination; strive for equality between especially women and men in all areas,
- combat climate change,
- sustain economic growth with full environmental protection,
- ensure energy security,
- combat crimes such as illegal immigration, international terrorism, human, arms and drug smuggling, and be a true realm of freedom, security, and justice,
- contribute to the increase of employment and social protection in the member countries,
- promote economic, social and territorial cohesion among member states,
- ensure that European citizens have the highest standards of living and quality

The European Union is the most successful example of the unity created in the historical process. It aimed at combining small and numerous states with a sense of Europeanism under a common economic and political unity (Çelik, Usta & Şen, 2017).

The idea that the most effective way to achieve these goals is to act together brings and keeps member states together.

1.2. European Union Negotiation Process, Criteria, Chapters

The Copenhagen summit, held on 22 June 1993, set the criteria that countries applying for full membership must fulfill. These criteria are grouped under three main headings; (<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/752d1--Kopenhag-Kriterleri.pdf>, Accessed on 13.07.2018)

1.2.1. Political Criteria: These criteria can be defined as the stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities.

- A stable and multi-party democratic system
- Being a state of law and abolishing the death penalty
- Respect for human rights
- Protection of minorities and their rights, elimination of gender or racial discrimination. (<https://bilgibirikimi.net/2012/06/06/kopenhag-kriterleri-nelerdir-abye-uyum-kriterleri/>, Accessed on 13.07.2018)

1.2.2. Economic Criteria: These are defined as the existence of a functioning market economy as well as the capacity to cope with competitive pressure and market forces within the Union.

- Supply and demand balance, independent and mutually beneficial in the market
- Economic stability
- Stability in external balance
- An advanced financial sector; sufficient physical and human capital
- The existence of companies that can keep up with technology (<https://bilgibirikimi.net/2012/06/06/kopenhag-kriterleri-nelerdir-abye-uyum-kriterleri/>, Accessed on 13.07.2018)

1.2.3. Adoption of Community Legislation: This is defined as the ability to take on the obligations of membership including adherence to the aims of political, economic and monetary union. (<https://bilgibirikimi.net/2012/06/06/kopenhag-kriterleri-nelerdir-abye-uyum-kriterleri/>, Accessed on 13.07.2018).

- comply with the political, economic and monetary goals of the Union
- adopt the EU's common goals
- comply with partnership agreements
- comply with regulations in the
- fields of agriculture, communication and information technologies, environment, transport, energy, transport, consumer rights, justice, and home affairs, labor and social rights, education and youth, taxation, statistics, regional policies, general external and security policy.

In the accession negotiations, the EU Acquis is handled under 35 chapters to check whether the candidate country met the requirements under these three headings set by the Copenhagen Criteria.

During the negotiation process, chapters are opened depending upon the candidate country's fulfilment of opening benchmarks, which are determined by the EU Council, and once again chapters are provisionally closed depending upon the candidate country's fulfilment of closing benchmarks, which are also determined by the EU Council. Negotiations are conducted through intergovernmental conferences between the candidate country and the EU member states. Following the completion of the detailed screening process on the chapters, negotiations are started to evaluate each chapter separately. If the negotiations on the chapter finish successfully and approved by the EU Council unanimously, they are temporarily closed on the grounds that there is no need for further negotiation (Özpeçne & İdikut Özpeçne, 2008). "Temporarily closed" here means that if during the ongoing negotiation processes any problems arise related to the chapter, it can be reopened. One single member country by declaring her negative opinion can block the opening or closing of the chapters. (https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html, Accessed on 11.07.2018)

These chapters are grouped under the following headings; (https://www.ab.gov.tr/files/rehber/07_rehber.pdf, Accessed on 11.07.2018)

1. Free movement of goods	13. Fisheries
2. Freedom of movement for workers	14. Transport policy
3. Right of establishment and freedom to provide services	15. Energy
4. Free movement of capital	16. Taxation
5. Public procurement	17. Economic and monetary policy
6. Company law	18. Statistics
7. Intellectual property law	19. Social policy and employment
8. Competition policy	20. Enterprise and industrial policy
9. Financial services	21. Trans-European networks
10. Information society and media	22. Regional policy and coordination of structural instruments
11. Agriculture and rural development	23. Judiciary and fundamental rights
12. Food safety, veterinary, and phytosanitary policy	24. Justice, freedom, and security

25. - Science and research	31. Foreign, security and defense policy
26. Education and culture	32. Financial control
27. Environment	33. Financial and budgetary provisions
28. Consumer and health protection	34. Institutions
29. Customs union	35. Other issues
30. External relations	

2. Turkey And Croatia In The Context Of Political Criteria

Having declared its independence on June 25, 1991, Croatia also began the disintegration process of Yugoslavia. On January 15, 1992, the European Union officially recognized Croatia. The country became the 28th EU member country on 1 July 2013. Croatia's EU journey began with its application for EU membership and continued when candidate country status was granted by the European Council in 2004. Starting the negotiations with the EU in 2005, Croatia completed 35 chapters. The accession of Croatia to the EU took place on July 1, 2013 (www.gazetebilkent.com, Accessed on 20.08.2018).

As mentioned above, Turkey's EU journey started around the same date as that of Croatia. Turkey was one of the first countries that wanted to establish close relations with, even to join in the European Economic Community in 1959. With the Ankara Agreement signed in 1963, the desire to establish a Customs Union can be considered as the first step. For the first time on April 14, 1987, Turkey applied for full membership. Negotiations for customs union began in 1993 and entered into force on January 1, 1996. Accession Partnership Document for Turkey was adopted in 2001 as a roadmap for Turkey's accession to the EU. In 2004, Turkey officially initiated full membership negotiations with the Council of Europe. In December 2005, the Council adopted the accession partnership document for Turkey (www.avrupa.info.tr, Accessed on 19.07.2018). It is, thus, clear that Turkey has long wanted to become a full member of the EU.

First of all, it is crystal clear that the EU attaches importance to the Balkans due to its enlargement policy. The EU granted accession to Romania and Bulgaria in 2007, and Croatia in 2013. The EU based its Balkan enlargement on security and emphasized the necessity of developing peace and welfare environment in the region. Croatia, on the other hand, has effectively implemented reforms and policies in the EU accession process and restructured its political culture since the 2000s. Croatia was able to start negotiations when it handed over to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia the war criminals, who were seen as national heroes even in the eyes of its citizens (Altun, 2013).

Given the different social structures and cultural differences of Turkey and Croatia, it is thought that it is difficult for Turkey to exhibit a similar attitude if faced with such a situation.

Another problem Croatia faced during its negotiation process that brought the negotiations to a dead end was the border dispute with Slovenia. This problem, which emerged after the dissolution of Yugoslavia, was solved by the mediation of the EU commission. One issue that needs attention is that this problem was solved in a way that caused no harm to either country (Altun, 2013, Toygur & Atak, 2009).

A similar issue in Turkey's EU membership process is the Cyprus dispute. After the negotiations that began in 2005, Turkey had to sign the Customs Union Additional Protocol, which encompassed ten new EU members, including the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCASC). One of the mutual responsibilities introduced by the Ankara Agreement and the Additional Protocol is the free movement of goods between the EU and Turkey. However,

Turkey's refusal to allow GCASC ships and aircraft to enter Turkish ports and airports for the legitimate political reasons was interpreted as preventing the free movement of goods. Thus, Turkey was accused of failing to fulfill its obligations under the agreements. The EU Commission, which did not assume the role of mediator in this dispute as it had done in the Croatian-Slovenian border dispute, requested the complete fulfillment of this requirement (free movement of goods) and decided to close eight chapters otherwise (Sandikli & Akcadag, 2011).

Another issue leading to a slowdown in Croatia's accession to the EU was Croatia's failure to demonstrate a sufficiently active attitude to combat organized crime and corruption, and the slow progress of judicial and public reforms. Although it failed to implement judicial reforms fully, Croatia quickly introduced the necessary arrangements for the principle of separation of powers, one of the EU's political criteria (Toygur & Atak, 2009).

Turkey faced a similar situation. The referendum held on April 16, 2017, in Turkey brought the negotiations to a dead end. The Venice Commission of the Council of Europe report on the Presidential Government System in Turkey argued that the system is not sufficient regarding balance and supervision and jeopardizes the principle of separation of powers. This system was considered a "dangerous step backward from the democratic constitutional tradition of Turkey" in the report by the Venice Commission. According to the report, "there is a danger that the system will turn into an authoritarian and personal regime." The report stated the major disadvantage of the system as the failure to adopt the separation of powers principle. The report also warned that the negotiations could be stopped entirely if this is not resolved (www.artigercek.com/haberler/turkiye-nin-ab-katilim-surecinin-onundeki-engeller-neler, Accessed on 13.09.2018). By the above information, we can conclude that the European Commission assumed the role of a mediator towards Croatia's disputes while it imposed the complete fulfillment of its wishes when it came to Turkey.

Some of the key findings of the 2018 Report on Turkey by the European Commission can be listed as follows: more severe steps need to be taken for the full independence of the judiciary; the legal and institutional framework in the fight against corruption needs further alignment with international standards; progress needs to be achieved in the matters related to human rights and fundamental rights (European Commission, 2018). However, the EU Commission ignored the fact that Turkey is involved in a fight against terrorism. On the other hand in order to prevent leakage that immigration policy should apply to EU border migrants, candidate countries have to find ways to cooperate with Turkey. Thus, he tried to prevent the damage of his unit. (Çelik, Şen, Usta & Usta, 2018).

Another problem that Turkey has experienced during the negotiation process is the European Union's bilateral applications. The negotiations were officially launched on 3 October 2005, but only a total of 14 chapters have been opened since then. The point that should be noted here is that the problems that prevent these chapters from closing are not caused by Turkey. Also, the opening criteria of the chapters were not specified, the screening results were not reported, and no feedbacks were provided by the Commission (İnaç, 2016). As mentioned above, the EU's double standard against Turkey and various domestic problems that Turkey has experienced reflect better the problems faced by Turkey in the process of full membership (Sayin, 2016).

3. Screening Process

The screening process was completed in 2006 for Croatia, and despite the danger of being vetoed due to its border dispute with Slovenia, negotiated chapters were closed in 2011 after the two countries agreed mutually and the Croatian government fulfilled its promises, albeit delayed. On January 1, 2013, Croatia became the 28th Member of the European Union. However, the process of its inclusion in the Eurozone continues. It is therefore not a member of the monetary union.

The screening process of Turkey, on the other hand, was started in 2005 and was completed in 2006. However, the end-of-screening reports of 8 chapters were not approved by the Council. These chapters are chapters 2, 13, 14, 15, 23, 24, 30 and 31

So far, only sixteen chapters have been opened for negotiations. These chapters are as follows; (www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html, Accessed on 11.07.2018)

- 25) Science and Research (provisionally closed) (Austria, 12.06.2006)
- 20) Enterprise and Industrial Policy (Germany, 29.03.2007)
- 18) Statistics (Germany, 26.06.2007)
- 32) Financial Control (Germany, 26.06.2007)
- 21) Trans-European Networks (Portugal, 19.12.2007)
- 28) Consumer and Health Protection (Portugal, 19.12.2007)
- 6) Company Law (Slovenia, 17.06.2008)
- 7) Intellectual Property Law (Slovenia, 17.06.2008)
- 4) Free Movement of Capital (France, 19.12.2008)
- 10) Information Society and Media (France, 19.12.2008)
- 16) Taxation (Czech Republic, 30.06.2009)
- 27) Environment (Sweden, 21.12.2009)
- 12) Food Safety, Veterinary and Phytosanitary Policy (Spain, 30.06.2010)
- 22) Regional Policy and Coordination of Structural Instruments (Lithuania, 05.11.2013)
- 17) Economic and Monetary Policy (Luxembourg, 14.12.2015)
- 33) Financial and Budgetary Provisions (the Netherlands, 30.06.2016)

As can be seen, no chapters have been closed other than the “Science and Research” chapter.

14 chapters are blocked due to the political decisions of the EU Council and Southern Cyprus: Chapters 1, 3, 9, 11, 13, 14, 29 and 30 are blocked by the General Affairs and External Relations Council, and Chapters 2, 15, 23, 24, 26 and 31 are unilaterally blocked by the Greek Cypriot Administration

Furthermore, although the Commission has acknowledged that we have met the closing criteria in chapters 6, 20, 21, 28 and 32, these chapters cannot be closed temporarily due to the additional decision by the Commission.

Figure 1: Current Situation of Turkey in EU Accession Negotiations

 REPUBLIC OF TURKEY MINISTRY FOR EU AFFAIRS CURRENT SITUATION IN ACCESSION NEGOTIATIONS (30 June 2016)			
OPENED CHAPTERS		8 CHAPTERS OF WHICH OPENING BENCHMARK IS ADDITIONAL PROTOCOL	
25	SCIENCE AND RESEARCH (Provisionally closed)	1	FREE MOVEMENT OF GOODS
20	ENTERPRISE AND INDUSTRIAL POLICY	3	RIGHT OF ESTABLISHMENT AND FREEDOM TO PROVIDE SERVICES
18	STATISTICS	9	FINANCIAL SERVICES
32	FINANCIAL CONTROL	11	AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT
21	TRANS-EUROPEAN NETWORKS	13	FISHERIES
28	CONSUMER AND HEALTH PROTECTION	14	TRANSPORT POLICY
6	COMPANY LAW	29	CUSTOMS UNION
7	INTELLECTUAL PROPERTY LAW	30	EXTERNAL RELATIONS
10	INFORMATION SOCIETY AND MEDIA	CHAPTERS BLOCKED BY SOUTHERN CYPRUS UNILATERALLY	
4	FREE MOVEMENT OF CAPITAL		
16	TAXATION		
27	ENVIRONMENT		
12	FOOD SAFETY, VETERINARY AND PHYTOSANITARY POLICY	2	FREEDOM OF MOVEMENT FOR WORKERS
22	REGIONAL POLICY AND COORDINATION OF STRUCTURAL INSTRUMENTS	15	ENERGY
17	ECONOMIC AND MONETARY POLICY	23	JUDICIARY AND FUNDAMENTAL RIGHTS
33	FINANCIAL AND BUDGETARY PROVISIONS	24	JUSTICE, FREEDOM AND SECURITY
CHAPTERS WITHOUT POLITICAL BLOCKAGES			
5	PUBLIC PROCUREMENT	26	EDUCATION AND CULTURE
8	COMPETITION POLICY	31	FOREIGN, SECURITY AND DEFENSE POLICY
19	SOCIAL POLICY AND EMPLOYMENT	34	INSTITUTIONS (At the end of negotiations)
		35	OTHER ISSUES (At the end of negotiations)

Source: https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/yatay_muzakere_tablosu_30_06_2016_tr.pdf (Accessed on 15.08.2018)

4. Turkey And Croatia In The Context Of Economic Criteria

One of the points the EU attaches great importance in the context of economic criteria is the full independence of the Central Bank. Turkey's problems in this regard continue. Efforts are still underway to overcome the division in the management of the economy and solve the coordination problems. Croatia, on the other hand, quickly and effectively solved its issues on the full independence of the Central Bank (Ozpençe & Idikut Ozpençe, 2008).

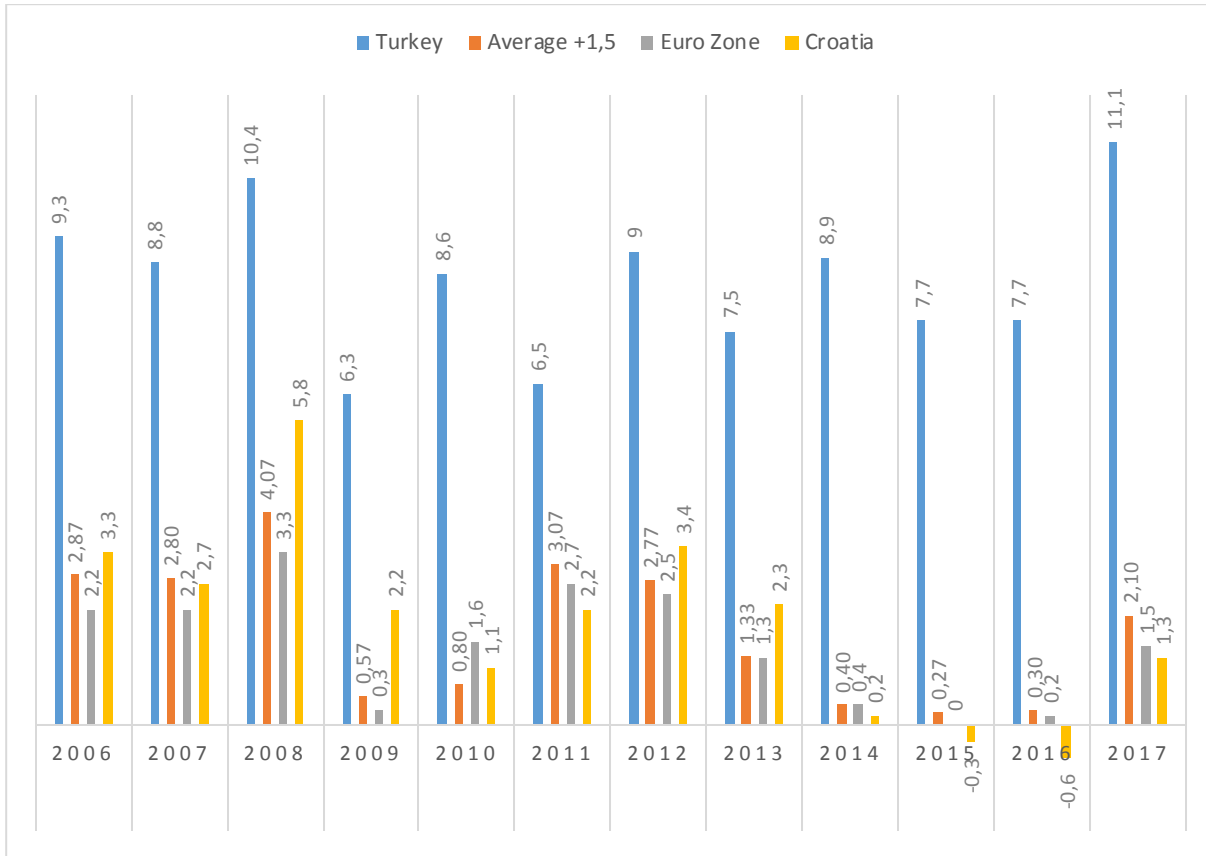
The Maastricht Treaty, signed on February 7, 1992 in Maastricht, the Netherlands, determined the necessary steps to be taken by the Community for the achievement of the Economic and Monetary Union (EMU) and to be included in the EMU. The provisions of this treaty, which entered into force on November 1, 1993, are as follows;

1. Inflation rates should be no more than 1.5 percentage points higher than the average of the three best performing (lowest inflation) member states of the EU.
2. Member State's budget deficit may not exceed 3% of its GDP
3. Member States should keep their debt-to-GDP ratio below 60%.
4. Long-term interest rates should be no more than 2 percentage points above the rate of the three best performing Member States regarding price stability.
5. The Member State shall not have devalued its currency's bilateral central rate against any other Member State's currency for the last two years.

The following charts examine these five criteria in detail regarding Turkey, Croatia, and the Eurozone. First, inflation rates are analyzed. The chart presents 1.5 percentage points higher than the average of the three best performing (lowest inflation) member states and the inflations rates of Turkey, Croatia, and the Eurozone. The inflation rate of the Eurozone was added to provide an additional comparison. When the inflation rates for the period between 2006 and 2017 are

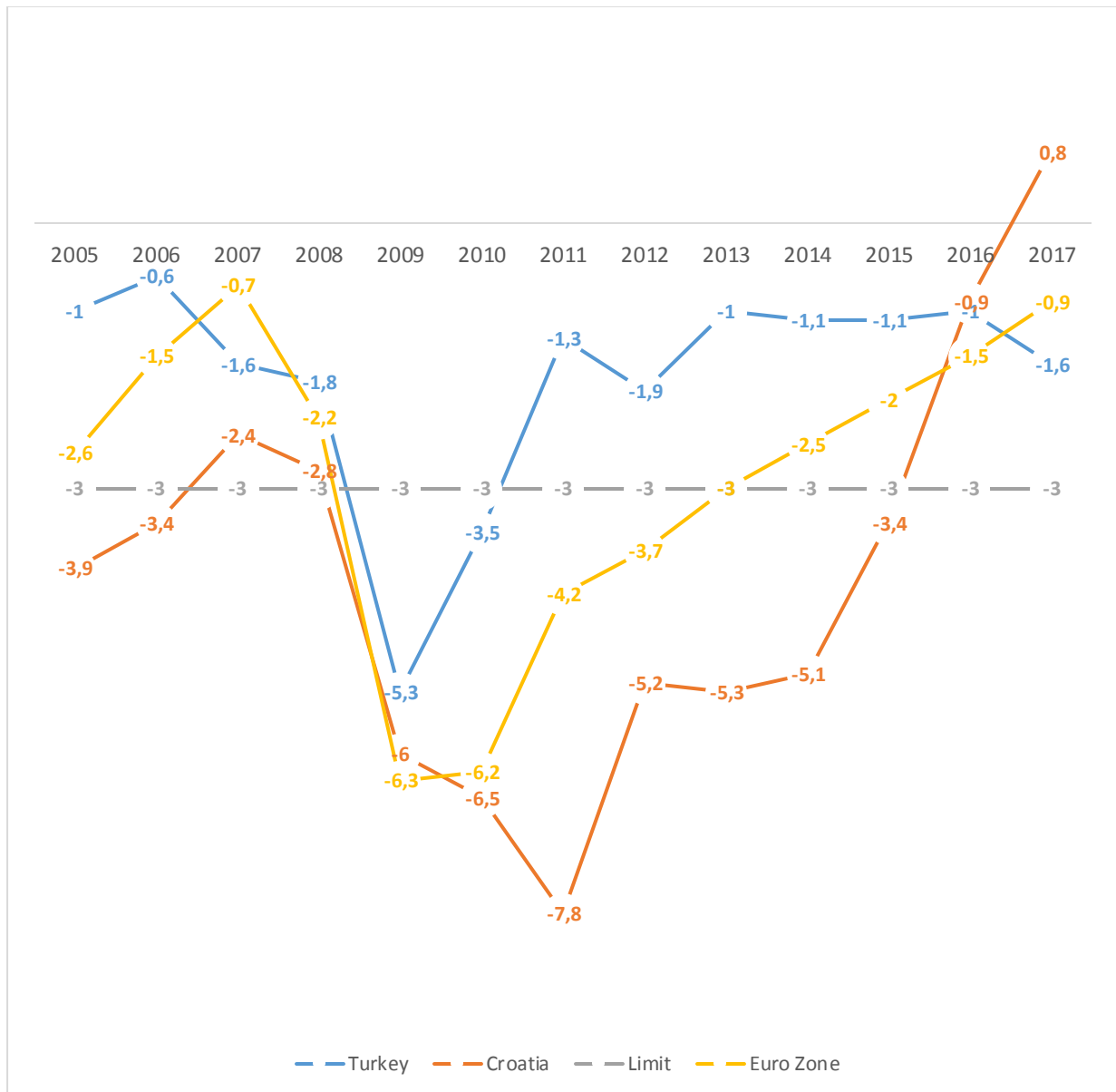
analyzed, it can be seen that among the five criteria, this is the criteria that Turkey has experienced the most difficulties. Inflation rates in Turkey during the period in question did not fall below the limit. Moreover, the lowest difference was 3.5 points, and the maximum difference was 9 points. Croatia’s inflation rates, on the other hand, remained volatile until 2013. In some years, it was above the limit while in some years, it was below the limit. After 2013, however, Croatia achieved significant stability and managed to keep inflation rates below the limit. Indeed, in 2015 and 2016, the inflation rate was below 0 (zero). In conclusion, if Turkey is admitted to the EU, the subject in which it will have to put the most effort for inclusion in EMU is the fight against inflation.

Figure 2: Inflation Rates (2006-2017)

Source: Eurostat, Accessed on 13.09.2018
 (<https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00118>)

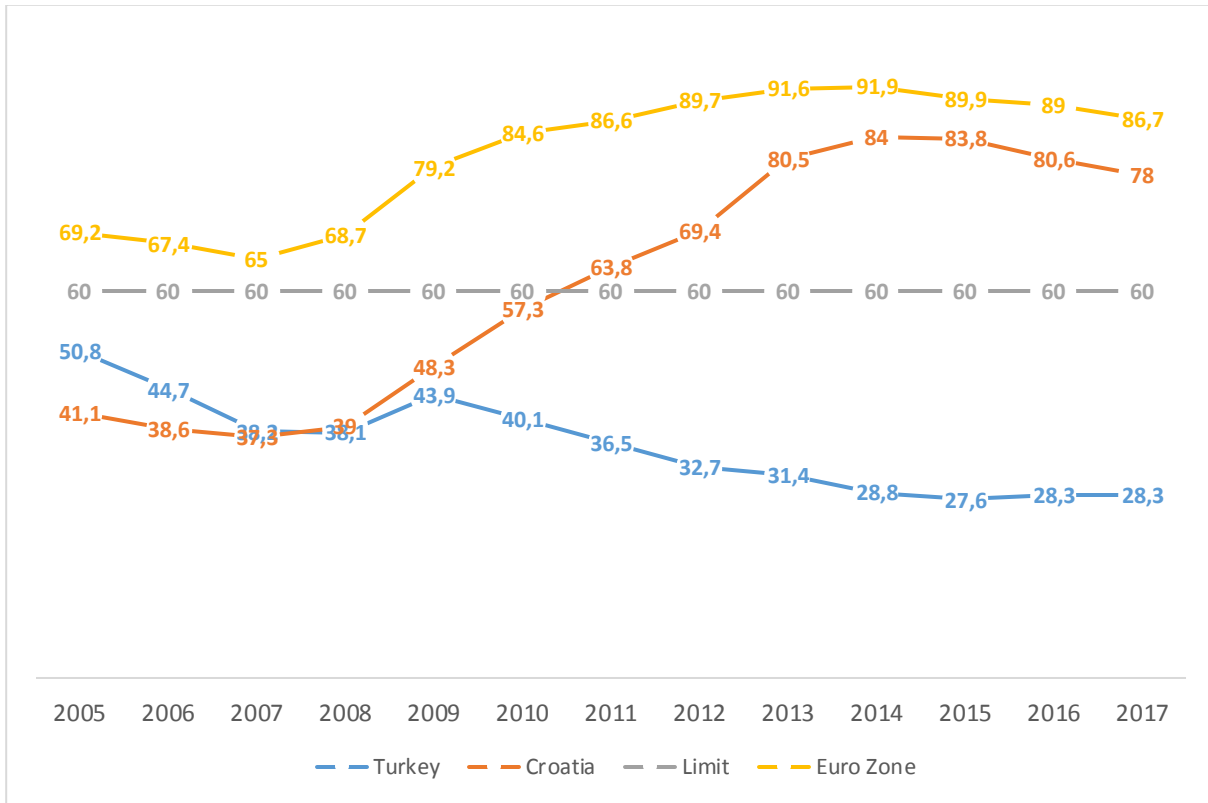
According to the following chart showing the ratio of budget deficits to GDP, which is the second criterion, Turkey performed more successfully than Croatia and the Eurozone in almost all years except for 2017. Between 2005 and 2017, Turkey remained below the 3% limit in all years except in 2009 and 2010, when the global crisis peaked. Although Turkey was more successful than Croatia and the Eurozone in 2009 and 2010, it was still below the limit. Unlike with the inflation rates, Croatia was unable to meet this requirement until 2015, except for 2007 and 2008. After 2015, however, Croatia improved this rate significantly from -3.4% to +0.8%. It can be seen that it is the only curve that has a positive value compared to both Turkey and the Eurozone. It can also be seen that Turkey has not experienced any problems in this regard in the last decade.

Figure 3: Ratio of Budget Deficits to GDP

Source: Eurostat, Accessed on 13.09.2018
 (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10dd_edpt1&lang=en)

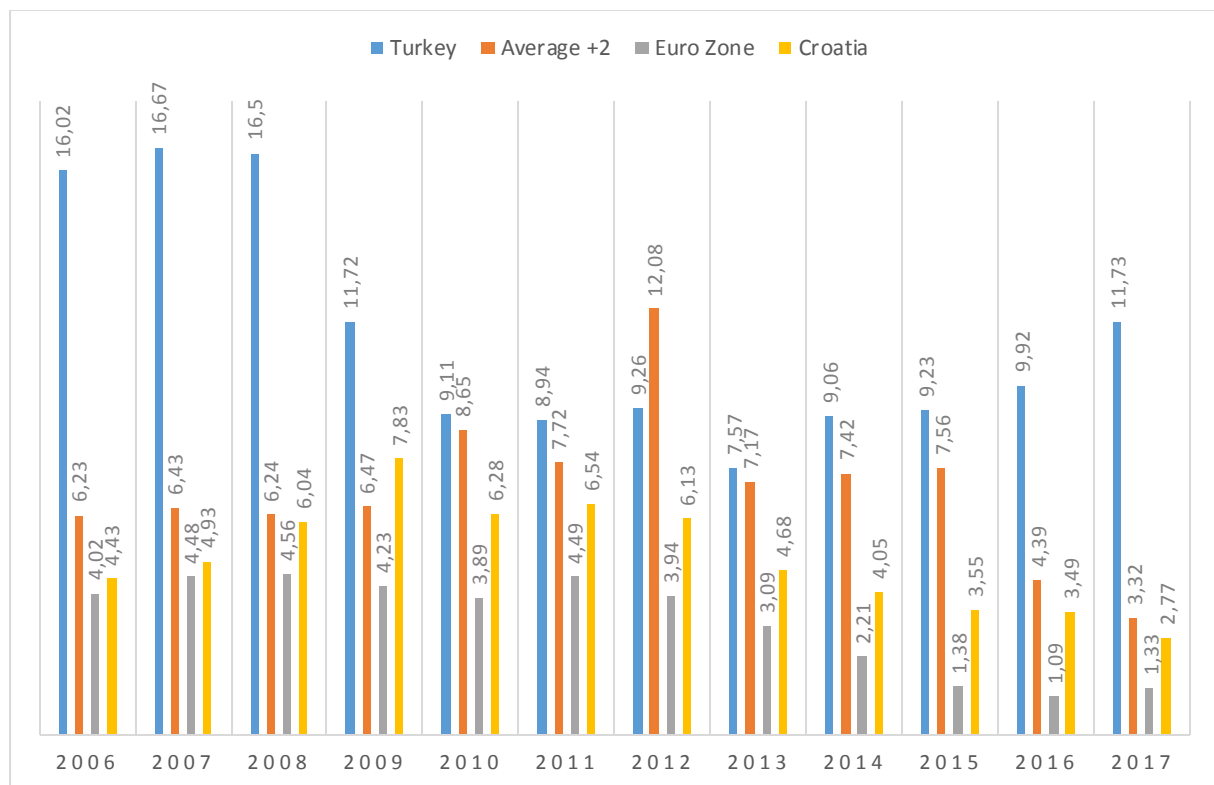
Considering the ratio of government debts to GDP, which is the third criterion, it can be seen that Turkey has achieved the best data for the period in question. According to the chart below, which presents the data between 2005 and 2017, Turkey steadily lowered this ratio from 50.8% in 2005 to 20.8% in 2017. This rate is well below the limit of 60%. If we compare the ratio of Turkey with those of Croatia and Eurozone, Turkey has better ratios than both of them. Indeed, a comparison between Turkey and the Eurozone will demonstrate that the ratio of the Eurozone for the same period never went below 65% while that of Turkey never exceeded 60%. In 2014, this ratio increased to 92% in the Eurozone. On the other hand, Croatia, following a precisely opposite course than those it did for the previous two criteria, had a ratio that increased up to 85% in 2010 although it could keep it below the limit until 2010. If we make an assessment based on the data of the last decade, it is expected that Turkey will face no problem regarding this criterion.

Figure 4: Ratio of Government Debts to GDP

Source: Eurostat, Accessed on 13.09.2018
 (https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=sdg_17_40&plugin=1)

Another criterion that caused problems for Turkey is the long-term interest rates. Croatia’s long-term interest rates did not exceed the limit rate in any period between 2006 and 2017 except for the 2009 global crisis. Moreover, this rate remained under the limit even though it increased in 2009-2010-2011. The situation was exactly the opposite for Turkey. Turkey’s long-term interest rates did not go below the limit for the same period except for 2012. However, it is important to note that while Turkey’s interest rates fell to the lowest level during the crisis period, those of Croatia and the Eurozone went up to the highest level in the same period. A downward trend is visible in Turkey’s long-term interest rates since 2006: they fell to 7.5% in 2013 from 17%. After 2013, however, an upward trend is seen in the ratios: as of 2017, the rates increased to 12%. Indeed, considering the recent developments, it can be argued that with the interest rates exceeding 20%, this will be one of the most challenging criteria for Turkey.

Figure 5: Long-Term Interest Rates

Source: Eurostat, (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=irt_lt_mby_a&lang=en), TCMB (<http://evds.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/#collapse-3>, Accessed on 13.09.2018)

Even though we consider the 24.8% devaluation of the Turkish Lira after the regime shift from fixed to floating to exchange rate in 2001, it can be said that Turkey will not have difficulty in meeting the criterion related to devaluation. Since the floating exchange rate regime has been continuing since 2001, no devaluation can take place during this period.

5. Conclusion

Croatia's accession to the Union has been an essential step in the EU's implementation of its policy of enlargement to the Balkans. One of the main reasons behind this enlargement policy is the idea that the EU project cannot be completed without the Balkan countries being included in the Union. Another reason is the idea that the enlargement to the Balkans will bring stability to the EU. The EU has always regarded Croatia both as a country that is easier to absorb and as an essential step in the enlargement to the Western Balkans. However, it should not be forgotten that Turkey's geographical position was regarded as a problem even at the beginning of Turkey's negotiation process (Kaya, 2016).

Turkey is the country that has waited for the most in the history of the EU for the negotiations to conclude. From time to time, the process of inclusion of Turkey in the Union accelerated, and from time to time, it came to a dead end due to problems. When the policies implemented and the decisions taken by both countries are compared in general, it can be seen that both countries made significant progress and that double standards were applied by the EU. In order to establish closer relations with the EU in the future, the reforms mentioned in the progress reports should be implemented, in particular, the applicability of the principles of openness and transparency in judicial and fiscal policies (Aytuğ, 2016). As mentioned above, Turkey, like all the countries that want to join in the Union, has to do its part. On the other hand, the EU Commission should also adopt a conciliatory attitude.

The process of EU accession is an essential process in which political and social balances are emphasized beyond the technical and legal harmonization processes. Different cultures and social structure, different ideologies, and different interest maximization can be considered among the reasons behind the fact that the process is different for Croatia and Turkey (Aytug, 2016). Responsibility for achieving the desired speed and benefit in the negotiation process falls to the EU, as well as to Turkey, which reveals its attitude to solve some of the problems. It cannot be denied that the solution of existing problems will provide gains for both sides (Sandikli & Akçadağ, 2011).

In the Accession processes, both countries experienced difficulties in the political spheres rather than in the economic sphere. Croatia experienced problems in two main issues: the delivery of war criminals from the Bosnian War to the International Criminal Court and the border dispute with Slovenia. However, it adopted a final and conciliatory approach to the solution of these two problems and succeeded in removing the obstacles in the short term. Six years after the start of negotiations, all the chapters were closed, and two years later, it gained full membership status.

Turkey, like Croatia, did not experience economic problems but rather problems related to other issues. It has been vetoed by the Greek Cypriot Administration, in particular. Many obstacles have been put in front of Turkey on the issues related to such as justice, freedom, causing the prolongation of the process. Moreover, the EU's unwillingness to compromise increased the tension in the relations and brought the relations to the point of breaking off.

In this study, it has been observed that even if the desired conditions are met in the harmonization process with the EU, these efforts are not taken into sufficient consideration. From the above analyzes, we conclude that both Turkey and Croatia met the economic criteria equally and that because of its political bias, the EU has not regarded the public policies of both countries objectively.

References

- Altun, O. (2013). *Croatia's membership in the context of the European Union enlargement policy*. Ankara: Republic of Turkey Ministry of Finance European Union and Foreign Relations Department Special Agenda.
- Aytug, H. K. (2016). Europeanization of the Turkish Public administration in the negotiation process of European Union. *The Journal of Social Sciences Studies*, 46, 129-145.
- Çelik, M. Y., Usta, H., & Şen, A. T. (2017). Crisis in Europe. *University Journal of faculty of Economics and Administrative Sciences*, 18(1), 101-113.
- Çelik, M. Y., Şen, A. T., Usta, H., & Usta, S. E. (2018). European Union's migration/refugee policy and economic, social and public communication issues: Kastamonu example. *Dumlupınar University Journal of Social Science*, 57, 296-315.
- Dagdemir, O. (2015). *Economic approaches to environmental problems and optimal policy*. Ankara: Gazi Bookstore.
- European Commission. (2018). *2018 information on EU enlargement policy*, Retrieved from <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-turkey-report.pdf>
- Eurostat. (2018). *Inflation rates 2006-2017*, Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00118>. Accessed on 13.09.2018

- Eurostat. (2018). *Ratio of budget deficits to GDP*. Retrieved from http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10dd_edpt1&lang=en. Accessed on 13.09.2018
- Eurostat. (2018). *Ratio of government debts to GDP*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=sdg_17_40&plugin=1. Accessed on 13.09.2018
- Eurostat. (2018). *Long term interest rates*. Retrieved from http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=irt_lt_mcby_a&lang=en. Accessed on 13.09.2018
- Kaya, E. (2016). The last enlargement of the European Union and the Balkan members. *Trakya University Journal of Social Sciences*, 18(2), 213-233.
- Inac, H. (2016). Turkey-EU relations: causes making it hard for Turkey to integrate. *Suleyman Demirel University Journal of the Institute of Social Sciences*, 3(25), 229-246.
- Ozpençe, O., & Idikut Ozpençe, A. (2008). The last two candidates in the process of accession to the European Union: Turkey and Croatia. *International Republic of Turkey Symposium Reports*, Isparta, 533-540.
- Sandikli, A., & Akcadag, E. (2011). Turkey-EU relations in the context of the Cyprus Dispute. *Bilge Strateji Journal*, 2(4), 1-14.
- Sayin, Y. (2016). Accession negotiations and negotiation chapters of Turkey. *Selcuk University Journal of Vocational School of Social Sciences*, 19(2), 41-62.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2018). *Long-term interest rates*. Retrieved from <http://evds.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse-3>. Accessed on 13.09.2018
- Toygur, I., & Atak, K. (2009). *Croatia's EU negotiation process (Report no. IKV 2009-7)*. Retrieved from Economic Development Foundation Assessment Note: https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/hirvatistanin_ab_muzakere_sureci.pdf

Internet Sources

- <https://www.ab.gov.tr>. Accessed on 13-17.09.2018
- <https://www.avrupa.info.tr/tr/ab-ve-turkiye-iliskileri-tarihi-711>. Accessed on 19.07.2018
- <https://www.artigercek.com/haberler/turkiye-nin-ab-katilim-surecinin-onundeki-engeller-neler>. Accessed on 13.09.2018
- <http://akademikperspektif.com/2012/08/24/avrupa-birliginin-tarihsel-gelisimi/>. Accessed on 15.08.2018
- <https://bilgibirikimi.net/2012/06/06/kopenhag-kriterleri-nelerdir-abye-uyum-kriterleri/> Accessed on 13.07.2018
- <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/752d1--Kopenhag-Kriterleri.pdf>. Accessed on 13.07.2018
- https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html. Accessed on 11.07.2018
- https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/yatay_muzakere_tablosu_30_06_2016_tr.pdf. Accessed on 15.08.2018
- <http://www.gazetebilkent.com/2013/07/16/hirvatistan-abye-28-uye-ulke-oldu/>. 20.08.2018
- https://www.ab.gov.tr/files/rehber/07_rehber.pdf, Accessed on 11.07.2018

GÖÇMENLERE YÖNELİK KİMLİK POLİTİKALARI: KURAMSAL BOYUTLARI VE SINIRLILIKLARI*

Derya ÇAKIR DEMİRHAN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, günümüzde kimlik kavramı ve kimlik politikaları çerçevesinde göçmenlere yönelik kimlik politikalarını belirleyen kuramsal yaklaşımları açıklamak ve bu yaklaşımların sınırlılıklarını belirlemektir. Kimlik kavramı ve kimlik politikaları farklı bakış açılarından tanımlanmakta ve farklı kapsamlarda değerlendirilmektedir. Kimlik kavramına yönelik farklı yaklaşımlar ve kimlik politikalarının nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. İkinci olarak kimlik politikalarının belirleyici unsurları tespit edilmiş, etnisite ve farklılık bağlamında kimlik politikaları açıklanmıştır. Son olarak, yeni bir kimlik yaratıcısı olarak göç ve göç ile ortaya çıkan toplumsal değişimlerin göçmenlere yönelik farklı kimlik politikalarına etkisi açıklanmıştır. Çalışmada göçmen kimliği ve göçmenlere yönelik kimlik politikalarını belirleyen kuramsal yaklaşımlar bağlamında kültürel melezleşme, kültürler-arasılık ve çokkültürcülük yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bu yaklaşımlar içerisinde özellikle göç ve kimlik literatüründe diğerlerine kıyasla daha fazla öne çıkan çok-kültürcülük yaklaşımı bağlamında göçmen kimliği ve kimlik politikalarına odaklanılmıştır. Çalışmada, literatürde var olan kuramsal yaklaşımlar araştırılmış ve bu yaklaşımların sınırlılıkları nedir sorunsalı üzerinden eleştirel okumaları ve değerlendirilmeleri yapılmıştır. Bu yaklaşımların göçmenlere yönelik politika üretme konusunda birtakım sınırlılıkları olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kimlik, Göç Politikaları, Kültürel Melezleşme, Kültürler-arasılık, Çokkültürcülük

IDENTITY POLICIES FOR IMMIGRANTS: THEORETICAL ASPECTS AND LIMITATIONS

Abstract

This study aims at researching the theoretical perspectives on immigration policies which is a part of current identity politics and tries to question the limitations of these perspectives. Firstly, the study tries to clarify the conceptual meaning of identity and identity politics and handles the question of how these different definitions built up different policies. Secondly, the study handles the issue of ethnicity and difference as significant parts of identity politics. Lastly, the study tries to evaluate the fact of immigration in respect of identity discussions and tries to present how social changes resulting from immigration are handled by various political perspectives. In this respect, this study focuses on the relationship between the immigration and the identity policies in culturally diverse societies. The study gives coverage to cultural hybridity, inter-culturalism, and multiculturalism as the approaches evaluated in the context of immigration and identity and dwells on the question of how these approaches consider immigration. Much emphasis is placed on multiculturalism as a popular discussion. This study researches on the theoretical perspectives on immigration and identity politics from a critical perspective and reaches the conclusion that these theoretical perspectives have limitations on developing policies for immigrants.

Keywords: Identity, Immigration Policies, Cultural Hybridity, Inter-culturalism, Multiculturalism

* Bu çalışma yazarın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2014 yılında tamamladığı "Will Kymlicka'nın Çokkültürcülük Yaklaşımı: Eleştirel Bir Okuma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Öğretim Görevlisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, deryacakirdemirhan@gmail.com

Başvuru Tarihi (Received): 04.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Bireylerin ya da toplulukların daha iyi bir yaşam için yer değiştirmelerine işaret eden göç bugün için aynı zamanda kimlik inşa sürecinin önemli bir parçası durumundadır. Göç, insanlık tarihinin en eski olgularından birisi olmasına rağmen bugünün toplumları göç gerçekliğinden daha fazla etkilenmektedir. Bu durumun nedenini günümüzde kimlik kavramının farklılık kategorisine yaptığı vurguya bağlamak mümkündür. Son birkaç on yıl içerisinde akademik dünya kimlik kavramına ve bu kavramla bağlantılı olarak akla gelen etnisite, topluluksal farklılık, bireysel tercih, ayrımcılık, kadın hakları, aykırılık (queer), ötekilik, ırksal dezavantajlılık gibi konulara odaklanmaktadır. Göç bu konular içerisinde hem farklılık hem de dezavantajlılık noktalarında kimliği oluşturan unsurlardan biridir. Günümüzde hayatta kalabilmek ya da daha iyi yaşamlara kavuşmak adına yapılan göçler, göç edilen toplumlarda kimlik kategorisinin, etnisite ve farklılık unsurlarının tamamını ilgilendiren sorunlara dönüşmektedir. Bu durumda göç ve göçmenlik, kimlik tartışmalarının ve kimlik politikalarının kaçınılmaz uğrağı durumuna gelmektedir.

Göç sonucu ortaya çıkan toplumsal değişim ve göçmen kimliğinin kimlik tartışmaları ve politikaları içerisindeki yerini daha iyi açıklayabilmek için kimlik ve kimlik politikası kavramları üzerinde durma gerekliliğı ortaya çıkmıştır. Kimlik ve kimlik politikası kavramları incelendiğinde tek bir kimlik tanımı olmadığı, birbirinden farklılaşan, birbirine zıt düşen kimlik anlayışlarının söz konusu olduğu görülmektedir. Etnisite/etnik çatışma ve kimlik, farklılık ve kimlik, göç ve kimlik konuları, kimlik ve kimlik politikalarını oluşturan temel konulardır. Kimlik ve kimlik politikalarının kaynakları olarak kolonyalizm, uluslaşma ve siyasal aktivizm gibi süreçler ve toplumsal cinsiyet, toplumsal dezavantajlılık ve ötekilik gibi kavramların etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca, günümüzde özellikle göçün, kimlik ve kimlik politikalarının önemli bir unsuru olarak ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Artan kitlesel göçlerle birlikte göç ve göçmenler bağlamında kimlik ve kimlik politikalarının ve bu politikaları açıklamaya çalışan yaklaşımların özgün bir yer kazandığı söylenebilir. Bu yaklaşımlar arasında çokkültürcülüğe diğer yaklaşımlara göre daha yaygın olarak başvurulduğu gözlemlenmektedir. Bir politika olarak çokkültürcülük düşünüldüğünde ise Will Kymlicka'nın (1995) çerçevesini çizdiği çokkültürcülük yaklaşımını detaylıca ele almak bir gereklilik haline gelmektedir. Alanyazında göç ve göçmen kimliği ve kimlik politikaları çerçevesinde geliştirilen yaklaşımlar bağlamında ileri sürülen; göçmenlere yönelik politikalar düşünüldüğünde asimilasyon ve entegrasyon politikalarının ötesinde yeni bir takım yaklaşımların öne sürüldüğü görülmektedir. Bu noktada eleştirel bir okuma, göçmen kimliğini ve göçmenlere yönelik kimlik politikalarını şekillendirmeye çalışan yeni kuramsal yaklaşımların iç tutarlılıkları bakımından sorunlu bazı noktalarına dikkat çekmesi ve bu yaklaşımların sınırlılıkları bağlamında yeniden değerlendirmesi bakımından anlamlıdır.

1. Kavramsal Çerçeve: Kimlik ve Kimlik Politikası

Kimlik politikası karşılaştırmalı siyaset kapsamında milliyetçilik ve etnik çatışma, uluslararası ilişkilerde devlet kimliği, siyaset kuramında kimlik, cinsiyet, ulus, etnisite, kültür, liberalizm ve alternatifleri bağlamında tartışılmaktadır (Fearon, 1999). Kimlik politikaları bağlamında tartışılan konuların kapsam genişliği, kimlik kavramının nasıl tanımlandığı ile yakından ilgilidir.

Philip Gealon'a (1983) göre kimlik "*identity*" sözcüğünden ne anladığımız artık büyük ölçüde değişmiştir. Ona göre, sözlükte kimliğin tanımına bakıldığında artık geçerli olmayan daha eski bir dünyanın tanımı ile karşılaşılmaktadır. Artık kimlik dediğimiz şey çok daha karmaşıktır ve çok yakın bir zamanda inşa edilmiştir (Fearon, 1999). James D. Fearon bugün kimlik kavramının toplumsal ve kişisel kategori olmak üzere iki temel referans kaynağı olduğunu iddia etmiştir. Toplumsal kategoride kimlik, kendilerine belirli karakteristik özellikler atfedilen, belirli şekillerde yaftalanan ve bir gruba mensup olma/üyelik çerçevesinde tanımlanır. Kişisel kategoride kimlik ise bir kişinin sahip olduğu bazı özellikler bağlamında tanımlanan, kişinin o özelliklere sahip olmak bakımından övünç duyduğu, toplumsal sonuçları olan ve değişebilir olmayan şekilde tanımlanır (Fearon, 1999).

Kimlik kavramını tanımlamanın bir başka ve günümüzde çok yaygın bir yolu tercihler bağlamında kimliği ele almaktır. Bazı düşünürler, içerisine doğduğumuz kimlikler ve tercih konusu olan kimlikler ayrımı yaparlar. Bu bağlamda Bhikhu Parekh, kimliklerin kaynağı olabilecek farklılıkları üç temel kategori olarak ele almıştır. Bu kategoriler içerisinde ilk kategori, günümüz toplum düzeni ile sorunu olmayan, bu toplum düzeni içerisinde toplumun genelinden farklı olan yaşam biçimlerini özgürce pratik etmek ve sürdürmek isteyen gey ve lezbiyenleri kapsar. Bu grup bir alternatif kültür üreticisi değil, mevcut toplumsal ve kültürel düzende çoğulluk unsuru durumundadır. Parekh bu ilk kategoride bahsettiği grubu alt kültürel çeşitlilik unsuru olarak değerlendirmiştir. Parekh, ikinci kategoriye feministler ve çevreciler gibi toplumun mevcut değerler sistemine ve işleyişine radikal bir şekilde eleştirel yaklaşıtlarını ve toplumu yeniden inşa etmek çabası içerisinde olduklarını savunduğu unsurları yerleştirmiştir. Feministler, toplumdaki ataerkil önyargılarla çevreciler ise toplumun insan merkeziliği ile savaşırken, Parekh'e göre, toplumdaki ana-akım değerler ile çelişmekte ancak kültürel gruplar gibi kendi değerleriyle yaşamak türünden bir istekleri de bulunmamaktadır. Feministler ve çevreciler toplumu kendi entelektüel perspektiflerinden yeniden inşa etmeyi amaçlarlar. Parekh bu kategoriyi bu nedenle alt-kültürel çeşitlilik unsuru olarak değil, perspektifsel çeşitlilik unsuru olarak değerlendirmiştir. Parekh üçüncü kategoride kendi inançlarına ve yaşam şekillerine uygun bir şekilde yaşamak isteyen göçmenler, dinsel gruplar ve yerli halklardan bahsetmiştir. Bu kategori toplumsal çeşitlilik unsurlarının yer aldığı kategoridir (Parekh, 2006). Parekh'in farklılıkları üç temel kategoriye ayırma çabası temelde toplumsal çeşitliliğe ya da günümüz için kimlik meselesine yönelik iki farklı politikadan bahsetmesine neden olmuştur. Birinci ve ikinci kategorilerde bahsettiği çeşitlilik unsurlarını, alt-kültürel ve perspektifsel çeşitlilik unsurları oldukları için çoğulculuk bağlamında, üçüncü kategoride bahsettiği toplumsal çeşitlilik unsurlarını ise çokkültürcülük bağlamında ele almak gerekliliğini vurgulamıştır. Bu noktada çoğulcu ve çokkültürcü politikaların gündeme gelmelerinin kimliğin nasıl tanımlandığı ile yakın ilgisi öne çıkmaktadır. Parekh sadece üçüncü kategoriyi, yani içine doğmuş olduğumuz kimlikleri, çokkültürcülük bağlamında değerlendirmiş ve tercihlerimiz sonucu edindiğimiz kimliklerimizi çoğulculuk bağlamında değerlendirerek çokkültürcü politikanın dışında bırakmıştır. Iris Marion Young (1990) ise Bhikhu Parekh'in aksine tercihlerimiz ve yönelimlerimiz sonucu edindiğimiz kimliklerimizi kültürel farklılık ve çokkültürcü politika kapsamında ele almıştır.

Fearon (1999) kimlik kavramını farklı düşünürlerin perspektiflerinden yola çıkarak, bireylerin ve toplulukların diğer birey ve topluluklardan sosyal ilişkileri bağlamında nasıl ayrıldığı (Jenkins, 1996), kişinin kendisini nasıl tanımladığı (Wendt, 1992), ben ve ötekinin karşılıklı olarak birbirlerini inşa etme süreçleri (Katzenstein, 1996), siyasi aktörlerin kendilerini nasıl temsil ettikleri (Kowert & Legro, 1996), içselleştirilmiş rol ve davranışlar bütünü (Berger & Luckmann, 1966), düşünme ve var olma süreci (Hall, 1989) olarak aktarmıştır.

Kimlik kavramı gibi kimlik politikası kavramı ile ilgili de çoğu zaman birbirleriyle çelişen ve birbirlerinden oldukça farklı temellerde ortaya atılan yaklaşımlardan bahsetmek mümkündür. Ancak bugün için, üzerinden kimlik politikaları yürütülen üç temel kategoriden bahsetmek kimlik politikalarına yönelik tartışmaları sınıflandırmak açısından anlamlı olacaktır.

2. Kimlik ve Kimlik Politikalarını Oluşturan Kategoriler

Bu bölümde kimlik ve kimlik politikalarını oluşturan ana kategoriler olarak etnik çatışma ve kimlik, farklılık ve kimlik konularına yer verilmektedir. Çalışmanın odağında olan göç ve kimlik kategorisi bu bölümde sözü edilen yaklaşımlardan ayrı bir başlık olarak ele alınmaktadır.

2.1. Etnisite, Etnik Çatışmalar ve Kimlik

Etnisite ve etnik çatışma kavramları kimlik tartışmalarının çok temel bir ögesi olma niteliğini teşkil etmektedir. Etnisite ve kimlik bağlamında, etnisitenin var olup olmadığı, etnisite temelli kültürel hakların tanımlanıp tanımlanamayacağı ve etnik çatışmaların kaynaklarının neler olduğu ve bu kaynakların günümüzde kimlik algısını nasıl şekillendirdikleri, konu bağlamında öne çıkan sorulardır.

J. Nederveen Pieterse (2004b) etnisiteyi sömürgeci dönem ve onun önyargılarını hatırlatan ve hiçbir şekilde doğal olmayan bir durum olarak nitelendirmiştir. Pieterse, hesap verebilir ve şeffaf siyaset ortamındaki anlaşmazlıklara siyasi çatışma, aksi durumda ortaya çıkan anlaşmazlık durumlarına ise etnik çatışma adı verildiğini öne sürmüştür. Pieterse bu iddiasını Ruanda'daki çatışma ile örneklemeye çalışmıştır. Ruanda'daki çatışma ortamının temelde devletin destekleyici olarak rol aldığı siyasi bir çatışma olduğunu, ancak medya tarafından etnik bir çatışmaymış gibi gösterildiğini savunmuştur. Hutular ülke ekonomisinde egemen olmuş ve Tutsileri bu alanın dışına itmişlerdir. Düşünür söz konusu çatışmanın aslında Hutuların ve Tutsilerin ötesinde gerçekleşen bu ekonomik durumun sonucu olarak değerlendirmiştir. Bu noktada çatışmanın siyasi ve ekonomik boyutu göz ardı edilerek etnikmiş gibi gösterilmesini gerçek dışı olarak değerlendirmiştir (Pieterse, 2004b). Pieterse etnisite konusundaki bir diğer tespiti etnisitenin göreceliliği konusundadır. Çoğunluk ve azınlık siyaseti kavramları bu göreceliliği açıklamaktadır. Pieterse'e (2004b) göre siyaset çoğunluğun siyaseti iken, etnik olan azınlığın siyasetidir. Çoğunluğun politikası siyaset, azınlığın ise etnik olarak adlandırılmaktadır.

Pieterse ile örtüşen bir etnisite yaklaşımını Chandran Kukathas'ın düşüncesinde gözlemek mümkündür. Düşünürü göre kültürel haklar ve kültürel gruplar doğal değildir ve tıpkı uluslar gibi toplumsal inşa sürecinin sonucudurlar. Kültürel grupların bir başka özelliği ise sürekli değişen ve statik olmayan yapılarıdır. Kukathas'ın (1995) düşüncesinde birey ve kültürel grup çelişkisi bağlamında öncelikli olan birey haklarıdır, çünkü düşünürü göre kültürel hakları, grup haklarını korumanın yolu birey hakkını korumaktan geçmektedir. Dolayısıyla Kukathas için etnisite ya da topluluklar göreceli, doğal referansı olmayan ve birey hakları temelinde ele alınması gereken olgulardır.

Bu noktalardan hareketle eğer etnik gruplar tıpkı uluslar gibi hayali cemaatler (Anderson, 1983/2015) ise bu durumda etnik çatışmaların temelleri neye dayanmaktadır sorusu anlam kazanmaktadır. Bugün dünyadaki etnik çatışmaları kolonyalizm, post-kolonyal kimlik oluşturma süreci ve uluslaşma süreçleri ile açıklamak mümkündür. Kolonyal sistemler böl yönet stratejileri ile bugünün etnik çatışmalarının temellerini atmışlardır. Elbette etnik grupları yoktan var etmemişlerdir ancak özellikle dini ve mezhepsel sınırları belirginleştirerek etnik çatışmaya zemin hazırlamışlardır. Kolonyal yönetimler özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da azınlıkta olan belirli grupları daha kolay modernleştikleri sembolik söylemi altında ayrıcalıklı konuma getirmişlerdir. Bu müdahale çoğunluğun ekonomik ve siyasi anlamda dezavantajlı olması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Mahmood, 2012). Ulus oluşturma süreçlerinde ise çoğunluk, azınlıkta olan grubu (haklı ya da haksız olarak) dış güçlerle işbirliği halinde görmüştür (Binder, 1999).

Benzer bir şekilde Horowitz (1985) de kolonyal politikaların etnik kimlik algısını güçlendirdiğini, ileri ve geri kalmış olarak temelde iki grup ortaya çıkardığını ve "etnik iş bölümü" yani belirli etnik grupların belirli işleri yaptığı dolayısıyla etnik gruplar arası rekabetin ekonomik temellerinin olduğunu savunmuştur.

Etnisite kavramının bugünün kimlik algısında önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Günümüzde temel savaş ve çatışma gerekçelerinin öne çıkanlarından birisini oluşturduğu da açıktır. Diğer taraftan etnisite, tıpkı ulus kavramı gibi toplumsal olarak inşa edilmiş, doğal referansı olmayan bir kavramdır. Bugün için etnisite kaynaklı ve etnisite merkezli bir kimlik algısının varlığı ve bu kimlik algısının büyük ölçüde kolonyal dönemde inşa edilmiş olduğu

tespitinde bulunmak mümkündür. Bu tespitin ötesinde etnik çatışmalar günümüzde kitlesel göçlerin nedenlerinden birisi durumundadır. Bu nedenle etnisite, göç ve kimlik kavramlarının birbirlerini açıklamak konusundaki vazgeçilemezlikleri anlamlı hale gelmektedir.

2.2. Farklılık ve Kimlik: Dışarıda Kalanların Siyaseti

Kimlik politikası ya da daha temelde kimliğin temel bir referansı toplumsal dezavantajlılık konusuna yöneliktir. Bu bağlamda kadın hakları, toplumsal cinsiyet, LGBT ve ırksal dezavantajlılık başlıklarından oluşan bir kategori öne çıkmaktadır. Bu kategoride daha çok post-yapısalcı yaklaşımın kimliği nasıl ele aldığı ile karşılaşmak mümkündür. Bu noktada kimlik siyasetini yeni bir aktivizm türü olarak tanımlayan görüş ile kimlik siyasetine radikal bir şekilde eleştirel yaklaşan görüşe yer verilecektir.

Kimlik siyasetini yeni bir aktivizm türü olarak ele alan görüş kapsamında, Kenneth J. Gergen'e (1999) göre, kimlik tamamen sosyal inşa sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bağlantılı olarak kimlik politikası ise siyasi aktivizmin ta kendisidir. Kimlik ana akım siyasetin dışında kalanların siyasal aktivizmidir. Bu açıdan bakıldığında post-yapısalcı kimlik siyasetinin bir ayağı kimlik siyasetini toplumun ötekilerinin, dışarıda kalanlarının siyaseti olarak görürken diğer ayağı kimlik kavramının bizzat kendisini sorgulamaktadır. Judith Butler durumu örneklendirebilecek düşünürlerden biridir. Judith Butler'a (1993) göre kimlik özneyi hapseder, bu anlamda kadın kimliği ve tüm kimlikler yapı-bozuma uğrayacaktır. Butler'ın bu yaklaşımı yine Butler'a göre, kadını yok saymak değil onu tek bir şekilde tanımlamamak şeklinde bir yaklaşımdır. Ona göre bireyleri konumlandıran her şey bir yapıntı ve sosyal inşa sürecinin sonucudur. Cinsiyet eğer bizi bir yere konumlandırıyorsa onu da bir yapıntı ya da sosyal inşa sonucu olarak görebileceğimizden bahseder. Dolayısıyla Butler, sadece toplumsal cinsiyetin değil cinsiyetin de toplumsal inşa sürecinin bir ürünü olduğunu savunmuştur. Tüm kimlikler gibi yapı bozuma uğramaları gerekliliğini savunmuştur.

Judith Butler siyasi ve dilsel temsil alanlarının özneli oluşturup biçimlendiren kriterleri belirlediği ve siyasi temsilin sadece özne olarak tannabilene bahsedildiğini iddia etmiştir. Bu durumda özne olmayan dışarıda kalan, tiksiniç ya da acayip, aykırı (queer) olandır. Bu noktada dışarıda kalmak toplumsal ya da hukuki kategorilere uymamak anlamındadır. Butler'a göre çözüm kolektif olarak hareket edebilmedir. Yine çözüm, kategorilere karşı post yapısalcı bir duruş sergilemek ve doğallaştırılanları yıkmaya çalışmaktadır (Butler, 1993). Butler'a göre post yapısalcılık politikanın sonu anlamına gelmez. Politika ve politik hareketler kadın, cinsiyet ve şiddet konularını artık dışlayamaz. Ona göre post yapısalcılıkla doğallaştırılan kavramlar ve kimlikler geri çevrilmeye çalışılmaktadır (Butler, 1993).

Jacques Ranciere de benzer bir yaklaşımla siyasal olanı ele almış ve kimlik bağlamındaki tanımlamalara karşı çıkmıştır. Öncelikle Ranciere siyaseti uzlaşma olarak değil dışarıda kalanların alanında *disensus* (uzlaşmama) olarak ele almıştır. Bugün hâkim olan bir öteki nefreti vardır ve kimlik başka adı olmayanlar için geçerli bir durumdur. Daha açık bir ifadesini Ranciere, (1992/2007) göçmenler üzerinden şu şekilde açıklamıştır.

Nesnel olarak bugün göçmenlerin sayısı otuz yıl öncesine göre pek fazla değil. Öznel olarak ise çok daha fazla. Bunun nedeni şu ki o gün göçmenlerin bir başka adı siyasal bir adı vardı: onlar proleterdi. O günden beri, siyasal özneleşmeden ileri gelen bu adı kaybettiler; artık yalnızca "nesnel" yani kimliksel bir ada sahipler. Başka adı olmayan öteki, artık sadece salt bir nefret ve ret nesnesi haline gelir. (s. 78)

Farklılık kapsamında kimlik politikaları kimliğin post-yapısalcı siyasetin öznesi olduğu ya da tam tersine kimliğin tıpkı Butler ve Ranciere'in iddia ettiği gibi başka adı olmayanların adı olduğu ya da yapı-bozuma uğraması gerek bir toplumsal belirlenmişlik çerçevesi olduğu yönündedir. Bu

bağlamda kimlik tartışmaları bu iki farklı ve birbiri ile çelişen görüşler üzerinden ilerlemektedir. Ancak ortak nokta tıpkı kadınlar gibi göçmenlerin de 'dışarıda kalan' olduğu yönündedir.

3. Göç ve Kimlik Bağlamında Kimlik Politikaları

Göçmenlere yönelik kimlik politikası yaklaşımları genellikle asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürcülük şeklinde açıklanma eğiliminde olmuşlardır. Ancak bugün için bu yaklaşımların asimilasyon ve entegrasyonun ötesinde çeşitlendiğini iddia etmek mümkündür. Günümüzde kimlik algısının yeni birtakım sorunsallar çerçevesinde geliştiği açıktır. Göç sonucunda farklılıkların karşılaşması ile ortaya çıkan kimlikler melez kimlikler midir yoksa radikalleşmiş paralel kimlikler midir sorusuna verilen yanıt, göç bağlamında kimlik politikalarının belirleyici unsuru olma niteliğini taşımaktadır. Bu noktada göç ve kimlik bağlamında kimlik politikası yaklaşımı olarak kültürel melezleşme, kültürler-arasılık ve çokkültürcülük tartışmaları ile karşılaşılmaktadır.

Göç, gerek kitlesel gerek bireysel olarak düşünüldüğünde farklılıkların karşılaşmaları sonucunda değişimleri, melezleşmeleri, radikalleşmeleri, asimile olmaları ya da entegre olmaları gibi kimlik oluşumunun temelini oluşturan birçok olasılığı içerisinde barındırmaktadır. Bu olasılıklardan birisi kültürel melezleşme tartışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel melezleşme genellikle iki farklılığın birleşip değiştiği, birbirlerini dönüştürdüğü üçüncü bir alan olarak tanımlanmıştır (Easthope, 1998; Papastergiadis, 2000). Bu noktada üçüncü alan, birleşeni olan birinci ve ikinci alandan oluşmuş olup onlardan tamamıyla farklı yeni bir alana işaret etmektedir. Melezliği daha post yapısalcı bir perspektiften ele alan Homi K. Bhabha (1994) iki farklılığın karşılaşp birbirini değiştirdiği tespitinin üzerine ortaya çıkan üçüncü alanın değişime açık ve sürekli değişen özelliğine vurgu yapmış ve melezliği bir süreç; melezleşme olarak ele almıştır.

Bugün için göç, kültürel değişim açısından geri dönüşü olmayan bir süreçtir. Chambers'e (1994) göre, bugüne kadar birinci dünya ve üçüncü dünya ikili zıtlığına dayanan düalizm çökmüştür ve artık çağdaş metropollerde kültürel homojenlik değil heterojenlik hâkimdir. Dilde, sanatta ve toplumsal yaşamda belirleyici olan yalnızca batı kültürü değildir, bugün için karşı-kültürel bir kozmopolitizm söz konusudur. Bu noktada Iain Chambers yerellik ve yerlilik söylemlerini emperyalizmin bir aracı olarak değerlendirmiştir. Bu söylemler üzerinden yaşanan çatışmaları İrlanda, Filistin, vd. ile örneklendirmiş ve tüm bu radikal dinsel ya da siyasi bölünmeleri emperyalizmin empoze ettiğini savunmuştur (Chambers, 1994).

Kültürel melezleşmeyi kaçınılmaz bir süreç olarak değerlendiren başka bir düşünür Jan Nederveen Pieterse'dir. Kültürel melezleşme sürecini küreselleşme-göç bağlamında değerlendirmiş ve kavrama olumlu bir anlam atfetmiştir. Pieterse (2004a), küreselleşmenin kültürel karşımla sonuçlanacak olan kaçınılmaz bir melezleşme süreci olduğunu savunmuştur. Bu tartışmalar bağlamında kültürel melezleşme kavramı kültürlerin, dolayısıyla kimliklerin kaçınılmaz değişimine vurgu yapmakta ve farklılığın kısmen ya da korunabilmesi iddiasında olan kültürler-arasılık ve çokkültürcülük politikalarının bir yönüyle karşısında konumlanmaktadır. Kültürel melezleşme temelli bir kimlik siyasetinin günümüz toplumları için politika üretmesinin önündeki en temel sorunsal kültürel melezleşmenin kültürler-arası güç ilişkisi ve hiyerarşiden bağımsız değerlendiremeyecek olma durumudur. Bu noktada kültürel melezleşme yaklaşımının sınırlılığı göç sonucu farklılıkları barındıran toplumlarda, melezleşme sürecinde daha baskın olana doğru değişimin gerçekleşmesi olasılığını göz ardı ediyor olması noktasındadır.

Göç ve kimlik bağlamında kimlik politikası olarak değerlendirilebilecek başka bir yaklaşım Charles Taylor'ın kültürler-arasılık ve çokkültürcülük ayrımıdır. Charles Taylor'a göre çokkültürcülük resmi tek bir kimlik olmadan birçok kültürün biraradalığıdır. Dolayısıyla çokkültürcü olmayan toplumlarda merkezde yer alan etno-tarihi kimlik çokkültürcü toplum için geçerli bir durum değildir. Bu noktada bir kültürel eşitlik söz konusudur ve hangi kültürün tarihsel olarak daha köklü olduğunun bir önemi yoktur (Taylor, 2012). Charles Taylor (2012) çokkültürcü

politikaların çözüm üretmeyeceğini düşündüğü toplumlar için ise kültürler-arasılık yaklaşımını öne sürmüştür. Kültürler-arasılık çokkültürcülüğün farklılıkların tanınması yönündeki önerisinin aksine toplumsal bütünleşmeyi (entegrasyon) bir çözüm olarak görür. Kültürler-arasılık yaklaşımında merkezde tarihi bir kimlik varlığı söz konusudur. Aynı toplumda yaşamakta olan diğer tüm kimlikler ise farklılık unsurudur. Taylor bu türden bir yapıyı yerleşik tarihi kültüre sahip olduğunu iddia ettiği Avrupa ve Ouebec bölgesi için önermiştir. Kanada'nın geri kalanı ve Amerika Birleşik Devletleri için göçmen uluslar olmaları gerekçesiyle çokkültürcülüğü önermiştir (Taylor, 2012).

Bu açıdan bakıldığında Taylor'ın çerçevesini çizdiği kültürler-arasılık politikasının en göze çarpan yanı kültürler arasında yapmış olduğu tarihi olan ve olmayan kültür ayrımıdır. Göçmen olmayan uluslara göç eden göçmenlerin tarihsel kimlikleri göç ettikleri ülkedeki tarihsel kimlik karşısında daha az değerlidir anlamını çıkarmaya imkân vermektedir. Diğer taraftan, aynı etno-tarihi kimliğe mensup iki göçmenden birisi Avrupa'ya diğeri ise Amerika'ya göç ettiğinde göçmen olarak kendilerine yönelik politikaların birisi için entegrasyon, diğeri için ise çokkültürcülük olması yine belirli bir tarihi kültürü öne çıkaran hiyerarşik bir yaklaşım izlenimi yaratmaktadır. Kültürlere yönelik bu türden hiyerarşik yaklaşımlar, farklı unsurları barındıran ve kültürel- çeşitli günümüz toplumlarında toplumsal adaleti sağlayıcı politika üretilmesinin önünde engel teşkil edebilecek niteliktedir.

Göçmenlere yönelik kimlik politikası tartışmalarının çok yaygın ve aynı zamanda çok karmaşık bir uğrağı çokkültürcülük politikasıdır. Çokkültürcülüğün tek ve herkesçe kabul edilen bir tanımı bulunmama ile birlikte çok yaygın bir şekilde farklılıkların asimile ve entegre olmadan kendi otonom yapılarını devam ettirebilmelerine imkân veren politikalar bütünü olduğu şeklindedir. Diğer taraftan, çokkültürcülüğe eleştirel yaklaşan bazı düşünürler çokkültürcülüğü kapitalizmin meşrulaştırıcı bir aracı ya da günümüzdeki yeni boyutu (Martin, 1998; Matustik, 1998; Zizek, 1997) olarak nitelendirmişlerdir.

Çokkültürcülük politikasının göç ile olan bağlantısı, göç sonucu farklı kültürlerin karşılaşması ve kimlik inşa sürecine olan etkisi bağlamındadır. Bu noktada çokkültürcülük üzerine fikir yürüten birçok düşünürden bahsetmek mümkündür ancak siyasal anlamda çokkültürcülüğün çerçevesini çizen popüler yaklaşım Will Kymlicka'nın yaklaşımı olmuştur. Kymlicka (1995) gruplara özgü vatandaşlık tanımı yapmıştır ve göçmenleri de bu gruplardan birisi olarak tanımlamıştır. Göçmenleri ekonomik ya da siyasal olabilecek nedenlerle başka bir toplumda yaşamak üzere ülkelerinden bireysel ya da gruplar olarak ayrılan kişiler olarak nitelendirmiştir (Kymlicka, 2004). Göçmenlere yönelik çokkültürcü politikasını geliştirirken vatandaşlığı belirleyici bir unsur olarak ortaya koymuştur. Ona göre bir ülkeye göç edenlerin tamamını göçmen olarak değerlendirmek çokkültürcülük politikalarında karmaşaya neden olan temel bir hatadır. Bir ülkeye göç eden gruplardan vatandaşlık hakkına sahip olanlar ki bu haklarını ülkeye yasal yollardan girmiş olmalarına borçludurlar, ya da başka bir ifadeyle belirli bir göç politikası sonucu gelmelerine borçludurlar, göçmen; bir ülkeye kaçak yollarla gelenler ve dolayısıyla vatandaşlık hakkına sahip olmayanlar ise metik'dir (Kymlicka, 2002/2004).

Göçmenlerin, Kymlicka'ya göre, sayılarının ulus nüfusu karşısındaki azlığı ve kendi toplumsal kültürlerini yaşatmak için gerekli biraradalıkları olmadığı için ulusal azınlıkların talep ettiği gibi ayrı bir ulus oluşturma talepleri yoktur. Göç ettikleri ülkedeki egemen kültüre entegre olmak konusunda da çoğunlukla gönüllüdürler. Gittikleri ülkelerde rejime muhalif olmaları nadir bir durumdur ve göçmenler genellikle ülkenin dilini öğrenmeye ya da çocuklarının öğrenmesine karşı çıkmamışlardır. Kymlicka (2002/2004) bu durumdan göçmenlerin entegrasyona diremediğini ancak daha çokkültürcü bir entegrasyonu da tercih edeceklerini savunmuştur ve göçmenlerin bu eğilimini şu şekilde özetlemiştir:

Göçmenler beslenme, kıyafet, dinlence ve dinle ilgili kimi eski geleneklerini sürdürmekte ya da bu pratikleri korumak için dernekleşmekte özgür olmaları gerektiğinde ısrar ederler. Bunun vatanseverlik dışı ya da 'Amerikan karşıtı' olarak görülmemesi gerekir. Ayrıca toplumun kurumları, bu etnik kimlikleri daha fazla tanıyacak ve onlarla uzlaşacak biçimde değiştirilmelidir. Başka deyişle okullar ve diğer kamu kurumları bu göçmen grupların dini bayramları, kıyafet ve beslenme kısıtlamaları vb. ile uzlaşacak biçimde değişmelidir. (Kymlicka, 2002/2004, s. 492)

Kymlicka göçmenlerin bu ve benzeri taleplerinin geçmişte, özellikle 1960'lara kadar olan zaman dilimi içerisinde, devletler tarafından karşılanmamakla birlikte, bir tür vatana ihanet olarak da algılandığının altını çizmiştir. Etnik bir öğenin kamusal alanda var olması da bu türden bir tepki ile karşılaşma nedenidir ve bu tepki asimilasyoncu politikaların sonucu olarak ortaya çıkmış, asimilasyoncu bu politikalar ise göçmenlere yönelik bir adaletsizlik teşkil etmiştir (Kymlicka, 2002/2004).

Kymlicka göçmenlere bu konuda daha adaletli davranmanın bütünleşmeyi sürece yaymak, bütünleşme sürecinde göçmenlerin birtakım hizmetlerden anadillerinde yararlanmalarını sağlamak ve kültürel kimliklerinin parçası olan pratiklerine karşı hoşgörülü olmaktan geçtiğini savunmuştur. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için ise resmi kurum ve uygulamalar toplum içerisindeki herhangi bir grubu resmi tatil, okullarda okutulan ders içerikleri ya da kıyafet ile ilgili kurallar gibi konularda dezavantajlı duruma düşürmeyecek şekilde oluşturulmaları ve yeniden düzenlenmeleri gerekliliğine değinmiştir (Kymlicka, 2002/2004). Liberal bir devletin bu konuda üstüne düşenleri ise şu şekilde aktarmıştır:

(i) Yerel ve ulusal düzeyde çokkültürcülüğün yasal, anayasal ve parlamenter kabulü, (ii) Çokkültürcü okul müfredatlarının oluşturulması, (iii) Medyada etnik temsil, (iv) Kılıf kıyafet yönetmeliklerinden ya da Pazar günleri çalışmama uygulamasından muaf olmak, (v) Çifte vatandaşlık hakkına sahip olmak, (vi) Etnik grup örgütlerini kültürel aktiviteler konusunda ekonomik olarak desteklemek, (vii) Çift dilli eğitimin finanse edilmesi, (viii) Dezavantajlı göçmen gruplara yönelik pozitif ayrımcılık. (Kymlicka, 2007, s. 74-75)

Will Kymlicka göçmenlerle karıştırılmaması gereken ve çokkültürcülük değil, entegrasyon politikaları bağlamında düşünülmesi gereken gruplar olarak metiklerin ülkeye girişindeki yasadışılığa ya da ülkede kalma sürelerindeki yasadışılığa (süreyi aşmak gibi) vurgu yapmıştır. Kymlicka'ya (2002/2004) göre öyle ki:

Bu insanlar ülkeye geldiklerinde geleceğin yurttaşları ya da uzun vadeli yerleşimciler olarak dahi görülmezler. Hatta oturma izni almaları ya da yurttaş olmaları söz konusu olacaksa gelmelerine izin bile verilmez. Ancak resmi kurallara karşın az çok kalıcı oldukları ülkeye yerleşmişlerdir. Çoğu, prensipte ve bir ölçüde pratikte de, resmi makamlar tarafından saptandıklarında ya da bir suç işlediklerinde sınır dışı edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. (s. 49)

Metiklerin bir ülkede kalışı her ne kadar yasadışı ya da kısa süreli olarak görüle de gerçekte durum bu beklentiyi karşılamak zorunda değildir. Kymlicka tam da bu durumlar noktasında metiklerin sınırları içerisinde yaşadıkları devletten vatandaşlık elde etmek gibi birtakım beklentilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Ancak düşünürün ifade ettiğine göre devletlerin, özellikle de Kymlicka'nın çokkültürcülükle uzlaştırma çabası içerisinde olduğu liberal devletlerin, bu beklentiyi metiklerin yasadışılığını (özellikle misafir işçiler örneklerinde olduğu gibi) gerekçe göstererek, karşılamadıklarını ifade etmiştir. Kymlicka (2002/2004) bu durumu metik olarak değerlendirdiği Almanya'da yaşayan misafir işçi çocuklarının durumu ile açıklamaya çalışmıştır:

1980'lere kadar Alman hükümeti Türk çocuklarını Alman sınıflarının dışında tutuyor, Türk çocuklar için Türkiye'den gelen öğretmenlerin ders verdiği, çocukları Türkiye'deki hayata hazırlamaya yönelik bir müfredatın okutulduğu sınıflar açılıyordu. Buna çokkültürcülük deniyordu... Bu çocukların gerçekten buraya ait olmadıklarını, onların asıl yurtlarının Türkiye olduğunu söylemenin, onların yurttas değil yabancı olduklarını onaylamanın bir yoluyla. (s. 499)

Kymlicka'ya göre Almanya'nın bu uygulaması kabul edilemez bir uygulamadır. Öyle ki sınır dışı edilmek yaşadıkları ülke dışında anavatanlarını hiç görmemiş olan yeni kuşaklar için ahlaki olarak kabul edilemez bir durumdur ve aynı zamanda marjinal bir ırkçı alt sınıf yaratmak tehlikesi taşımaktadır. Metikler, Kymlicka'nın düşüncesinde göçmen değildir, vatandaşlık hakları yoktur, ancak toplumun üyesidirler. Düşünürce göre metikler, vatandaşlık hakları olmasa da toplumun üyeleridirler.

Will Kymlicka'nın göçmenlere özgü olarak öne sürdüğü çok-etnikli haklar yine göçmenler için uygun gördüğü çokkültürcülük politikası ile örtüşmemektedir. Tasvir ettiği politika aslında esnek, sürece yayılan ve dayatılmayan bir entegrasyon politikasıdır. Göçmenler konusunda Kymlicka söylemini çokkültürcülük üzerine kurmuş olsa da göçmenlere tanınması gerektiğini iddia ettiği haklar entegrasyon politikaları ile ilgilidir. Kymlicka'nın çokkültürcülüğünde çokkültürcülükten tam olarak hakkını alan ulusal azınlıklardır. Her ne kadar söylemsel olarak göç konusunda çokkültürcü kimlik politikalarından bahsediliyor olursa da, Kymlicka'nın yaklaşımı da dahil olmak üzere göçmenler konusunda çerçevesi net bir şekilde çizilmiş bir çokkültürcülük politikası bulunmamaktadır.

4. Sonuç

Etnisite, farklılık ve göç günümüzde kimlik politikalarının temel unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada göç ve kimlik ilişkisinden önce, etnisite ve farklılık bağlamında kimlik ve kimlik politikaları üzerinde durulmuştur. Etnisitenin doğal bir ayrım olmadığı vurgulanmış, kolonyalizmin bu konudaki rolünü öne çıkaran yaklaşımlara yer verilmiştir. Özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da kolonyal yönetimlerin azınlık grubu sembolik ilerici iddiasıyla avantajlı ve çoğunluğu ise gerici söylem adı altında dezavantajlı duruma getirmiş olmalarının ve iş gücünün gruplara göre bölünmesinin kimlik bağlamındaki sonuçlarına yer verilmiştir. Farklılık ve kimlik bir diğer ifade ile toplumsal cinsiyet, ırk gibi kategoriler bağlamında kimlik algısının post-yapısalcı siyasal söylem tarafından nasıl ele alındığı da çalışmada kimlik ve kimlik politikalarını belirleyen kategorilerden birisi olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, kimlik siyaseti bir taraftan siyasi aktivizm olarak görülürken diğer taraftan bir baskı mekanizması ve adsızlık durumu olarak düşünürlerce ortaya konulmuştur.

Çalışmada, günümüzde kimlik ve kimlik politikaları tartışmalarına kaynaklık edecek temel kategorilerden sonuncusu olarak, göç ve kimlik bağlantısına odaklanılmıştır. Dünya üzerinde milyonlarca insan çeşitli nedenlerle yaşam alanlarını terk etmekte ve farklı kültürlerle karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmalar esnasında kimliklerin radikalleşmesi ya da birbirlerini etkileyerek melezleşmeleri mümkündür. Çalışmada yer verilen kültürel melezleşme yaklaşımı göç ve kimlik ilişkisini geri dönüşü olmayan kültürel değişim temelinde ele almıştır. Kültürler-arasılık ve çokkültürcülük yaklaşımları yine göçmen kimliği bağlamında değerlendirilmiş ve birtakım sınırlılıkları olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, göçmenler için önerilen kimlik politikalarına temel oluşturacak kuramsal yaklaşımlar olarak kültürel melezleşme, kültürler-arasılık ve çokkültürcülüğün göçmenlere çizmiş oldukları çerçevede bir tür toplumsal bütünleşme politikası ile karşılaşılmaktadır. Bu durum her üç yaklaşımın da sınırlılığı olmakla birlikte başka birtakım sınırlılıklardan da bahsetmek mümkündür. Kültürel melezleşme yaklaşımı değişim ve etkileşim sürecini göç edilen ülkedeki güç ilişkisi dengesinden bağımsız değerlendirmesi bakımından sınırlıdır. Kültürler-arasılık

yaklaşımında tarihsel kimliğe bağlı olarak kültürler arasında bir hiyerarşi, eşitsizlik durumu söz konusudur. Bu çerçevede göç ettikleri toplumun etno-kimliği karşısında göçmenlerin toplumla entegrasyonu dışında alternatifi bulunmamaktadır. Çokkültürcülük yaklaşımı ise Kymlicka örneğinden hareket edilecek olunursa asimilasyon ve entegrasyonun ötesinde yeni birşeyler söylemekle birlikte, bu çokkültürcü yeniliği tüm göçmenler için geçerli görmemek noktasında kendi kültürel eşitlikçi kuramsal temelleri ile çatışmaktadır. Çokkültürcülük yaklaşımının göçmenlere çokkültürcü politikalardan ziyade katı olmayan türden bir entegrasyon politikasını ileri sürdüğü görülmektedir. Bu durumda göç bağlamında kimlik politikalarının mevcut kuramsal tartışmalar ışığında toplumsal bütünleşme politikasının derece bağlamında bir türü olarak karşımıza çıktıklarını ve kendi kuramsal temelleri ile uyumlu bir çözüm yaklaşımından uzak olduklarını iddia etmek mümkündür.

Kaynakça

- Anderson, B. (2015). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ. Savaşır, Çev). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1983).
- Berger, P.L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Doubleday & Company.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. New York: Routledge
- Binder, L. (1999). *Ethnic conflict and international politics in the middle east*. Gainesville: University of Florida Press.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter*. New York: Routledge.
- Chambers, I. (1994). *Migrancy, culture, identity*. New York: Routledge.
- Easthope, A. (1998). Homi Bhabha, Hybridity and Identity, or Derrida Versus Lacan. *Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, 4(1/2), 145-151.
- Fearon, J. D. (1999). *What is identity? (As we now use the word?)* California: Stanford University. Ocak, 15, 2016, <http://www.stanford.edu/~jfearon/papers/iden1v2.pdf> adresinden erişildi.
- Gergen, K. J. (1999). Social construction and the transformation of identity politics. F. Newman, & L. Holzman (Ed). *End of knowing: A new developmental way of learning*. New York: Routledge. 15, Ocak, 2019 https://www.swarthmore.edu/sites/default/files/assets/documents/kenneth-gergen/Social%20Construction_and_the_Transformation.pdf adresinden erişildi.
- Gleason, P. (1983). Identifying identity: A semantic history. *Journal of American History*, 6, 910–931.
- Hall, S. (1989). Ethnicity: Identity and difference. *Radical America*, 23, 9–20.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic groups in conflict*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Jenkins, R. (1996). *Social identity*. London: Routledge.
- Katzenstein, P. (1996). *The culture of national security: Norms and identity in world politics*. New York: Columbia University Press.
- Kowert, P., & Legro, J. (1996). Norms, identity, and their limits. P. Katzenstein (Ed.). *The culture of national security* içinde (ss. 451–497). New York: Columbia University Press.
- Kukathas, C. (1995). Are there any cultural rights? W. Kymlicka (Ed.). *The rights of minority cultures* içinde (ss. 228- 256). New York: Oxford University Press.

- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, W. (2004). *Çağdaş siyaset felsefesine giriş*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2002).
- Mahmood, S. (2012). Religious freedom, the minority question, and geopolitics in the middle east. *Comparative Studies in Society and History*, 54(2), 418-446.
- Martin, B. (1998). Multiculturalism: Consumerist or transformational? C. Willett (Ed.) *Theorizing multiculturalism: A guide to the current debate* içinde (ss. 121-151). Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- Matustik, J. B. (1998). Ludic, corporate and imperial multiculturalism: Imposters of democracy and cartographers of the new world order. C. Willett (Ed.). *Theorizing multiculturalism: A guide to the current debate* içinde (ss. 100- 119). Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- Papastergiadis, N. (2000). *The turbulence of migration*. Cambridge: PolityPress.
- Parekh, B. (2006). *Rethinking multiculturalism: Cultural diversity and political theory*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pieterse, N. J. (2004a). *Globalization and culture*. New York: Lowman and Littlefield.
- Pieterse, N. J. (2004b). Ethnicities and multiculturalisms: Politics of boundaries. S. May, T. Modood, & J. Squires (Ed.) *Ethnicity, nationalism and minority rights* içinde (ss. 27- 49) Cambridge: Cambridge University Press.
- Ranciere, J. (2007). *Siyasalın kıyısında*. (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1992).
- Taylor, C. (2012). Interculturalism or multiculturalism? *Philosophy and Social Criticism*, 38 (4-5), 413- 423.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it. *International Organization*, 46, 391–426.
- Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. New Jersey: Princeton University Press.
- Zizek, S. (1997). Multiculturalism or the cultural logic of global capitalism. *New Left Review*, I/225, 28-51.

ŞEHİR KİMLİĞİ VE YAZI KARAKTERİ İLİŞKİSİ

Eren Evin KILIÇKAYA BOĞ¹

Öz

Bir yazı karakteri ya da İngilizce'deki tercümesiyle 'Typeface (Yazıyüzü)' insanlar gibidir. Her birinin ayrı bir kişiliği, kendine has özelliği ve de bağlı olduğu bir sınıf vardır. Yazı karakterleri bir kimlik oluşturmada önemli bir unsurdur. Bir harfin nasıl şekillendiği her ne kadar bu iş ile ilgilenmeyenler için önemsiz gibi dursa da harfi oluşturan çizgilerin kalınlığı, kıvrımların kavisini, bitiş yerlerindeki çıkıntılarının yapısı gibi ayrıntılar yazı karakterine belirgin bir özellik kazandırmada önemli detaylar verir. Bir şehir ise yine aynı şekilde kurulduğundan bu yana bir karaktere sahiptir. Şehrin nasıl oluştuğu, planı, içinden geçen nehirlerin kıvrımı ve hatta üzerine kurulduğu jeolojik yapı bu karakterin şekillenmesinde önemli ipuçları verir. Bu iki kavram yani şehir ve yazı karakteri kimlik kazanma açısından aynı özelliklere sahiptirler ve bu nedendir ki bir şehir kendine ait bir yazı karakteri ile anılabilir. Bu çalışmada yazı karakterinin, şehir kültüründeki yeri, tarama modeli kapsamında alanyazın incelemesi olarak ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, şehirlerin kimliklerinde var olan yazı karakterlerinin nasıl şekillendiğine değinerek, bu yazı karakterlerinin tipografideki yeri ve önemine dikkati çekmektir. Çalışmada, üç farklı ülkeden üç şehir ele alınmış ve ele alınan örnekler bu üç şehirle sınırlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tipografi, Yazı Karakteri Tasarımı, Şehir Tipografisi, Şehir Yazı Karakterleri

THE RELATIONSHIP OF CITY IDENTITY AND TYPEFACE

Abstract

A typeface is like human beings. Each of them has a distinct personality, a unique character and a classification, which it is, belongs to. Typefaces are also important in creating an identity. How a letter is formed is insignificant for those who do not care about it, but the details of the thickness of the lines, the curvature of the curves, and the structure of the protrusions at the end points give important details in providing a distinctive character. A city has also a character since it was founded in the same way. How the city is formed, the plan, the curvature of the rivers passing through it, and even the geological structure on which it is built give important clues in shaping of this character. These two concepts, city and typeface, have the same characteristics in terms of gaining identity, which is why a city can be remembered with its own character. In this study, the place of typefaces in city culture is considered as a review of the literature within the scope of the scanning model. The aim of the study is to take attention how typefaces formed in city identity and their place and importance in typographic design. This study is limited with the three cities from three different countries.

Keywords: Typography, Typeface Design, City Typography, Typefaces of the City

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, erenevin.kilickaya@dpu.edu.tr
ORCID 0000-0002-2856-1614

Başvuru Tarihi (Received): 09.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Yazı karakterleriyle ünlenen ya da ismini bir yazı karakterine veren birçok şehir örneği bulmak mümkündür. Hatta Apple firması kendi yazılımlarında kullanılmak üzere geliştirdiği fontlara Chicago, Geneva, Monaco, New York gibi isimler vermiştir. Bu şehir isimli yazı karakterleri düşük çözünürlükte okunmak için tasarlanmışlardır ve ekran üzerindeki metin yazılarında daha iyi sonuç verirler. Bunların dışında belirgin bazı yazı karakterlerini belirli bir ülkeyle ya da şehirle ilişkilendirmek daha kolay olmaktadır. Çünkü tasarlandıkları döneme ait güçlü referanslar barındırırlar. Jadette Laliberte'ye göre (Hyndman, 2016) "Fraktur" yazı karakteri Almanya ile, "Garamond" yazı karakteri Fransa, "Bodoni" yazı karakteri İtalya ve "Caslon" yazı karakteri de İngiltere ile özdeşleşmektedir. Buradan çıkışla "Helvetica" yazı karakterinin İsviçre ile güçlü bir bağı olduğu -Helvetia, İsviçrenin Latince'deki karşılığı anlamına gelmektedir- görmezden gelinemez. "Şehir Kimliği ve Yazı Karakteri İlişkisi" başlıklı bu çalışmada öncelikle yazı karakterinin ne olduğu konusuna değinilmiş, daha sonra şehir kimliği konusu irdelenmeye çalışılmıştır. Daha sonra da bu iki kavramın ilişkisi verilen örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, üç farklı ülkeden üç şehir (Londra, Paris, İstanbul) ele alınmış ve ele alınan örnekler bu üç şehirle sınırlandırılmıştır.

1.Yazı Karakteri

Yazı karakteri belirli bir amaç uğruna tasarlanmış ve aynı belirgin tasarıma sahip harflerin, rakamların, sembollerin, noktalama işaretlerinin bir koleksiyonu olarak tanımlanabilir. Genellikle 'Font' kelimesi ile karıştırılsa da aslında font ve yazı karakteri aynı şey değildir. Font bir yazı karakterinin üretim aşamasına katkıda bulunan bir araçken, yazı karakteri ortaya çıkan sonuçtur. 'Why Font Matters' kitabının yazarı Sarah Hyndman'e (2016) göre, yazı karakteri ve font ayrımı şu şekilde tanımlanmıştır. Yazı karakteri bir tasarımın sonucudur. Helvetica yazı karakteri, font ise onu kullandığımız halidir. Örneğin, 12 pt. Helvetica Bold denildiği zaman bu font olmuş olur. Aynı yazarın bir başka tanımlamasında ise yazı karakterini bir filme benzetirsek, font bu filmi nereden (sinema, videokaset ya da internet) izlediğimizle alakalıdır. Yani font yazı karakterinin bize ulaşma biçimidir. Bu iki kavram sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da font ya da yazı karakteri dendiğinde belirgin olan yazı tipi varyasyonları akla gelmektedir. Bir yazı yazmak için neden binlerce yazı karakteri oluşturulmuştur sorusunun cevabı ise her bir yazı karakterinin biçimsel olarak içerdiği ve iletmek istediği mesajın farklı anlamlar içermesinden kaynaklanmaktadır denilebilir.

Yıldız ve Kongur (2008) şöyle demiştir:

Eğer bir filmde oynayan karakteri beğenmezsek, filmi yine de izleriz. Yazı karakterleri de böyle bir şey: Karakter kötüyse, okumaya devam edebiliriz; fakat okuduğumuz şey bizi etkilemesi gerektiği şekilde etkilemez" Bu tümceler, grafik tasarım tarihinin tek uzun metrajlı belgesel filmi Helvetica'dan Hermann Zapf'a ait. Zapf haksız sayılmaz: Yazı karakterinin "işlevi", kullanıldığı tasarım ürününün tüketicileri için önemlidir; tüketiciler, bu emeğin ve etkinin yeteri kadar farkında olmasalar da! Diğer yandan tasarımcıların daha etkili yazı karakterleri tasarlamadaki estetik arayışları, yeniyi keşfetme arzuları, onları daima bir adım ileriye taşır. (s.78)

Yazı karakterlerinin de insanlar gibi kişilikleri vardır ve baktığımız da sizinle bu kişiliğe ait olan özellikleri anımsatacaktır. Yazı karakterini değiştirdiğimizde gençten, yaşlıya, modernden, klasiğe, eğlenceli, ciddiye, korkunçtan, gizemliye kadar çeşitli kişisel özellikler arasında geçiş yapmak mümkün olmaktadır.

Aktarılmak istenen mesajın, ekran ya da çeşitli başka yüzeylerde yansımaları olan yazı karakteri ile bilgi vermenin dışında da bir etkileşim sağlanmaktadır. Bu etkileşimi doğru kurabilmek de doğru yazı karakterini seçme ile gerçekleşebilir. Yazıda kullanılan BÜYÜK/küçük harf çeşitlenmelerinin

bile bir anlamı olabilmektedir. Tamamı büyük harflerle yazılan yazılar karşdakine bağınyormuş izlenimi verirken, küçük harfler daha samimi bir dil yaratabilir. Aynı şekilde el yazısı tipi yazı karakterleri ile sıcak bir etkileşim kurulurken, ciddiyet ve geleneksellik isteyen yerlerde genellikle serifli (tırnaklı) ve düz hatlı yazı karakterleri tercih edilmektedir.

2. Şehir Kimliği

Lynch (1960/2012), “bir kent birçok amaca hizmet eden, değişken bir yapıdır. Birçok işlevi bir arada barındırır, kişiden kişiye değişen hızlarla gelişir” olduğunu ileri sürmüştür. Şehirlerin kimliğine katkıda bulunacak birçok farklı elemandan bahsetmek mümkündür. Bunların arasında şehirde yer alan mimari yapılar, şehrin dokusunu oluşturan kentsel elemanlar -ki bunlara kent mobilyası denebilir- şehirler için tasarlanan logolar, bilgilendirme ve yönlendirme tasarımı elemanları ve bu bilgilendirme tasarımlarında kullanılan yazı karakterleri bunlar arasında sayılabilir. Bunların her biri bir kent kimliği oluşturmak için o kimliğe katkıda bulunan elemanlardır.

Sanayi devrimiyle birlikte 19. yy dan itibaren gelişmekte olan şehirler, önceleri daha kendilerine dönük hayat bulurlarken, 21. yy dan itibaren değişen yaşam koşullarıyla beraber daha dışarıya dönük bir hal almaya başlamışlardır. Kùltürler arası etkileşimin daha fazla rol aldığı günümüz dünyasında, kentlerin dokusu özellikle de büyük şehirlerde kendini gösteren bir kimliksizleşme ile karşı karşıya kalmış durumdadır. Büyük şehirler artık daha fazla birbirlerine benzer bir hal almaya başlamışlardır. Bu benzerlikten sıyrılmak şehrin kendine has özelliklerinin öne çıkarılmasıyla kırılabilir.

Lynch (1960/2012) şöyle demiştir:

Dolaşım, büyük alan kullanımları, önemli odak noktaları gibi kent formunun anlamlı olabileceği önemli işlevler de kentte yer alır. Ortak umutlar ve zevkler, toplumun algısı bunları ortaya çıkarabilir. Hepsinden öte çevre, görsel olarak düzenlenmiş ve keskin bir şekilde tanımlanmış ise kentli de kendini kendi anlamlandırması ve oluşturduğu bağlantılarla kente şeklini verir. İşte o zaman kent, dikkat çekici ve kolay tanınabilir gerçek bir yer olabilir. (s.102)

Hem kentli, hem de kente gelen yabancılar için bir şehrin kendi kendini anlamlandırması, kendine has bir tasarımının olması ile doğru orantılı olarak gerçekleşmiş olacaktır.

“The Spirit of Cities, Why the Identity of a City Matters in a Global Age” adlı kitabın yazarlarına göre, 21. yy da, kültürel kimlik ve kozmopolitanizmin yükselmesiyle ilgili çok daha fazla şey konuşulur hale gelmiştir. Göç, işgücünün serbest dolaşımı, internet, yeni sosyal medyanın yaygınlaşması ve geleneklerin değişimi gibi etkiler sayesinde daha çok insan bu kozmopolitlikten nasibini almaktadır.

Burak (2018) şöyle demiştir:

Modern kentler, teknoloji ve finans anlamında geliştikçe birbirine benziyorlar. Küresel etkileşim cereyanında kalan bireylerin birbirine benzemesi gibi o bireylerin kurmaya/değiştirmeye devam ettikleri kentler de hemen her anlamda birbirine benziyor. Bu aynılaşma, bir kimliksizleşmeyi beraberinde getirirse de farklılaşmak için muhataplarını yeni arayışlara itiyor. (<https://medium.com/aburakbal/kent-kimlik-mobilya-i-CC%87stanbulun-sokak-tabelalar%C4%B1-2382b7cc61ab>)

Günümüzde şehirler de artık birer marka gibi ele alındığından, logo ve görsel kimliklerinde yeni bir yazı karakteri kullanma yolu tercih edilmektedir. Bir şehrin marka olma yolundaki en önemli ve ilk adımı ona bir logo tasarlamaktan geçmektedir. Yeni bir kimlik yeni bir yazı karakteri kullanmaktan geçmektedir. Stockholm şehri için 2013 yılında tasarlanan yeni logodan da anlaşılacağı üzere, yeni bir yazı karakteri kullanmak bir şehre yeni bir kimlik kazandırmada etkili

olmaktadır (Resim 1).

Resim 1: *Stockholm Şehri İçin Tasarlanan Logo*

Kaynak: (<http://www.stockholmfringe.com/stockholms-stad-logo-2013/>)

3. Şehir Kimliği ve Yazı Karakteri İlişkisi

Şehir kimliği ve yazı karakteri ilişkisi Antik Roma döneminden kalma Trajan Sütunu'nun kaidesindeki mermere kazınmış Roman yazı karakterlerinden esinlenerek oluşturulan "Trajan" yazı karakterinin varlığıyla kanıtlanabilir. Zira bu yazı karakterinin de, küçük harflerin daha var olmadığı antik dönemlerdeki gibi küçük harfleri tasarlanmamıştır, bitişleri tıpkı mermere kazınmış izlenimi veren o küçük çıkıntılarını içerir ve Q gibi harflerinin abartılı ve uzun bitişleri mevcuttur.

Yazının tarih içerisindeki sürecinde Roma İmparatorluğu'nun ayrı bir önemi vardır. Roma İmparatorluğu'ndan miras kalan herhangi bir şehirde gezintiye çıkan bir ziyaretçi sadece heykellere, tapınlara, meydanlara rastlamaz, aynı zamanda caddelerde, duvarlarda, meydanlarda büyük taşlara veya sütunlara kazınmış yazıların varlığına da şahit olmaktadır. Petrucci'ye göre (1993), bu yazıların içerikleri (politik, cenaze törenlerine ait, ticari) ve yerleşimleri (iç veya dış mekân) çok farklı olsa da ortak yanları herkes tarafından fark edilmeleri için yapılmış olmalarıdır.

Petrucci'ye göre (1993), Marinetti'nin Futuristik manifestosuna göre kentsel mekanlarda yazının yayılması için sınırsız imkanlar vardır. Bir kitapta sayfa ne ise, şehir tipografisi için de meydanlar odur. Buna en iyi örnek Enrico Del Debbio tarafından tasarlanan, zeminde mozaik yazıların ve çeşitli görüntülerin olduğu kenarlarında ise beyaz blokların üzerine Sans Serif (tırnaksız) karakterler ile İtalya'nın o dönemki rejiminde önemli olayların ve tarihlerin kazındığı bir kamusal alan olan Foro Italico'dur (Resim 2). Yazı 20.yy'da bir propaganda aracı ve totaliter rejimlerin başarılarını öven malzeme olarak kullanılmıştır.

Resim 2: *Foro Italico'dan Zemin Yazıları*

Kaynak: (<http://www.jameshull.com/foroitalico.html>)

3.1. Londra Örneği-İngiltere

Şehir ve tipografi ilişkisi yadsınmaz bir gerçektir. Nasıl ki bazı yazı karakterleri şehir isimleriyle adlandırılmışsa, yazı karakterleriyle anılan ve bilinen şehirler de vardır. Bunların arasındaki kuşkusuz en ünlüsü ve en köklüsü Londra'dır. Londra metrosu için Edward Johnston tarafından tasarlanan ve tasarımcısının soyadıyla bilinen yazı karakteri, bir şehir için tasarlanan en köklü yazı karakterlerinden birisidir (Resim 3). Edward Johnston'ın tasarladığı yazı karakterinin kullanıldığı Londra metro logosu ise sadeliği, kırmızı daire üzerine lacivert bant içerisindeki yazısı ile halen kullanılmakta iken, logonun şehrin sembolik bir simgesi haline de dönüştüğü söylenebilir (Resim 4).

Resim 3: Londra Metrosu İçin Tasarlanan Johnston Sans Yazı Karakteri

Kaynak: (Walters, J. L., 2013, s.2)

Resim 4: Londra Metrosu İçin Tasarlanan Logonun Taslak Aşaması

Kaynak: (Walters, J. L., 2013, s.92)

John L. Walters'a göre (2013), ilk tasarlandığında 'Underground' adıyla bilinen yazı karakteri daha sonra 'Johnston Railway' olarak anılmış ve en sonunda 'Johnston Sans (ya da basitçe Johnston)' olarak adlandırılmıştır. "Edward Johnston aynı zamanda Londra Ulaşım tarafından

kullanılmak üzere bir yazı karakteri geliştirmiş ve bu karakterler ilk kez 1916 ve 1917 yıllarında kullanılmıştır. ‘Johnston Sans’ adlı bu karakterin güncellenen hali günümüzde hala kullanılmaktadır” (Owenden, 2013:211’den aktaran Taşcıoğlu ve Erdoğan Aydın, 238). Garfield’e göre “Johnston Londra’ya bir yazı karakteriyle karakterini veren kişi olmuştur” (Garfield, 2012, s.114). Bu yazı karakteri tasarlandıktan yıllar sonra bile Londra’da yapılan etkinliklerin baş aktörü olmaya devam etmiş ve 2012 yılındaki Londra Olimpiyatlarının bilgilendirme tasarımlarında kullanılmıştır (Resim 5).

Resim 5: 2012 Londra Olimpiyatları Bilgilendirme Ve Yönlendirme Tasarımları

Kaynak: (Walters, J. L., 2013, s.93)

Garfield (2012) şöyle demiştir:

Yeryüzünün en ikonik, en kalıcı ve en çok sevilen fontlarından biri, yani Edward Johnston’ın Londra Metrosu için yaptığı yazı karakteri, Birinci Dünya Savaşı’nın ortasında, işte böyle ortaya çıktı. Birkaç yıl içinde Johnston Sans sadece Elephant & Castle ve Golders Green gibi Londra’nın önemli noktalarında değil, duvarlara poster yapıştırılan her yerde görünecekti... İster neşeli olsun ister can sıkıcı, bütün duyurular Edward Johnston’un fontuyla yapıldı. (s.114-115)

Simon Laxley’e göre (2011), İngiltere’de bir ulaşım sistemi için yazı karakteri üretmek yeni bir buluş değildir. The Great Western Railway 1840’lardan itibaren lokomotiflerde, vagonların üzerinde ve üniformalarda slab serif yani kare serif bir yazı karakteri kullanıyordu. Bunun dışında İngiltere’den sonra dünyanın en eski metro ağı olan Budapeşte Metrosu da istasyon isimleri için ayrı bir yazı karakteri kullanımını tercih ederken, Kopenhag Tramvay Şirketi de iç mekan, bilet ve üniformalarda ayrı bir yazı karakteri kullanmayı tercih etmişlerdir. Fakat Johnston yazı karakterini bütün bunlardan ayıran başka özellikleri de vardır.

Garfield (2012) şöyle demiştir:

Johnston’ın yazı karakteri genellikle ilk Modern Sans Serif sayılır. Ayrıca ona “halka ait olan ilk yazı karakteri” diye de bakılabilir; eğitimle, politik manifesto ya da sınıfla değil seyahat ihtiyacıyla ilişki kuran, gündelik kullanım için tasarlanmış ilk yazı karakteriydi. Topluma ve günlük yaşama büyük katkısı olan bir yazı tasarımıydı bu Johnston 1915 yılı sonunda ilk harfleri -5 cm ebadında büyük harf B, D, E, N, O, U- yapmıştı ve başlangıçta harflerin küçük tırnakları vardı. Küçük harfte asıl harf o’ydu, onun kapatılmış alanını (içindeki beyaz boşluğu) gövde genişliğinin iki katı yapmıştı, böylece ona “ideal kütle ve berraklık”

sağlamıştı. En belirgin harf de küçük l'ydı. I ya da l'den ayrılın diye ters dönmüş bir çizmesi vardı. En güzel harf i'ydı. Johnston onun üzerine bugün bile gören insanı gülümseten elmas şekilli bir nokta koymuştu. (s.117-118-119) (Resim 6)

Resim 6: *Johnston Sans Yazı Karakterindeki O, L Ve İ Harfleri*

Kaynak: (Garfield, 2012, s.119)

Becer (2010) “20. yüzyılın ilk yarısı, özellikle de 1920’li ve 30’lu yıllar; grafik tasarım ve tipografi alanında tüm dünyada önemli gelişmelerin yaşandığı ve yeni yazı karakterlerinin tasarlandığı verimli bir dönem olduğunu” ileri sürmüştür (s. 44).

Becer (2010) şöyle demiştir:

Yeni Tipografi tutkusunun 1920’lerde adeta bir “serifsiz yazı enflasyonuna” neden olduğu da söylenebilir. Edward Johnston’ın Londra Metrosu için 1916’da tasarladığı geometrik yalnlığa dayalı serifsiz yazı karakteri “Underground”, 1920’lerin modernist tasarımının habercisi gibiydi. Yazı tasarımına yeni bir düşünce biçimi getiren Underground, sonraki yıllarda tasarlanan “Gill” ve “Futura” gibi karakterlere de esin kaynağı olmuştur. (s. 45)

Londra’nın şehir ve tipografi alanında başlatmış olduğu bu öncü yaklaşım sayesinde yazı ve şehir ilişkisi başka boyutlarda da kendini göstermiştir. Daha sonraki dönemlerde artan trafik yoğunluğunu düzenlemek amacı ile, yol tabelalarında kullanılan ‘Transport’ yazı karakterinin İngiltere çıkışlı olup, İrlanda, İspanya, Portekiz gibi diğer ülkelerdeki yol tabelalarında da kullanılıyor olması, Londra şehrinin yazı ve şehir ilişkisi bakımından öncü olmasını destekler niteliktedir.

3.2. Paris Örneği-Fransa

Londra’nın aksine Paris şehrinin ulaşım ağı için belirgin bir yazı karakteri kullanımından söz etmek pek olası değildir. Kullanılan yazı karakteri sadece metro girişini belli etmek için tasarlanmıştır. “Metropolitan” yazısı Paris şehrinin metro istasyonlarında kullanılmak üzere 1900 yılında, Hector Guimard tarafından tasarlanmıştır. Bu yazı karakteri dönemin tipik karakteristik özelliklerini barındırması açısından önemlidir. Zira 1900’lü yıllarda Art Nouveau akımı Paris’in kültürel yaşamını ele geçirmiş ve afiş tasarımlarında da bu süslü ve abartılı yazı karakterlerini bolca görmek mümkün olmuştur (Resim 7).

Resim 7: *Metropolitan Yazı Karakteri İle Yazılmış Metro Giriş Tabelası*

Kaynak: (<https://www.khanacademy.org/humanities/becoming-modern/symbolism/v/hector-guimard-cit-entran-ce-paris-m-tropolitain-c-1900>)

Garfield (2012) şöyle demiştir:

Paris Metrosu şaşırtıcı bir şekilde akıl karıştırıcıydı, ama yine de bütün o Art Nouveau mineleri, fayansları ve metal işleriyle büyüleyici bir yerdi. 1900 yılında kullanıma açıldığı sırada, Hector Guimard'ın tasarladığı tabelalar ancak Fransız olabilecek kadar dolambaçlı ve kibirli bir bukleler ve kıvrımlar yığını halindeydi. Yüzyıl ilerleyip de şebeke banliyölere doğru uzanınca, her istasyon mimarına o sırada hoş buldukları yazı stilini seçme özgürlüğü tanındı ama bir örneklik için hiçbir çaba harcanmıyordu. (s.124-125)

Şehir ve tipografi ilişkisi adına, Paris şehrinin adından ilham alarak tasarlanmış yazı karakterlerinden söz etmek olasıdır. Bunlardan ilki "Parisian" adlı yazı karakteridir (Resim 8). Bu yazı karakteri uzun yapısı, ince kalın hat kalınlıkları arasındaki belirgin fark ile tıpkı Parisli kadımlar gibi zarif görünmektedir. Harflerin, özellikle B ve P harflerinde görüldüğü üzere, çanak kısımlarındaki üst üste binen zarif bükümleri bu dişiliğe vurgu yapmaktadır. Kafe menülerinde sıklıkla tercih edilen bu yazı karakteri Paris şehrinin kafelerinin kültürel olarak belirgin baskınlığına da gönderme yapmaktadır. 1928 yılında Morris Fuller Benton tarafından American Type Founders için tasarlanan yazı karakteri günümüzde hala tercih edilen bir yazı karakteri olma özelliği de taşımaktadır.

Resim 8: *Parisian Yazı Karakteri*

ABCDEFGHIJKLM
NOPQRSTUVWXYZ
ZÀÁÊËÏÖØabcdefghijkl
mnopqrstuvwxyzàáéîõø&
1234567890(\$£.,!?)

54

Kaynak: (<http://www.identifont.com/similar?25Q>)

Paris adından ilham alarak tasarlanan diğer bir yazı karakteri de Paris metrosunda kullanılmak üzere tasarlanmış “Parisine” adlı yazı karakteridir.

Garfield (2012) şöyle demiştir:

1970’lerin başında Adrian Frutiger’in hem bir örneklik hem de okunaklılığa sahip bir sistem yaratmak üzere işbaşına getirilmesiyle birlikte, Parisliler için biraz daha temiz bir ortam sağlandı. Alphabet Metro onun Univers’inin yeni bir biçimiydi ve mavi beyaz büyük harften ibaretti (Resim 9) Tuhaf bir duyarlılıkla getirilmişti. “Metro yaşlı bir kadına benziyor” diyordu Frutiger. “Onu modern bir hale sokmak kolay değil” bu yüzden yeni tabelalar genellikle sadece eski olan tabelalar kırılınca takılıyordu. Daha keskin bir dönüşüm 1990’ların ortasında yaşandı. Jean François Porchez, bugün artık standart yazı karakteri olarak da kullanılan, modern ve esnek bir büyük ve küçük harf bileşimini, Parisine adlı font ailesini ortaya attı. (s. 125, 126) (Resim 10)

Resim 9: *Alphabet Metro Yazı Karakterinin Kullanıldığı Yönlendirme*

Kaynak: (<http://www.hansgremmen.nl/demo-item/show-full/id/393>)

Resim 10: *Parisine Yazı Karakterinin Metro Bilgilendirmelerinde Kullanımı*

Kaynak: (<https://typofonderie.com/gazette/post/parisine/>)

3.3. İstanbul Örneği-Türkiye

Londra ve Paris kadar köklü bir geçmişe sahip olan İstanbul, her ne kadar tarihsel kökleri bakımından eski bir yapıya sahip olsa da, kentsel kimliğini diğer iki şehre oranla daha geç kazanmıştır. İstanbul, Türkiye'nin nüfus bakımından en büyük şehri olarak kendine ait bir yazı karakterini çoktan hak etmiştir. Şehir büyüdükçe artan bilgi verme ihtiyacına yönelik olarak sokak tabelalarında da bir revizyona gitme ihtiyacı hissedilmiş ve ünlü tasarımcı Bülent Erkmen ve ekibi tarafından şehrin gelişen çağdaş yüzünü simgeleyen bir tarzda yeni bir kentsel bildirişim tasarımı hazırlanmıştır (Resim 11). Bilgilendirme tasarımlarında kullanılmak üzere yeni bir yazı karakteri de tasarlanmıştır. Yetkin Başarır tarafından tasarlanan 'Kent' isimli bu yazı karakterinde sadece majiskül (büyük) harfler kullanılmıştır (Resim 12). 2006 yılında tamamlanan proje ile İstanbul'da artık bütün sokak tabelalarında aynı kimliğin parçaları kullanılmaya başlanmıştır.

Resim 11: *İstanbul Kentsel Bildirişim Tasarımı Kitapçığı*

Kaynak: (<http://bek.com.tr/>)

Resim 12: *Sokak Tabelaları İçin Tasarlanan 'Kent' Adlı Yazı Karakteri*

AÂBCÇDEF
GHIÎJKLMNO
ÖPQRSŞTUÜ
VWXYZ.,)(' --

Kaynak:(<https://medium.com/aburakbal/kent-kimlik-mobilya-i-%CC%87stanbulun-sokak-tabelalar%C4%B1-2382b7cc61ab>)

Burak şöyle demiştir:

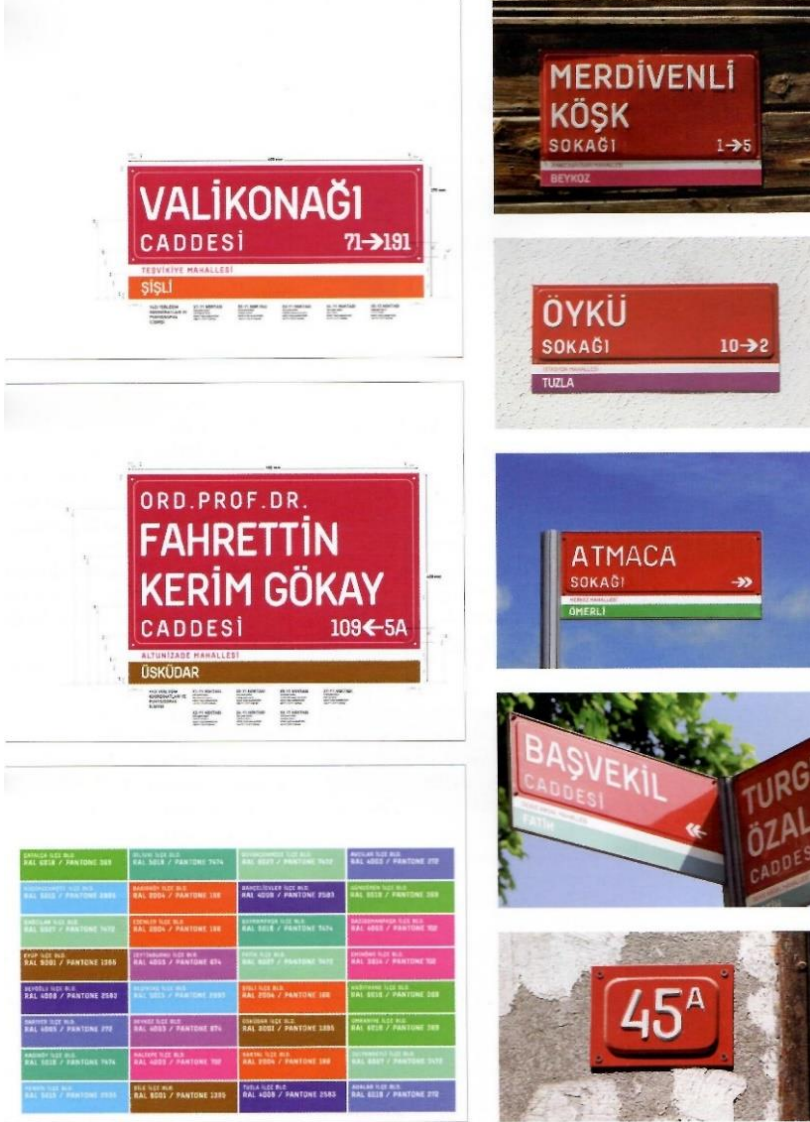
Bu yazı tipi herkes tarafından rahatlıkla okunabilmeli, harfler iç içe geçmemeli ve yeterli büyüklükte yazılmalı. Multi-Disipliner bir yaklaşımla tasarımlar yapan Yetkin Başarır tarafından tasarlanan ve kırmızı tabelalarda kullanılan yazı tipinin ismi “Kent.” Bu yazı tipi tamamı büyük harflerden oluşacak şekilde tasarlanmış. Koyu kırmızı üzerine beyaz harflerle yazılan isimler oluşturduğu kontrastla da kolaylıkla seçilebilir ve okunabilir olmuş. Tabelaların genişliği 600 mm. Bu standart, uzun sokak veya cadde isimleri yazılırken dahi bozulmuyor çünkü tabelalar eni sabit yüksekliği değişken olarak düşünülmüş. Uzun isimler 2 satır olacak şekilde yazılıyor. Böylelikle tabelaların üretimi standartlaştırılarak kolaylaştırıldığı gibi tabelalar monte edilirken de bütünlük bozulmamış oluyor. Ayrıca yazıları sığdırmak için küçültmek gerekmediğinden tüm sokak isimleri uzun olsalar dahi yeterli büyüklükte yazılabilmiş oluyorlar. Sokak veya cadde isimleri en büyük olacak şekilde yazılıyor. Sokak, cadde, yokuş, çıkmaz gibi ifadeler ise daha küçük şekilde sokak adının altında yer alıyor. Punto hiyerarşisini ilçe ismi ve mahalle ismi takip ediyor. Yazı tipinin dijital dokümanı internette indirilebilir olarak bulunmuyor. Yazı tipinin imajına İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin web sayfasında tabelaların üretim ve uygulama şartnamesinden erişilebiliyor. (<https://medium.com/aburakbal/kent-kimlik-mobilya-i%CC%87stanbulun-sokak-tabelalar%C4%B1-2382b7cc61ab>)

‘Graphic Design in Urban Environments’ kitabının yazarı Harland’a göre (2016) bir şehri inşa eden mimarlar ve çevre düzenleyicilerin bilgileri bir şehrin iletişim ağının nasıl çözümlenmesi gerektiği konusunda yeterli olmayabilir. Bir yazı karakterinin seçimi ve uygulanış biçimi, onun çevre içinde nasıl hayat bulacağı konusunda yardım almaları gerekebilir. Her iyi şeyde olduğu gibi doğru yazı karakteri seçimi ve uygulanması onun taklitlerinin de üretilmesine zemin hazırlamış olacaktır. “Kent” yazı karakterinin Türkiye’nin başka şehirlerindeki bilgilendirme tasarımlarında da kullanılıyor olması onun ne kadar başarılı bulunduğunun bir ölçütü niteliğindedir.

Oral (2009) şöyle demiştir:

Kentin temel bildirişim öğeleri olan tabelalar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin talebi üzerine, Bülent Erkmen ve Aykut Köksal’ın belirlediği tasarım konseptiyle yeniden biçimlendirildi. Bütünsel bir sistem oluşturmak üzere tüm kent için programlandı ve yer bilgisinden mekânsal örgütlenme bilgisine ulaşan okuma çizgisini taşıyacak biçimde yeni bir kapsamla tanımlandı. Böylece her tabela bütün içindeki yerine ilişkin bilgi vermeyen bağımsız bir öğe olarak değil, sistem oluşturan bir bütünün parçası olarak ele alındı. Kentin tabelalarını bir gösterge sistemi olarak tanımlayan konsept, İstanbul’un tabelalarını, zaman içinde kentin kimlik verici öğelerinden biri kılacak. (s. 47) (Resim 13)

Resim 13: İstanbul Sokak Tabelaları

Kaynak: (Grafik Tasarım, sayı 28, s.47)

4. Sonuç

Şehir yaşantısında sıklıkla karşımıza çıkan yazı karakterleri birbirlerine çok benzer tasarım özellikleri göstermektedir. Bu durum şehir kimliklerinin oluşumunda sıradan, özgün olmayan tasarımların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Şehrin özelliklerini yansıtan, kendine özgü kimlik tasarımı oluşumlarında bu sıradanlıktan bizleri, yeni ve özgün yazı karakterleri kurtaracaktır. Yazısız tasarımların iletişimi güçleştirilmesi sebebi ile, kullanılan yazı karakterinin tasarıma kattığı anlam, görsel öge kullanımından daha fazla etkiye sahiptir. Bir yazı karakterinin seçimi ve uygulanış biçimi, onun çevre içinde nasıl hayat bulacağı konusunda disiplinler arası işbirliği yapılmasını gerekli kılar. Şehir planlaması ve düzenlemesi için çalışan mimarlar ya da kentsel tasarımdan sorumlu kişiler, grafik tasarımcılarla beraber çalışmalarını gerekliliğini göz ardı etmemelidirler. Şehirlerin kimlikleriyle uyumlu yazı karakterleri kullanım amacına göre şekillenmelidir. Çalışmada incelenen örneklerde anlaşıldığı üzere belirli bir sanat akımından çıkışla tasarlanan yazı karakterinin yönlendirme tasarımlarında kullanılması dışında başka bir kullanım alanı var olamamıştır. Çünkü bu kadar süslü ve kıvrımlı bir yazı karakteri iletişimin aksamasına sebep olabilecek özelliklere sahiptir. Bu yazı karakterlerinin işlevsel olmamaları, bilgilendirme ve yönlendirme tasarımlarında kullanılmak üzere yüksek okunurluğa ve daha sade

formlara sahip yazı karakteri üretme ihtiyacı doğurmuştur. Ancak bu duruma zıt olarak, Londra örneğindeki Edward Johnston'ın 1916 yılında Londra metrosu için tasarladığı yazı karakteri Londra'nın atmosferini yansıtmakla kalmamış yıllar içinde eskimeyerek hala kullanılan bir yazı karakteri olma başarısını göstermiştir. 100 yılı aşkın bir süredir kullanılan yazı karakterinin amacına uygun bir şekilde tasarlanması ve sadeliği, bilgilendirme ve yönlendirme tasarımlarında onu rakipsiz kılmıştır. 2012 yılında Londra'da gerçekleştirilen olimpiyat oyunlarının da bilgilendirmelerinde ve yönlendirmelerinde kullanılan yazı karakteri olması ise bunun en büyük ispatıdır.

Yapılan çalışmadaki İstanbul örneğinde; İstanbul şehri her ne kadar tarihsel kökleri bakımından eski bir yapıya sahip olsa da diğer iki şehre göre kentsel kimliğini daha geç kazanmıştır. Diğer iki örnekle kıyaslandığında İstanbul şehrine ait bir yazı karakteri tasarlanmasında geç kalınmasının sebepleri; şehrin tarih boyunca farklı kültürlerle ev sahipliği yaparak farklı alfabeler kullanması, matbaa ile hız kazanan yazı serüveninin ve tasarım olgusunun ülkemizde gelişiminin geç başlaması ile bağdaştırılmaktadır. Bu nedenle 2006 yılına kadar İstanbul'a ait kalıcı kentsel bir yazı karakteri üretilmemiştir. Fakat çağdaş yapısı ve kendinden sonrakilere referans olmuş bir yazı karakteri tasarlanmasıyla bu aradaki açıklık bir miktar da olsa kapatılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Becer, E. (2010). *Modern sanat ve yeni tipografi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bell, D. A., & de-Shalit, A. (2011). *The spirit of cities, why the identity of a city matters in a global age*. Oxfordshire: Princeton University press.
- Burak, A. (2018). *Kent, kimlik, mobilya: İstanbul'un sokak tabelaları*. <https://medium.com/aburakbal/kent-kimlik-mobilya-i-CC%87istanbulun-sokak-tabelalar%C4%B1-2382b7cc61ab> adresinden erişildi.
- Garfield, S. (2012). *Tam benim tipim*, (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Domingo Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).
- Harland, R. (2016). *Graphic design in urban environments*. London: Bloomsbury Publishing.
- Hyndman, S. (2016). *Why font matters*. London: Virgin Books.
- Lynch, K. (2012). *Kent imgesi* (İ. Başaran, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal Eserin yayın tarihi 1960).
- Loxley, S. (2011). *Type: The secret history of letters*. London: I.B. Tauris.
- Oral, G. (2009). Bilgi güçtür. *Grafik Tasarım, Görsel İletişim Kültürü Dergisi*, 28, 46-47.
- Petrucci, A. (1993). *Public lettering, script; power and culture*. USA: The University of Chicago Press.
- Taşçıoğlu, M., & Erdoğan Aydın, D. (2015). Grafik tasarımın bilgilendirme ve yönlendirme tasarımındaki rolü ve Londra-Eskişehir örnekleri üzerinden bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 211-228.
- Walters, J. L. (2013). *Fifty typefaces that changed the world*. London: Octopus Publishing.
- Yıldız, E., & Kongur, A. (2008). Yazı karakteri tasarımı. *Grafik Tasarım, Görsel İletişim Kültürü Dergisi*, 24, 78-89.

TOPLUM VE SUÇ ARAŞTIRMALARINDA SINIRLARI AŞAN BİR SUÇ: “ÇEVİRİMİÇİ ÇOCUK İSTİSMARI” VE BU SUÇA KARŞI ALINABİLECEK ÖNLEMLER

Mustafa ÇALIŞKAN¹

Öz

Sınırları aşan bir sorun olan çocuk istismarı, internet kullanımının yaygınlaşmasıyla, sanal ortamda da işlenen bir suç haline gelmiş ve suç literatüründe net bir tanımı bulunmayan bu suç çeşidi emniyet kayıtlarına “çevrimiçi çocuk istismarı” olarak geçmiştir. Sanal ortam, tüm yaş guruplarında olduğu üzere çocukların da mağdur olmasına neden olabilmektedir. İnternet, bir taraftan suç işleme amacıyla kullanılırken, diğer taraftan, güvenlik güçlerinin sanal ortamdaki denetimleriyle doğru orantılı olarak, suçların aydınlatılmasında da önemli bir fonksiyon üstlenmeye başlamıştır. Bu çalışmada, ulusal-uluslararası polis teşkilatlarının sınır tanımayan “çevrimiçi çocuk istismarı” suçunun aydınlatılmasındaki rolü, örnek olaylar çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada ailelerin ihmalleri, toplum tarafından doğru bilinen yanlışlar hakkında bilgi sunularak, çocukların davranışlarındaki değişimlerin aileler tarafından gözlemlenememesi vurgulanmış ve ailelerin, eğitimcilerin, toplumun suç karşısında dikkat etmesi gereken hususlar maddeler halinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi Çocuk İstismarı, Çocuk, İstismar, Suç Sosyolojisi.

A CRIME THAT TRANSBOUNDARY IN RESEARCH OF SOCIETY AND CRIMES: "ONLINE CHILD ABUSE" AND MEASURES THAT CAN BE TAKEN AGAINST THIS CRIME

Abstract

Child abuse is a problem that exceed the limits, has become a crime committed in a virtual environment with the widespread use of internet that has no clear definition in the criminal literature and it has been passed as “online child abuse” into the terminology of police. The virtual environment can cause children to become victims, as in all age groups. In this study, the role of national-international police organisations in illuminating the “online child abuse” offense is examined in the framework of case studies. In this study, it was emphasized that the changes in children's behaviours could not be observed by families by presenting information about the negligence of families, false facts by the society and the points that should be paid attention by families, educators, society in the face of crime are presented as items.

Keywords: Online Child Abuse, Child, Abuse, Criminal Sociology.

¹ İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü, mcaliskan68@yahoo.com
ORCID 0000-0003-0342-571X

Başvuru Tarihi (Received): 14.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Amaç ve Yöntem

Uluslararası çocuk merkezinin 2013 verilerine göre, çocuk istismarı ve sömürüsü ile ilgili bilimsel kriterlere uygun 49 yayın bulunmaktadır. Bu çalışmalardan hiçbirisi çocuğun cinsel istismarı, çocuk ticareti ya da çocuk fuhuşu ile ilgili olmayıp, çalışmaların birçoğu tıp alanında yapılmıştır. 2013-2019 arasındaki çalışmalar incelendiğinde de, çocuklara yönelik cinsel istismarı konu alan araştırmaların yine tıp alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Sosyal bilimler alanında çocuk istismarına yönelik çalışmalar sınırlı kalırken, Türkiye’de çocuk istismarı suçunda yeni bir kriminal kavram olan “çevrimiçi çocuk istismarı”nı inceleyen bilimsel bir çalışma henüz yapılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, sosyal bilimler alanındaki bu önemli eksikliğe dikkat çekilmesi, suç araştırmalarına katkı sunulması ve pek bilinmeyen bu suç türüne karşı toplumun aydınlatılmasıdır. Çevrimiçi çocuk istismarı suçunun kriminalize edilirken, dört ayrı olay irdelenmiş, sanal ortamda gerçekleşen bu suç türünün fiziki çevrede yaşanan cinsel istismar suçuyla benzerlik ve farklılıkları sunulurken, zincirleme suç faktörlerinin de gözlemlenmesi hedeflenmiştir. Araştırmada kullanılmak üzere, İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Siber Suçlarla Mücadele Şube Müdürlüğü’nden yapılan talep neticesinde: Uluslararası Polis Teşkilatı (İTERPOL), Amerika Federal Soruşturma Bürosu (FBI), ABD Ulusal Kayıp ve Sömürülen Çocuklar Merkezi’nin (NCMEC), İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü (İEM) ile bilgi paylaşımı yaptığı üç olay ve İstanbul Bilişim Suçlarıyla Mücadele Şube Müdürlüğü bünyesindeki Siber Devriye Bürosu’nda hizmet veren Çevrimiçi Çocuk İstismarı uzmanı personellerinin aydınlattığı, bir olay örneği sunulmuştur.

Olay örnekleri aşağıdaki kriterler çerçevesinde talep edilmiştir:

- Çocukların cinsel istismarına karşı mücadele eden uluslararası kurum-kuruluşların suçla mücadelesinin gözlemlenmesine katkı sunulması ve bu amaçla her bir kurum-kuruluştan birer örnek olay olması.
- Sanal ortamda gerçekleşen istismar konulu suçların, işleniş şekillerinin birbirinde farklı olması (istismarın internette paylaşılması, izlenmesi, depolanması ve yazışma yoluyla istismarın gerçekleşmesi vb.).
- Aydınlatılan suçların çok karmaşık yapıda olmaması ve toplumun çevrimiçi çocuk istismarının boyutlarını gözlemleyebilmesine katkı sunabilmesi.
- Olay örneklerinde, istismarcı ve mağdur arasındaki yakınlık, çocuğun istismarcısını tanıyıp tanınamaması ile alakalı herhangi bir kriter sunulmamış ve olay örnekleri yukarıda belirtilen üç kriter çerçevesinde rastgele seçim yoluyla belirlenmiştir.

Olaylardaki mağdur ve şüpheliler ile alakalı dosya içeriği incelenmemiş, evrak talep edilen ilgili birim kişilerin özel bilgilerini gizlenmek suretiyle olay özeti hazırlayarak talebe karşılık vermiştir. Belirtilen nedenle, olay akışında yer alması gereken bu bilgiler harf kodlarıyla belirtilmiştir.

Giriş

Çocuk istismarı çok eski zamanlardan günümüze kadar olan süreçte, tüm toplumlarda görülen evrensel bir problemdir. İstismar konuları, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik istismar olmak üzere farklı alanlara ayrılmakta ve birçok açıdan bilimsel araştırmalara konu olmaktadır. Belirtilen istismar türleri arasından “teşhisi en zor olanlar çocuğun duygusal ve cinsel istismarı konularıdır” (Yaşar, Şenol & Akyol, 2015: 229). Bu çalışmada ele aldığımız, çocuğa yönelik cinsel istismar suçu, uzun bir tarihsel geçmişe sahip olsa da, sorunun çocuk istismarı çerçevesinde değerlendirilmesi 1970’li yıllarda ön plana çıkmaya başlamıştır. Belirtilen tarihten önce, nadiren ortaya çıkan çocuk istismarı suçları, kadınların sosyal hak arayışlarının yükselişi ile paralel olarak, kadınların çocukluk döneminde yaşadıkları olayları ifşa etmelerini müteakip, daha sık ortaya

çıkmaya başlamıştır (Hatipoğlu, 2017). Bu aşamadan sonra, çocuğa yönelik cinsel yönelimler, çocuğun cinsel istismarı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Çocuğun cinsel açıdan istismarına yönelik eğilimler: temas içermeyen istismar “(diyalog, teşhircilik ve röntgencilik), cinsel dokunma (istismarcının mağdura dokunması ya da mağduru kendisine dokunması için zorlaması), interfemoral ilişki (ırza tasatti), cinsel penetrasyon (ırza geçme) ve cinsel sömürü (çocuk pornografisi ve çocuk fuhuşu)” olmak üzere 5 farklı başlık altında değerlendirilmektedir (Aktepe, 2009: 95).

Çocuklara yönelik cinsel istismarı açıklayabilmek amacıyla birçok tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlar arasında Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan tanımlama, Aktepe (2009) tarafından şöyle aktarılmıştır: Çocuğun içinde bulunduğu durumu bütünüyle kavramaya ve değerlendirmeye yetecek olgunluğa erişmeden, yasaları ve toplumsal kuralları ihlal ederek cinsel aktivitede bulunulmasıdır. Çocuk cinsel istismarı, bir yetişkin ya da yaş ve gelişimsel olarak daha büyük çocuk arasındaki cinsel ihtiyacın tatmini amacıyla gerçekleştirilen eylemleri de kapsar. Çocuk cinsel istismarı, yasaların izin vermediği her türlü cinsel ilişkiye zorlama ve teşvik etmeyi, fuhuş ya da diğer yasadışı uygulamalarla sözmürmeyi ve pornografiyi de kapsamaktadır.

Tanımda belirtilen istismar vakalarının, internet ortamında gerçekleştirilmesi durumunda, gerçekleşen suç emniyetin kriminal literatüründe “çevrimiçi çocuk istismarı” olarak adlandırılmaktadır. Sanal dünyada gerçekleşen cinsel istismar konularında en sık karşılaşılan örnekler: temas içermeyen cinsel istismar suçunun gerçekleşmesini müteakip görsel materyallerin kayıt altına alınarak siber zorbalıkta kullanılması, elde edilen görüntülerin cinsel dokunma yoluyla cinsel istismar için tehdit unsuru olarak kullanılması, tehditle çocukların teşhircilik ve röntgencilik doğrultusunda kullanılmasıdır.

1. İstismar olaylarında mağdur ve şüpheliler

Çocuğa karşı cinsel istismar, anne, baba, çocuğun arkadaşı, kardeşi, üvey ebeveynler, komşu, öğretmen, tanıdık diğer kişiler başta olmak üzere, herhangi tanıdık olmayan bir yabancı tarafından da yapılmaktadır (Aydemir & Yurtkulu, 2012: 153). Çocuk istismarları; kişisel, ailesel ve sosyal risk faktörlerinin karmaşık ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bunlardan bazıları; ebeveynlerin alkol ya da uyuşturucu bağımlısı olması, genç yaşta anne olma, anne babanın geçmişlerinde istismar ve reddedilme yaşamış olması, düşük sosyoekonomik statü ve psikiyatrik hastalıklardır (Koçak & Büyükgönenç, 2011).

Genel kanının aksine, cinsel istismarın aile dışındaki yabancılardan çok, aile içi bir yetişkin veya çocuğun tanıdığı bir birey tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Ancak bu oranları net olarak sunabilmek pek mümkün değildir. Şöyle ki, araştırmalar neticesinde belirlenen oransal değerler farklılık içerebilmektedir. İstismar konularına yönelik bilimsel araştırmalar arasından belirleyebildiğimiz ve birbirine oransal olarak en uzak değerleri veren iki araştırmanın sunulması, net bir oranın belirlenmesindeki zorluğun gözlemlenebilmesine imkân tanıyacaktır. Bir araştırmada: “çocuğu cinsel olarak istismar edenlerin % 31’i aile içinden, % 54’u aile dışındaki tanıdık bir kişi tarafından ve sadece % 15’i tanınmayan kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir” şeklinde bir oran sunulmaktadır (Aydemir & Yurtkulu, 2012: 154). Diğer bir araştırmada ise çocuk istismarının “% 77 olasılıkla aile içinde, % 11 diğer akrabalar tarafından, % 5 yabancı kişiler, % 2 ise çocuğun bakımı ile ilgilenen diğer kişiler tarafından uygulanmaktadır” ibaresi mevcuttur (Karataş, 2018: 132). İstismar konulu araştırmalarda, yakın akrabaların da çekirdek aile içerisinde değerlendirilmesi gibi hatalar, oransal farklılıkların oluşmasına neden olabileceği gibi, ülke genelinde çocuk istismar konularına yönelik ulusal çapta bir araştırmanın olmaması da bu oransal farklılıkların oluşmasının en önemli nedenlerinden birisidir. Verilen örneklerdeki oransal tutarsızlıklar göz önünde bulundurulunca, çocuğun cinsel istismarı ve istismarı gerçekleştiren kişilerin çocuğa yakınlık dereceleri ile alakalı net bir istatistiki bilgiye ulaşmanın, ulusal çapta bir araştırma yapılmadan pek mümkün olamayacağı gözlemlenebilmektedir. Alpaslan, istismarcıların

%85-95 gibi yüksek oranla erkek olduğunu, %5-15'inin ise kadınlardan oluştuğunu belirtmektedir (Alpaslan, 2014: 196).

Aşağıda incelenen olay örneklerinde de görüleceği üzere, istismar olayları genellikle çocuğun yakını veya yakın çevredeki tanıdıkları tarafından gerçekleştirildiğinden, olayların açığa çıkması, aydınlatılması kısa sürede mümkün olamamakta ve istismar suçu uzun süreçte sıklıkla tekrar edilebilmektedir. Dışlanacağını veya kendisine inanılmayacağını düşünen çocuklar ise (Alpaslan, 2014)² istismar olaylarını ifade etmekte güçlük çekmektedirler. Buna ek olarak, aile içerisinde gerçekleşen istismar olaylarında bilinçli olarak dikkate almama ve olayı gizleme eğilimiyle hareket edilebilmektedir. Bu nedenle, çocukların içinde buldukları riskli durumların erken dönemde tespit edilerek önlem alınmasını sağlayacak ulusal düzeyde erken uyarı sisteminin kurulması hayati önem arz etmektedir. Çünkü erken dönemde müdahale edilemeyen pek çok vakada, geri dönüşü çok zor olan ciddi incinmeler meydana gelebilmektedir.

Cinsel istismara uğrayan çocukların veya ailelerinin istismarı gizleme eğilimleri istismar olaylarının gerçek boyutlarının ve gerçek oranlarının saptanabilmesini engellemektedir. Çocukların istismarı gizleme eğilimlerine neden olan başlıca faktörler ise şunlardır:

- “Çocuğun kabul görmeme korkusu yaşaması” (Şimşek, Uysal, Gençoğlu & Bez, 2013: 45)³,
- Çocukların bilinç düzeylerinin yetersiz olması nedeniyle istismara uğradıklarını fark edememeleri,
- İstismarı açıklayınca sonuçların kendisi aleyhine olabileceği düşünmesi,
- İnanç faktörü tesiriyle, istismarcının günahlarından dolayı cezalandırılacağı düşüncesi,
- Aileye zarar gelmemesi için olayı gizleme hissiyatı ve
- Hediye ile kandırılma faktörüdür.

Ailelerin cinsel istismarı gizleme eğilimlerinin başlıca nedenleri ise, çocuğa tam olarak inanmama ve ailenin çevreye rezil olacağı düşüncesidir (Göker, Aktepe, Hesapçıoğlu & Kandil, 2010).

2. Yükselen suç eğilimlerinde yeni bir kavram, çevrimiçi çocuk istismarı

Çocuğun istismarı suç olmakla birlikte görüntülerin sanal ortama yüklenmesine neden olmak, görüntülerin yayılmasına aracılık etmek de çocuğun cinsel istismarı suçunun kapsamında değerlendirilmekte olup, suçun ayrıntılı tanımı, yaş sınırı ve suçun işlenmesi halinde yapılacak adli işlemler Türk Ceza Kanunu'nun Altıncı Bölümü'nde yer alan Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar kısmında belirlenmiştir (Hürriyete Karşı Suçlar, 2004). Gelişen teknoloji, insan hayatının her aşamasına kolaylıklar sunmasına karşın, yeni suç türlerinin ortaya çıkmasına ve çocukların mağdur edilmesine de neden olabilmektedir. İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla, birçok suç türünde olduğu gibi cinsel istismar olayları, sanal ortamda da gerçekleşmeye başlamış ve çocukların cinsel obje olarak kullanıldığı görsellerin teşhir edilmesi suçunun görülme sıklığı artmıştır. İnternet kullanımının yoğun olmadığı yıllarda istismara neden olan faktörler, çevresel ve toplumsal risk faktörleri olarak iki ana başlık altında değerlendirilmekteydi. Ancak, internet

² “Çocuk şahitliği farklıdır ve bu en tartışmalı husustur. Çocuklar kötü bir şahit midir? 25 yıl ve öncesinde bu fikir geniş çapta kabul görmekteydi. Çocukların gerçeklikleri ayıramadıkları bir fantezi dünyasında yaşadıkları düşünülmüştü ve özellikle cinsel istismar konusunda söylediklerine inanılmazdı. Ancak son yıllarda çocuk cinsel istismarında hakim görüş, çocukların maruz kaldıkları cinsel istismar konusunda yalan söylemedikleri ve söylediklerinin doğru olduğu şeklinde değişti. "Çocuklar bir sorundan kurtulmak için yalan söyler, bir sorunun içine girmek için değil" ve "eğer çocuk tarif ediyorsa, mutlaka olmuştur" şeklindeki fikirler birçokları tarafından kabul edilmekteydi ve onlar için çocuk ideal bir şahitti. Ancak bu görüş de, çocukların güvenilmez olduğunu savunan eski görüş kadar hatalıdır. Çocuklar kötü şahit değildir, ancak ideal şahit de değildir; farklı bir şahittir. Bu farklılık, çocuklara daha profesyonel bir yaklaşım gerektirir. Çocuklar cinsel istismar olayında saklama amacı dışında nadiren yalan söylerler, ancak olayları yanlış değerlendirebilirler”.

³ Çocukların cinsel istismara uğradığını ilgili birimlere ileten ailelerin ihbarlarında olayın asılsız çıkma olasılığı %2-4 değer aralıklarında çıkmaktadır.

kullanımının yaygınlaşmasıyla bilinçsiz internet kullanımını da çocuk istismarının nedenleri arasında değerlendirilmeye başlamıştır (Aydemir & Yurtkulu, 2012).

Sanal ortamda sahte hesaplar ve sahte profiller aracılığıyla kandırılan çocuklar cinsel istismara maruz kalabilmektedirler. İnternet aracılığıyla ve “sanal zorbalık” yoluyla istismar konularını gerçekleştirenlerin, mağdur ile yüz yüze iletişim halinde olmaması, şüphelilerin özgüvenini artıran en önemli unsurdur. Karataş tarafından, internet kullanıcısı öğrencilerin yaşadıkları zorlukları konu alan bir araştırmada, öğrencilere: “siber zorba davranışların önlenmesi ya da azaltılması için sizce öğretmenler ve aileler neler yapabilirler?” (Karataş, 2018: 135) sorusu yöneltilmiş ve sorulara verilen cevaplardan aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

- Okullarda siber zorba davranışlarla ilgili bilgilendirme yapılmamaktadır bu konu hakkında öğrenciler bilgi sahibi değildir.
- Öğretmenlerin bu konuda öğrencileri aydınlayabilecek yeterli bilgi birikimleri bulunmamaktadır.
- Çocukların internet kullanımını aileler tarafından denetlenmemektedir

Bu durum sanal ortamda cinsel istismar suçları hakkında, toplumun bilgi eksikliğinin olduğunu ispatlar niteliktedir ve başta aileler olmak üzere toplumun tamamına büyük sorumluluklar düştüğünü de ortaya koymaktadır.

3. Çevrimiçi çocuk istismarı suçuna yönelik olay örnekleri

3.1. Olay incelemesi I

Avusturya Interpol’ünden, sanal ortamda çocuğun cinsel istismarı konulu bir evrak Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığına ve oradan da İstanbul İl Emniyet müdürlüğüne gönderilmiştir. Gönderilen evraklar içerisinde yer alan fotoğraflar incelendiğinde yüzü rahatlıkla görülebilen X adlı bir kız çocuğunun, yüzü görülmeyen ve sadece bacakları görülebilen erkek bir şahıs tarafından cinsel istismarına maruz kaldığı tespit edilir. Teknik incelemeler sonucunda internet üzerindeki fotoğrafın paylaşıldığı GPS (elektronik ortamda yer bildirim) konumu belirlenir. İstanbul Emniyet Müdürlüğü Siber suçlarla Şube Müdürlüğü’nün yetkili birimleri, (Y) ilçesinde olduğu belirlenen koordinat üzerinde kız çocuğunun kim olduğunu bulabilmek için eşkâl tespiti çalışmasına başlarlar. Bu arada, kim olduğu bilinmeyen istismarcı şahsın bacaklarından yola çıkılarak, ortalama bir boy kilo oranı çıkartılır ve fiziki bir eşkâl oluşturulur. Yapılan incelemeler neticesinde kız çocuğunun ikamet ettiği adres belirlenir ve kız çocuğu X’in 11 yaşında olduğu tespit edilir. Çevre ve aile ile bilgi paylaşımı yapılmadan istismar konusuna karışan kişinin kim olduğu araştırılmaya devam edilir. Çocuğun yakın çevresindeki erkek şahısların tamamının boy kilo oranları analiz edilerek, çocuğun yanında görülen dayısının, fotoğraftaki fiziki yapıya en uygun kişi olduğu belirlenir. Şüphelinin tespiti sonrasında emniyet yetkilileri çocuğun ikamet ettiği eve baskın yaparak şüpheli durumdaki Z isimli şahsı gözaltına alırlar. Ayrıca farklı bir araca alınan X adlı kız çocuğu da emniyetteki uzman personel tarafından görüşme yapmak üzere emniyete götürülür. Kız çocuğu, uzman personel tarafından yapılan görüşme esnasında dayısının kendisine yaptığı istismar konularını detaylı olarak ifade ettikten sonra, dayısı Z tarafından 8 yaşındaki kardeşine de aynı istismar konularının yapıldığını ayrıntılı olarak anlatır. Buna ek olarak, yaşadığı olayı annesine anlattığını, ancak annesinin “dayılar öyle şey yapmaz” diyerek kendisine inanmadığını, ayrıca böyle şeyleri başka yerlerde kesinlikle anlatmaması gerektiğini kendisine tembih ettiğini ifade eder. Aynı anlarda, şüpheli durumdaki Z, alınan ifadesinde yaptığı istismarı itiraf eder ve el konulan elektronik cihazlarından da maddi delil elde edilir. Başarılı geçen operasyon sonrası ifadesi alınan şüpheli adli mercilere sevk edildikten sonra, ilgili mahkemece tutuklanarak cezaevine gönderilir (İEM, 2019).

Bu olayda dokunarak gerçekleşen bir istismar olayı ve dokunmayarak gerçekleşen (uygunsuz görsel paylaşımı) çevrimiçi istismar olayının aynı olayda yaşandığı görülmektedir. Uluslararası

polis teşkilatı yetkililerinin sanal ortamda, bir fotoğrafı tespit etmesiyle başlayan olay örgüsü, çocuğu cinsel açıdan istismar eden ve ona bilerek veya bilmeyerek yardım eden bir veya birkaç suçlunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. İstanbul'da yaşanan bu olay örneğinde, ihmaller zinciri suçun üstünün uzun süre kapalı kalmasına ve suçlunun kendisini gizlemesine sebebiyet vermiştir. Yapılan görüşmede, çocuğun, dayısı tarafından kendisine yapılan cinsel istismarı anlatmasının yanı sıra, kardeşine de aynı istismarın yapıldığını anlatması, şüphelinin suçu birçok defa tekrar ederek alışkanlık haline getirdiğini ispatlamaktadır. Ayrıca, çocuğun kendisine yapılan istismarı annesine söylemesi ve annenin tepkisiz kalarak olayın üzerine gitmemesi, olayın faili tarafından ikinci bir çocuğun da istismar edilmesine sebebiyet vermiştir. Buna ek olarak annenin, suçu kapatma eğilimiyle hareket etmediği düşünülür ise, çocuğa inanmaması veya onu susturması suçun alışkanlık haline gelmesine neden olmuştur. Bu nedendir ki, bu tip istismar konularında kişinin kan bağı olan yakınına koruma eğilimiyle hareket etmesi, zincirleme suçlara neden olmakta ve toplumda çok daha büyük sorunlara neden olmaktadır.

3.2. Olay incelemesi II

İstanbul Bilişim Suçlarıyla Mücadele Şube Müdürlüğü'ne bağlı görev yapan siber polis internet üzerinde devriye görevi yaptığı esnada, facebook sosyal paylaşım sitesi üzerinde 18 yaş altı 8 lise kız çocuğu tarafından oluşturulan bir facebook sayfasında cinsel içerikli yazışmalar yapıldığını tespit etmiştir. Bunun üzerine, yazışmaların tüm içeriği siber devriye tarafından kayıt altına alınarak yazışmaya katılanların profilleri incelemeye alınmıştır. İlk inceleme aşamasında, yazışmaya katılanların genel itibarıyla, X okulunda öğrenim gören kız çocukları oldukları anlaşılmıştır. Aynı grupta bulunan ve çocukların tamamıyla iletişim kurma eğilimiyle hareket eden B şahsının eğilimleri şüpheli görülmüş ve kullanıcı sanal ortamda takibe alınmıştır. İncelemeler neticesinde B şahsının, X okulunda çalışan bir devlet memuru olduğu, sanal zorbalık yaparak yazdığı çocukların da aynı okulda eğitim-öğrenim gören çocuklar olduğu neticesine ulaşılmıştır. B şahsının adres ve işyerinin tespiti yapıldıktan sonra, belirlenen adreslere yapılan baskın neticesinde, B isimli şüpheli gözaltına alınarak, işyeri ve ikametindeki tüm dijital materyallere el konulmuştur. Dijital materyallerde yapılan incelemeler neticesinde çok sayıda müstehcen, çocuk pornografisi ve diğer pornografik görseller bulunmuştur. Ayrıca, B şahsının sosyal medya hesabı üzerinden, görevli olduğu okuldaki öğrencilerle yapılan yazışmalarda da cinsel içerikli bulgular elde edilmiştir. El konulan dijital materyallerde yapılan incelemelerde, B isimli şüphelinin sanal âlemde birden fazla profilinin bulunduğu ve bu hesaplardan da cinsel içerikli paylaşımlar yapıldığı belirlenmiştir (İEM, 2019).

Bu olayda, suç işleyen fiziki olarak aynı çevrede bulunduğu çocuklara ilgi duyduğu, sanal zorbalık yoluyla onlarla iletişim kurmaya çalışarak çocuklara cinsel yaklaşımda bulunduğu ve elektronik cihazlarında cinsel istismarla alakalı birçok görsel bulunduğu tespit edilmiştir. Bu olayda süreklilik arz eden bir çevrimiçi cinsel istismar döngüsü mevcuttur. İlk olayda anlatıldığı gibi bu olayda da alışkanlık haline gelme durumu söz konusudur. Dahası, yazışma yapılan sanal ortamda çok sayıda kız çocuğu bulunmasına karşın, olayın aydınlatıldığı güne kadar ailelerden hiç birisi, çocuklarının yaşadığı bu durumu tespit edememiştir. Bu durum, ebeveynlerin çocukların internet kullanımını yeteri ölçüde denetleyemediklerini ve onlara bilinçli internet kullanımı ile alakalı gerekli eğitimleri vermediklerine yönelik önemli bir veridir. Belirtilen nedenlerle, çağın bir gereği olarak eğitim programlarında güvenli ve bilinçli internet kullanımı ile alakalı ders içeriklerinin oluşturulmasının bir zaruret haline geldiği dikkate alınmalıdır.

3.3. Olay incelemesi III

Amerika Federal Soruşturma Bürosu (FBI) tarafından, İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü'ne yapılan bir bilgi paylaşımında, Deep Web (Derin Web) internet portalında, çocuk istismarı ile alakalı görüntülerin İstanbul üzerinden depolandığının tespit edildiği bilgisi verilmiştir. Bu bilgi paylaşımı doğrultusunda yapılan araştırmalar neticesinde, belirtilen sanal ortama videoların

İstanbul üzerinden depolandığı doğrulanmıştır. Web adresi üzerinde depolanan görseller izlemeye alınmış, belirtilen adrese erişim sağlanarak görseller üzerinde işlem yapan w, x, y, z isimli şahıslar ve adres bilgileri tespit edilmiştir. Yapılan operasyon neticesinde şahıslar gözümlenirken dijital materyallere el konulmuş ve materyaller üzerinde yapılan incelemelerde 2’si erkek olmak üzere, 17 çocuğa ait uygunsuz görsel ele geçirilmiştir. Belirtilen görsellerin genellikle internet üzerinden kamera aracılığı ile elde edildiği ve şüphelilerin elde ettikleri uygunsuz içerikleri ailelerine göndermekle tehdit ederek çocuklara karşı siber zorbalık uyguladıkları tespit edilmiştir (İEM, 2019).

Bu olayda onlarca çocuğun mağdur olduğunun belirlenmesine karşın, belirtilen 4 kişi hakkında operasyon gününe dek herhangi bir şikâyetin olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum daha önceki örneklerde de belirtildiği üzere, ailelerin çocukların internet kullanımını denetleme görevini tam olarak üstlenemediklerini ve çocuklarındaki değişimleri de yeterince gözlemleyemedikleri neticesini ortaya çıkartmaktadır.

3.4. Olay incelemesi IV

ABD Ulusal Kayıp ve Sömürülen Çocuklar Merkezi tarafından İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü’ne gönderilen bir raporda, uyuyan kız çocuğuna ait müstehcen görsellerin internet ortamında paylaşıldığı bildirilmiş ve kişinin profil bilgileri paylaşılmıştır. Siber Suçlarla Mücadele Müdürlüğü tarafından yapılan inceleme neticesinde sahte profille müstehcen fotoğrafları bilgisayarına indiren ve paylaşan kişinin ilk olarak konumu belirlenmiş, istihbarat çalışmasının genişletilmesini müteakip kişinin ikamet adresine ulaşılmıştır (İEM, 2019). İkametine yapılan operasyonla gözümlenilen şahsın, tıp bölümünde öğrenci x şüphelisinin, öncelikle el konulan dijital materyallerinin şifresi çözümlenmiş ve silinen görüntüler geri getirilerek maddi deliller ortaya çıkartılmıştır (Posta, 2018).

Bu olayda bir kız çocuğunun uygunsuz görüntülerinin çekilmesi ve internet ortamında teşhir edilmesi suretiyle çocuğun istismarı konusu gerçekleştirildiği anlaşılmıştır. Ayrıca yapılan incelemelerde kız çocuğunun 15 yaşında olduğu belirlenmiş ve mağdur ile şüphelinin sosyal medyadan tanıştığı belirlenmiştir.

4. Fiziki ortamda çocuğun cinsel istismarı ve sanal ortamda çevrimiçi çocuk istismarı suçlarının benzerlik ve farklılıkları

Fiziki ortamda gerçekleşen cinsel istismar suçuna yönelik yapılan bir araştırmada, “çocuklukta cinsel istismara maruz kalma sıklığı %10-40 olarak belirlenmiştir. Aynı araştırmada cinsel istismara maruz kalan mağdur çocuklardan %80’inin kız çocuğu olduğu bulgusu elde edilmiş ve istismarcıların ise %85-95 oranında erkek olduğu belirtilmiştir (Aktepe, 2009: 95). Diğer bir araştırmada ise kız çocuklarının erkek çocuklardan 2-5 kat daha fazla cinsel istismara maruz kaldığı gözlemlenmiştir (Bozkurt, Yorulmaz & Düzkaaya, 2014). Yapılan araştırmalarda Türkiye’de çocuğun cinsel istismara uğradığının, genellikle “istismar sırasında çocuk fiziksel olarak zarar görmüş ise” ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır (Aktepe, 2009: 97).

İstanbul özelinde incelenen olay örneklerinin sayıca yeterli düzeyde olmaması ve kısıtlı alan araştırması olması nedeniyle genel bir kanyaya varılması pek mümkün değildir. Buna karşın istismara uğrayan mağdurlar ve olayın şüphelilerinin cinsiyeti ve mağdur-şüpheli yakınlık dereceleri önemli kanıtlar sunmaktadır.

Olay örneği incelemeleri neticesinde elde edilen veriler değerlendirildiğinde:

- Birinci olayda, mağdur olan 2 kız çocuğu ve şüpheli durumda yetişkin 1 erkek birey,
- İkinci olayda, mağdur 8 kız çocuğu ve şüpheli durumda yetişkin 1 erkek birey,
- Üçüncü olayda, 2 erkek 15 kız çocuğu ve şüpheli durumda yetişkin 4 erkek birey,
- Dördüncü olayda, 1 kız çocuğu ve yetişkin durumda 1 erkek birey bulunmaktadır.

Olay örneklerinde şüpheli ve mağdur arasındaki yakınlık dereceleri değerlendirildiğinde:

- Birinci olayda, mağdurlar ve şüpheli akraba durumunda olup aynı evi paylaşmaktadırlar

- İkinci olayda, mağdurlar ve şüpheli kısmı zamanlı olarak aynı fiziki ortamı paylaşmakta ve yakın çevrede tanıdık olma durumu söz konusudur.
- Üçüncü olayda sadece sanal ortamda tanışma söz konusu olup, şüpheliler çocukların ailelerini sosyal çevreden tanımaktadırlar.
- Dördüncü olayda ise, kız çocuğu ile mağdur sosyal medya aracılığıyla tanışmış olup şüpheli ve mağdur arasında akrabalık ve geçmişe dair sosyal çevreden bir tanışık olma gibi bir durum söz konusu değildir.

Fiziki ortamda gerçekleşen cinsel istismar suçuna yönelik araştırmalarda elde mağdur ve şüphelilere yönelik oransal değerler, sanal ortamda gerçekleşen çevrimiçi çocuk istismarı olaylarındaki değerlerle örtüşmektedir. Fiziki ortamda gerçekleşen cinsel istismar olaylarının genellikle hastanede ortaya çıkmasına benzer bir durum sanal ortamda ki istismar olaylarında da görülmektedir. İncelenen olayların tamamında, mağdur çocukların ailelerinin veya yakınlarının emniyete intikal eden bir ihbarı bulunmamaktadır ve olayların aydınlatılmasında çocuk istismarına karşı mücadelede eden ulusal-uluslararası kurumlar rol almışlardır.

Fiziki ortamda gerçekleşen istismar olayları ve sanal ortamda gerçekleşen çocuk istismarı arasındaki benzerliklerin yanı sıra önemli bir farklılık da bulunmaktadır. Fiziki ortamda yaşanan istismar olaylarında çocuğun fiziksel veya psikolojik bakımdan zarar görmüş olması istismar olayının ortaya çıkmasında öncü faktör olurken, çevrimiçi istismar suçlarında, çocuklar fiziksel açıdan zarar görmemiş olsalar da istismar suçu ortaya çıkartılabilmektedir. Konu bu bakımdan değerlendirildiğinde, bilinçli internet kullanımı çocukların görebileceği zararları azaltırken (Bozkurt, Yorulmaz & Düzükaya, 2014) toplumun ve yetkili kurumların sorumluluk bilinciyle hareket etmesi de çocuklara yönelik cinsel saldırıların, sanal zorbalık olaylarının aydınlatılmasında önemli bir işlev görebilmektedir.

5. Çevrimiçi çocuk istismarı suçunun gerçekleşmeden önlenmesi amacıyla alınabilecek önlemler

Suç literatüründe “çevrimiçi çocuk istismarı” suçu henüz yeni bir kavram olduğundan, toplumun bu suç türüne karşı alınabilecek önlemler aşamasında yeterli bilgiye sahip olmaması olağan bir durumdur. Bu suça karşı verilecek mücadelede ailelere ve eğitim camiasına son derece büyük sorumluluklar düşmektedir. Eğitim camiasının, Eskişehir İl Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından düzenlenen, “Yerel Düzeyde Çocuk İstismarını ve İhmalini Önleme Çalıştayı”nın model alınması ve bu önemli projeyi ülke genelinde uygulaması eğitimcilerin çocukların cinsel istismarı konusunda bilinç düzeyinin artmasına önemli bir katkı sunabilir.

Olay örnekleri incelenen vakalar, çocukların ve ebeveynlerin sanal ortamda karşılaşabilecek suçlara karşı bilinçlendirilmesi gerektiği sonucunu da ortaya çıkartmaktadır. İncelenen olaylardan edilen bulgular doğrultusunda, çevrimiçi çocuk istismarına karşı şu önlemler alınabilir:

- Bir çocuk uyumak için yatak odasına geçtiğinde, odasında sanal dünya ile iletişim kurabileceği telefonu var ise, fiziki olarak yalnız olmasına karşın, sanal kullanıcılarından dolayı asla yalnız değildir. Uyku vaktinde çocukların telefonları ile yatak odalarına gitmemeleri gerektiği hususunda onlarla uzlaşılması fayda sağlayabilir.
- Sanal risklere karşı, evde ortak cep telefonu kullanma alışkanlığı oluşturmak için aile üyeleriyle müşterek bir karar alınmaya çalışılmalıdır.
- Çocuğun ziyaret edebileceği web siteleri ile ilgili onunla uzlaşılmalıdır.
- Çocuğun erişim sağlayacağı web sitelerinin yaşına uygun olmasına dikkat edilmeli ve zararlı içerik barındıran web sitelerine karşı filtre yazılımlar kullanılmalıdır.
- Eğitim-öğretim amaçlı internet kullanımı haricinde, vakit geçirme amaçlı internet kullanımı sınırlandırılmalıdır.

- Çocukların internet üzerinden edindiği arkadaşların çocuklarla yaş farkı gözetilmeli ve sosyal medya takipçilerinin fiziki çevrede teyit edilebilir kişiler olduklarından kesinlikle emin olunmalıdır.
- Çocuklara, kişisel bilgilerin sadece kendilerine özel olduğu hususunda bilgilendirme yapılmalıdır.
- Çocuklara, internette kötü bir durumda karşılaşmaları halinde yaşadıkları olayı ebeveynlerine anlatmaları gerektiğini ifade edilmelidir. Bu gibi bir durumun yaşanması halinde, çocukları suçlayıcı bir tavır takılmamalı ve onlara dair güvence verilmelidir.
- İnternet kullanımını çocuğun fiziki çevre ile iletişimini koparacak bir düzeye geldiye, bir uzmana başvurarak profesyonel yardım alınmalıdır.
- İstismar konulu bir şüphe durumunda, elde edilen bilgiler gecikmeksizin ve eksiksiz olarak güvenlik güçleriyle paylaşılmalıdır.

6. Sonuç

Çocuk istismarı suçlarında, ebeveynlerin istismardan kaynaklı utanç yaşamaması, suçluluk hissetmesi gibi nedenlerle olayın üzerini kapatma eğilimiyle hareket etmeleri, bu suç kapsamındaki istatistiklere ulaşılmasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir ve bu nedenle sosyal bilimler alanındaki çalışmaların sınırlı kalmaktadır. Olay örneklerinde de görüleceği üzere, birkaç kişinin tutuklandığı olaylarda onlarca çocuk zarar görmüştür. Bu durum, şüphelilerin istismar olayını birçok defa gerçekleştirmiş olabileceklerini ispatlarken, istismar olayları ile alakalı olarak emniyete tek bir ihbarın dahi yapılmamış olması, ailelerin bu suç türüne karşı bilinçsiz olduğu neticesini ortaya çıkartmaktadır.

Teknolojik imkanların artması ve internet kullanımıyla ortaya çıkan çevrimiçi çocuk istismarının, internet kullanımının yaygınlaşmasına paralel olarak daha da yaygınlaşacağı öngörülebilir bir durumdur. Sanal ortamda işlenen bu suçun, sadece belirli kurum-kuruluşların çabalarıyla kontrolünün sağlanması pek mümkün değildir. Bu aşamada internet üzerinde istismar olayına şahit olanların konuyu güvenlik güçlerine bildirmeleri daha fazla suçun aydınlatılmasında olumlu bir etki yapabilir. Fiziki ortamda gerçekleşen istismar suçlarının ortaya çıkarılması aşamasında, uluslararası kurumların olaya müdahil olması gibi bir durum söz konusu olmazken, sanal ortamda gerçekleşen istismar suçlarında uluslararası kurum ve kuruluşlar çok hızlı bir şekilde devreye girebilmektedirler. Bu durum suçla mücadelede internet kullanımının önemini göstermekte ve güvenlik güçlerinin sanal ortamda daha etkin olmasının güvenli internet kullanımına sunacağı olumlu katkıyı ispatlar niteliktedir. Buna ek olarak çocuğun cinsel istismarı konusunda sağlık çalışanları, aile ve okulun bilgi sahibi olması, çocuğa yaşına uygun cinsel eğitimin verilmesi, suçun gerçekleşmeden önlenmesine değerli bir katkı sunabilir.

Olay incelemelerinde karşılaşılan önemli bir husus, siber suçlar alanında görev yapan polislerin yaşadıkları zorlukların gözlemlenememesidir. İşlenen suç ne kadar ağırsa, bu suçun maddi delillerini ortaya çıkartıp suçluların kanun önüne çıkartılması da bir o kadar zahmetli ve ciddi sorumluluklar içermektedir. Suçun maddi delillerinin hukuki statüye kavuşması aşamasında, polislerin çocuk istismarı görüntülerine maruz kalması, önemli ve toplum tarafından pek fark edilemeyen ciddi bir sorundur. Bu sorunun boyutları, sosyal bilimlerin bu alana ilgi duymaması nedeniyle ön görülememektedir. Suç araştırmalarıyla alakalı çalışmalarda, belirtilen eksikliğe yönelik araştırmaların yapılması çocuk istismarına karşı verilen mücadelenin daha sağlıklı bir zeminde yürütülmesine değerli bir katkı sunacağı gibi, suçun polislerde bıraktığı etkilerin gözlemlenebilmesini de sağlayacaktır.

Kaynakça

Aktepe, E. (2009). Çocukluk çağı cinsel istismarı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1, ss. 95-119.

- Alpaslan, A. H. (2014). Çocukluk döneminde cinsel istismar. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 15(2), 194-201.
- Aydemir, İ., & Yurtkulu, F. (2012). Çocuğa yönelik cinsel istismarla mücadelede: Çocuk İzlem Merkezi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 153-165.
- Bozkurt, G., Yorulmaz, C., & Düzkaya, D. S. (2014). Çocuklarda cinsel istismara bağlı travma sonrası stres bozukluğu: Olgu Analizi. *Hsp*, 1(2), 68-74.
- Göker, Z., Aktepe, E., Hesapçioğlu, S. T., & Kandil, S. (2010). Cinsel istismar mağduru olan çocukların başvuru şekilleri, klinik ve sosyodemografik özellikleri. *S.D.Ü. Tıp Fak. Dergisi*, 17(4), 15-21.
- Hatipoğlu, E. (2017). Çocuğa yönelik cinsel istismar vakaları ile çalışan sosyal çalışmacıların psikososyal etkilenme deneyimleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 85-97.
- Hürriyete karşı suçlar, Türk Ceza Kanunu. (26 Eylül 2004). Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>
- İstanbul Emniyet Müdürlüğü (2019). Siber Suçlarla Mücadele Şube Müdürlüğü, Evrak Sayı No: 47909374.116705.31566.
- Karakaya, B., & Tümkaya, K. Y. (2016). *Yerel Düzeyde Çocuk İstismarını ve İhmalini Önleme Çalıştayı (III) Kitapçığı*. Eskişehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları.
- Karanfil, R., Akçan, R. & Orhan, Ö. (2011). Çocuğun cinsel istismarı ile ilgili asılsız iddialar ve paranoid bozukluk: iki olgu sunumu. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22, ss. 53-7.
- Karataş, Z., (2018). Çocukların cinsel istismardan korunmasında çocuk adalet sisteminin önleyici fonksiyonu. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 131-147.
- Koçak, C. & Büyükgönenç, L. (2011). Toplumdaki bireylerin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik bilgi ve görüşler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 89-104.
- Posta, (2018) "ABD'nin peşine düştüğü çocuk pornocusu, İstanbul'da okuyan doktor adayı çıktı", Erişim adresi: <https://www.posta.com.tr/abd-nin-pesine-dustugu-cocuk-pornocusu-istanbul-da-okuyan-doktor-adayi-cikti-1371883>
- Şimşek, Ş., Uysal, C., Gençoğlan S., & Bez, Y. (2013). Türkiye'de çocuk cinsel istismarı: Gözden geçirme çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi*, 4(14), 39-48.
- Uluslararası Çocuk Merkezi, (2014), *Türkiye'de çocuğa karşı cinsel sömürü ve cinsel istismar*, Alp Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Yaşar, M. C., Şenol, F. B., & Akyol, T. (2015). Öğretmen adaylarının çocuğa yönelik cinsel istismar tutumlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, ss. 228-241.

İŞ GÜVENLİĞİ KÜLTÜRÜNÜ GÜÇLENDİRMEDE ETKİLİ BİR FAKTÖR OLARAK GÜVENLİK LİDERLİĞİ VE LİDERLİK TARZLARI*

Burcu AKDENİZ¹

Öz

İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) özel sektörü ve kamu sektörünü yakından ilgilendiren güncel konulardan birisidir. Bu çalışmanın amaçları ilk olarak iş kazalarının azaltılmasında kazaların en yaygın nedeni olarak kabul edilen insan faktörünün etkin bir şekilde yönetilmesi ve yönlendirilmesi için gerekli olan güvenlik kültürünün güçlendirilmesi konusunda yöneticilerin oynadıkları liderlik rolünün öneminin ortaya konmasıdır. İkinci olarak literatür taraması yapılarak güvenlik liderini başarıya ulaştıracak liderlik tarzlarının belirlenmesi ve böylece iyi bir güvenlik liderinin taşınması gereken özelliklerin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle güvenlik liderliği kavramı üzerinde durularak, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalara sağlayabileceği katkılar ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çalışma ile mikro düzeyde işletmelerin, makro düzeyde ise ülke ekonomisinin önemli sorunlarından biri olan iş kazalarının önlenmesi açısından ihtiyaç duyulan güvenlik liderliğinin geliştirilmesi için faydalı liderlik tarzlarının ortaya konması hedeflenmektedir. Böylece, İSG ile ilgili yapılan çalışmalara insan kaynakları ile yönetim-organizasyon disiplinleri tarafından da değerli katkılar sağlanabileceğine, aynı zamanda liderlik literatüründe de güncel bir tartışma konusu olarak güvenlik liderliğine dikkat çekilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik Liderliği, İnsan Hatası, İş Kazaları, Güvenlik Kültürü, Liderlik Tarzları.

JEL Kodları: M1, M12, M14

LEADERSHIP STYLES AND SAFETY LEADERSHIP: A POWERFUL FACTOR FOR IMPROVING OCCUPATIONAL SAFETY CULTURE

Abstract

Occupational Health and Safety (OHS) is one of the current topics of high concern for both private sector and public sector organizations. The two main aims of this study are first, to explain the role of the managers as safety leaders in strengthening the organization's safety culture and effectively managing the human factor, which is considered to be the most common factor in workplace accidents. The second aim is to revise literature and to determine the leadership styles defined to be best fitting a safety leader in order to set basic qualities of a good safety leader. In this context, first, the concept of safety leadership and its contribution to OHS will be explained. Consequently, it will be possible to determine the best leadership styles that a safety leader should adopt, in order to decrease workplace accident rates which is a problem for individual businesses at micro level and a problem for the state economy at macro level. As a result, the possible and valuable contribution of organizational studies and human resources disciplines to OHS efforts will be established. Moreover, safety leadership will be introduced to the leadership literature in Turkey as a new topic for innovative and original studies.

Keywords: Safety Leadership, Human Error, Occupational Accidents, Safety Culture, Leadership Styles.

JEL Codes: M1, M2, M14

* Bu çalışmanın daha önceki bir versiyonu 5-7 Ekim 2018 tarihleri arasında, İzmir-Seferihisar'da, İzmir Demokrasi Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan 1. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, burcuakdeniz@gmail.com, ORCID 0000-0002-3547-8069

Başvuru Tarihi (Received): 14.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

İnsan kaynağı bir işletmenin en değerli sermayesidir. Günümüzdeki teknolojik gelişmeler ve rekabet koşulları bu durumu pekiştirirken, insanın değerinin her şeyin üstünde olduğu pek çok platformda dile getirilmektedir. Bir işyerinde tehlikelerden uzak ve insana yakışır bir şekilde çalışabilmek her bireyin temel hakları arasındadır. Bu konu ile ilgili artan farkındalık ve yükselen beklentiler göz önünde bulundurulduğunda, iş sağlığı ve güvenliğinin (İSG) sadece teknik bir uzmanlık konusu olmaktan çıktığı; sosyoloji, psikoloji, insan kaynakları, örgütsel davranış ve yönetim-organizasyon gibi birçok farklı disiplinin katkısını gerektiren bir sorun haline geldiği görülmektedir (Akdeniz, Giderler & Özler, 2018). Bilindiği gibi liderlik literatürü liderlik teorileri ve tarzları açısından son derece zengindir. Kriz yönetiminde başarı için ortaya konan kriz liderliğinin özellikleri, kamu kurumlarında etkinliği artırmayı amaçlayan bürokratik liderlik ve siyasal başarıyı artırmaya önemli katkıları olan karizmatik liderlik tarzının özellikleri hakkında yapılmış çok sayıda çalışma mevcuttur (örneğin: Eryeşil & Iraz, 2017; George, 2009; Amanchukwu, Stanley & Ololube: 2015). Bu iki disiplinin kesişim noktasında ise güvenlik liderliği konusu bulunmaktadır.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, güvenlik kültürünü yasalar ve yönetmelikler tarafından ortaya konan zorunlulukların ötesinde güvenliğin geliştirilmesini amaçlayan öz-disiplin üzerine kurulu bir yaklaşım içerisinde var olan değerler, standartlar ve ahlaki kuralların bir bileşimi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda güvenlik kültürü örgütte her düzeydeki tüm bireylerin düşüncelerinde ve davranışlarında kendini göstermelidir (Zhu et. al., 2010: 29).

İSG çalışmalarında teknik önlemler, kurallar ve prosedürler, ceza ve ödüller her ne kadar ustalıkla tasarlanmış olsa da bunların insan faktörü göz önüne alınmadan uygulanmaya çalışılması başarı olasılığını azaltmaktadır. Güvenlik yönetiminin başarısı, çalışanları olumlu ve olumsuz yönleri ile tanımak ve öncelikle kendi güvenliklerinin sorumluluğunu üstlenmelerini sağlamakla artmaktadır. Ne yazık ki rasyonel davranışlar göstermesi ve güvenlik konusunda üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmesi beklenen çalışanların çeşitli nedenler ile güvensiz davranışlar sergilemesi sıkça rastlanan bir durumdur. Bu noktada güvenlik kültürü ve güvenlik liderliği kavramları gündeme gelmektedir.

Şerifoğlu ve Sungur (2007) çalışmalarında örgüt kültürünün oluşumunda işletmenin kurucuları ve içinde bulunan ulusal kültürün etkili olduğunu ve bu kavramın işyerinde sağlık ve güvenlik kültürünün oluşmasının yanı sıra ülkenin sanayileşme sürecini etkileyeceğini belirtmektedir. Sanayileşme sürecini tamamlayamamış ve tam anlamıyla bilgi çağına geçememiş toplumlarda iş güvenliği kültürünün yerleşmesi kolay olmamaktadır. Ağırlıklı olarak yazılı olmayan ve uzun bir zaman sürecinde yerleşmiş kurallar bütünü olan kültürün kısa sürede geliştirilip değiştirilememesi normaldir. Bu bağlamda çalışma ortamında işin yapılması ile ilgili operasyonel düzenlemeler kısa sürede etkisini gösterebilmektedir ancak kalıcı ve yerleşmiş bir davranış biçimi olarak güvenli davranışın ortaya çıkması için güvenlik ortamını destekleyen bir kültürün oluşması şarttır (Şerifoğlu & Sungur, 2007).

İş güvenliğini etkileyen inançlar, kurum kültürü içerisinde örtülü bir halde yer alır. Hiçbir zaman dile getirilmese de geçmişteki tecrübe ve gelenekler nedeniyle varlıklarını korurlar. Güvenlik kültürü oluşumunda yöneticiler; motivasyonu, özendirme ve tutarlılığı esas alarak öncülük etmelidir. Elbette, güvenlik kültürünün oluşumu ve gelişiminden işletmedeki tüm çalışanlar sorumludur (Ayaç, 2011). Ancak çalışanların güvenliğin önceliğini benimsemeleri için öncelikle, lider konumundaki yöneticilerin tutumlarını örnek almaya ihtiyaç duydukları unutulmamalıdır.

Yukarıda belirtilen görüşler ışığında şu sonuca varılabilir: güvenlik kültürü işletme yöneticilerinin liderliğinde oluşmaya başlar ve liderlik, kültürü şekillendirir. Kültür ise bilindiği gibi insan davranışlarının şekillenmesinde belirleyici bir faktördür. Güvenlik liderliğinin katkısıyla

şekillenen güvenlik kültürü, çalışanların güvenlik önceliğini benimsemelerini ve güvenli davranışlara yönelmelerini sağlamaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın soruları şu şekilde belirlenmiştir:

- Güvenlik liderliği nedir?
- Güvenlik liderliği iş kazalarının azaltılmasında nasıl bir rol oynamaktadır?
- Hangi liderlik tarzları güvenlik liderinin başarısı için gereklidir?

Araştırmada öncelikle güvenlik kültürü ve güvenlik liderliği kavramları açıklanacak ve bu faktörlerin İSG çalışmalarına katkısı ve güvenlik liderliğinin iş kazalarını azaltmak açısından önemi literatüre dayanılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Yine kavramsal çerçeve ve literatür taraması başlığı altında güvenlik liderinin taşıması gereken özellikler literatürde mevcut çalışmalar ile birlikte İSG konusundaki uzman kuruluşlar tarafından ortaya konmuş bulunan etkili güvenlik liderliği özellikleri taranarak belirlenecek ve bu özelliklerin ortak yönlerinden oluşan bir liste ortaya konmaya çalışılacaktır. Daha sonra literatürdeki mevcut güvenlik liderliği araştırmaları taranarak bu çalışmaların sonuçlarına göre hangi liderlik tarzlarının etkili güvenlik liderliği için gerekli olduğu belirlenecektir. Sonuç olarak güvenlik liderinin taşıması gereken özellikler ile araştırma kapsamında belirlenen liderlik tarzlarının özellikleri kıyaslanarak güvenlik liderinin ortaya koyması gereken liderlik tarzı/tarzları arasındaki ilişkiler tespit edilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

Bu kısımda araştırmanın sorularına literatürdeki mevcut çalışmalar ışığında yanıt aranacaktır. Bu amaçla iş sağlığı ve güvenliğinde güvenlik kültürünün önemi açıklanacak, güvenlik liderliği kavramı tanımlanarak güvenlik kültüründeki yeri ortaya konacaktır. Ardından güvenlik liderinin taşıması gereken özellikler ve bu özelliklerin mevcut akademik çalışmalar ile ortaya konmuş ideal güvenlik liderinin benimsemesi gereken liderlik tarzları ile ilişkisi belirlenecektir.

1.1. İş Sağlığı ve Güvenliği ve Güvenlik Kültürü

Güvenlik kültürünün amacı, güvenliğin öncelikli bir kavram olarak hayatın her anına yansımalarını sağlamaktır. Böylece güvenli davranışları artırmak, güvensiz davranışları ortadan kaldırmak ve sonuç itibarı ile güvenlik performansını en üst düzeye çıkarmak hedeflenmektedir (Akdeniz, 2018). İş güvenliği göz ardı edildiğinde, iş kazası ve meslek hastalıkları meydana gelmekte, iş güvenliği kültürünün geliştirilmesi ile ise iş kazaları ile meslek hastalıklarının azaltılması, işten duyulan memnuniyet ve mesleki tatmin duygusunun artması, son olarak da çalışanların yaşam kalitesinin yükselmesi hedeflenmektedir (Pala, 2005).

İşletmede güvenlik kültürünün oluşumu yönetimin zorunlu teknik önlemleri alması, gerekli araç gereçleri temin etmesi, İSG personelini belirlemesi ve İSG eğitimlerini organize etmesi ile başlamaktadır. Daha sonra işletmede güvenlik yönetimi sistemi oluşturulmakta, sorumlulukların paylaşımı, raporlama ve güvenlik prosedürleri ile güvenliğe dair hedefler belirlenmektedir. Zamanla yönetimin bu girişimlerini izleyen çalışanların değerleri ve inançları güvenliğin önemi çerçevesinde şekillenmeye başlamaktadır. Daha sonra tehlikeli çalışma koşullarının ortadan kaldırılmasını insan hatasının neden olabileceği kazaları engelleyecek proaktif sistemlerin geliştirilmesi beklenir. Çalışanların da bu çabalara katılımının sağlanmasıyla işletmede güvenlik temel değerlerden biri haline gelirken, güvenlik önceliği tüm işlemlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmeye başlar. Bu şekilde güvenlik kültürünün oluşturulması için gereken en temel faktör ise güvenlik liderliğidir. İşletmenin tüm düzeylerindeki yöneticilerin güvenlik liderliği görevi üstlenmeleri güçlü bir güvenlik kültürü oluşturulmasının ön şartıdır (OGP Report, 2013; Akdeniz, 2018).

Yöneticiler iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarında pek çok yönden kritik görevler üstlenmektedir. Bu görevlerin en başta gelenleri İSG yönetiminde etkin yönetim ortamı tesis etmek, strateji, politika ve hedefleri belirlemek ve bu konulardaki gelişmeleri denetlemek, kendi davranışları ile çalışanlara örnek olmak, olumlu ve güçlü bir güvenlik kültürü tesis etmek, bu kültürü tüm personelin benimsemesini sağlamak, güvenlik ve sağlık konularına verilen önemin günlük işlerin bir parçası haline gelmesini sağlamak, çalışanları bireysel olarak önlem almak konusunda cesaretlendirmek, İSG konularında karar alma süreçlerine çalışanların genel katılımını sağlamak ve elbette gerekli İSG eğitimleri ile araç-gereçleri temin etmektir (Ernst & Young, 2001). Güvenlik liderliğinin konusu riskleri azaltarak çalışanları iş kazalarından ve meslek hastalıklarından korumanın yanı sıra işletme çevresindeki bireyler de dahil herkesin işletmenin faaliyetlerinden kaynaklanabilecek tüm zararlardan korunmasıdır (Mullen & Kelloway, 2011). Dolayısıyla güvenlik liderliği sürdürülebilir, güvenli ve sağlıklı işyerlerinin tesisinde temel gerekliliklerden biridir (Kelloway & Day, 2011).

1.2. Güvenlik Liderliği ve Liderin Taşınması Gereken Özellikler

Güvenlik liderliği; iş güvenliği konusunda hedeflenen durumu ortaya koymayı, güvenliği bir değer haline getirmeyi amaçlayan kişisel çabaları yönlendirmeyi ve başarıya ulaştıracak bir iş güvenliği ekibi kurmayı içeren bir liderlik türüdür. Özellikle mevcut güvenlik kültürünün zayıf olduğu durumlarda kritik önem kazanan güvenlik liderliği, işletmenin güvenlik kültürünü belirleyen ve örgütü mükemmelliğe ulaştırmayı hedefleyen yönetici-liderlerin görevleri arasındadır. Bu yöneticiler örgütün vizyonunu ve stratejik yönelimlerini belirler, kaynakları temin eder ve sürekli bir şekilde güvenliğin bireyler ve işletmeler açısından önemini vurgulayarak güvenlik önceliğini temel değerlere entegre etmeye çabalarlar (Cooper, 2015).

Güvenlik liderliği üzerine bilimsel çalışmalar yerli literatürde henüz çok yenidir. Bu anlamda öncü çalışmalardan biri Fındıkçioğlu (2018) tarafından yürütülen tez çalışmasıdır. Bu tez çalışması kömür ve cevher zenginleştirme tesislerinde güvenlik kültürü, güvenlik liderliği ve tehlikeli davranışları araştırmayı amaçlamış, çalışma kapsamında güvenlik kültürü ve tehlikeli davranış anketlerinin yanı sıra literatür çalışması yapılmıştır. Çalışanlarla yarı yapılandırılmış mülakatlar ve profesyonel görüşleri alınarak Türkiye'deki tesislere özel olacak şekilde ölçek geliştirilmiştir. Ölçekler güvenlik kültürü olgunluk düzeyi ve güvensiz davranış soru formlarından oluşmaktadır. Analizler sonucunda kazaların varyansının bir ölçüde liderlik faktörleri tarafından açıklandığı ortaya konmuştur. Liderliğin ihlal tipi güvensiz davranışları etkilediği, ayrıca kazalar ve istisnai ihlal davranışları arasında liderliğin aracılık rolü bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla güvenlik liderliğinin kazaları önleme konusunda oynadığı rolün açıkça görüldüğü, iş güvenliğinin geliştirilmesi açısından güvenlik liderlerinin güvenlik ve liderlik konularında özel eğitime tabi tutulması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Avrupa Birliği **ICSI- Institute for an industrial safety culture** (Endüstriyel Güvenlik Kültürü Enstitüsü) İş Güvenliğinde İnsan ve Örgütsel Faktörler konulu çalışma ve tartışma grubu etkinlikleri düzenlemektedir. Bu etkinlikler çerçevesinde alandaki uzman bilim insanları, Avrupa Birliği İş Sağlığı ve Güvenliği Komitesi temsilcileri ve sanayi kuruluşlarının temsilcilerinin ortak çalışmaları sonucunda yöneticilerin üstlenmesi gereken güvenlik liderliği rolünün aşağıdaki nedenlerden ötürü gözardı edilemeyeceğini belirtilmiştir (ICSI, 2011):

- Personelin davranışlarını şekillendiren en önemli etken yönetimin tutumlarıdır;
- Güvenlik ve diğer konular arasındaki risk-getiri dengesinin sağlanmasında en temel rolü yöneticiler üstlenmektedir;
- İşyerinin güvenliği sadece işletmelerin İSG uzmanlarının sorumluluğu olarak kabul edilemez.

ICSI Çalışma Grubu tarafından ortaya konan 7 güvenlik liderliği prensibi aşağıdaki gibidir (ICSI, 2011):

1. Yönetimin değer ve prensipleri ile uyumlu bir güvenlik vizyonu yaratmak,
2. Örgüt yapısı ve yönetim dahilinde iş güvenliğine hak ettiği değerin verilmesi ve güvenlik önceliğinin tesisi,
3. Güvenlik vizyonunun benimsenmesi için insanların etkilenmesi, ikna edilmesi ve hiyerarşinin tüm basamaklarında bilgi akışını güçlendirilmesi,
4. Tutarlı bir örnek oluşturularak çalışanların gözünde yöneticilerin inandırıcılığının artırılması,
5. Takım ruhunun ve yatay iş birliğinin desteklenmesi,
6. Çalışanların gözlemlenmesi, onları dinlemek ve etkili iletişim kurabilmek için iş yerinde, çalışanların arasında yöneticilerin vakit geçirmesi,
7. Doğru davranışların ödüllendirilmesi ve adaletli yaptırımlar uygulanması.

İngiltere İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı HSE- Health and Safety Executive tarafından düzenlenen İnşaat Sektörü için Liderlik ve Çalışanların Katılımı Forumu tarafından yayınlanan raporda dönüşümcü liderlik özelliklerinin altı çizilmiş ve etkili bir iş sağlığı ve güvenliği lideri olabilmek için yöneticilerin benimsemesi gereken temel prensipler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (HSE Toolkit, www.hse.gov.uk, 2018):

1. *Statükoyu değiştirmeye zorlamak*: İş sağlığı ve güvenliği konusunda yeni gelişmeleri takip ederek işletmede gerekli değişimleri gerçekleştirmeye çalışın,
2. *Bir iş güvenliği vizyonu yaratmak*: Net ve anlaşılır İSG hedefleri oluşturun ve bu sürece işçileri dahil edin. Bu bağlamda planlama ve karar alma süreçlerinde çalışanların da görüşlerini alarak paylaşılan bir vizyon oluşturun,
3. *İşçileri güvenli ve sağlıklı şekilde çalışmaya teşvik etmek*: Tüm çalışanların İSG konularında yeterince eğitim almaları ve gerekli kaynaklara ulaşabilmelerini sağlayın. İşlerin güvenli ve sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için yeterli zaman sağlayacak planlamalar yapın. Karşılıklı güven ortamı yaratın,
4. *İyi bir rol model olmak*: Güvenliğin öncelikli olduğunu samimiyetle önce kendiniz benimseyin sonra işin her aşamasında bu tutumu sergileyin,
5. *Güvenlik konusunda işçilere karşı ilgili ve saygılı olmak*: İşçilerin görüşlerini dinleyin ve herkesin birbirinin güvenliğinden kendini sorumlu tuttuğu bir takım ruhu geliştirmeye çalışın,
6. *Güvenlik konularında sürekli olarak iletişim halinde olmak*: İş güvenliği ile ilgili olaylara hızlı tepki verin. Güvenlik ile ilgili tüm gelişmelerin düzenli aralıklarla çalışanlara duyurulmasını sağlayın.

Çeşitli yüksek riskli endüstri dalları için güvenlik liderliği üzerine yapılmış araştırmaları inceledikleri çalışmalarında Kim ve Gausdal (2017), bu araştırmaların sonuçlarını sentezleyerek özelde nakliyat sektörü için güvenlik liderliğini yöneticilerin hiyerarşik konumlarına göre şekillendirmeye çalışmışlardır. Çalışmada işletmenin yapısı ve politikalarında güvenliğin en üst düzey öncelikler arasında girmesinin ve özellikle en üst düzey yöneticilerin mevcut sistemi bu açıdan sürekli olarak değerlendirmesi, yenilemesi, geliştirmesi, ayrıca diğer yönetici ve operatörlerin güvenli çalışma konusundaki becerilerinin artırılmasına önem vermesi gerektiği belirtilmektedir. Güvenlik önceliği ve güvenlik bağlılığı konusunun işletmenin her aşamasındaki çalışanlara duyurulmasının öneminin altı çizilmiştir (Kim & Gausdal, 2017).

Oluşturulan hiyerarşik model çerçevesinde işletme yönetiminin üç seviyesindeki yöneticiler için 11 etkili güvenlik liderliği özelliği tespit edilmiştir. Bu liderlik özellikleri aşağıda görüldüğü şekilde gruplandırılmıştır (Kim & Gausdal, 2017):

- Alt kademe yöneticiler: İletişim kurma, önemseme ve destekleme, katılım ve dahil olma;
- Orta kademe yöneticiler: Personel güçlendirme (empowering), gözetim/denetleme (monitoring), bilgilendirme, eşgüdüm sağlama;
- Üst kademe yöneticiler: Etkinleştirme, güvenlik önceliği, tesis etme ve yapılandırma, güvenli davranışlara özendirme ve destekleme.

Bennett ve Vos (2014) önderliğinde düzenlenen Business Leaders' Health and Safety Forum (İşletme Liderleri İş Sağlığı ve Güvenliği Forumu) Yeni Zelanda'nın önde gelen şirketlerinin 240 üst düzey yöneticisinin bir araya gelmesi ile kurulmuştur. Forumun güvenlik liderliği üzerine yürüttüğü çalışmalar sonucunda CEO düzeyinde etkili güvenlik liderinin taşıması gereken 8 temel özellik aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (www.zeroharm.org.nz, 2018):

1. Vizyonu netleştirmek;
2. İş sağlığı ve güvenliğine yatırım yapmak;
3. Kişisel olarak İSG çalışmalarına dahil olmak;
4. Çalışanların İSG çabalarına olan ilgisini artırmak;
5. Katkıları takdir etmek ve İSG konusunda elde edilen başarıları kutlamak;
6. Riskleri yönetmek;
7. İSG çabalarının çıktılarını denetlemek;
8. Çalışanların bu konuda kendilerini geliştirmelerine imkân sağlamak.

1.3. Güvenlik Liderliği Araştırmalarında Öne Çıkan Liderlik Tarzları

İşletmelerde güvenlik kültürünün tesisinde güvenlik liderliğinin rolü üzerine yapılmış pek çok araştırma mevcuttur. Bunlardan bazıları güvenlik liderinin başarısında rol oynayan liderlik tarzlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Güvenlik liderliği kavramının iş sağlığı ve güvenliği literatüründe başlı başına bir öge olarak araştırmalara konu edilmesi ise ikibinli yılların ilk on yıllık dönemine tekabül etmektedir. Bu çalışmada liderlik tarzları ve güvenlik liderliği üzerine 2010 ve 2018 yılları arasında gerçekleştirilmiş araştırmalar incelenmiştir. Bu amaçla Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış makaleler Google Akademik, Researchgate, Dumlupınar Üniversitesi Merkez Kütüphane DPUunify (online) kataloğu ve Dergipark veri tabanının yanı sıra YÖK tez merkezinden "safety leader", "safety leadership", "leadership in safety", "güvenlik lideri", "güvenlik liderliği" ve "iş güvenliği liderliği" kelimeleri ile arama yapılarak ilgili tarihler arasında yayımlanmış makale, tez ve kitaplara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda incelenen çalışmalar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

Sonderstrup vd. (2011), güvenlik kültürünün önemli olduğu farklı sektörlerdeki 3681 kişi üzerinde yaptıkları araştırmada güvenlik kültürü (yönetimin güvenlik yetkilendirmesi ve çalışanların güvenlik önceliği olmak üzere iki bileşen), güvenlik liderliği (etkileşimci liderlik ve dönüşümcü liderlik) ve demografik değişkenler arasındaki ilişkileri ele almışlardır. İstatistiksel analizler sonucunda etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzlarının yönetimin güvenlik yetkilendirmesi ile pozitif yönlü ilişkili olduğunu, çalışanların güvenlik önceliği boyutunun ise sadece dönüşümcü liderlik ile anlamlı ilişkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır (Sonderstrup vd., 2011).

Çin'deki üç kömür madeni işletmesinde anket yöntemi ile uyguladıkları araştırmanın analizleri sonucunda Xuesheng ve Wenbiao (2012) dönüşümcü liderlik tarzının kömür madenlerinde

güvenlik iklimi ile pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla liderlik tarzının güvenlik iklimini geliştirmekte önemli rolü olduğunu ifade etmişlerdir.

Clarke (2013) meta analiz yöntemi ile yürüttüğü çalışmada iş güvenliği ve liderlik arasındaki ilişkileri değerlendiren bilimsel araştırmaları incelemiş, güvenlik liderlerinin sergileyecekleri liderlik tarzlarının işletmelerdeki iş kazası oranlarının azaltılmasına katkıları ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırma kapsamında dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderlik tarzlarının özelliklerini içinde barındıran güvenlik liderliğinin, güvenlik kültürünün çalışanların katılımı ve güvenli davranışların sergilenmesi boyutlarını pozitif yönde etkilediği, dolaylı olarak da kaza oranlarını azalttığı istatistiksel analizler sonucunda ortaya koymuştur (Clarke, 2013).

Cooper (2015) ise çalışanların güvenlik konularında desteklendikleri, iş birliği ve karşılıklı olarak bireylerin diğerlerinin güvenliğinden kendilerini de sorumlu hissettikleri bir ortamın hizmetkâr liderlik ile sağlanabileceğini belirtmiştir. Öte yandan bu liderlik tarzının güvenlik kültürü ile ilişkisine dair ampirik bir çalışmaya ulaşılammış olması ve bu görüşü destekleyecek başka bir akademik çalışmaya rastlanmaması nedeniyle bu liderlik tarzı mevcut çalışmanın kapsamı dışında bırakılacaktır. Ancak sonraki çalışmalarda uygulamalı olarak değerlendirilmesi planlanmaktadır.

Esterhuizen ve Martins (2015), çalışmalarında etkili bir güvenlik liderliği modeli ortaya koymaya çalışmışlar, sonrasında da bu modelin üzerine inşa edilecek bir koçluk programı hazırlamayı amaçlamışlardır. Güney Afrika'da bir maden işletmesinde yürüttükleri araştırmada karma metodoloji yaklaşımını benimseyen araştırmacılar oluşturdukları "bütünleşik güvenlik liderliği modeli"nde etkili bir güvenlik liderinin dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarını benimsemesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Güney Afrika inşaat sektöründe güvenlik performansı ve güvenlik liderliği ilişkisini inceleyen Skeepers ve Mbohva (2015) dönüşümcü (ilham veren ve işçileri güvenli bir şekilde çalışmak yönünde güdüleyen, çalışanlarının refahına önem veren) ve etkileşimci (performansı ödüllendiren) liderlik tarzlarının analiz sonuçlarına göre ciddi şekilde desteklendiğini ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla bu liderlik tarzlarının etkili güvenlik liderliği için gerekli ve faydalı olduğu sonucuna varmışlardır (Skeepers & Mbohva, 2015).

Sawhney (2016), yüksek riskli işlerde çalışan 168 katılımcı üzerine anket yöntemini kullanarak yaptığı araştırmasında dönüşümcü liderlik özelliğinin güvenlik motivasyonu, güvenlik tutumları, normları ve kontrolü ile pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca doğrudan etkileşimci liderlik terimini kullanmamakla birlikte bu liderlik tarzının koşullu ödül ve aktif hariç tutarak yönetim (MEA) özelliklerinin de güvenlik liderliğinin yukarıda belirtilen boyutları ile pozitif yönlü anlamlı ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymuştur.

Zuofa ve Ocheing (2017), Nijerya'daki deniz aşırı petrol ve gaz tesislerinde güvenlik liderliğinin üst düzey yöneticiler için önemini inceledikleri ampirik çalışmalarında bu yöneticilerinin başta etkileşimci, dönüşümcü ve otokratik liderlik olmak üzere pek çok liderlik tarzını etkili güvenlik liderliği sergilemek amacıyla kullandıkları sonucuna varmışlardır. Çalışmada deniz aşırı projelerin yürütülmesinde liderlik tarzının tüm güvenlik yönetimi sistemlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi için kritik bir rol oynadığının altı çizilmiştir (Zuofa & Ocheing, 2017).

Bu veriler ışığında güvenlik liderliği ile yakın ilişki içerisinde olduğu önceki araştırmalar dahilinde ortaya konmuş olan dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının mevcut çalışma kapsamında değerlendirilmesine karar verilmiştir.

1.4. Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik

Görüldüğü üzere İSG alanında yapılmış araştırmalar etkili güvenlik liderinin benimsemesi gereken iki liderlik tarzı üzerinde hemfikir görünmektedir. Bunlar etkileşimci ve dönüşümcü liderlik

tarzlarıdır. Bu kısımda söz konusu iki liderlik tarzı kısaca açıklanacak ve böylece güvenlik liderine yapacakları katkılar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Dönüşümcü liderlik (transformational leadership), değişim ve dönüşüm kültürü temelinde kurulmuş ve değişim konusunda örgütte uygulanması gereken stratejilerin belirlenmesi ve bu bağlamda çalışanlara rehberlik edilmesini içeren bir liderlik tarzıdır. Dönüşümcü lider, çalışanların gelişimini destekler, onların yetenek ve becerilerini kullanmalarına olanak sağlar, ihtiyaçlarına ve motivasyonuna odaklanır ve uzun dönemli örgütsel hedeflere ulaşmak için çalışanları sürecin tamamına dâhil eder. Dolayısıyla bu liderlik tarzında lider ve takipçileri arasındaki ilişki çok önemlidir (Kılıç vd., 2014). Bu liderlerin ikna kabiliyeti yüksek olup takipçilerini sürekli iletişim kurarak, kendileri rol model teşkil ederek ve işletmenin misyon ve hedeflerini benimseterek başarıya ulaşmak konusunda onları cesaretlendirir ve motive ederler (Khan vd., 2016).

Bu liderlik tarzı ile ilgili çalışmalar Bass (1985) önderliğinde başlamış olup dönüşümcü liderliğin birey, grup ve örgüt düzeyinde etkinlik konularının anlaşılmasında en başarılı yaklaşımlardan biri olduğu kabul edilmektedir. Dönüşümcü liderlerin sergiledikleri belli başlı davranışlar takipçilerinin daha başarılı olmalarını, tüm örgütün refahını kendi kişisel çıkarlarından üstün tutmalarını, kişisel gelişimleri için öz becerilerine odaklanabilmelerini ve sorunlara yeni çözümler ile yaklaşabilecek zihinsel beceriler geliştirmelerini sağlamaktadır (Bass, 1985).

Dönüşümcü liderlik iki düzeyde incelenmektedir: birey odaklı ve grup odaklı dönüşümcü liderlik. Birey odaklı dönüşümcü liderlik tek tek bireylerin istek, ihtiyaç, yetenek ve yeterliliklerine göre şekillenmekte ve lider kendi ilham verici, motive edici ve etkileyici özelliklerini tek tek bireylere göre belirlemektedir. Özellikle iş tatmini konusunda, çalışmalar birey odaklı dönüşümcü liderliğin etkili olduğunu ortaya koymuştur. Grup odaklı dönüşümcü liderlik ise tek tek bireylerin değerlerinin birleştiği bir ekip için o ekibi bütün olarak etkileyecek dönüşümcü liderlik özelliklerini ortaya koyması ve grubun başarıya ulaşmasını sağlaması ile ilgilidir (Braun vd., 2013).

Etkileşimci liderlik (transactional leadership), amaçları gerçekleştirmek için yönetsel görevlere odaklanır. Dolayısıyla ödül ve ceza kavramlarının bu liderlik tarzında önemli bir yeri vardır. Etkileşimci lider, çalışanlar için hedefleri belirler ve gündelik faaliyetlere yönelir. Aksaklıkları denetim mekanizması yoluyla takip eden bu liderler iş odaklıdır (Kılıç vd., 2014). Bu liderlik tarzı çalışanların bir işe girdikleri zaman o iş yerindeki lidere uymayı da taahhüt etmiş oldukları ana fikri üzerine kurulmuştur. Aldıkları ücret karşılığında çaba ve emeklerini ortaya koymaları beklenen çalışanların bu anlaşmayı ihlal etmeleri durumunda lider tarafından cezalandırılmaları üstün performans sergiledikleri zaman ise ödüllendirilmeleri beklenir (Amanchukwu vd., 2015).

Etkileşimci liderlik üç ana bileşenden meydana gelmektedir: koşullu ödül (contingent reward), aktif hariç tutarak yönetme (management by exception) ve pasif hariç tutarak yönetme. Etkileşimci lider takipçilerinin kendilerinden beklenen performansı sergilemeleri için koşullu ödüllerden faydalanır ve takipçilerinin motivasyonunu artırmak için dışsal ödüller gerektiğine inanır (Khan vd., 2016). Takipçilerin üstlerine düşen görevi doğru yapmaması halinde ise hariç tutarak yönetme devreye girer. Aktif hariç tutarak yönetmeyi benimseyen liderler sürekli çalışanları izler, gerektiğinde müdahale eder ve disiplin sağlamaya çalışırlar. Pasif hariç tutarak yönetmeyi tercih eden bir lider ise çalışanın performansında bir aksaklık meydana gelmesini bekler ve ancak o zaman müdahale eder (Bass, 2003).

Her iki liderlik tarzı da işletme yönetiminin etkililiğine katkı sağlar. Etkileşimci liderlik, özellikle koşullu ödül uygulaması ile çalışanların maddi ihtiyaçlarına cevap verirken dönüşümcü liderlik takipçilerin özsaygılarını artırır ve kendilerini liderleri ile özdeşleştirmelerini sağlar. Dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderlik birbiri ile çelişmez hatta biri diğerini gerekli kılar (Bass, 2003).

2. Sonuç ve Öneriler

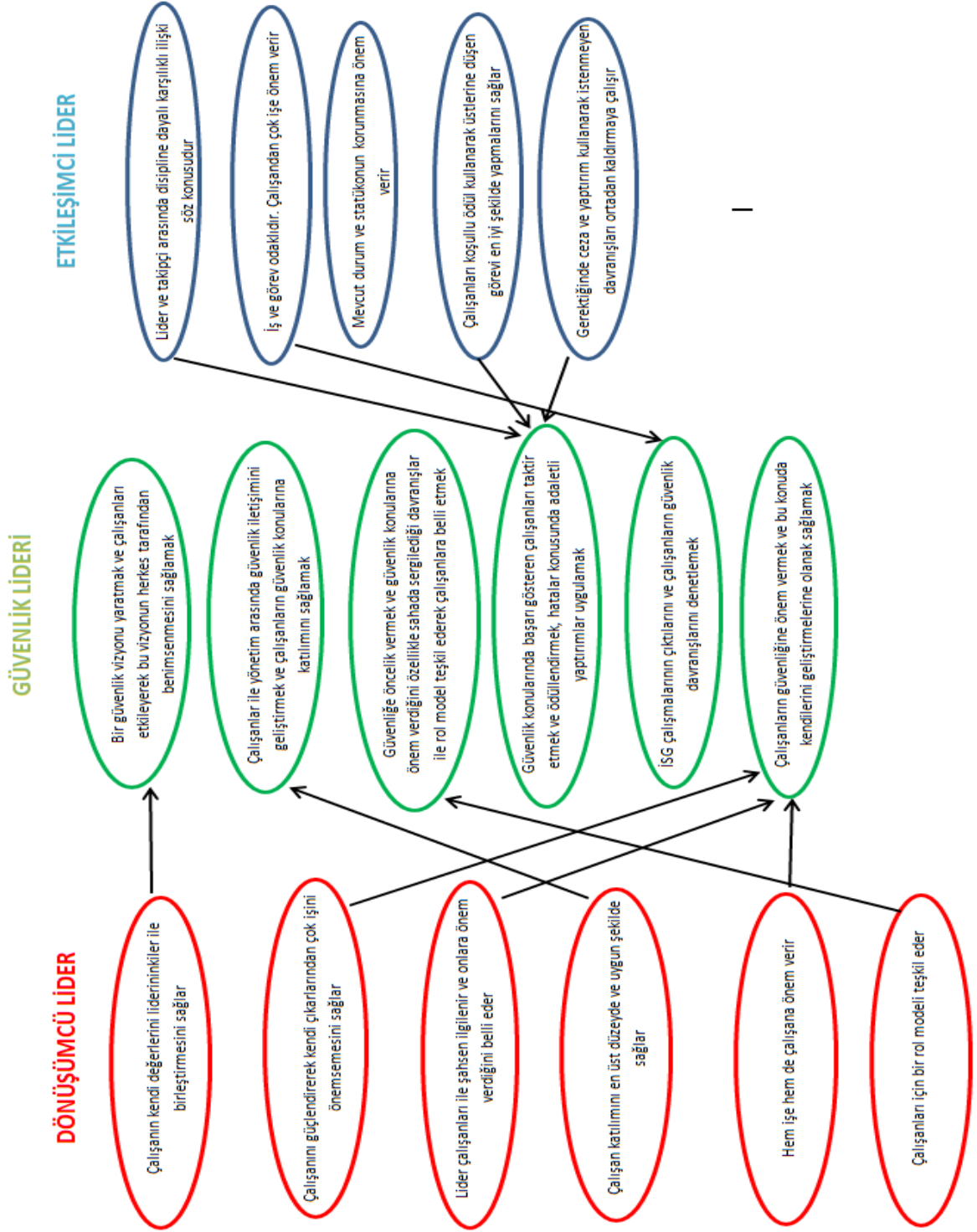
Güvenlik kültürü, bir iş sağlığı ve güvenliği kavramı olmakla beraber örgüt kültürünün iş yerinde güvenliğin önceliğini, kural ve zorunlulukların ötesinde gerek yönetim gerekse çalışanların güvenlik konusundaki algıları ve tutumlarını ifade eden yönünü temsil etmektedir. Aynı zamanda örgüt kültürünün bir parçası olan bu kavramın farklı disiplinlerin de katkısıyla daha iyi anlaşılacağı ve geliştirilebileceği öngörülmektedir. Bu çerçevede güvenlik liderliğinin akademik çalışmalarla desteklenerek kavramsal ve uygulamalı olarak geliştirilmesi, güvenlik kültürünün güçlenmesi ve iş yerlerinde daha iyi şartlar sağlanarak iş kazalarının önlenmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı kapsamlı bir literatür taraması yapılarak güvenlik liderliği ile ilgili teorik ve uygulamalı çalışmaların değerlendirilmesi, bu çalışmaların sonuçlarına göre güvenlik liderinin taşıması gereken temel özelliklerin ve etkili güvenlik liderinin benimsemesi gereken liderlik tarzlarının belirlenmesidir. Böylece İSG kavramı olan güvenlik liderliği ile liderlik literatürü arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Liderlik konusunda yönetim organizasyon ve insan kaynakları yönetimi disiplinleri çerçevesinde çok sayıda çalışma yapılmakta, etkili liderlik özellikleri konusunda özel sektör işletmeleri ve devlet kurumlarında görev yapan yöneticilere yol gösterilmeye çalışılmaktadır. İş güvenliği sadece üretim yapan işletmeler için değil ofis çalışanları da dahil olmak üzere tüm çalışanların hayatında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle İSG uzmanları artık kamu kurumları da dahil olmak üzere tüm işyerlerinde faaliyet göstermekte ve bu uygulama kanunlar ile de zorunlu kılınmaktadır. Bu bağlamda tüm yöneticilerin İSG konusundaki sorumlulukları artmakta, bu durum her yöneticinin İSG alanında yetkinlik geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Sonuç itibarı ile güvenlik liderliği kavramının sadece güvenlik kültürü ve güvenlik yönetimi çalışmalarının bir parçası olmakla kalmayıp liderlik alanında yapılacak çalışmalarla da geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Yabancı literatürde son yıllarda sıklıkla teorik ve uygulamalı araştırmalara konu olan güvenlik liderliğinin yerli literatürde de başlı başına bir çalışma konusu olmasının faydalı olacağı düşüncesi bu çalışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Literatür taraması göz önünde bulundurulduğunda güvenlik liderliğinin başarısı için öngörülen temel kural ve prensiplerin büyük ölçüde birbiri ile örtüştüğü görülmektedir. Güvenlik liderinin taşıması gereken özellikler derlendiğinde belli başlı bazı özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu özellikler aşağıda görüldüğü gibi özetlenebilir:

- Bir güvenlik vizyonu yaratmak ve bu vizyonun herkes tarafından benimsenmesini sağlamak,
- Örgüt içinde güvenlik iletişimini en etkin düzeye çıkarmak,
- Çalışanların güvenlik konularına karar alma süreçleri de dahil olmak üzere katılımını sağlamak,
- Güvenlik konularına samimiyetle öncelik vermek ve bunun herkes tarafından görülmesini sağlayarak bir rol model teşkil etmek,
- Gerek eğitim faaliyetleri gerekse ihtiyaç duyulan teknik ve teknolojik gereçleri temin ederek çalışanların kendilerini bu konuda geliştirmelerini sağlamak,
- Çalışanların davranışlarını iş güvenliği yönünden sürekli ve etkili bir şekilde gözlemlemek, denetlemek, gerektiğinde müdahale etmekten çekinmemek,
- Güvenli ve güvensiz davranışlar karşısında ödül ve ceza araçlarını doğru ve etkili bir şekilde kullanmaktır.

Şekil 1. Güvenlik Liderinin Özellikleri ile Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderlik Tarzlarının Özellikleri Arasındaki İlişkiler

Bu özelliklerin literatür taramasında da tespit edildiği üzere iki liderlik tarzının özellikleri ile örtüştüğü görülmektedir. Bunlar dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderliktir. Güvenlik liderinin bir yandan davranışları ve tutumları ile örnek olması, iletişim ve etkileşim ortamı yaratarak İSG süreçlerine çalışanların katılımını temin etmesi gerekmektedir. Öte yandan iyi bir yönetici olarak iş güvenliğinin gerektirdiği teknik, teknolojik imkanlar ile eğitim faaliyetlerini özenle temin etmek güvenlik liderinin görevleri arasındadır. Bir yandan dolaylı olarak liderlik özellikleri çerçevesinde güvenli davranışların özendirilmesi ve güvensiz davranışların kurum kültüründe yer bulamamasını sağlamak, diğer yandan yöneticilik yetkisi dahilinde güvenli davranışları ödüllendirmek ve güvensiz davranışlar ve ihlalleri ceza ve benzeri yaptırımlar ile önlemek gereklidir. Tüm bu özellikler incelenen araştırma sonuçları ile de uyumlu olarak dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarına işaret etmektedir. Bu çalışma tarafından önerilen model bu iki liderlik tarzının temel özelliklerini listeleterek bu özellikler ile iyi bir güvenlik liderinin özellikleri arasında örtüşen noktaları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu iki liderlik tarzının öne çıkan özellikleri ile güvenlik liderinin taşıması gereken özellikler arasındaki bağlantı Şekil 1 ile gösterilmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelenen araştırma sonuçları güvenlik liderliğinin ve güvenlik kültürünün büyük önem arz ettiği yüksek riskli işletmelerde dönüşümcü liderlik ile etkileşimci liderlik tarzlarının olumlu etkisini ortaya koymuştur. Her ne kadar etkileşimci liderlik tarzı modern işletmeler için sadece yöneticinin temel görevlerini yerine getirdiği vizyon ve yaratıcılıktan mahrum bir ortam algısı yaratıyorsa da özellikle tehlikeli işlerin yürütüldüğü ve çoğunluğu üst düzey eğitime sahip olmayan çalışanlardan oluşan işletmeler için olmazsa olmaz bir özelliktir. Öte yandan çalışanların hayattan beklentileri, liderin ilham verme görevi ve iş hayatında gözetim altında olmasalar dahi çalışanların kendi inisiyatifleri ile güvenli davranışlara yönelmelerini sağlayacak güvenlik vizyonunu benimsemeleri için dönüşümcü liderlik tarzı da vazgeçilmezdir. Bazı özellikleri ile karizmatik liderlik ve hizmetkar liderlik tarzlarını anımsatmakla beraber dönüşümcü liderlik tarzının en önemli özelliği işletmede önü alnamayan risk alma ve güvensiz davranış eğilimlerini örgüt kültüründe köklü değişiklikler sağlayarak ortadan kaldırmak olacaktır. Bu çalışmada, iş güvenliğinin önemli bir sorunsal olduğu işletmeler için her iki liderlik tarzının da dengeli bir şekilde sergilenmesinin güvenlik liderinin başarısını artıracığı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın en önemli kısıtlılığı güvenlik liderliği kavramının ülkemizde akademik çalışma anlamında çok yeni olmasıdır. Dolayısıyla herhangi bir ampirik çalışma yapılmadan önce güvenlik liderliğinin tanıtılması ve literatürdeki yerinin belirlenmesi gerekmektedir. Güvenlik liderliği konusunda geliştirilmiş ölçekler yabancı literatürde mevcut olmakla birlikte yerli literatürde bir güvenlik liderliği ölçeği kullanılarak yapılmış uygulamalı bir çalışmaya rastlanamamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada yerli literatürde çok yeni olan ve üzerine sınırlı ölçüde akademik çalışma yapılmış olan bu kavramın tanıtılması amaçlanmaktadır. Daha sonraki çalışmalarda bu ölçekler kullanılarak ampirik bir araştırma yapılması planlanmaktadır.

Bu çalışmanın literatür taraması kapsamında incelenen çalışmalara göre güvenlik kültürünün temel belirleyicisinin güvenlik liderliği rolünü üstlenen yöneticiler olduğu belirlenmiştir ve İSG uygulamalarının başarısının artırılmasında bu faktörün etkili olacağı öngörülmektedir. İSG çabalarının başarısı çalışma koşullarının iyileştirilmesi, iş kazaları ve hastalıklarının neden olduğu maliyetlerin azaltılması ve örgütün itibarının korunması açısından büyük önem arz etmektedir.

Son olarak, güvenlik kültürü ve liderliği konularında yönetim organizasyon alanında yapılacak çalışmaların önemli katkıları olacağı düşünülmektedir. Geleceğin işletme yöneticileri ve girişimcilerinin yetiştirildiği işletme bölümlerinde güvenlik liderliğine yönelik verilecek eğitimin İSG çabalarına yapacağı katkı ise gözden kaçırılmamalıdır. İnsan hayatı ile böylesine yakından ilgili bir konuda ne kadar çok ve çeşitli çalışma yapılırsa o kadar faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, B. (2018). *Örgüt kültürü ile güvenlik kültürü ilişkisinin iş sağlığı ve güvenliği açısından incelenmesi: Bir maden işletmesinde uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Akdeniz, B., Giderler C., & Özler, E. N. D. (2018). Can other disciplines support occupational health and safety efforts? Importance of safety culture: A study on a coal mine Institution. *Acta Academica Karviniensia*, 18(4), 5-16.
- Amanchukwu, R. N., Stanley, G. J., & Ololube, N. P. (2015), A review of leadership theories, principles and styles and their relevance to educational management. *Management*, 5(1), 6-14.
- Aytaç, S. (2011). İş kazalarını önlemede güvenlik kültürünün önemi: 2. Bölüm. *Türk Metal Dergisi*, 148, 36-39.
- Bass, M. B. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York: Free Press.
- Bass, M. B. (2003). The new paradigm and ethics of authentic and pseudotransformational leadership, In A. Safty & H. Güven (Eds). *New paradigms in leadership* (pp. 118-135), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bennet, H., & Vos, P. (2014). *What is safety leadership: A guide for chief executives*, <https://www.zeroharm.org.nz/assets/docs/leadership/What-is-safety-leadership-A-guide-for-Chief-Executives-Oct-2014.pdf> adresinden erişildi.
- Braun, S., Peus C., Weisweiler, S., & Frey D. (2013). Transformational leadership, job satisfaction, and team performance: A multilevel mediation model of trust. *The Leadership Quarterly*, 24, 270–283.
- Clarke, S. (2013), Safety leadership: A meta-analytic review of transformational and transactional leadership styles as antecedents of safety behaviours. *J Occupational Organizational Psychol*, 86(1), 22-49.
- Cooper, D. (2015). Effective safety leadership: Understanding types and styles that improve safety performance. *Professional Safety*, 60(2), February: 49-53.
- Ernst & Young. (2001). *Development of a leadership resource pack: Health and safety*, Executive Books, Norwich. <http://www.hse.gov.uk/research/otopdf/2000/oto00098.pdf> adresinden erişildi.
- Eryeşil, K., & İraz, E. (2017). Liderlik tarzları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir alan araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 20(2), 129-139.
- Fındıkçioğlu, E. P. (2018). *Investigation of workplace accidents in coal and mineral processing plants: unsafe acts, safety culture and safety leadership*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- George, B. (2009). *Seven lessons for leading in crisis*. San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint.
- HSE Health and Safety Executive. (2012). *Leadership and worker engagement forum: Leadership and worker involvement toolkit*, www.hse.gov.uk adresinden erişildi.
- ICSI The Institute for an Industrial Safety Culture (2011). *Leadership in safety: Industrial practice*. France: Working Group Leadership in Safety Report.

- Kelloway, E. K., & Day, A. (2005). Building healthy workplaces. What we know so far. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 37, 223-235.
- Khan, Z. A., Nawaz, A., & Khan I. (2016). Leadership theories and styles: A literature review, *Journal of Resources Development and Management*, 16, 1-7.
- Kim, T., & Gausdal, A. H. (2017). Leading for safety: A weighted safety leadership model in shipping, *Reliability Engineering and System Safety*, 165, 458-466.
- Mullen, J., & Kelloway, E. K. (2011). Occupational Health and Safety Leadership. J. C. Quick & L. E. Tetrick (Eds) *The Handbook of Occupational Health Psychology: 2nd Edition* içinde, (358-372) Washington: American Psychological Association.
- OGP Report (2013). The International Association of Oil and Gas Producers Report No. 452: Shaping Safety Culture Through Safety Leadership.
- Pala, K. (2005). İSG politikası ve güvenlik kültürü, *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 25(5), 18-22.
- Shawney, G. (2016). *Examining attitudes, norms, and control toward safety behaviors as mediators in the leadership-safety motivation relationship*, Unpublished doctoral dissertation, Psychology, Old Dominion University.
- Sonderstrup, H. K., Carlsen, K., Kines, P., Bjørner, J. B., & Roepstorff, C. (2011). Exploring the relationship between leadership style and safety climate in a large scale Danish cross-sectional study, *Safety Science Monitor*, 1(15), Erişim tarihi: 29.09.2018: https://www.researchgate.net/profile/Pete_Kines/publication/263703173_Exploring_the_relationship_between_leadership_style_and_safety_climate_in_a_large_scale_Danish_cross-sectional_study/links/55c9d80308aeb97567484dc7/Exploring-the-relationship-between-leadership-style-and-safety-climate-in-a-large-scale-Danish-cross-sectional-study.pdf
- Skeepers, N. C., & Mbohva, C. (2015). A study on the leadership behaviour, safety leadership and safety performance in the construction industry in South Africa, *Industrial Engineering and Service Science, IESS*, Procedia Manufacturing, 4, 10-16.
- Şerifoğlu, U. K., & Sungur, E. (2007). İşletmelerde sağlık ve güvenlik kültürünün oluşturulması; tepe yönetimin rolü ve kurum içi iletişim olanaklarının kullanılması, *İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 58(18), 41 – 50.
- Esterhuizen, W., & Martins, N. (2015). A mixed method approach to evaluate the impact of coaching on safety leadership. University of Malta, Malta. Proceedings of the 14th European Conference on Research Methodology for Business and Management Studies, 11-12 June, pp. 428-436.
- Xuesheng, D., & Wenbiao, S. (2012). Research on the relationship between safety leadership and safety climate in coalmines, *2012 International Symposium on Safety Science and Technology*, Procedia Engineering 45, 214 – 219.
- Zhu, C. J., Di, F., Gui, F., & Gemma, C. (2010), Occupational safety in china: safety climate and its influence on safety-related behavior, *China Information*, 24(1), 27-59.
- Zuofa, T., & Ocheing, E. G. (2017). Senior managers and safety leadership role in offshore oil and gas construction projects, *Creative Construction Conference 2017, CCC 2017, 19-22 June 2017, Primosten, Croatia*, Procedia Engineering 196, pp.1011-1017.

ERP SİSTEMLERİNİN MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİNE ENTEGRASYONU VE FİNANSAL RAPORLAMAYA YANSIMALARI

Niyazi KURNAZ¹
Ali KESTANE^{2*}

Öz

Teknolojinin bilgi toplumuna sağladığı en önemli katkılardan birisi; bilgiye erişimde kolaylık ve paylaşımında hız sağlamasıdır. İşletmelerin küresel ekonomik ortamda yoğun rekabet yarışı içerisinde faaliyetlerini gerçekleştirmelerinde bilgi işlem teknolojilerinin kullanımı kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir. Özellikle sermayenin uluslararası alanda hareket etmesi ve işletmelerin üretim birimlerinin farklı coğrafyalara taşınması; işletme faaliyetlerin kontrolünün sağlanmasını güç hale getirmiş ve *Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP – Enterprise Resource Planning)* sistemlerinin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Gerçekleştirilen işlemlerin kayıt altına alınması, uygulamada kolaylık ve standardizasyon sağlaması bakımından ERP sistemlerinin işletmelerde kullanılmaya başlanması ile muhasebe bilgi sistemleri de durumdan kendisine düşen payı almıştır. ERP sistemlerinin merkezi bir veri tabanında bilgileri toplaması, işletmelerin fonksiyonel birimleri arasındaki ilişkileri sistematik hale getirerek; muhasebe bilgilerinin kayıt altına alınmasına, belge akışına, işleyişine ve finansal bilgilerin raporlanmasına yeni bir boyut kazandırmış olup merak uyandırmıştır. Bu çalışmada ERP sistemlerinin muhasebe bilgi sistemine entegrasyonu ile ihtiyaç duyulan bilgilerin doğru, güvenilir ve gerçek zamanlı olarak bilgi kullanıcılarına aktarılmasına yönelik finansal raporlamaya yansımaları irdelenmiş olup uygulamaya yönelik değerlendirmeler yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Kaynak Planlaması, Muhasebe Bilgi Sistemi, Finansal Raporlama
JEL Kodları: O30, M40, M41

AN INTEGRATION OF ERP SYSTEMS TO ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM AND REFLECTIONS ON FINANCIAL REPORTING

Abstract

One of the most important contributions of technology to the information society; access to information and ease of sharing. The use of information processing technologies has become an inevitable necessity for enterprises to carry out their activities in a competitive competition in the global economic environment. In particular, the internationalization of capital and the transfer of the production units of the enterprises to different geographies; it has made it difficult to ensure the control of the activities of the enterprises and has prepared the basis for the establishment of *Enterprise Resource Planning (ERP)* systems. Registration of transactions performed, in terms of providing convenience and standardization in application, the use of ERP systems in enterprises has affected accounting information systems. Gathering information in a central database of ERP systems, systematically making relationships between the functional units of enterprises; accounting information, document flow, operation and reporting of financial information has brought a new dimension has aroused curiosity. With the integration of ERP systems into accounting information system, the reflections of the required information on the financial reporting for the correct, reliable and real-time transfer of information to the users of the information were examined and evaluations and recommendations were made for implementation.

Keywords: Enterprise Resource Planning, Information Accounting System, Financial Reporting
JEL Codes: O30, M40, M41

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, ORCID 0000-0001-7019-0119

² Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, ORCID 0000-0002-7049-0354

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): alikestane@kilis.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 19.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Bilgi işlem teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler günümüzde işletmecilik faaliyetlerini derinden etkilemiş olup muhasebe bilgi sistemleri de bu durumdan kendisine düşen payı almıştır. Sermayenin uluslararası alanda dolaşması; işletmecilik faaliyetlerinin dünyanın farklı bölgelerindeki ucuz işgücüne yönelmesine zemin hazırlamış ve üretim birimlerinin farklı coğrafyalarda kurulması ile gerçekleştirilen faaliyetlerin kontrol altına alınmasını güç hale getirmiş olup karmaşık bir yönetim anlayışına sürüklemiştir. Geline süreç içerisinde işletmelerin faaliyetlerinin yönetiminin kolaylaştırılması amacı ile pek çok bilgi işlem teknoloji araçları oluşturulmuş ve işletme fonksiyonlarına göre özelleştirilmiştir. Bu noktada muhasebe bilgi sistemleri de evrilerek gelişmelere açık hale gelmiş olup muhasebe olaylarının raporlanmasına yönelik XBRL raporlama dili geliştirilmiştir. Ancak işletmelerin farklı coğrafyalarda üretim birimleri kurması; faaliyetlerinin tek bir bilgi sistemi ile kontrol altına alınmasına engel oluşturmuş her bir fonksiyonel birim için ayrı bilgi sistemleri geliştirilmiştir. Artan teknoloji ve değişen ekonomik konjonktürel ortam fonksiyonel birimler arasında bilgi alışverişi ve etkileşimin dikkate alınmasını gerektirmiş; özellikle maliyetlerin doğru bir şekilde hesaplanarak finansal bilgi kullanıcılarına gerçekçi ve tutarlı bilgilerin sunulması ama yeni bilgi teknolojisi araçları geliştirilmiştir. Günümüzde söz konusu uyarlamaları ve fonksiyonel birimleri merkezi bir veri tabanından bütünleştirerek işletme faaliyetlerinin kontrol altına alınması amacıyla ERP sistemleri geliştirilmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan sonra sadece işletme faaliyetlerinin değil işletme ile ilişkili olan tedarikçiler, halkla ilişkiler, müşteriler ve devlet gibi unsurların da dikkate alınması gerekmiş ve alt modüller aracılığı ile ERP sistemlerine entegre edilmiş durumdadır. Dolayısıyla dinamik bir iktisadi birim olan işletmelerin muhasebe bilgi sistemleri üzerinde ERP sistemlerinin etkisi ve entegrasyonu merak konusu olmuş özellikle bilgi kullanıcılarına sunulacak bilgilerin niteliği ve kalitesi daha fazla önem arz etmeye başlamıştır. Bu çalışmada ERP sistemlerinin muhasebe bilgi sistemlerine entegrasyonu ele alınmış olup finansal raporlamaya olan etkisi ve yansımaları irdelenmiştir. Uygulamada erişim gücü ve temsil kabiliyeti konusunda yaşanan problemlerden dolayı söz konusu konu teorik bir perspektiften ele alınmış olup gelecekte yapılması gerekli olan çalışmalara atıflarda bulunulmuştur. Çalışma iki ana bölümden oluşmakta, birinci bölümde; ERP sistemleri ve Muhasebe Bilgi Sistemleri (MBS)'ne yönelik temel kavramlar açıklanmış, ikinci bölümde; ERP ve MBS etkileşimi üzerinden durularak finansal raporlamaya olan yansımaları değerlendirilmiş olup gelecekte yapılacak olan çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

1. ERP Kavramı ve Özellikleri

İşletmelerin amaçları doğrultusunda müşteri beklentilerinin karşılanmasına yönelik farklı bölgelerde yer alan; üretim, tedarik, dağıtım olanaklarının etkili ve verimli bir şekilde; planlama, koordine etme ve kontrolüne imkân veren işlevlere sahip bir yazılım sistemi olarak ifade edilebilen ERP sistemleri (Acar, 2001); mal ve hizmet üretimine ilişkin faaliyet gösteren işletmelerin fonksiyonlarını içermektedir.

İşletmelerin farklı coğrafi bölgelerde yer alan birimlerine ait kaynakların eş zamanları olarak paylaşımına imkân veren sistem; hangi müşterinin, hangi siparişinin hangi dağıtım kanalından temin edileceği ve hangi birimde üretilmesi gerektiği ile bütün üretim birimlerinin ihtiyaçlarının nereden karşılanmasının daha uygun olacağı ile üretim birimlerine ait makine-teçhizat ve iş gücü vb. gibi üretim ve dağıtım imkanlarının nasıl eş zamanlı olarak kullanılabileceğini netlik kazandırmaktadır (Beşkese, 2004). ERP sistemlerinin işletmenin bütün fonksiyonel özelliklerine hitap etmesi ve ilgili fonksiyonlara işlevsellik kazandırmasına yönelik; temel iş süreçlerinin, organizasyon üzerindeki koordinasyonunu sağlayarak fonksiyonların bütünleştirilmesi (muhasebe, üretim, İK (insan kaynakları), vb.) bakımından merkezi bir veri tabanı aracılığı ile problemleri çözme yeteneğine sahiptir (Laudon & Laudon, 2004). Ayrıca, küresel pazarlarda

faaliyet göstere işletmelerin, müşteri istek ve beklentilerini zamanında karşılayabilecek mevcut iş süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını, rekabet gücünü ve bilgi kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasını gerekli hale getirmektedir (Sumner, 2005). Buradan hareketle, bütünsel ve ilişkisel veri tabanları, üretim sistemlerine ilişkin kullanıcı ara yüzleri ile son nesil bilgisayar programlama dillerinin aktif kullanımı, yenilik geliştirmede bilgisayar destekli yazılımlar, sunucu mimarisi ve fonksiyonel uyumluluk gibi teknik konularda esnek ve müşteri yönelimli bir sistem olarak karşılanabilmektedir (Erkan, 2008). Belirli bir sektörle kapsamı çizilemeyen ERP sistemlerinin temel işlevsel özellikleri ise aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Fitzgerald, 1992):

Entegrasyon: Üretim, satın alma, planlama, envanter yönetimi, finans ve insan kaynakları gibi işletme fonksiyonlarını bütünleştirmektedir.

Fonksiyonellik: Standardize iş fonksiyonelliği yapısına sahip olmasından dolayı belirli bir sektöre özgü olarak iş süreçlerinin bir bütünleştirilmesi olarak kullanılmaktadır.

Modülerlik: ERP sistemleri modüler bir yapıya sahip; her modülün tek başına kullanılabileceği özelliğini taşımaktadır.

Esneklik: ERP sistemleri esnek bir organizasyon yapısının kurulmasına imkân vermekte olup işletmeler ihtiyaç duydukları modülleri uygulamaya geçirebilmektedir.

Farklı Yerlerden Kullanım Olanakları: ERP sistemleri vasıtasıyla işletmeler, farklı bölgelerde yer alan fabrika veya iş süreçlerini bütünleştirebilmektedir.

Farklı Sektörlerde Kullanım Olanakları: ERP sistemleri sektörel sınırlama olmaksızın hemen her sektörde (üretim, ticaret ve hizmet) kullanım alanına sahiptir.

Farklı Üretim Özelliklerini Destekleme: İmalat, montaj ve fabrikasyon gibi farklı üretim özelliklerini destekleyebilmektedir.

Hızlı Bilgi Erişimi: ERP sistemlerinde süreçler birbirleri ile ilişkilendirilmiş olup merkezi bir veritabanı aracılığıyla her bir bölümü birbirine bağlayan hızlı bir erişim ağına sahiptir.

Takım (Ekip) Çalışması: Takım çalışması aracılığıyla iş akışlarının yönetimini sağlamaktadır.

Farklı Dillerde Kullanım ve Evrensellik: ERP sistemleri; küresel koşullardan dolayı farklı dillerde kullanım gerektirmiştir.

2. ERP Sistemlerinin Tarihsel Gelişimi

ERP sistemlerinin geçmişine bakıldığında 1960'lı yılların öncesinde ortaya çıkmış olup söz konusu dönemlerde geleneksel stok yöntemlerine bağlı olarak el ile stoklama metodu kullanılmaktaydı. Söz konusu yöntemde stoklarda yer alan her bir malzeme stok taşıma maliyeti ve sipariş bakımından değerlendirilmekte idi (Harwood, 2003). İzleyen dönemlerde 1970'li yıllara gelindiğinde ise işletmeler seri üretime başlamış ve üretim miktarlarını karşılayabilecek düzeyde hammadde ve malzemenin temin edilmesi temel problem olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu problemin çözülmesi amacıyla; rota verileri, ürün ağaçları ve satış tahminleri bilgisayarlara işlenerek, gerekli olan hammadde miktarı tespit edilmiş sonucunda mevcut stok kapasitesi ve verilmiş olan siparişler değerlendirilerek temin edilmesi gereken miktarlar belirlenebilmiştir (Keçek & Yıldırım, 2009). Ana üretim hattında bulunan mamulleri ayrıntılı bileşenler biçiminde parçalara ayıran söz konusu yöntem Malzeme İhtiyaç Planlaması (Material Requirement Planning - MRP) olarak adlandırılmaktadır (Tekin, 2003). İzleyen dönemlerde pazar koşullarına bağlı olarak stok tabanlı üretimden sipariş tabanlı üretime doğru evrilme başlamış ve MRP yetersiz kalmıştır (Özgül, 2006). Küreselleşme hareketi kapsamında çok uluslu işletmelerin 1990'lı yıllarda ortaya çıkması ile beraber işletme faaliyetlerinde entegrasyon sıkıntı ortaya çıkmış olup Kurumsal Kaynak Planlaması kavramı doğmuştur (Keçek & Yıldırım, 2009). Mobil iletişim ve internetin gelişmesine paralel olarak 2000'li yıllardan itibaren işletmenin dışındaki değişkenlerle

birleşme ihtiyacı içerisinde bulunan ERP sistemleri E-Ticaret, Müşteri İlişkileri ve Tedarik Zinciri yönetimi unsurları da kapsamına alarak gelişimi devam ettirmiştir (Sevim & Bülbül, 2016). Söz konusu değişme ve gelişmeler aşağıda Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1: ERP Sistemlerin Gelişimi

DÖNEM	SİSTEM	BEKLENTİLER	KAPSAM
1960’lı Yıllar	Özelleştirilmiş Envanter Yönetimi ve Kontrol		Geleneksel envanter kavramına dayalı stok kontrolü
1970’lı Yıllar	Malzeme İhtiyaç Planlaması (MRP)	Verimlilik	Yüksek düzeyde planlama, envanter yönetimi ve üretim planlama ve kontrol
1980’lı Yıllar	Malzeme İhtiyaç Planlaması (MRPII)	Verimlilik, etkinlik ve üretim sistemlerinin entegrasyonu	MRP uzantısı dağıtım yönetimi faaliyetleri
1990’lı Yıllar	Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP)	Verimlilik, etkinlik ve tüm örgütsel sistemlerin entegrasyonu	Tüm organizasyonlarda süreçler arası tasarım, üretim içi, üretim dışı süreç entegrasyonu
2000’lı Yıllar	Kurumsal Kaynak Planlaması (ERPII)	Verimlilik, etkinlik, şirketler arası ve içinde entegrasyon	Diğer organizasyonlara uzanan entegre bir yapı, kurumlar arası ürünlerin gelişimi (CRM, SCM) ve İnternet

Kaynak: (McGaughey ve Gunasakaran, 2007, s. 32)

3. ERP Sistemlerinin Yapısı ve Kapsamı

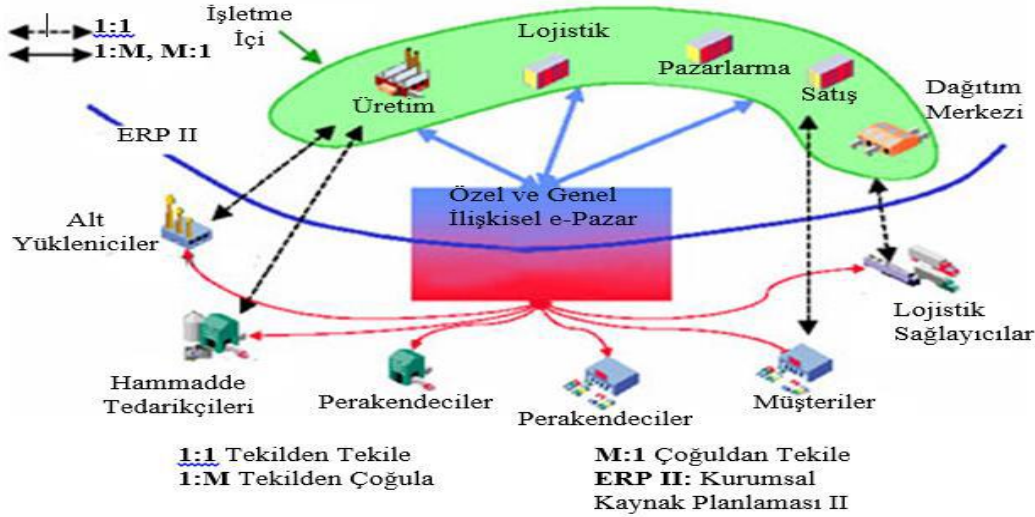
Farklı sektörlerdeki değişik ihtiyaçlara çözüm geliştirecek esnek bir yapıya sahip olan ERP sistemlerinin; işletmelerin yer aldıkları faaliyet kolları farketmeksizin ortak sayılabilecek temel özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Klaus & Rosemann, 2000):

- Farklı sektörlerde kullanılabilen ve kurulum esnasında özelleştirilme imkânı bulunan standardize edilmiş bir bilgisayar yazılımıdır.
- ERP sistemleri, veri tabanı yazılımı ya da işletim sistemlerinden farklı olarak daha genel bir uygulama yazılımı niteliği taşımaktadır.
- Gerçekleştirilen faaliyetlere ait iş süreçlerine ilişkin çözüm geliştirme yeteneğine sahiptir.
- İşletme fonksiyonlarının geneline hitap etmesinden dolayı yüksek derecede işlevsel bir uygulama yapısına sahiptir.

Standartlaşma, bütünleşme, bütünleşik süreçlerin esnekliğinin sağlanması ile ilişkili olan ERP sistemleri söz konusu eylemlerin hayata geçirilmesi bakımından gerekli olan bilgi, teknik alt yapı, bakım-onarım ve süreklilik sağlayabilecek değişiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır (Jacobs & Bendoly, 2003). ERP sistemleri uygulamaya koyulmadan önce detaylı bir hazırlık yapılması, sistemin başarısı açısından kilit önem taşımakta ve söz konusunun sistemden istenilen faydanın en üst seviyede elde edilmesi bakımından özenle sürecin yönetilmesi gerekmektedir. Doğru ve ulaşılabilir bir planlama olmadan söz konusu sistemden yarar sağlamak yerine işletme kaynaklarında zarara yol açılması önemli bir olasılıktır. Bu bağlamda ilgili değişkenleri dikkate alarak hareket eden işletmelerde ERP sistemlerinden istenilen fayda elde edilebilecek ve işletmelerin piyasa değerinde de olumlu yansımalar ortaya çıkabilecektir (Gök, 2005). Bu noktada, işletme sahip ve yöneticilerin ERP sistemlerinden beklentilerini net bir şekilde ortaya koymaları

ve özellikle yönetimsel kültürü de dikkate alarak uygulamada birlik sağlanması bakımından etkili bir plan, program ve yol haritasının çıkarılması sistemin doğru bir biçimde hayata geçirilmesine ve başarıya ulaşmada önemli bir köşe taşı olabilecektir. Bu bağlamda ERP sistemlerinin genel yapısı aşağıda Şekil 1'de gösterildiği gibi ifade edilebilmektedir.

Şekil 1: ERP Sistemlerinin Genel Yapısı (ERP II)

Kaynak: (Sevim, 2009, s. 146)

Yukarıda Şekil 1'den yola çıkılarak ERP sistemlerinin uygulanma süreci incelenecek olursa; proje ekibinin oluşturulması, ayrıntılı proje planının ortaya koyulması, proje ekibine eğitim sağlanması, yeni donanım ve pilot uygulama sisteminin kurulması, kullanıcı eğitimi, oluşturulan bağlantıların performans değerlemesi, veri doğruluğunun sağlanması, sistemin çalıştırılarak sürekliliğin sağlanması adına yapılacak olan diğer çalışmalar şeklinde ifade edilebilmektedir (Klaus & Rosemann, 2000). Bu bağlamda söz konusu sistemin başarıyla uygulamaya geçirilme sürecinde üst yönetimin, proje yönetim ekibinin, danışman ve kullanıcıların maksimum düzeyde koordinasyon haline olması gerekmektedir. ERP sistemlerinin işletme fonksiyonları bütünleştirilerek iş süreçlerini merkezi bir tabanı aracılığıyla yönetmesi uygulamada kolaylık sağlamanın yanında yüksek maliyet içermektedir. Söz konusu sistemin işletmeler tarafından çok yüksek tutarlar ile satın alınması, uygulamada başarı sağlanması bakımından kritik önem taşımaktadır. Aksi durumda işletmelere yarar sağlamak yerine büyük zararlara yol açabilecektir.

4. Muhasebe Bilgi Sistemi Yapısı ve Bilgi Akışı

Muhasebe bilgi sistemi yönetim bilgi sisteminin alt sistemi olmakla beraber yönetsel ve işlevsel kontrol düzeylerindeki kararları almak üzere yapılandırılmıştır (Boockholdt, 1996). Söz konusu sistem ile ilgili bilgiler toplanmakta, sınıflandırılmakta, işlenmekte, analiz edilmekte ve bilgiyle iletişim sağlanırken; işletmenin faaliyetlerini etkileyen her tür bilgi dikkate alınmaktadır (Wilkinson & Cerullo, 1997). Dolayısıyla işletme içi ve dışındaki bilgi kullanıcılarına yönelik bilgi üreten muhasebe bilgi sistemi; yönetim bilgi sistemlerinin merkezinde yer almakta ve bu kapsamda üç önemli işlevi sağlamaktadır (Parlakkaya & Özkürkçüler, 2004):

- İşletme faaliyetlerine ilişkin gerçekleştirilen işlemlere ait verilerin toplanıp kayıt altına alınması,
- Planlama, yürütme ve kontrol faaliyetlerine yönelik karar alma sırasında gerekli olan verilerin işlenerek bilgiye dönüştürülmesi,

- İşletmenin varlık ve kaynaklarının kontrol altına alınarak ihtiyaç duyulması halinde söz konusu unsurlara ilişkin güvenilir verilerin elde edilmesini sağlamaktadır.

Muhasebe bilgi sistemi yapısı incelendiğinde; işletmenin gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlere ilişkin, girdi-süreç-çıkış akışı kapsamında işlemler takip edilmektedir (Sürmeli vd., 2010). Sistem içerisinde bilgi akışına yönelik elektronik ortamda veri paylaşımına imkân veren araçlar yer almaktadır. Söz konusu araçlardan birisi ise bilgisayar programlama dili olarak tanımlanabilen XML; belge türlerini tanımlamaya yönelik önemli kolaylıklar sağlayabilmektedir. Ayrıca internete uyumlu olmasından dolayı özelleştirilebilir ve genişletilebilir bir yapıya sahip olup uygulamalar arasında veri paylaşımı ve transferi sağlaması önemini ayrıca göstermektedir. Bilgilerin internet aracılığıyla işletmeler arasında paylaşımını sağlayan ve raporlama kullanılan XML teknolojisinde verilerin kullanım alanında genellikler kısıtlamalar ve sınırlamalar bulunmaktadır. Söz konusu olumsuzlukları gidermek amacıyla “Genişletilebilir İşletme Programlama Dili” olarak ifade edilen “Extensible Business Reporting Language – XBRL” teknolojisi geliştirilmiştir. Kullanıcılar tarafından uygulanabilirliği özelleştirilebilen ve genişletilebilen XBRL uygulamalarının; işletmelere ait finansal bilgilerin raporlanarak analiz edilmesi bakımından global nitelikte bir konum edindiği açıktır (Sevim, 2009). XBRL teknolojisi ile; finansal tablolar belirli bir formatta düzenlenebilmekte, farklı uygulamalar bakımından kullanım olanağı sunmakta ve izlemesinde de işletmelere ayrıca kolaylık sağlayabilmektedir. Söz konusu uygulama ile finansal tabloların düzenlenme süresi azaltılabilmekte ve düşük maliyetlere katlanarak hatalar ortadan kaldırılabilmektedir (Şen, 2016). Bu bağlamda finansal tablolara erişimin hızlanması ile finansal bilgi kullanıcıları ihtiyaç duydukları bilgilere daha kısa sürede ulaşma imkânı bulmaktadır. Finansal tablolara ulaşan bilgi kullanıcılar XBRL teknolojisinde kullanılan etiketler aracılığıyla; finansal tablolar üzerinde arama yapabilmekte, gerçek zamanlı bilgiye erişilebilmekte olup standardize edilmiş olan sistemler sayesinde söz konusu tabloların denetimi daha etkin bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir (Razaee, Ahmad, Rick, & McMikle, 2002).

5. ERP Sistemleri ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi

ERP sistemleri içerisinde işlevsellik açısından farklı modüller yer almış olmasına rağmen; genel olarak hemen hepsinin işleyiş mantığı birbirlerine benzerdir. Bu bağlamda; tedarik yönetimi, malzeme ve ürün yönetimi, ürün geliştirme, üretim yönetimi, pazarlama ve dağıtım, satış sonrası hizmetler ve müşteri ilişkileri, insan kaynakları ve muhasebe bilgi sistemleri gibi birimler ve söz konusu birimlere ait alt bileşenlerin olduğu modüllerin birleşiminden ERP sistemleri meydana gelmektedir (Majed, Al-Mudimigh, & Zairi, 2003). Söz konusu birimlerin birbirleri ile olan ilişkileri ve etkileşimlerinin etkin bir şekilde sağlanmasında aktif görev alan ERP sistemlerinin işletme faaliyetlerindeki önemi açıktır. Çalışmanın bu aşamasında ERP sistemlerinin muhasebe bilgi sistemleri ile olan ilişkisi ve etkileşimi üzerinde durulmuş olup aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmeler yapılmıştır.

5.1. ERP ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisel Veri Tabanı

ERP sistemlerinde verilerin yapılandırılmasında ilişkisel veri tabanları kullanılmakta (O’Leary, 2002); söz konusu yöntem ile verilerin depolanmasında “ilişkiler” olarak ifade edilen bazı dosya ve tablolardan faydalanılmaktadır (Haag & Keen, 1996). Herhangi bir uygulama yazılımı kullanılmadan veri tabanı üzerinde sorgulama yapma olanağı tanıyan ilişkisel veri tabanları; sorgulama sonuç ekranı ve şekli ile sorgulama sonuçlarının raporlanmasını da sağlayabilmektedir. Bu anlamda ilişkisel veri tabanı modelinde; birim ilişkiler modeli, tasarım aracı olarak genellikle kullanılmaktadır (Karagül, 2006). İşletme süreçleri ve ERP sistemlerinin uyumlaştırılması bakımından ilişkisel veri tabanlarının kullanılması yoluyla işletmeler verilerin olduğu anda toplama imkânı sağlamış olup veri tekrarlarının engellenmesi ile bütün kullanıcıların ihtiyaç duydukları verilere erişim sağlama imkânı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla “bilgi uyumlaştırmasının”

gerçekleştirilmesi ile iş süreçleri ve fonksiyonel birimler arasında da uyum sağlanmış olabilecektir (Silberschats, Korth, & Sudarshan, 2002).

İşletmelerin kendilerine özgü bir sistemin var olduğu varsayımına dayanan muhasebe bilgi sistemlerindeki ilişkiel sistem yaklaşımı, işletmeye ait bilgi sistemlerinin yönetiminden gereksinim duyulacak olan verilerin merkezi bir veri tabanında toplanmasını sağlamaktadır. Ayrıca söz konusu sistem; yönetsel faaliyetlerin, işletmenin faaliyet bölümlerini bütünleşik bir yapıya oturtulmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda; girdilerin bir defada kayıt altına alınmasına olanak veren bilgi sistemlerinin yapılandırılmasını ve devamında gerekli olan bütün bilgilerin; işletmelerdeki diğer fonksiyonel birimlerde yeniden işlenmesini zorunlu hale getirerek bilgi ihtiyacının karşılanmasına hizmet etmektedir (Sürmeli vd., 2010). Buradan hareketle, ERP sistemleri; işletmelere ait bütün süreçleri bütünleşik bir yapıya kavuşturan bir sistem olmasından dolayı ihtiyaç duyulan her türlü bilgiyi sağlamasından dolayı büyük önem taşımaktadır. ERP sistemleri aracılığı ile gerekli olan bilgilere muhasebe bilgi sistemleri üzerinden kolayca ulaşılması mümkün hale gelmekte olup bu durum işletmelere rekabet üstünlüğü sağlaması bakımından bilgiye erişimde bilgi kullanıcılarına önemli bir yol haritası oluşturmaktadır (Haag vd, 2007).

5.2. ERP ve Muhasebe Bilgi Sistemi Uygulamalarında İlişkiel Veri Tabanı Kullanımı

İşletmelerin bilgi işlem faaliyetlerinin bütünleşik bir yapıya kavuşturulmasına olanak sağlayan ERP sistemleri; pek çok veri ve bilgiyi depolama gücüne sahip veri tabanlarından yararlanmaktadır. Muhasebe bilgi sistemlerinde yer alan birbirleri ile ilişkiel olan bazı tablo ve dosyaları kullanarak ilişkiel veri tabanı modelinin oluşturulmasına hayat veren ERP sistemleri; bütün ilişkileri bir bütün haline getirmekte ve işletmelerde kurumsal bilgi havuzu oluşturulmasına zemin hazırlayarak muhasebe bilgi sistemleri üzerinden işletme fonksiyonları arasındaki bilgilerin tutarlılığının sağlanmasına imkân vermektedir (Demir & Bahadır, 2006).

İşletmelerin karar mercilerine katkı sağlamak amacıyla kurulan ERP sistemleri; merkezi bir veri tabanına sahip olması sayesinde içinde yazılımlarla da desteklenmiş olan bütünleşik bir yapıya sahiptir. Söz konusu yapı, işletmelerin tedarik sürecinden satış sonrası hizmetlerine kadar olan bütün süreçlerin birbirlerine bağlanmaları, entegrasyonu ve süreçlerinin otomatik hale getirilmesi noktasında önemli görev edinmektedir (Zantout & Marrir, 1999). Bu anlamda işletim sistemleri yazılımlarından farklı olarak ERP sistemleri; muhasebe bilgi sistemleri ile ilişkiel veri tabanı yapısı ile ana verilerin yanında iş süreçlerine ilişkin veriler ile işletme içerisindeki bütün süreçlere entegre uygulama yazılımı olarak karşılanmaktadır. İlişkiel veri tabanları teknik pencereden değerlendirildiğinde; kullanıcı temelli grafik arayüzlerine sahip olması, Ar-Ge çalışmaları dahilinde bilgisayar destekli uygulamalar, istemci/sunucu mimarisi ve açık sistem yaklaşımının muhasebe bilgi sistemine yararı açısından önemli uygulamalara sahip olduğu görülmektedir (Erkan, 2008). Ayrıca ERP sistemlerinin merkezi veri tabanına sahip olmasından dolayı süreçlerin birbirleri ile olan etkileşimi, işletme fonksiyonlarının üretime, maliyetlere ve karar almaya katkıları ve öneminin de ayrıca değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

5.3. ERP'nin Muhasebe Bilgi Sistemindeki Kayıt ve Belgeleme Üzerindeki Etkileri

Geleneksel muhasebe bilgi sistemlerinde ticari işlemlere ait bilgiler yalnızca muhasebe kayıtlarından meydana gelmekte ve diğer bilgilerin sistem dışında kalmasından dolayı diğer departmanlarda toplanıp kayıt altına alınmaktadır. Dolayısıyla pek çok işletme; muhasebe birimleri dışında yer alan birimler için ayrı bilgi sistemlerine gereksinim duymuştur. Söz konusu durum ise işletmelerde birden fazla bilgi sisteminin olmasına yol açmış, kayıt ve belgelerde uygulamada birlik oluşturulmadığı için yapısal verimlilikte olumsuz gelişmeler olmasına sebep olmuştur (Esendemir, 2012). Yevmiye ve büyük defter kayıtlarının doğru bir şekilde gerçekleştirilmesinde gecikmeler meydana gelmesi, detaylı iş süreçlerinin takip edilmesi ve ölçülmesi konusunda problemler ortaya çıkmış sonucunda; yalnız muhasebe uygulamaları ile çözüm yoluna gidilerek oluşturulan kayıt ve belgelerde bilişim teknolojilerden maksimum

düzeyle faydalanılması ile verimlilik düzeyi yüksek olan bir yapıya kavuşma imkânı ortaya çıkmıştır (Alles, Brennan, Alexander, & Miklos, 2006).

İnternet tabanlı uygulamaların yaygın olarak kullanılması ile işletmelerde e-mail, elektronik veri transferi ve online işlemler gibi uygulamalar daha kullanılabilir hale gelmiştir. Bu bağlamda işletmelerde kayıt ve belge düzeni kapsamında, bilgisayar destekli elektronik veri transferi (Electronic Data Interchange) ile; fiş, fatura, veri dosyaları ve finansal tablolar paylaşılabilir. İnsan odaklı uygulamaları minimize eden ERP sistemleri aracılığıyla finansal bilgiler, daha düşük maliyetle daha hızlı ve etkin bir biçimde paylaşımı daha kolay hale gelmiştir (Boczeko, 2007).

Ülkemizde güncel olarak yasal mevzuat sisteminde yapılan düzenlemeler ile ortaya çıkan *e-fatura*, *e-irsaliye* ve *e-defter* gibi uygulamalar kamuda muhasebe kayıtlarının tutulmasında uygulamada birlik sağlanması ve daha fazla bilginin kayıt altına alınması bakımından gelecekte ERP sistemleri kullanımının önemini açıkça ortaya koymaktadır. İlerleyen yıllarda ERP sistemlerine ilişkin alt modüllerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi; işletmelerin yanında sektörel farklılıklar gözetmeksizin bütün kurumlara ait daha fazla finansal ve finansal olmayan bilgilerin kayıt altına alınması problemlerine ilişkin tartışmalara çözüm yolu olabileceği açıkça görülmektedir.

5.4. ERP'nin Muhasebe Bilgi Sistemindeki Bilgi Akışı Üzerine Etkileri

İşletmeler açısından etkin ve verimli çalışmanın en temel şartlarından birisi sorumlulukların farkında olunması ve yerine getirilmesi gerekliliği olup fonksiyonel birimler arasındaki koordinasyonun ve bilgi paylaşımının doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi ise bu konuda büyük taşımaktadır. Bu bağlamda, sistem üzerinden güvenilir ve kolay erişim sağlanmasına olanak tanıyan ilişkisel veri tabanları; fonksiyonel birimler arasında bilgi paylaşımını kolaylaştırmakta, iletişim maliyetlerini minimize edebilmekte ve sistemin bir bütün olarak verimli çalışmasına imkân sağlayabilmektedir (Poston & Grabski, 2001).

ERP sistemleri bünyesine muhasebe bilgi sistemlerinin entegre edilmesi ile beraber merkezi veri tabanı üzerinden bütün bilgilere gerçek zamanlı ulaşma imkânı doğmuştur. Fonksiyonel birimler arasında iletişim şekli ve yönü yeniden yapılandırılarak karar almada kullanılacak olan verilerin kapsamı genişlemiş olup niteliği güçlendirilmiş ve aynı zamanda istenilen herhangi bir bilgiye erişimin kolay hale gelmesi ile muhasebe bilgi kullanıcıları tarafından ihtiyaç duyulan bilgilere gerçek zamanlı erişim imkânı sağlanabilmektedir. Ayrıca sistemin kapsamlı veya dar, saatlik, günlük, dönemlik şeklinde analizler ve raporlar sunması hem işletme içi bilgi kullanıcılarına hem de işletmenin dışındaki bilgi kullanıcılarına daha gerçekçi, tutarlı ve doğru verilerin sunulmasını güçlendirmiş olup finansal kararların isabetli bir şekilde alınmasına önemli katkılar sağlayabilmektedir.

İşletme faaliyetlerine ilişkin süreçlerin modüller aracılığı ile ERP sistemlerine entegre edilmesi ile birlikte sadece işletme içindeki bilgilerin kayıt altına alınmasının yanında işletmenin çevresinde ilişkili olduğu olaylar da kayıt altına alınabilmektedir. İşletmelerin hammadde alımından satış sonrası hizmetlere kadar olan bütün süreçlerin ve hatta müşteri istek ve beklentilerinin de dikkate alınması gibi unsurları bünyesinde barındıran ERP sistemleri ilişkisel veri tabanı ve kullanıcı arayüzleri ile uygulamada kolaylık sağlamada ve bilgi paylaşımını da birimler arası entegre ederek işletme sahip ve yöneticilerine doğrudan; bütün paydaşlarına ise dolaylı olarak katma değer yaratabilmektedir.

5.5. ERP'nin Muhasebe Bilgi Sistemindeki Bilgi Kalitesi ve Finansal Raporlamaya Yansımaları

Muhasebe bilgi sisteminden ulaşılacak olan bilgilerin kalitesi dikkate alındığında; ERP sistemlerinin işletme içerisindeki fonksiyonu ayrı bir önem kazanmıştır. Ayrıca ERP sistemleri ile muhasebe bilgi sistemlerinde kullanılan XBRL raporlama dili uyumlu niteliklere sahip olmasına

ve entegre edilebilmesine rağmen sunulacak bilgilerinin kalitesinin belirleyicilerinin neler olduğu üzerinde genellikle durulmamıştır. İşletme fonksiyonları arasında bilgi alışverişine olanak tanıyan ve ortak bir havuzda hepsini toplayarak analiz edilmesini sağlayan ERP sistemleri; daha tutarlı ve gerçekçi bilgilerin sunulması konusunda sunulan muhasebe bilgisinin kalitesinin belirleyicilerini de bünyesine alması ile gerçek anlamda verimli sonuçlar alınabilecektir.

Özellikle, muhasebe bilgilerinin paylaşılması konusunda, bilgilerin çok olmasından ziyade kalitesinin temel alınması ve paylaşılan bilgilerin ihtiyaçları karşılayacak niteliklere sahip olması gerekmektedir (Bayrılı, 2006). Bu anlamda bilgi kullanıcılarının isabetli kararlar alabilmeleri için muhasebe bilgilerinin kalitesinin artırılması önem taşımakta (Acar & Özçelik, 2011) olup muhasebe bilgisinin kalitesini belirleyen unsurlar (KGK, 2018; Bayrılı, 2006; Yazan, 2015; Çukacı, 2005), başlıklar halinde aşağıda açıklanmakta ve bu çalışmanın teması kapsamında ERP sistemleri ve XBRL raporlama teknolojisi dikkate alınarak değerlendirilmektedir:

İhtiyaca uygunluk: Elde edilen muhasebe bilgisinin, kullanıcılar tarafından verilen kararları etkileme gücüne sahip olması ya da karara uygun bilgi edinilebilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Söz konusu bilgilere XBRL teknolojisi ile kolaylıkla ulaşılabilmekte ancak bu noktada ERP sistemlerine iş süreçlerinin doğru bir şekilde entegre edilmesi ile etkin hale getirileceği unutulmamalıdır.

Gerçeğe Uygun Bir Şekilde Sunum: Ekonomik olayların, tam, tarafsız ve hatasız olarak sunulmasıdır. Muhasebe bilgilerinin işletmenin gerçek durumunu doğru ve kapsamlı bir şekilde yansıtabilmesi durum olmakta olup ERP sistemlerinin hayata geçirilmesi ile daha verinin kayıt altına alınmasından dolayı daha gerçekçi sonuçların alınması olanaklı hale gelmiştir.

Karşılaştırılabilirlik: Raporlayan işletmeye ilişkin bilgilerin, işletmenin başka bir dönemine ait bilgileri ile ya da diğer işletmelere ilişkin benzer bilgiler ile karşılaştırılabilir olmasını ifade etmektedir. Diğer taraftan dönemler itibariyle uygulanan muhasebe politikalarının tutarlı olması, farklı dönemlerdeki muhasebe uygulamaları ile yeterli bir bağlantı kurulabilmesidir. Bu bağlamda ERP sistemlerinde verilerin standart hale getirilmesi; ilgili dönem ile geçmiş dönemler arasında sadece belirli finansal hesap kalemlerinin değil daha özellikli finansal olmayan ve alınacak kararlara etki edebilecek daha fazla konunun karşılaştırılmasına imkan sağlamıştır.

Doğrulanabilirlik: Farklı bilgi seviyesindeki ve bağımsız gözlemcilerin belirli bir açıklamanın gerçeğe uygun sunulduğuna dair görüş birliğine varabilmeleri olarak ifade edilebilmektedir. ERP sistemlerinde kayıt yapılan bilgiler üzerinde hangi tarihte, kimin, hangi işlemi; ne zaman, hangi bilgisayarda ve hangi kullanıcı adıyla gerçekleştirildiği görülmekte ve işlenen verilerin silinmesi gibi bir durumun söz konusu olmamasından dolayı doğrulanabilirliği daha verimli hale getirmiştir.

Anlaşılabilirlik: Finansal tablolarda sunulan muhasebe bilgilerinin, bilgi kullanıcılarının kolayca anlayabileceği bir niteliğe sahip olması olarak ifade edilebilmektedir. ERP sistemlerinin fonksiyonlar arasında köprü kurarak bütünleşik bir sistem kurmasından dolayı bilgilerin analizi karmaşık hale gelmiş ancak kullanılan modüller aracılığı ile ulaşılan bilginin hangi departmanlardan nasıl elde edildiği ve o bilginin oluşumunda katkı sağlayan işlem ve olaylar açıkça görülebilmektedir.

Zamanında Sunum: Bilginin karar verenler açısından kararlarını etkileyebileceği zamanda mevcut olması anlamına gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bilginin ihtiyaç duyulan zamanda elde edilebilmesidir. Günümüzde kullanılan XBRL teknolojisi ve özellikle ERP sistemlerinin kullanımını ile istenilen bilgiye anında ulaşım imkânı sağlanmış olup bilgi kullanıcılarına, potansiyel yatırımcılara, kreditorlere ve analistlere önemli zaman tasarrufu sağlanmıştır.

İlgililik: Muhasebe bilgilerinin, muhasebe bilgi kullanıcılarının alacakları kararlarda fark yaratma (konuyla ilgili olma), alınacak karar üzerinde belirgin bir etkiye sahip olması durumudur. ERP sistemlerinin merkezi bir veri tabanında işletmenin fonksiyonlarına ait bütün verilerin toplanarak

hangi verinin muhasebe bilgilerine (örneğin; maliyeti oluşturan etmenler, satışlarını karlılığına katkı yapan etmenler, vs.) değer yarattığı, nasıl ettiği ve arkasındaki nedenler daha şeffaf bir şekilde belirlenebilmekte ya da herhangi bir konuda alınacak bir kararda konu ile ilgili detaylı verilere ulaşım imkânı sağlanabilmektedir.

Güvenilirlik: Muhasebe bilgilerinin hata ve hilelerden arındırılarak, belirli bir konuyu makul bir şekilde açıklamada gerçeği ve doğruları yansıtması olarak ifade edilebilmektedir. ERP sistemlerinde kayıt altına alınan verilerin hiçbir şekilde silinememesi ve ilgili veriler üzerinde revize yapılırsa dahi hepsinin sistem üzerinden açıkça görülmesi sunulan bilgileri daha objektif hale getirmektedir.

Ulaşılabilirlik: İhtiyaç duyulan bilgiye istenilen anda kolaylıkla ulaşılabilmesi durumudur. ERP sistemleri aracılığıyla istenilen bilgiye kullanıcı erişim sistemi ile istenilen anda ulaşılabilmekte olup detay ve özet raporlar alınabilmektedir.

Etkin Maliyet: Ulaşılan bilgiden elde edilecek olan yararın, bilgiye ulaşmada katlanılan maliyetten daha fazla olmasıdır. ERP sistemleri ve XBRL raporlama teknolojisi aracılığı ile daha fazla veriye ve bilgiye daha kısa sürede ve manuel yöntemler kullanmadan hızlı ve etkin erişim sağlanması hem zaman maliyeti hem bilgiye ulaşım maliyeti hem de ulaşılan bilgilerin analiz edilmesi ve bilgi kullanıcılarına sunulması maliyetinde önemli tasarruf avantajı yaratmaktadır.

Muhasebe bilgi sisteminden ulaşılabilecek olan bilgilerin kalitesini belirleyen unsurlar dikkate alındığında; ERP sistemlerinin işletme içerisindeki fonksiyonu ayrı bir önem kazanmıştır. Bu anlamda ERP sistemleri aracılığıyla muhasebe bilgi sistemlerinde üretilen bilgilerin depolanması, işlenmesi, değerlendirilmesi ve analiz edilerek raporlanması sistematize hale getirilmiş olup kaliteli bilginin ihtiyaç duyanlara sunulması konusunda önemli bir atılım sağlanmıştır. Ayrıca işletmelerin daha fazla veriyi kontrol altına alma imkanına kavuşmasından dolayı gelecekte gerçekleştirilecek olan faaliyetlere yönelik strateji ve hedeflerin daha gerçekçi veriler üzerinde n oluşturulması; nakit akışlarının yeniden yapılandırılmasına ve öngörülebilir maliyet tablolarının oluşturularak sağlam önlemler alınmasında olanak tanımaktadır.

İşletmelerin muhasebe bilgi sistemlerinden, verilerin olduğu anda toplanmalarına imkân sağlayan ERP sistemleri; finansal bilgi kullanıcılarının istenilen verilere erişimini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca istenilen zamanda kaliteli bilgiler ışığında sağlıklı bir raporlama olanağı ortaya çıkmış olup süreçler arasında koordinasyon da etkin hale gelebilmektedir (O'Leary, 2002). ERP sistemlerinde yapılan güncellemeler ve iyileştirmelerden doküman yönetim sistemleri de kendilerine düşen payı almış olup elektronik bir ortamda belgelerin hazırlanması, sunumu ve erişimin sağlanması; muhasebe bilgi sistemlerinin de daha etkin bir şekilde çalışmasını güçlendirmiştir (Zantout & Marir, 1999). Bu anlamda muhasebe bilgi sistemlerinde kullanılan XBRL raporlama dili aracılığıyla sunulan finansal bilgilerin bilgisayar üzerinden erişiminin sağlanması, söz konusu bilgilerin kolayca okunmasına, değerlendirilmesine ve paylaşılmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla XBRL teknolojisi ile bilgi kullanıcılarına, potansiyel yatırımcılara ve finansal analistlere daha doğru ve güvenilir bilgilerin sunulması hızlanmış olup zaman ve kaynak tasarrufu noktasında önemli avantajlar sağlanabilmektedir (Esendemir, 2012).

İşletme faaliyetlerine ilişkin iş süreçlerinin kurallar aracılığı ile alt modüllerle ERP sistemlerine entegre edilmesi yoluyla iç kontrol faaliyetleri etkin bir şekilde yerine getirilerek daha fazla verinin kayıt altına alınması sonucunda hazırlanan finansal tablolarda yansıtılan bilgilerin güvenilirliği ve kalitesinin artması ile bilgi kullanıcılarının daha isabetli kararlar alabileceği açıktır. Bu noktada işletmelerin özellikle muhasebe bilgi sistemlerine ait işlemlerin ERP sistemlerine doğru bir şekilde entegre edilmesi hem finansal tabloların işlevselliğini arttıracak olup ilgi duyanlara ve aldıkları kararlara da gelecekte ayrı bir güvence oluşturacağı gerçektir.

6. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Günümüzde işletmelerin küresel rekabet ortamında varlıklarını sürdürmeleri birden fazla alanda faaliyet göstermelerine yol açmış ve söz konusu faaliyetlerin takibi güç hale gelmiştir. Özellikle sermayenin uluslararası alanda dolaşmaya başlaması ile beraber üretim birimlerinin de dünyanın farklı bölgelerinde konumlandırılması işletme faaliyetlerinin bütünsel olarak kontrol altına alınması noktasında bilgi işlem teknolojilerinin kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bilgi işlem teknolojileri çağının önemli bir silahı olan ERP sistemleri işletme faaliyetlerinin kontrol altına alınmasında ve gelecekte alınacak pozisyonlara yönelik yeni bir bakış açısı getirmiş olup dünyanın pek çok gelişmiş ülkesinde aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

İşletme sahip ve yöneticilerinin karmaşıklaşan işletmecilik ortamında özellikle alacakları yönetsel kararlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm yolları sunan ERP sistemleri; işletmelerin muhasebe bilgi sistemlerini de etkilemiş olup bilgi kullanıcılarına sunulan bilgilerin niteliğini de değiştirmiştir. Karmaşık hale gelen faaliyetler ve ekonomik ortamda karar veren kesimlerin muhasebeden beklentilerinin değişerek artması sonucunda daha önceden manuel olarak hazırlanan raporlar bilgi teknolojilerinin erozyonuna uğramış olup yerini bilgi işlem teknolojileri temelinde hazırlanan raporlara bırakmıştır. Özellikle ERP sistemlerinin işletmelerde hayata geçirilmesi ile birlikte fonksiyonel birimler arasındaki bilgi paylaşımının yatay yönlü hareket etmesi; yöneticilerin karar almalarına yardımcı olabilecek çok çeşitli raporların dikkate alınmasını gerektirmiş ve finansal bilgilerin yanında finansal olmayan bilgilerin de ekonomik olarak görünür hale gelmesine zemin hazırlamıştır.

Muhasebe bilgi sistemlerinin; verilerin toplanması, kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi ve raporlanarak analiz edilmesi gibi işlevlerinde ERP sistemlerinin önemli katkısı bulunmakta olup uygulamada da olumlu geri dönüşler ve kolaylıklar sağlamaktadır. ERP sistemleri bünyesinde yer alan ilişkisel veri tabanında fonksiyonel iş süreçlerinin koordinasyonu sağlanarak söz konusu işlemlerin gerçekleştirilmesi noktasında; ERP sistemleri, işlemlerin gerçekleştirilme biçimlerini değiştirmiş ve kayıt ve belge düzenini yeniden yapılandırmıştır. Bu anlamda gerçekleştirilen işlemlerin standardize hale getirilmesi işletmelerin performans değerlerinde artan bir eğilim yaratmış ve bu durum potansiyel bilgi kullanıcılarını da etkilemiştir. Dolayısıyla hazırlanan raporlarda ve özellikle finansal tablolarda ERP sistemlerinin çalışma mantığından yola çıkılarak ilgili bir hesap kalemine ilişkin verilerin hangi süreçlerin süzgecinden geçtiğinin tutarlı bir şekilde analiz edilmesini mümkün hale getirmesi uygulamada önemli derecede işlevsellik sağlamaktadır. Ayrıca işletme faaliyetlerinin departmanlar bağlamında yatay ve dikey bir şekilde birbirine bağlayarak kullanıcı erişim sistemi aracılığıyla oluşturulan bilgi ve belgelerin çok yönlü sorgulanmasına da imkân sağlamaktadır. Buradan hareketle hazırlanan finansal tablolarda yer alan bilgilerin ERP sistemleri tabanında muhasebe bilgi sistemlerinin alt sistemleri olan; üretim, sipariş, satın alma, tedarik, muhasebe ve finansman, insan kaynakları, müşteri ilişkileri gibi unsurlardan elde edilmesi ve hangi veriye söz konusu unsurların nasıl ve ne derecede etki ettiğinin tespit edilmesine yardımcı olan ERP sistemleri potansiyel yatırımcılar ve kreditorler açısından işletmelere yüksek düzeyde güvence sağlamaktadır.

Özellikle finansal tabloların hazırlanması noktasında; işletmelerin fonksiyonel birimlerinden verileri toplayıp merkezi bir veri tabanında bütünleştirerek, muhasebe olaylarına ilişkin gerçekleştirilen işlemlerde hatalı ve hileli işlemleri minimize etmekte olup sisteme girilen verilerin kaydının silinememesi özelliğinden dolayı manipülasyonları önemli derecede azaltmaktadır. Diğer taraftan sistemdeki finansal tablolara ilişkin kalemlere ait verileri kodlar aracılığı ile standart hale getirerek işletmenin ilgili hesaplar bağlamında kendi içinde dönemsel olarak karşılaştırılmasını ve işletme dışına yönelik hangi tedarikçi ile nasıl bir iletişim, anlaşma ve satın alma süreci içerisine girildiğinin karşılaştırılmasına da olanak vermektedir. İşletme içine yönelik olarak; nakit akımlarının nasıl gerçekleştiğinin daha çok veriyle desteklenerek açıklanmasının

yanında özellikle satışların maliyeti tablosunun ve satın almaya ilişkin öngörülebilir tabloların oluşturulmasına olanak sağlayan ERP sistemleri işletmenin dışına yönelik olarak özellikle bilanço ve gelir tablosunun hazırlanmasında her bir hesap kaleminin altındaki işlemleri açıkça ortaya koymasından dolayı önemli bir görev üstlenmektedir. İstenilen hesap kalemlerine ilişkin verilere gerçek zamanlı ulaşarak; kullanılacak pozisyon ve ihtiyaçlara göre geniş ya da dar kapsamlı, anlık, saatlik, günlük ve dönemlik raporları oluşturabilen ERP sistemleri işletmelere daha şeffaf bir nitelik kazandırmaktadır. Dolayısıyla, ERP sistemleri; işletmelerin bu anlamda hem yönetsel hem teknik hem de bütün paydaşlarına yönelik ilişkilerini yeniden yapılandırarak disipline etmekte ve standardizasyon sağlamaktadır.

Günümüzde bilgi işlem teknolojilerinin yoğun olarak kullanılması muhasebe bilgi sistemlerinin işleyiş mantığını kamu kesiminde de derinden etkilemiş olup ülkemizde de manuel yöntemler yerine; yasal mevzuat sisteminde yapılan düzenlemeler ile ortaya çıkan *e-fatura*, *e-irsaliye* ve *e-defter* gibi uygulamalar kamuda muhasebe kayıtlarının tutulmasında uygulamada birlik sağlanması ve daha fazla bilginin kayıt altına alınması bakımından gelecekte ERP sistemleri kullanımının önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ülkemizde muhasebe olayları konusunda yetkin olan otoritelerin (Maliye Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı gibi vs.) uygulamaya geçirmiş oldukları yenilikler; işletmeler kullanmış oldukları mevcut bilgi sistemleri ya da ERP sistemleri içerisinde yer alan modüllerin devletin uygulamaya koymuş olduğu sisteme entegrasyonu ile mümkün olmaktadır. Ancak özel sektörde faaliyet gösteren özellikle büyük ölçekli işletmelerin düzenleyici ve denetleyici otoritelere sunacakları bilgi ve belgelerde otomasyon ve entegrasyon sistemlerinden kaynaklanan teknik problemlerden dolayı farklı entegratörler bağlantı sağlanabilmektedir. Örneğin; SAP uygulaması kullanan bir işletmenin e-fatura düzenleyerek ilgili kurumlara bildirmesi bakımından düzenleyici ve denetleyici kurumların otomasyon sistemine erişimin sınırlı olmasından dolayı uygulamada bağlantının sürekliliğinin sağlanması bakımından mevcut işletme ile düzenleyici ve denetleyici kurumlar arasında bağlantı sağlayacak entegratör şirketler aracılığı ile bağlantı kurulmaktadır. İşletmenin bağlantıyı kendisinin kurması durumunda işlem maliyetinin artması söz konusu olacağından ERP alt modüllerinin bu anlamda geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İlerleyen yıllarda ERP sistemlerinin uygulama çevresinin hem kamuda hem de özel sektörde daha geniş bir alana yayılmasını sağlayacak modüllerin geliştirilerek uygulamaya koyulması ulusal ekonomik yapıya da yeni bir disiplin kazandıracak işletmecilik faaliyetlerinin kontrol altına alınarak daha şeffaf uygulamaların hayata geçirilebileceği açıktır.

Kaynakça

- Acar, N. (2001). *Üretim planlaması yöntem ve uygulamaları* (8. Baskı). Ankara: MPM Yayınları.
- Acar, D., & Özçelik, H. (2011). Muhasebe bilgi kalitesini etkileyen kritik başarı faktörleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 49, 10-23.
- Alles, M., Brennan, G., Alexander, K., & Miklos, A. V. (2006). Continuous monitoring of business process controls: a pilot implementation of a continuous auditing system at Siemens. *International Journal of Accounting Systems*, 7, 137-161.
- Bayırlı, R. (2006). *Yaratıcı muhasebe, etik, firma değeri ve örnek bir uygulama*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Beşkese, B. (2004). *Bilişim teknolojisi yatırımlarının değerlendirilmesine yönelik uygun yöntemin seçilmesi modeli - ERP yazılımı seçimi uygulaması*. Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Boczko, T. (2007). *Corporate accounting information systems*. China: Prentice Hall.
- Çukacı, Y. C. (2005). Ekonomik değer olarak bilginin muhasebe, işletmeler ve genel ekonomi açısından değerlendirilmesi. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(3), 11-19.

- Erkan, T. E. (2008). *ERP kurumsal kaynak planlaması*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayını
- Fitzgerald, A. (1992) Enterprise resource planning (ERP)-breakthrough or buzzword? *Third International Conference on Factory 2000: Competitive Performance Through Advanced Technology* içinde (ss. 291-297).
- Boockholdt, J. L. (1996). *Accounting information systems transaction processing and controls* (4. Baskı). Chicago: Irwin.
- Demir, V., & Bahadır, O. (2006). Kurumsal kaynak planlaması (ERP) sistemlerinin maliyetlere ve işletme performansına etkileri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 8(3), 57 – 70.
- Esendemir, E. (2012). Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin finansal raporlama sistemlerine etkileri. *Journal of Yasar University*, 25(7), 4268-4281.
- Gök, M. Ş. (2005, Kasım). *ERP sistemlerinin firma performansına etkileri üzerine bir saha araştırması*. V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Haag, S., & Keen, P. (1996). *Information technology; tomorrow's advantage today*. New York: McGraw-Hill.
- Harwood, S. (2003). *ERP the implementation cycle*. (H. Sümen, Çev.). İstanbul: Bileşim Yayınevi.
- Karagül, A., A. (2006). *Bilgi yönetimi sürecinde kurumsal kaynak planlaması uygulamalarının muhasebe bilgi sistemine etkisi ve bir uygulama*. Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Keçek, G., & Yıldırım, E. (2009). Kurumsal kaynak planlaması (ERP) ve işletme açısından önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 240 – 258.
- Jacobs, R., & Bendoly, E. (2003). Enterprise resource planning: developments and directions for operations management research. *European Journal of Operational Research*, 146(2), 1-22.
- Klaus, M., & Rosemann, G. G. (2000). What is ERP? *Information System Frontiers*, 2(2), 141-162.
- Laudon, C. K., & Laudon, P. J. (2004). *Information systems in the enterprise: Managing the digital firm* (8. Baskı). Essex: Prentice Hall.
- Majed, A., Al-Mudimigh, A., & Zairi, M. (2003). Enterprise resource planning: A taxonomy of critical factors. *European Journal of Operational Research*, 146, 352–364.
- O'leary, D. E. (2002). Knowledge management across the enterprise resource planning systems life cycle. *International Journal of Accounting Information Systems*, 3(2), 99 -110.
- Özgül, Ö. (2006). *Bir işletme için TOPSİS ve AHP ile ERP yazılımının seçimi*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Poston, R. S., & Grabski, S. (2001). Financial impacts of enterprise resource planning implementation. *International Journal of Accounting Information Systems*, 2(4), 271-294.
- Parlakkaya, R., & Özkürkçüler, M. (2004). *Bilgisayarlı muhasebe* (1. Baskı). Konya: Atlas Kitabevi.
- Rezaee, Z., Ahmad, S., Rick, E., & McMikle, P. L. (2002). Continuous auditing: building automated auditing capability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 21(1), 147–164.

- Sevim, A., & Bülbül, S. (2016). Kurumsal kaynak planlaması (enterprise resources planning-ERP) sistemlerinin muhasebe bilgi sisteminin verimliliğine etkileri. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6, 54-70.
- Sevim, A. (2009). *Kurumsal kaynak planlaması*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Silberschats, A., Korth, H. F., & Sudarshan, S. (2002). *Database system concepts* (4. Baskı). McGraw-Hill
- Sumner, M. (2005). *Enterprise resource planning*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Sürmeli, F., Erdoğan, M., Erdoğan, N., Banar, K., Kaya, E., & Sevim, A. (2010). *Muhasebe bilgi sistemi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını
- Şen, İ. K. (2016). Bilgi teknolojilerindeki değişimin finansal tabloların bağımsız denetimine etkisi: Sürekli denetim. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 383-404.
- Tekin, M. (2003). *Üretim yönetimi* (C. 2). Konya: Günay Ofset.
- Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK). (2018). *TMS/TFRS: Finansal raporlamaya ilişkin kavramsal çerçeve*. [http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2016Seti/F_R_I_K_C\(1\).pdf](http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2016Seti/F_R_I_K_C(1).pdf) adresinden erişildi.
- Wilkinson, J. W., & Cerullo, M. J. (1997). *Accounting information systems essential concepts and applications*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Yazan, Ö. (2015). *Muhasebe bilgi kalitesi açısından kurumsal sosyal sorumluluk, kazanç yönetimi ve finansal performans ilişkisi*. Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Zantout, H., & Marrir, F. (1999). Document management systems from current capabilities towards intelligent information retrieval: an overview. *International Journal of Information Management*, 19(6), 471-484.

İŞSİZLİK, REEL DÖVİZ KURU VE HAM PETROL FİYATLARININ CARİ AÇIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Yavuz ODABAŞI^{1**}

Mustafa ÇETİN²

Öz

Çalışmada cari açık ile işsizlik, reel döviz kuru ve ham petrol fiyatları arasındaki ilişki 2003 yılı ile 2017 yılı arasındaki dönem ele alınarak incelenmiş, VAR yöntemi ve eş bütünleşme tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda değişkenlerin durağanlığı ADF ve PP testleri ile araştırılmıştır. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığı Johansen eş bütünleşme yöntemi ile incelenmiş ve uzun dönemde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu görülmüştür. Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etmesi sonucu, VAR modeli yerine VECM modeli kullanılmıştır. VECM analizi sonucunda, petrol fiyatlarında bir değişim olduğunda cari denge kısa dönemde bundan etkilenmektedir. Cari dengede ve petrol fiyatlarındaki bir değişim işsizlik üzerinde etkiye sahiptir. Ele aldığımız dönemde işsizlik, reel efektif döviz kuru ve ham petrol bağımsız değişkenlerindeki 1 birimlik değişimin cari dengede 26 dönemlik etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenlerdeki 1 birimlik değişim cari dengeyi 26 dönem sonunda dengeye getirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, İşsizlik, Ham Petrol, Reel Efektif Döviz Kuru, VAR Analizi

JEL Kodları: E0, J0, F31

UNEMPLOYMENT AND REAL EXCHANGE RATE OF CRUDE OIL PRICES ON IMPACT OF CURRENT: AN APPLICATION ON TURKEY

Abstract

In this study, the relationship between current account deficit and unemployment, real exchange rate and crude oil prices was examined in the period between 2003 and 2017, benefited from the VAR methodology and technical integration and co-operation. For this purpose, stability of variables was investigated by ADF and PP tests. Then, the long-term relationship between the variables was investigated by Johansen co-integration method and it was seen that there was a co-integration relationship between the variables in the long term. VECM model was used instead of VAR model as a result of the variables moving together in the long term. As a result of the VECM analysis, the current account balance is affected in the short term when there is a change in oil prices. A change in current account balance and oil prices has an effect on unemployment. In the period we discussed, it is observed that 1 unit change in unemployment, real effective exchange rate and crude oil independent variables has 26-period effect in current balance. In other words, it is seen that the 1-unit change in the independent variables brings the balance of balance to balance at the end of 26 terms.

Keywords: Current Account Deficit, Unemployment, Crude Oil, Real Effective Exchange Rate, VAR Analysis

JEL Codes: E0, J0, F31

* Bu Çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi SBE İktisat ABD'da Sunulan "İşsizlik, Reel Döviz Kuru ve Ham Petrol Fiyatlarının Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama" Başlıklı Mustafa Çetin'in Yavuz Odabaşı Danışmanlığında Hazırlanmış Olduğu Yüksek Lisans tezinden Türetilmiştir.

¹ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Dr.Öğr.Üyesi ORCID 0000-0001-7019-0119

^{**} **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): yavuz.odabasi@dpu.edu.tr

² İktisat, Uzman ORCID 0000-0002-7049-0357

Başvuru Tarihi (Received): 19.02.2018 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.04.2019

Giriş

Türkiye ekonomisi 1980 yılına kadar ithal ikame politikası uygulamış 1980 yılı sonrası dönemde ise dışa kapalı bir ekonomiden dışa açık bir ekonomiye geçiş yapmış ve uluslararası piyasalarla bütünleşme eğilimi içine girmiştir. Türkiye ekonomisinin girmiş olduğu bu eğilim sonucunda dış ticaret hacminde artış görülürken, aynı zamanda da cari işlemler dengesinde sürekli açıklar gözlemlenmeye başlanmıştır. Küreselleşme olgusu ile birlikte, ülkelerde yaşanan ekonomik krizler diğer ülkelerde de etkisini göstermeye başlamış ve gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesi mekanizması işleyişi olumsuz yönde etkilenmiştir. Ödemeler dengesi mekanizmasının işleyişinde yaşanan olumsuzluklar cari açık sorununun daha çok tartışılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle cari açığın belirleyicileri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış, cari açığa etkisi olan unsurlar farklı yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir.

Cari açığın belirleyicilerinin ne olduğu konusunda çok sayıda araştırma yapılmasına karşın, işsizlik ile cari açık arasındaki ilişki üzerine yetince değinilmemiştir. İşsizlik ile dış ekonomik ilişkiler arasındaki bağlantı; genellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknoloji ve verimlilik özelinde ele alınmıştır. Uluslararası ticaretin küreselleşmesi, ülkelerde işsizlik düzeyi üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu bağlamda literatürde; uluslararası emek hareketleri ve doğrudan yabancı yatırımlar konusunda birçok ampirik çalışma mevcuttur. Küreselleşme tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisini de dışarıdan gelen şoklara ve krizlere karşı duyarlı hale getirmiştir. Türkiye'nin ticaretinde büyük öneme sahip olan ülkelerde meydana gelen ekonomik bir kriz, ülke içerisinde istihdamın önemli ölçüde azalmasına, buna bağlı olarak işsizlik oranlarının da hızla artmasına neden olabilmektedir. Türk firmalarının ihracat piyasalarında pazar kaybetmesi dış talebin azalmasına ve cari açığın artmasına neden olmaktadır (Çiftçi ve Çapkın, 2013) Cari işlemler dengesi; dış ticaret dengesi; hizmet dengesi; gelir dengesi ve transferler dengesi netleştirme ve toplamından meydana gelmektedir. Cari açığın oluşmasında en önemli kalemlerin başında, dış ticaret dengesinde, başka bir ifadeyle ihracat ve ithalat arasında ülke aleyhine meydana gelmiş olumsuzluklar yer almaktadır. İhracat ve ithalatı etkileyen birçok faktör olsa da, temelde her ikisi de reel döviz kurunun bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Reel döviz kurunda meydana gelen bir değişim hem ihracatı, hem de ithalatı etkilemektedir. Bu yüzden cari açık konusunda yapılan çalışmalar genellikle reel döviz kuru ile bağlantı kurularak yapılmıştır (Sönmezler vd., 2017).

Cari dengedeki olumsuzlukların en çok enerji ithalatından kaynaklandığı söylenilebilir. Özellikle üretimde kullanılan enerjide dışa bağımlı olan ülkelerde enerji ithalatından kaynaklanan olumsuzluklar daha fazla yaşanmaktadır. Türkiye ekonomisi gibi enerjide oldukça dışa bağımlı olan ülkeler, ekonomik büyümeye paralel olarak cari işlemler dengesinde açık vermeye devam edecektir. Ülkemizin petrol bağımlılığı yaklaşık olarak yüzde 90 oranında ithalata bağlıdır. Bu yüzden petrol fiyatlarında görülen fiyat artışları da Türkiye'nin makroekonomik değişkenlerini önemli derecede etkilemektedir. 2005 yılından 2008 yılına kadar olan süreçte petrol fiyatları devamlı surette artış eğilimine girmiş ve yaşanan bu artış ülkemizin cari açık sorununu körüklemiştir. (Gün, 2011). Enerjide dışa bağımlı olan ülkelerde petrol fiyatlarında yaşanan artış maliyet enflasyonu yaratmakta ve enflasyonist baskının artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı küresel ölçekte faiz oranları artmakta ve bu artışta Türkiye gibi gelişmekte olan bütün ülkelere giren yabancı sermayede azalışa neden olmaktadır. Türkiye dışa bağımlı olduğu ham petrol ithalatından doğan cari açığı azaltabilmek için, petrol ithal ettiği ülkelere daha fazla mal satma yollarını aramış, bu sayede cari işlemler dengesinde meydana gelen açığı azaltmaya çalışmıştır (İnanlı, 2010).

Çalışmada cari açık üzerinde; işsizlik oranlarının, reel efektif döviz kurunun ve petrol fiyatlarının etkisinin olup olmadığı incelenmiş, bu bağlamda öncelikli olarak literatür çalışmalarına yer verilerek sonrasında kullanılan model ve analiz bulgularından hareket ederek sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1. Literatür

Söz konusu konuya ilişkin olarak yapılan literatür çalışmalarının bir kısmını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

Van-Wijnbergen (1984), yatırımlar dikkate alınmadığı takdirde, petrol fiyatlarında gerçekleşen değişimin cari işlemler açığı üzerindeki etkisinin negatif olduğunu ileri sürmüştür. Eğer yatırımlar, petrol fiyatlarındaki değişimden dolayı durgunluk döneminde kesilebilirse cari işlemler hesabında fazlalık verilebileceğini ileri sürmüştür. Bundan dolayı ise hükümetlerin yatırımları artırma politikalarının sonucunda cari açık sorunu tekrar gündeme gelecektir. Debelle ve Faruqee 'nin (1996), çalışmalarında yatay kesit verileri ve panel data yöntemi ile cari açığın belirleyicileri üzerinde analiz yapmışlardır. 21 sanayileşmiş ülke üzerinde, 1971 ve 1993 yılları arasında kapsayan bu çalışmada, konjonktürel dalgalanmalar, dış ticaret hadleri ile reel döviz kurunun, kısa dönemde cari açık üzerinde etkisinin olduğu, uzun dönemde ise demografik faktörler ve gelişme sürecinin cari işlemler açığı üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Kaminsky v.d. (1998), Asya ülkelerinde ve Meksika'da gerçekleşen finansal krizden sonra cari açığın belirleyicileri üzerine çalışma yapmışlardır. Yaptıkları bu çalışmada, petrol fiyatlarında gerçekleşen artış nedeniyle cari açıkta artışın meydana geldiğini, ortaya çıkan bu olumsuzluğun bütün ülkeleri etkileyebileceğini belirtmişlerdir. 1999 yılında Sadorsky, petrol fiyatlarında yaşanan değişimin ülke ekonomileri üzerinde önemsiz bir etkiye sahip olduğunu belirtmiş, Hooker ise 1996 yılındaki Amerika için yaptığı çalışmada, makroekonomik değişkenler ile petrol fiyatları arasında önemli bir ilişkiye rastlamamıştır.

Calderon, Chong ve Loayza (2000), 1966 ve 1995 yılları arasındaki veriler yardımıyla, gelişmekte olan 44 ülke üzerinde Genelleştirilmiş Momentler Yöntemini kullanarak, cari açığın belirleyicilerini dinamik panel veri yöntemini ile analiz etmişlerdir. Cari işlemler açığına etki eden faktörleri şu şekilde belirtmişlerdir; gelir, dışa açıklık oranı, tasarruflar, yatırımlar, uluslararası faiz seviyeleri ve sanayileşme oranı yüksek olan ülkelerin büyüme oranları. Analiz sonuçlarına göre; büyüme oranlarında gerçekleşen artış ile birlikte, yatırım oranlarının tasarruf oranlarından daha fazla artması neticesinde, cari işlemler açığında artış görülmüştür. Sanayileşme oranı yüksek ülkelerin büyüme oranlarında görülen artışın, gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler açığında azaltıcı nitelikte olduğu; özel sektörde ve kamu sektöründeki tasarruf artışının ise cari işlemler açığı üzerinde azaltıcı rolü olduğu tespit edilmiştir. Karabulut ve Çelikel Danışoğlu (2006), Ülkemizin 1991 yılı ile 2004 yılları arasındaki döneme ilişkin üç aylık verileri kullanarak, hata düzeltme modeli (VECM) yöntemi ile çalışmalarını ortaya çıkarmışlardır. Petrol fiyatlarındaki yükselişin cari açık üzerinde olumsuz etkisinin olduğu ve cari işlemler üzerinde en çok etkisi olan unsurların büyüme, döviz kurları ve artan petrol fiyatları olduğunu belirlemişlerdir. Sonuç olarak, petrol fiyatlarının artması ile cari açığın da arttığı ve aralarında pozitif bir ilişki var olduğu, ancak bunun bir etkisi olarak da büyüme ile negatif bir ilişki içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır. Erkilic 2006 yılında VAR analizi yöntemini kullanarak Türkiye cari açığın belirleyicileri üzerine çalışma yapmış, çalışma sonucunda cari açık ve büyüme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Zaouali (2007) yaptığı çalışmada ise Çin ekonomisi üzerine incelemede bulunmuş ve petrol fiyatlarında yaşanan yükselişin cari açık üzerinde olumsuz bir etkisinin olmayabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Aytemiz ve Şengönül (2008); tüketilen enerji fiyatlarındaki değişimin, ülkemizdeki cari açık üzerinde etkisinin hangi yönde olduğunu incelemiştir. Çalışma sonucuna göre Kasım 2003 yılı öncesinde cari açığı negatif etkileyen enerji fiyat şoklarının durgunluk yaratmadığı, fakat Kasım 2003 yılından itibaren döviz kurunun cari açığı etkileyen en önemli değişken olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Peker ve Hatunoğlu (2009) Türkiye'deki cari açığın nedenlerini; 1992 yılı ile 2017 yılı arasındaki dönemi VAR yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada cari işlemler açığı, reel efektif döviz kuru

endeksi, ham petrol fiyatları, İMKB endeksi (1986=100), bankalar arası gecelik faiz oranı, reel ulusal gelir (1997=100) ve toptan eşya fiyatları endeksi değişken olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak; reel faiz oranının, reel efektif döviz kurunun ve İMKB endeksinin cari açığın belirleyicisi olan en önemli değişkenler olduğu kanısına varmışlardır. Demirbaş, Türkay ve Türkoğlu (2009), Türkiye’de ham petrol fiyatları ile cari açık arasındaki ilişkiyi 1984 yılı ile 2008 dönemini yıllık veriler kullanarak eş bütünleşme testleri ile analiz etmişlerdir. Ham petrol fiyatları ile cari açık arasında bir ilişki olduğunu ve petrol fiyatlarındaki yükselişin, cari açığı artırdığı sonucunu vurgulamışlardır.

Apergis ve Payne (2010), panel veri analizi kullandıkları çalışmada; 1985 yılı ile 2005 yılları arasında, 20 OECD ülkesinde reel GSYİH, reel sabit sermaye yatırımı, yenilenebilir enerji tüketimi ve emek gücü arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Granger nedensellik testine göre; ekonomik gelişme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında hem uzun hem de kısa dönemde çift yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bayraktutan ve Demirtaş (2011), çalışmalarında 1980 yılı ile 2006 yılları arasındaki verileri yıllık olarak ele almış ve panel veri analizi kullanmışlardır. Bu çalışmalarında gelişmekte olan 19 ülkeyi kullanarak cari işlemler dengesi açığının belirleyici unsurlarını araştırmışlardır. Yaptıkları araştırma sonucunda söz konusu ülkelerde kamu harcamalarının, yatırımların ve büyümenin cari cari açığı artırdığı, bunun yanında dış ticaret unsurlarındaki gelişme, dış açıklık oranı, dünya faiz oranları ve dünya büyüme oranlarındaki yükselişin ise cari açığı düşürdüğü sonucuna varmışlardır. Yanar ve Kerimoğlu (2011) çalışmalarında; Türkiye’de ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve cari açık arasındaki ilişkiyi 1975 yılı ile 2009 yılları arasındaki verileri kullanarak eş bütünleşme testi ile analiz etmişlerdir. Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. VECM analizine göre ise; büyüme yükseldikçe enerji tüketiminin artacağını ve sonuç olarak cari açığı artırıcı bir etkisi olacağını söylemişlerdir. Analize göre nedenselliğin yönünü enerji tüketiminden büyümeye doğru etkin, cari açık ile büyüme arasında ise çift yönlü bir bağ olduğu fakat kuvvetli olmayan bir bağ olduğunu saptamışlardır. Cari açığın oluşmasına neden olan faktörlerin araştırılmasında Yılmaz ve Akıncı (2011), Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testini 1980-2010 yılı verilerini kaynak oluşturarak uygulamışlardır. Varılan sonuçlarda ithalat hacmi, milli gelir düzeyi ve cari işlemler açığı arasında nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Yapılan analiz; reel faiz oranı, doğrudan yabancı yatırımlar ve döviz kuru ile cari açık arasında uzun vadeli bir ilişki ortaya çıkarmıştır.

Çiftçi ve Çapkın 2013 yılındaki çalışmalarında cari açık ile işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Engle Granger Eş bütünleşme ve Johansen-Juselius Eş Bütünleşme analizleri uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda iki analiz de aynı yönlü sonucu vermiş olup, işsizlik ve cari açık arasında uzun dönemde ters yönlü bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. İşsizlik oranındaki yüzde 1’lik bir değişim cari açıktaki negatif yönde yüzde 1,58 oranında bir etkiye sahiptir. Demir (2013), araştırmasında enerji ithalatı, cari açık ve sanayi üretim endeksi değişkenleri ile 1987-2012 yılları için VAR analizi yapmıştır. Yaptığı analiz kapsamında bütünleşme, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testini kullanmıştır. Çalışmaya göre Türkiye’de nedenselliğin etkisi; kuramsal politikaya uyumlu bir şekilde enerji ithalatı ve sanayi üretim endeksinden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik şeklinde oluşmuştur. Özata (2014), Türkiye’nin 1998 ile 2012 yılları arasında ekonomik büyüme ve cari açık üzerinde döviz kuru ve petrol ithalatının etkisini incelemiştir. Çalışmada cari açık üzerinde petrol ithalatının pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya konulmuştur. Huntington (2015), 1984 ile 2009 yılları arasında, 91 ülke için petrol ticaretinin cari açık üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu çalışma sonucunda ticaret açığında gerçekleşen azalışın petrol fiyatlarında gerçekleşen azalıştan kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Huntington yapmış olduğu çalışmada petrol ithal eden ve ihraç eden ülkeleri ayrı ayrı incelemiştir. Cari fazlayı artıran önemli değişkenlerden birinin petrol ihraç etmek olduğunu, fakat petrol ithal eden bir ülke olmanın cari açık üzerinde etkisiz olduğu sonucunu elde etmiştir.

Barış ve Uzay 2015 yılında yaptıkları çalışmada; ekonomik büyüme, yurtiçi tasarruflar ve cari açık arasındaki ilişkiyi incelemiş, 1960 ile 2012 yılları arasını kapsayan dönem için Johansen eş bütünleşme, Granger nedensellik, Toda Yamamoto nedensellik ve varyans ayrıştırma yöntemlerini kullanmışlardır. Johansen eş bütünleşme testine göre; ekonomik büyüme ile tasarruflar arasında uzun dönemde ilişkinin olmadığı sonucunu elde etmişler, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; büyüme ve tasarruflar arasında nedensellik ilişkisi olmadığı, cari açıktan tasarruflara doğru güçlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Toda Yamamoto testi sonuçlarına göre ise; ekonomik büyüme ile tasarruflar arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı, ancak varyans ayrıştırma testi sonucuna göre tasarruf oranlarında meydana gelen değişimin nedeninin tasarruf oranlarındaki değişim ve ekonomik büyüme olduğunu vurgulamışlardır. Çakır, Saltuk ve Sözen (2016), VAR analizi yardımıyla Türkiye’de cari işlemler dengesini etkileyen finansal etkenleri belirlemeye çalışmışlardır. Nedensellik testi ile Granger etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması yapmışlardır. 1980 ile 2014 yılları arasını kapsayan dönemde yıllık verileri kullanarak reel efektif döviz kuru, ekonomik büyüme, dış borç oranı, reel faiz oranı ve enflasyon oranı değişkenleri ele alınmıştır. Granger nedensellik testi sonucuna göre; dış borç ile cari açık arasında ve döviz kuru ile cari açık arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır. VAR modeli sonuçlarına göre ise; cari açığın yükselmesinin enflasyon, dış borç ve reel döviz kuru artışından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Cari açık ve diğer tüm etkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

2. Model ve Veri Seti

Çalışmada, Türkiye istatistik kurumu, OECD, T.C. Merkez Bankası ve Dünya Bankası veri dağıtım sisteminden derlenerek oluşturulan 2003 - 2017 yılları arası çeyrek verilerden hareketle, cari açık, işsizlik oranı, reel efektif döviz kuru ve ham petrol fiyatları arasındaki ilişki ve bağlantı araştırılmaktadır. Cari açık bağımlı değişken olup işsizlik, reel efektif döviz kuru ve ham petrol fiyatları bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. İşsizlik, reel döviz kuru ve ham petrol fiyatlarının cari açık üzerindeki etkisi aşağıdaki model çerçevesinde analiz edilmiştir.

$$CA_t = \beta_0 + \beta_1 İŞS_t + \beta_2 Rd_t + \beta_3 Pet_t$$

CA= 2003 ile 2017 yılları arası çeyrek dönemlik Cari Açık/GSYH’yı ifade etmektedir ve bağımlı değişkendir. Cari Açık/GSYH IMF sitesinin verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

İŞS= 2003 ile 2017 yılları arası çeyrek dönemlik işsizlik oranını göstermektedir. İşsizlik verileri TÜİK sitesinin verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Rd= 2003 ile 2017 yılları arası çeyrek dönemlik Reel Efektif Döviz Kurunu göstermektedir. Reel Efektif Döviz Kuru verileri T.C. Merkez Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Pet= 2003 ile 2017 yılları arası çeyrek dönemlik Ham Petrol Fiyatlarını göstermektedir. Ham Petrol Fiyatları verileri tr.investing.com internet sitesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmada zaman serilerinden faydalanılmış, analizler Eviews 9 paket programında yapılmıştır. Ekonometrik modelin anlamlı bir şekilde ilerlemesi için bu modeldeki serilerin durağan bir yapıda olması hayli önemli bir durumdur. Bunu elde etmek amacıyla değişkenlerde bulunan zaman serileri araştırılmıştır. Çünkü incelenmemesi durumunda gerçekte olmayan ilişki yapılarını ortaya çıkacak ve sahte regresyon sorunu ile karşılaşılacaktır (Granger ve Newbold, 1974). Cari açık, işsizlik oranı, reel efektif döviz kuru ve ham petrol fiyatları arasındaki ilişki araştırılırken değişkenlerin durağanlığı ADF ve PP birim kök testleri ile test edilmiştir. Bu seriler durağanlaştıktan sonra ekonometrik modeldeki ilişkiler uzun ve kısa vadeli olarak ayrı ele alınmıştır. Uzun dönemli ilişkiyi ortaya koymak için Engle-Granger ve Johansen Eş bütünleşme testinden faydalanılmıştır. Ama öncelikle bunun için VAR tahmini yapılmalı ve VAR üzerinden yola çıkılarak uygun gecikme sayısı belirlenmelidir. Analizde uygun gecikme sayılarına bakılarak, uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuca göre; VAR modeli değil de

VECM modelinin kullanılmasının daha uygun olacağı belirlenmiştir. Bu sonuca göre analizdeki değişkenler arasındaki ilişkiye VECM modeli ekseninde yapılmıştır. Bu modelde yer alan değişkenler için ilişkinin nedenselliği ve yönü bir arada incelenmiştir. Bunu elde etmek için Granger Nedensellik testi uygulanmış ve test sonuçları da kaydedilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 1’de çalışmada kullanılan verilerin tanımlayıcı istatistikleri gösterilmektedir

Tablo1: *Tanımlayıcı İstatistikler*

	CAR	İŞS	PET	RD
Mean	-4.813131	9.845333	69.30500	107.4570
Median	-4.429606	9.645000	65.93500	108.0450
Maximum	0.760558	14.53000	126.9300	126.6500
Minimum	-9.415479	7.510000	28.51000	85.93000
Std. Dev.	1.901383	1.490425	24.54187	9.466931

3.1. Birim Kök Testleri

Buradaki serilerin durağanlığını araştırmak için PP ve ADF birim kök testleri kullanılmıştır. PP testi otokorelasyonun önlenmesinde, parametrik bulunmayan bir yöntem kullanılarak hata terimlerinin değişen bir varyansa sahip olması durumunda kullanılabilir. ADF testinde ise; tamamen otokorelasyon sorunu ortadan kalkmaktadır. Bu iki kök teriminde de bütün seriler için hata terimi beyaz gürültü oluşturacak bir gecikme uzunluğu saptanmaktadır. Bu testlerde gecikme uzunluğunu belirlemek için birden fazla bilgi kriterinden faydalanılmaktadır. Bu kriterlerden en fazla kullanılanları ise, Akaike (ACI), Schwarts (SIC), son tahmin hatası- Final Prediction Error (FPE), Hannan-Quinn (HQ) ve (LR)’dir (Johansen, 1995; Enders, 1995).

3.2. ADF Birim Kök Testi

ADF testindeki hipotezler farklı sonuçlar göstermektedir. Sıfır hipotezi serilerin durağan olmadığını belirtirken, aksi bir hipotezde ise serilerin durağan olduğu belirtilmiştir. Sabitli ADF testini (1) numaralı denklem ile göstermek mümkündür (Asteriou & Hall, 2007);

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1} \phi_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

ADF testinde sıfır hipotezini ret edebilmek için Y değişkeninin orijinal seviyesinde durağan olduğu kabul edilmelidir. Yoksa zaten durağan bir halde bulunmadığı ortaya çıkar. Denklemden de görüldüğü gibi orijinal seviyelerde durağan olmayan serilerin durağan olması için seri farklarının alınması gerekmektedir. İlk seferde fark alındığında durağanlaşırsa bu serilere 1. Derece bütünleşik adı verilir. İlk seferde durağanlaşma olmazsa seriler durağanlaşmaya kadar bu işlem tekrar eder. Serinin kritik olup olmadığına karar vermek için 1 numaralı denklemde hesaplaması yapılan t istatistiği, MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılır. Bu şekilde bir mutlak değer alınır ve farklı anlam düzeylerinde Mackinnon kritik değerinin bu mutlak değerden küçük ise serinin durağan olmadığı, büyük ise de durağan bir seriye sahip olduğu sonucuna ulaşılır (Tarı, 2005; Yılmaz ve Akıncı, 2011).

3.3. PP Birim Kök Testi

ADF birim kök testinin bir nevi tamamlayıcısı bir testtir. Açılmış anlamı Philips- Perron kök testidir. ADF testinde yer alan denklemler, istatistiksel olarak hata terimlerinin sabit ve bağımsız bir varyansla oluştuğunu varsaymaktadır. PP birim kök testi ile ADF testinin varsayımlarını karşılaştırırsak; PP kök testinin daha esnek varsayımlara sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. PP birim kök testinde de, ADF kök testindeki gibi sıfır hipotezi birim kök olduğu yani serinin durağan olmadığını, başka bir hipotezde ise serinin durağan olduğu sonucuna varılmıştır. PP durağanlık testi de 2 ve 3 numaralı denklemlerle gösterilmiştir (Enders, 1995);

$$y_t = \beta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$y_t = \beta_0 + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 \left(t - \frac{T}{2} \right) + \varepsilon_t \quad (3)$$

(2) ve (3) numaralı denklemlerde T gözlem sayısını, ε_t hata terimlerinin dağılımını, y_t testin uygulandığı seriyi, α , β ve t trend değişkenini bulunmaktadır. PP testinde hata terimleri arasında zayıf bir bağımlılık ile heterojen dağılım bulunduğu varsayımı bulunmaktadır. PP testinde otokorelasyonu ortadan kaldırmak üzere regresyon sonucu elde edilen Newey-West tahmincisi ile düzeltme yöntemi kullanılmaktadır.

Tablo 2: 2003:1Q-2017:4Q Dönemi Cari/GSYH, Reel Efektif Döviz Kuru, İşsizlik, Petrol Fiyatları Birim Kök Test Sonuçları

		Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi			Philips-Perron (PP) Testi			
		Trendli	Trendsiz	Sabitsiz Trendsiz	Trendli	Trendsiz	Sabitsiz Trendsiz	
Cari/GSYH	Düzyey	Test	-	-	-0.458987	-	-	-
		İstatistiği	3.059129	3.040257	-0.458987	2.633054	2.561743	0.532880
	1.Fark	Olasılık	0.1258	0.0370	0.5121	0.2678	0.1067	0.4819
		Test	-	-	-6.586533	-	-	-
	1.Fark	İstatistiği	6.499021	6.555840	-6.586533	6.430062	6.493761	6.528262
		Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU	Düzyey	Test	-	-	-0.189857	-	-	-
		İstatistiği	2.923778	1.768054	-0.189857	1.870514	2.956724	0.188839
	1.Fark	Olasılık	0.1628	0.3925	0.6136	0.3437	0.1531	0.6140
		Test	-	-	-7.529691	-	-	-
	1.Fark	İstatistiği	7.717890	7.475393	-7.529691	9.167801	7.550519	7.602403
		Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
İŞSİZLİK	Düzyey	Test	-	-	0.075982	-	-	-
		İstatistiği	2.204587	2.135988	0.075982	3.888569	3.481311	0.025950
	1.Fark	Olasılık	0.4767	0.2319	0.7024	0.0186	0.0119	0.6701
		Test	-	-	-3.797629	-	-	-
	1.Fark	İstatistiği	3.751667	3.814395	-3.797629	14.50886	14.45588	14.45373
		Olasılık	0.0272	0.0049	0.0003	0.0000	0.0000	0.0000
HAM PETROL FİYATLARI	Düzyey	Test	-	-	0.220312	-	-	-
		İstatistiği	1.952565	2.176395	0.220312	1.873356	2.191115	0.268358
	1.Fark	Olasılık	0.6145	0.2169	0.7468	0.6557	0.2116	0.7605
		Test	-	-	-6.545282	-	-	-
	1.Fark	İstatistiği	6.643262	6.517349	-6.545282	6.944246	6.445747	6.473903
		Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Yapılan ADF ve PP birim kök testleri analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular; Cari Açığın Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı, İşsizlik Oranı, Reel efektif Döviz Kuru, Ham Petrol Fiyatları değişkenlerinin, seviye düzeyinde bakıldığında hiçbir formda durağan olmadığı görülmüş, fakat birinci farkları alındığında serilerin sabitli trendsiz, sabitsiz trendsiz hem de sabitli ve trendli formlarda %1 önem düzeyinde durağanlaştıkları gözlenmiştir.

3.4. Eş Bütünleşme Testleri

Literatürde değişkenler arasında bulunan uzun dönemli ilişkilerin varlığı birden fazla ve çeşitli olarak eş bütünleşme testleriyle saptanmaktadır. Bu testlerden bazıları Eagle – Granger iki aşamalı bütünleşme testi, Johanson maksimum olabilirlik vektör otoregresif yöntemi, Engle –Yoo üç aşamalı eş bütünleşme testi, Johanson –Juseluis eş bütünleşme testi ve Saikkonen eş bütünleşme testleridir. Çalışmada cari açık, işsizlik oranı, reel efektif döviz kuru ve ham petrol fiyatları arasındaki denge ilişkisi ve uzun dönemli ilişkinin bulunduğu Eagle – Granger ile Johansen eş bütünleşme testleri ile araştırılmıştır.

3.4.1. Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Bu analizdeki serilerin zaman serilerinin incelenmesinden sonra bu serilerin eşit derecede durağan olduklarından dolayı bu analize eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Öncelikle bu değişkenlerin düzey değerlerinde kısıt olmadan VAR tahmini yapılmış ve uygun gecikme sayısı tespit edilmiştir. Söz konusu test modelde bulunan değişkenler arasında ilişkilerin dinamik ve çok çeşitli incelenmesine imkan vermektedir (Özer ve Coşkun, 2011).VAR yöntemi ilk kez Sims tarafından uygulanmıştır. VAR modeli Granger nedensellik testinin geliştirilmiş bir biçimidir. Bir kısıtla ma olmaksızın içsel değişkenler arası dinamik ilişkiler VAR modeli ile tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Sims, 1980). VAR analizi eş zamanlı denklem modeline dayalıdır. VAR analizinde hem içsel değişken hem diğer değişkenlerin gecikmeli değerleriyle açıklanmaktadır. Standart bir iki değişkenli VAR analizinde kullanılan denklemler şu şekildedir:

$$Y_t = a_{10} + \sum_{i=1}^p a_{11i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_{12i} X_{t-1} + u_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = a_{20} + \sum_{i=1}^p a_{21i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_{22i} Y_{t-1} + u_{2t} \quad (5)$$

4 ve 5 numaralı denklemde gösterilen a_{i0} sabit terim, a_{ijk} i'inci denklemdeki j'nci değişkenin k gecikmesine ait parametre, u_{it} hata terimi ve p gecikme sayısıdır (Tari, 2005). VAR analizi yönteminde değişkenlerin gecikme uzunluğu, modeldeki simetrinin korunması ve EKK tahmincisinin etkin olabilmesi için gecikme uzunluğu aynı olmalıdır. VAR modellerinde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (ACI), Schwartz (SIC), Hannan-Quinn (HQ), (LR) ve son tahmin hatası- Final Prediction Error (FPE), bilgi kriterleri kullanılmaktadır (Johansen, 1995; Enders, 1995). Engle-Granger eş bütünleşme testi ile eş bütünleşik olduğu saptanan seriler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı ve eş bütünleşik vektörlerin sayısının belirlenmesi için ise Johansen ve Juselius tarafından geliştirilen çoklu eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Bunun için iz (trace) ve maximum öz değer (eigenvalue) test istatistiği kullanılmaktadır. Her iki testte de kullanılan kritik değerler Johansen ve Juselius tarafından oluşturulmuştur. Bunun için tahmin edilecek modele geçilmeden önce en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluklarının Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-17.52506	NA	2.57e-05	0.782729	0.928717	0.839184
1	99.73261	213.1958	6.48e-07*	-2.899368*	-2.169428*	-2.617094*
2	111.7683	20.13242	7.56e-07	-2.755211	-1.441320	-2.247119
3	121.5988	15.01382	9.70e-07	-2.530864	-0.633022	-1.796953
4	134.6260	18.00119	1.13e-06	-2.422762	0.059032	-1.463032
5	162.7959	34.82825*	7.88e-07	-2.865304	0.200441	-1.679756

LR: Ardsık Modifiye Edilmiş Likelihood Ratio (LR) Test İstatistiği, **FPE:** Son Kestirim Hatası (Final Prediction error), **AIC:** Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Informetion Criteria), **SC:** Schwarz ilgi Kriteri (Schwarz Information Criteria), **HQ:** Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (Hannan-Quinn

Information Criteria). Modelin gecikme uzunluğunun belirlenmesinde FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerine göre uygun gecikme sayısı 1'dir.

AIC kriteri, ortalama hata kareminin minimizasyonunu baz alan ve daha ziyade ileriye yönelik öngörülerde göz önüne alınan bir değer iken; HQ kriteri, tutarlı gecikme düzeyinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş bir değerdir. Dolayısıyla analiz sonucuna göre 1 gecikme uzunluğunun kararlı olduğu yukarıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	İz (Trace) İstatistiği		Maksimum Özdeğer (Max-Eigen) İstatistiği	
	Test İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Test İstatistiği	Kritik Değer (%5)
0	0.0060	47.85613	0.0132	27.58434
1	0.1686	29.79707	0.5187	21.13162
2	0.1342	15.49471	0.1420	14.26460
3	0.2630	3.841466	0.2630	3.841466

Johansen eşbütünleşme testi için uygun gecikme sayıları belirlendikten sonra değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testi ile sınamaktadır. Tahmin edilen VAR denklemi kullanılarak Johansen eşbütünleşme olup olmadığı araştırılmış ve test sonuçları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Eşbütünleşme test istatistikleri incelendiğinde; H_0 hipotezinin reddedildiği 4 adet eşbütünleşme vektörünün olduğu görülmektedir. Trace ve Eigenvalue testlerine göre uzun dönemde bu dört değişkenin birlikte hareket ettiği görülmektedir.

3.5. Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger Nedensellik Testi

Uzun dönemde birlikte hareket eden iki veya daha fazla serinin kısa dönem dinamiklerini araştırmak için hata düzeltme modeli VECM tahmin edilmektedir. Tahmin sonucunda elde edilen eşbütünleşme denklemleri Granger nedensellik testi ile test edilmiş ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönü ortaya konulmuştur.

VECM modeli aşağıdaki eşitlik ile gösterilmektedir;

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - 1, \quad \sum_{j=i+1}^p A_j$$

y_t vektöründeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olması durumunda, $\text{rank}(\Pi) = r < k$ olur. $\Pi = \alpha\beta'$ eşitliğini sağlayan α ve β gibi iki $k \times r$ matris mevcuttur. Bu matrislerden α , ayarlanma hızı katsayılarından, β ise eşbütünleşme vektörlerinden oluşur (Johansen, 1991).

Değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiği için VECM tahmin edilmiştir. Bu tahminden elde edilen eşbütünleşme ilişkilerini gösteren denklemler daha sonra Granger nedensellik testinde sınanacaktır.

Değişkenler arasındaki nedenselliği araştırmak üzere çalışmada Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Granger nedensellik testinde denklemlerdeki bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin anlamlılıkları test edilmektedir (Granger ve Clive, 1969).

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi 1

BAGIMLI DEĞİŞKEN: D(CARİ AÇIK/GSYH)			
	Ki-Kare Değeri	Ser.Derecesi	Olasılık
D(İŞSİZLİK)	0.189746	1	0.6631
D(REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU)	0.165492	1	0.6841
D(HAM PETROL FİYATLARI)	10.79532	1	0.0010
ALL	11.95979	3	0.0075

Tabloda görüldüğü üzere yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre 2003 yılı 1. Çeyrek ile 2017 yılı 4. Çeyrek arasındaki dönemde petrol fiyatlarında bir değişim olduğunda kısa dönemde cari denge bundan etkilenmekte olup, diğer bir ifadeyle cari açık ham petrol fiyatlarının Granger nedenselidir.

Tablo 6: Granger Nedensellik Testi 2

BAGIMLI DEĞİŞKEN: D(İŞSİZLİK ORANI)			
	Ki-Kare Değeri	Ser.Derecesi	Olasılık
D(CARİ AÇIK/GSYH)	16.38146	1	0.0001
D(REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU)	0.315228	1	0.5745
D(HAM PETROL FİYATLARI)	11.36714	1	0.0007
ALL	22.86847	3	0.0000

Tabloda görüldüğü üzere yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre 2003 yılı 1. Çeyrek ile 2017 yılı 4. Çeyrek arasındaki dönemde cari dengede ve petrol fiyatlarında meydana gelen değişim kısa dönemde işsizlik oranını etkilemekte olup, reel efektif döviz kurunun ise kısa dönemde işsizlik oranına etkisi bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle işsizlik oranları cari açık ve petrol fiyatlarının Granger nedenselidir.

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi 3

BAGIMLI DEĞİŞKEN: D(REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU)			
	Ki-Kare Değeri	Ser. Derecesi	Olasılık
D(CARİ AÇIK/GSYH)	0.983699	1	0.3213
D(İŞSİZLİK ORANI)	1.512769	1	0.2187
D(HAM PETROL FİYATLARI)	0.039683	1	0.8421
ALL	2.055865	3	0.5609

Tabloda görüldüğü üzere yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre 2003 yılı 1. Çeyrek ile 2017 yılı 4. Çeyrek arasındaki dönemde reel efektif döviz kuru ele aldığımız bu dönemde işsizlik, cari denge ve petrol fiyatlarındaki değişimden etkilenmediği görülmektedir. Petrol fiyatlarındaki değişimin ise reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisinin ele aldığımız bu dönem için henüz yansımadağı görülmektedir.

Tablo 8: Granger Nedensellik Testi 4

BAGIMLI DEĞİŞKEN: D (HAM PETROL FİYATLARI)			
	Ki-Kare Değeri	Ser.Derecesi	Olasılık
D(CARİ AÇIK/GSYH)	4.225379	1	0.0398
D(İŞSİZLİK ORANI)	4.629186	1	0.0314
D(REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU)	1.991620	1	0.1582
ALL	9.024259	3	0.0290

Tabloda görüldüğü üzere yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre 2003 yılı 1. Çeyrek ile 2017 yılı 4. Çeyrek arasındaki dönemde reel efektif döviz kurundaki bir değişimin Dünya ham petrol fiyatları üzerinde belirleyici bir rolünün olmadığı görülmektedir.

Tablo 9: 2003:1Q-2017:4Q Dönemi Cari/GSYH, Reel Efektif Döviz Kuru, İşsizlik, Petrol Fiyatları Hata Düzeltme Modeli

CointEq1	D(CARİ/GSYH (-1))	D(İŞSİZLİK (-1))	D(REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU (-1))	D(HAM PETROL (-1))	C
-0.038216	-0.502179	-0.636740	-1.108455	-2.822023	-0.032910
(0.09244)	(0.12775)	(1.46176)	(2.72477)	(0.85890)	(0.17382)
[-0.41343]	[-3.93107]	[-0.43560]	[-0.40681]	[-3.28562]	[-0.18934]

Yukarıdaki tabloda Cari/GSYH'nin bağımlı değişken olduğu, işsizlik, reel efektif döviz kuru, ham petrol fiyatlarının bağımsız değişken olduğu ve değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olduğu gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere ele aldığımız dönemde işsizlik, reel efektif döviz kuru ve ham petrol bağımsız değişkenlerindeki 1 birimlik değişimin cari dengede 26 dönemlik etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenlerdeki 1 birimlik değişim cari dengeyi 26 dönem sonunda dengeye getirdiği görülmektedir.

4.Sonuç

Çalışmada 2003 yılı ile 2017 yılı arasındaki çeyrek dönemlik veriler kullanılarak cari açık ve işsizlik oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada cari açık bağımlı değişken olarak ele alınmış olup, işsizlik oranı, ham petrol fiyatları ve reel efektif döviz kuru bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi açıklamak üzere Johansen eş bütünleşme testleri uygulanmış olup sonucunda değişkenlerin uzun dönemde birbirleriyle eş bütünleşik olduğu, diğer bir ifadeyle değişkenler uzun dönemde birbirleriyle ilişkili olup aynı yönde hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki nedenselliği araştırmak üzere Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre ele alınan dönem içerisinde, petrol fiyatlarında bir değişim olduğunda cari denge ve işsizlik bundan etkilenmekte olup, petrol fiyatlarının reel efektif döviz kuru üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Cari dengede meydana gelen bir değişim ise, Granger Nedensellik testi sonucuna göre işsizlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etmesi sonucu VAR modeli yerine VECM modeli uygulanmıştır. VECM analizi sonucunda; kısa dönemde işsizlik ile cari açık arasında ilişki olmadığı gözlemlenmiş, işsizlik, reel efektif döviz kuru, ham petrol fiyatlarının hepsinde 1 birimlik bir değişim olduğunda cari denge üzerinde 26 dönemlik etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle bağımsız değişkenlerde 1 birimlik bir değişim olduğunda bağımlı değişkenin 26 dönem sonunda dengeye geldiği görülmüştür.

İşsizlik ve cari açık Türkiye ekonomisindeki en hassas ve kırılgan problemler arasında yer almaktadır. Son yıllarda hayata geçirilmiş olan kur ve faiz politikaları nedeniyle ithalat artış hızı ihracat artış hızından fazla gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda cari açık sorunu büyüyerek Türkiye ekonomisini etkiler hale gelmiştir. Son zamanlardaki duruma bakıldığında, istihdam oluşturmaya yüksek büyüme ile yüksek cari açık arasında gayet yakın bir ilişkinin var olduğu saptanmıştır. 2003 yılından sonra Türkiye’de yüksek büyüme oranının gerçekleşmesi, yüksek cari açık verilmesine de sebep olmuştur. Türkiye sanayisinin üretim yapısının, çoğunlukla yatırım ve ithal ara mallarına bağımlı olduğu bilinmektedir. Ülkede meydana gelen iç ve dış talepteki artışlar ithalatta yükselişe sebep olarak ülkedeki cari açık sorununu daha da artırmaktadır. Sanayide yatırım ve ara mallarında dışa bağımlılığın artmasının sebeplerinin başında, uzun yıllar sürdürülen düşük kur ve yüksek faiz oranı politikaları gelmektedir. Mevcut durumda sanayinin yapısını kısa bir süre içerisinde değiştirmek ve üretimi gerçekleştirmek için kullanılan ara malların milli üretimini yapmak olanaklı görülmemektedir. Bu sebeplerle orta ve uzun vadeli istihdam ve sanayi politikaları geliştirilmeli, faiz ve kur politikalarının da bu amaç doğrultusunda şekillendirilmesi gerekmektedir. Türkiye ekonomisinin cari açık sorunu olumlu yönde değiştirebilecek bir diğer unsur enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. Özellikle yenilenebilir enerji potansiyeli yüksek olan ülkemizin, bu durumu değerlendirmesi büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Apergis, N., & Payne, E. J. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries. *Energy Policy*, 38(1), 656-660.
- Asteriou, D., & Hall, S. G. (2007). *Applied econometrics*. Palgra ve Macmillan: New York.
- Aytemiz, T., & Şengönül, A. (2008). Regression tree analysis of effects of energy prices on Turkish current account deficit. *İktisat, İşletme ve Finans*, 23, 94-109.
- Barış, S., & Uzay, N. (2015). Yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (4), 119-151.
- Bayraktutan, Y., & Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın belirleyicileri: Panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 1-28.
- Calderon, C., Chong, A., & Loayza, N. (2000). *Determinants of current account deficits in developing countries* (World Bank Policy Research Working Paper No. 2398). The World Bank Documents & Reports web sitesinden erişildi: http://documents.worldbank.org/curated/en/946661468765893319/114514322_20041117154529/additional/multi-page.pdf
- Çakır, A., Saltuk, B., & Sözen, İ. (2016). Türkiye’de cari işlemler dengesini etkileyen finansal değişkenlerin var analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 19-42.
- Çiftçi, N., & Çapkın, R. (2013). Türkiye ekonomisinde cari açık ve işsizlik arasındaki ilişkinin varlığı ile analizi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 157-182.
- Debelle, G., & Hamid, F. (1996). *What determinants the current account? A cross sectional and panel data approach* (IMF Working Paper No. 58). The International Monetary Fund & Publications web sitesinden erişildi: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/What-Determines-the-Current-Account-a-Cross-Sectional-and-Panel-Approach-2039>
- Demir, M. (2013). Enerji ithalatı cari açık ilişkisi, VAR analizi ile Türkiye üzerine bir inceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9). 2-27.

- Demirbaş, M., Türkay, H., & Türkoğlu, M. (2009). Petrol fiyatlarındaki gelişmelerin Türkiye'nin cari açığı üzerine etkisinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 289-299.
- Enders, W. (1995). *Applied econometric time series*. John Wiley & Sons Inc: New York.
- Erkılıç, S. (2006). *Türkiye'de cari açığın belirleyicileri*. TCMB uzmanlık yeterlilik tezi, Ankara.
- Granger, C.W.J., & Newbold, P. (1974). Spurious in econometrics. *Journal Of Economics*, 2, 111-120.
- Granger, C.W.J. (1969) Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gün, E. (2011). *Petrol fiyatlarının cari işlemler dengesi üzerine etkisi: Türkiye uygulaması*. Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Hooker, M.A. (1996). What happened to the oil price-macroeconomy relationship?. *Journal Of Monetary Economics*, 38 (2), 195-213.
- Huntington, H.G. (2015). Crude oil trade and current account deficits. *Energy Economics*, 50, 70-79.
- İnanlı, T. (2010). *Türkiye'de üretim ve dış ticaret yapısındaki dönüşüm ve cari işlemler dengesi sorunu*. Meslek yeterlilik tezi, Maliye Bakanlığı, Ankara.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models*. Oxford University Press: England
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models. *Econometrica*, 59,1551-1580.
- Kaminsky, G., Lizondo, S., & Reinhart, C.M. (1998). Leading indicators of currency crises. *Staff Papers-International Monetary Fund*, 1-48.
- Karabulut, G., & Danişoğlu, Çelikel, A. (2006). Türkiye'de cari işlemler açığının büyümesini etkileyen faktörler. *Gazi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-63.
- Özata, E. (2014). Sustainability of current account deficit with high oil prices: Evidence from Turkey. *International Journal of Economic Sciences*, 3(2), 71.
- Özer, M., & Coşkun, İ. O. (2011). Sustainability of Turkish current account deficit in the post crisis period. *Nibes Transactions*, 5(2), 67-82.
- Peker, O., & Hotunoğlu, H. (2009). Türkiye'de cari açığın nedenlerinin ekonometrik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 221-237.
- Sadorsky, P. (1999). Oil price shocks and stock market activity. *Energy Economics*, 21 (5), 449-469.
- Sims, C. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48, 1-49.
- Sönmezler, G., & Akduğan, U., & Gündüz, İ.O. (2017). Türkiye'de cari açık sorununun reel döviz kuru ve ihracatın ithalata bağımlılığı açısından değerlendirilmesi. *Maliye Finans Yazıları*, 108, 105-122.
- Tarı, R. (2005). *Ekonometri*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Van Wijnbergen, S. (1984). Oil price shocks and the current account: An analysis of short run adjustment measures. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 120 (3), 460-480.

- Yanar, R., & Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201.
- Yılmaz, Ö., & Akıncı, M. (2011). İktisadi büyüme ile cari işlemler bilançosu arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 363-377.
- Zaouali, S. (2007). Impact of higher oil prices on the chinese economy. *Opec Review*, 31 (3), 191-214.

SEYİTÖMER HÖYÜK AKHAEMENİD DÖNEM SİYAH FIRNISLİ GRİ HAMURLU SERAMİKLERİ*

Hüseyin Usta¹

Öz

Bu çalışmanın konusunu İç-Batı Anadolu'da yer alan Seyitömer Höyüğü Akhaemenid Dönem'e tarihlendirilen III. tabakasına ait siyah firnisli gri hamurlu seramikleri oluşturmaktadır. Akhaemenid Dönem'e ait yerleşmenin MÖ Geç 6./Erken 5. yüzyılda başladığı ve MÖ 4.yüzyıl ikinci yarısına kadar varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. MÖ 5. yüzyıla tarihli erken örneklerin, Attika'dan ithal edilen örnekler ile birlikte aynı kontekst içerisinde yer almış olmaları söz konusu yerel üretim seramiklerin bir kısmının ithal ürünlerden esinlenerek üretilmiş imitasyon eserler olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Attika'dan ithal edilen örnekler ve bu çalışmada incelenen söz konusu ürünlerin taklitleri/yerel üretimleri ile birlikte değerlendirildiğinde Seyitömer Höyüğü Kıta Yunanistan ile doğrudan veya dolaylı olarak ticari-kültürel bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Siyah firnisli gri hamurlu seramikler Seyitömer Höyük'te Akhaemenid Dönem'de kullanılmaya başlanmış olup Hellenistik Dönem'in ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Seyitömer Höyük, Siyah Firnis, Yerel Üretim Seramik, Gri Seramik, Attika Seramiği.

ACHAEMENİD PERİOD SEYİTÖMER MOUND BLACK GLAZED GRAY GLAY CERAMICS

Abstract

The subject of this study is the history of black glazed pottery from the Achaemenid period at Seyitömer Mound. The Achaemenid period settlement dates back to the 6th century and continued through the second half of the 4th century. Early examples of black glazed pottery from the 5th century were found in the same context as samples imported from Attica, which is important because it shows that some of the locally produced ceramics are imitation works inspired by imported products. Taken together, the samples imported from Attica and the imitations/local productions examined in this study indicate that Seyitömer Mound was directly or indirectly involved in a commercial-cultural relationship with Continental Greece. The study concludes that black-glazed gray earthen ware ceramics were introduced at Seyitömer Mound during the Achaemenid period and continued until the middle of the Hellenistic period.

Keywords: Seyitömer Mound, Black Glaze, Locally Produced Ceramics, Gray Ceramics, Attic Ceramics

* Bu çalışma, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalında, 2014 yılında tamamlanan "*Seyitömer Höyük Siyah Firnisli Gri Seramikleri*" başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinin bir bölümünün yeniden değerlendirilmesidir. Orijinal malzeme üzerinde çalışmaya izin veren sayın hocam Prof. Dr. A. Nejat Bilgen'e ve emeği geçen tüm kazı ekibine teşekkürlerimi sunarım.

¹ PhD, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji, huseyinusda@gmail.com.

ORCID 0000-0001-9938-9383

Giriş

Bu çalışmanın konusunu oluşturan eserlerin ele geçtiği Seyitömer Höyük, Kütahya il merkezinin 26km. kuzeybatısında, Seyitömer Linyit İşletmesi sahası içinde, eski Seyitömer Kasabası'nın bulunduğu alanın yanında yer almaktadır. Höyüğün orijinal yüksekliği 23,5m. ve 150x140m. ölçülerindedir.

Seyitömer Höyük'te ilk kazı çalışmaları 1989 yılında Eskişehir Müzesi Müdürlüğü tarafından kurtarma kazıları niteliğinde başlatılmış (Aydın, 1991). Daha sonra ise 1990-1995 yılları arasında Afyonkarahisar Müzesi Müdürlüğü'nce yürütülmüştür (Topbaş, 1992). Bir süre ara verilen kazı çalışmaları, 2006-2014 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından Prof. Dr. A. Nejat Bilgen başkanlığında tekrardan başlatılmıştır (Bilgen, 2009; Bilgen, Coşkun & Bilgen, 2010; Bilgen vd., 2011a; Bilgen vd., 2011b; Bilgen vd., Bilgen vd., 2013a; Bilgen vd., 2013b; Bilgen vd., 2013c; Bilgen vd., 2014a; Bilgen vd., 2014b;). Seyitömer Höyük'te günümüze kadar gerçekleştirilen kazı çalışmalarında; Roma Dönemi (Bilgen & Çevirici-Coşkun, 2015a), Hellenistik Dönem (Bilgen & Çevirici-Coşkun, 2015b; Çevirici-Coşkun, 2017), Akhaemenid Dönem (Coşkun, 2011b; Coşkun, 2015; Coşkun, 2017a), Orta Tunç Çağ ve Erken Tunç Çağ olmak üzere beş ana tabaka ortaya çıkarılmıştır (Bilgen vd., 2015b).

Akhaemenid Döneme tarihlenen III. Tabaka 2008 yılı kazı sezonunda höyüğün üst platformunda tamamen açığa çıkartılmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda bu tabakanın mimari açıdan iki evreye ayrıldığı tespit edilmiştir: III-A: MÖ 4. yüzyıl (400-334) ve III-B: MÖ 5. yüzyıla tarihlenmektedir. III. Tabakadan ele geçen seramik buluntuları arasında en önemli grubu Attika üretimi ithal seramikler oluşturmaktadır (Coşkun, 2010). Bu grubun önemi; sağlam bir kronolojiye sahip olmaları sebebiyle, buldukları tabaka veya mekanların tarihlendirilmesinde büyük kolaylık sağlamaktadır. Attika üretimi seramiklerin yanı sıra, yoğun miktarda yerel, gri hamurlu seramikler de bulunmaktadır (Durgu, 2013; Usta, 2014).

Bu çalışmanın amacı, Seyitömer Höyük'te ele geçen siyah firisli gri seramiklerin değerlendirilmesi, ele geçtiği tabaka ve benzer örneklerinden yola çıkarak tarihlendirilmesinin yapılmasıdır. Çalışmamızı oluşturan siyah firisli gri hamurlu seramiklerin, kataloğu hazırlanmış, form ve hamur özellikleri bakımından gruplandırması yapılmış ve on iki başlık altında ele alınmıştır. Söz konusu formlar içerisinde içe çekik ağızlı kase, dışa çekik ağızlı kase, dışa çekik ağızlı çanak, tabak, balık tabağı, Akhaemenid kase, mug, krater, olpe, oinochoe, amphora ve askos yer almaktadır.

1. İçe Çekik Ağızlı Kase

Siyah firisli içe çekik ağızlı kaseler, Attika'da ilk kez MÖ 5. yüzyılın sonlarında karşımıza çıkmaktadır. İçe çekilerek oluşturulmuş ağız kenarından adını alan bu form, en popüler dönemini MÖ 4 yüzyıl boyunca yaşamıştır (Sparkes & Talcott, 1970). Hellenistik Dönem içlerine kadar ise varlığını sürdürmüştür. MÖ 4 yüzyılda form gelişimi açısından; ağız kenarının içe çekikliğinin erken örneklerle göre azaldığı, gövdenin şişkin dışbükey profiline yumuşadığı, kaidenin ise incelerek yükseldiği gözlemlenmektedir (Thompson, 1934). Erken örneklerinde görülen kalın cidarlı ağız kenarı giderek incelmekte, belirgin ve sert bir dönüş ile yapılan kıvrım özelliğini yitirmektedir (Winter, 1984; Zeren, 2004). Kaidenin oturma düzleminde bir yiv yer aldığı örnekler mevcuttur. Kaide ile gövdenin birleşme noktası ya rezerve bırakılır ya da kazıma çizgiyle belirtilir (Sparkes & Talcott, 1970). Seyitömer Höyük'te yerel üretim olan gri hamurlu siyah firisli içe çekik ağızlı kaselerin yanı sıra Attika üretimi siyah firisli örnekler de ele geçmiş olup, ancak gri örneklerle göre sayıları oldukça azdır. Attika'dan ithal edilmiş içe çekik ağızlı kaselerden sadece üç ağız kenarı-gövde parçası tespit edilmiştir (Coşkun, 2010).

Seyitömer Höyüğün Akhaemenid Dönem tabakalarından ele geçen siyah firisli gri hamurlu seramik grubu içerisinde yoğun olarak karşımıza çıkan form içe çekik ağızlı kaselerdir. İncelenen

örnekler; tam profil verenler ve ağız-gövde parçası olmak üzere gruplara ayrılmış ve elde edilen bu gruplar kendi içerisinde kronolojik olarak sıralanmıştır.

Kat. No. 1’de tanımlanan örneğimiz III-A tabakasından ele geçmiştir. Bu tip Seyitömer Höyük’te içe çekik ağızlı kaseler arasında en erken tarihli örnektir. Diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekler (Winter, 1984; Zeren, 2004) yardımı ile MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmiştir.

Kat. No. 2’de sunulan içe çekik ağızlı, düz dudak kenarlı olan örneğin benzerleri Nagidos’da (Alkaç, 2006). MÖ 380 civarına tarihlendirilmiştir. Seyitömer Höyük örneği için de aynı tarihi önermek mümkündür.

Kat. No. 3-5’te tanımlanan örnekler, diğer merkezlerden ele geçen benzerleri göz önünde bulundurularak tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Bu tipin benzerleri; Atina Agorası (Sparkes & Talcott, 1970) (MÖ 350), Klazomenai (Zeren, 2004) (MÖ 375-350), Nagidos (Alkaç, 2006) (MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı) gibi çeşitli merkezlerin buluntuları arasında karşımıza çıkmaktadır. Diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekler göz önünde bulundurulduğunda, bu tipin MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında kullanım gördüğünü önermek mümkündür.

Kat. No. 6’da sunulan örneğimiz, G-12 plankaresinin güneyinde açılmış olan bir çöp çukurundan ele geçmiştir. İçe çekik ağızlı ve kaideye doğru daralan gövde profiline sahip olan bu kasenin dudak kenarında karşılıklı memecikler mevcuttur. Bu örneğimiz Kat. No. 11-12’de yer alan dışa çekik ağızlı kaseler ile aynı çöp çukurundan ele geçmiştir. Söz konusu dışa çekik ağızlı kaseler, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Bu durum göz önüne alındığında; Kat. No. 6’da sunulan örneğin de MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına ait olabileceği önerilebilir. Parçalar halinde bulunan Kat. No. 6, dış yüzünde antik Yunanca graffito yazıt içermektedir:

Aynı kaba ait olan parçalardan ilkinde üç satır başlangıç harfleri diğer parçada ise satırların sonu okunmaktadır.

1. Parça (Genişlik 0.225, Yükseklik 0.03), 2. parça (Genişlik 0.20)

E[- - - - -]δικοζήρηξερ [o]

σκε[- - - - -]ρωτδοζ

τυλ[- - - - -]ς ρ’ μ ε ραν μ εν

Satır 1: Örneğin Αρχ]δικοζ , Αριστ]δικοζ

Satır 2: ε’]ρωτδοζ

« [- - -]dikos (bunu) üretti [- - -] sevgilisinin [- - -]günü»

Ne yazık ki, küçük bir kısmı günümüze ulaşabilmiş bu metnin korunmuş harflerinden tam bir anlam çıkmamaktadır. Tamamı korunmamış olan kabın bir kısmı elimize geçmiş olup yazıtın tamamı okunamamıştır. İkinci parça da bu kabı üreten çömlekçi ustasının isminden sonra « üretti » fiili yer alır, ikinci satırda sevgilisinin ismi üçüncü satırda ise « gün » kelimesi okunur: yani bu tabağı üreten usta, belki onu bir kıza, yaş günü veya özel bir gün için vermiş olabilir. İlk parçadaki yazıt olasılıkla bir şahıs ismiyle başlar, ama gerisi kayıptır. (Drew-Bear & Türktüzün, 2009, s. 113)

Kat. No. 7-8’de sunulan örneklerde gövde derinleşmekte ve ağız kenarından gövdeye sert bir açıyla geçilmektedir. Kat. No. 7-8’de sunulan örneğimizin kaideleri korunmamıştır. Fakat diğer merkezlerden ele geçen benzer örneklerde bu tip kaselerin, düz profilli halka kaideye sahip oldukları görülmektedir (Sparkes & Talcott, 1970). Hellenistik Dönem’den itibaren formun dudağı incelenerek uzamış ve gövde derinleşmiştir (Rotroff, 1997). Kat. No. 7-8’de tanımlanan örneklerin benzerlerine Cyrene (White, 1975) ve Atina Agorası’nda MÖ 350-325 (Sparkes & Talcott, 1970)

yılları arasında rastlanmaktadır. Diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekler dikkate alındığında, Seyitömer Höyük örnekleri için MÖ 350-325 yılları arasını önermek mümkündür.

2. Dışa Çekik Ağızlı Kase

Siyah firisli dışa çekik ağızlı kaseler, Atina'da ilk kez MÖ 5. yüzyılın sonundan itibaren karşımıza çıkmaktadır. MÖ 4. yüzyılda bu kaseler orijinal halini alarak, Hellenistik Dönem içlerine kadar varlığını sürdürmüştür (Thompson, 1934; Corwfoot, Crowfoot & Kenyon, 1957). MÖ 5. yüzyıla tarihlenen dışa çekik ağızlı kaselerin erken örneklerinde görülen kase tipinden yola çıkılarak, bu kaselerin içki kabı olarak değil, daha çok yemek kabı olarak kullanılmış oldukları ileri sürülmüştür (Sparkes & Talcott, 1970).

MÖ 4. yüzyıldaki orijinal formuna kavuşana dek birçok denemeler uygulanmıştır. Bu denemeler içerisinde en dikkat çeken örnekler ise sade ağız kenarı, dış yüzünde plastik bantları olan gövde ve profillendirilmiş kaidelere sahip örneklerdir. Dışa çekik ağızlı kaselere adını veren ağız kenarı, MÖ geç 5. yüzyıla tarihli erken örneklerde yuvarlatılarak hafif bir şekilde dışa çekilerek oluşturulmuştur. MÖ 4. yüzyıldan itibaren ise ağız kenarındaki dışa çekiklik belirginleşmiştir. Erken örneklerde sığ gövde, ağız kenarından kaideye doğru daralırken, daha sonraki örneklerde kaselerin ortasında bir kırılma görülmeye başlanır. Form genellikle yüksek bir halka kaide ile son bulmaktadır. Erken örneklerde daha karmaşık ve özenli bir bezeme sistemi görülmektedir. MÖ 5. yüzyıl sonlarına doğru bu değişmeye başlar ve MÖ 4. yüzyılda bezemede bir sadeleşme görülür. Bezeme motifleri olarak; serbest ya da bağlantılı palmetler, dil ve rulet tırtılı gibi bezemeler sıkça kullanılmıştır (Sparkes & Talcott, 1970).

Seyitömer Höyük'te Attika üretimi dışa çekik ağızlı kase parçaları da ele geçmiştir. Söz konusu parçaların, Seyitömer Höyük'ten ele geçen yerel üretim siyah firisli gri hamurlu dışa çekik ağızlı kaseler için ithal Attika ürünlerinin yerel çömlekçilerce yapılmış taklitleri olduğunu açıkça göstermektedir.

Seyitömer Höyük'te ele geçen dışa çekik ağızlı kaseler MÖ 4. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. Mevcut örneklerimiz içerisinde en erken tarihli olan ve Kat. No. 9'da tanımlanan örnekte dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış ağız kenarı, gövde ortasında kırılma yapan, dik açılı ve sığ gövdelidir. Tondosunda rulet tırtılı ile çevrili üç adet baskı palmet bulunmaktadır. Diğer merkezlerden ele geçen ve MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen örnekler ile profili uyum içerisinde (Alexandrescu, 1978; Polat, 1988; Zeren, 2004; Coşkun, 2005). Kat. No. 9' da sunulan örneğin de MÖ 4. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlenmesi uygun olacaktır.

Kat. No. 10'da ağız kenarının daha belirgin hale geldiği ve gövdenin derinleştiği dikkati çekmektedir. Gövde kısmı dik bir açı ile aşağıya doğru inmektedir. Benzer örnekler Klazomenai'de MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmesi doğru olacaktır. (Zeren, 2004; Özbay, 2006).

Kat. No. 11-17'de sunulan örneklerde ise yuvarlatılmış ağız kenarlı, sığ gövdeli, gövdeden kaideye geçişte bir kırılma görülmektedir. Gövdede kırılma ile verilen bu profilin benzerleri Chios, (Anderson, 1954) Salamis, (Jehasse, 1978) Gordion, (Winter, 1984) Bayraklı, (Gürsoy 1987) Klazomenai (Polat, 1988; Hasdağlı, 2003; Zeren 2004), ve Nagidos'ta (Alkaç, 2006) ele geçmiştir. Diğer merkezlerdeki benzerlerden yola çıkarak Seyitömer Höyük örneğinde MÖ 375-350 yılları arasına tarihlenmesi doğru olacaktır.

MÖ 4. yüzyıl ortalarından sonra gövdenin üst kısmının dışa doğru açılarak yükseldiği görülür (Dallık, 2009). Bu özellikte olan Kat. No. 18'in benzerleri Atina Agorası'nda MÖ 350-325'e tarihli (Sparkes & Talcott, 1970) olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyitömer Höyük örneği içinde aynı tarihi önermek mümkündür.

3. Dışa Çekik Ağızlı Çanak

Bu formun en belirgin özelliği; hafif bir şekilde kalınlaşarak dışa çekilmiş ağız kenarı, derin gövde ve halka şekilli bir kaideye sahip olmasıdır. Attika'da siyah firnisli olarak MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan dışa çekik ağızlı çanaklar, MÖ 4. yüzyılda klasik formuna ulaşarak, Hellenistik Dönem boyunca kullanım görmüştür (Sparkes & Talcott, 1970).

Seyitömer Höyük'te yerel üretim siyah firnisli gri hamurlu seramik grubu içerisinde dışa çekik ağızlı çanaklar çok az sayıda ele geçmiştir. Seyitömer Höyük'te MÖ 5. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlayan bu tip çanaklar, MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ortadan kalkmıştır.

Seyitömer Höyük dışa çekik ağızlı çanakları, dışbükey profilli, dışa çekik kenarlı, siyah firnisli ve gri hamurlu yerel üretim mallardır. Kat. No. 19'da tanımlanan örnek Daskyleion'dan (MÖ 430 civarı) ele geçmiş dışa çekik ağızlı çanak ile Kat. No. 20'de tanımlanan örnek ise Klazomenai'den (MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği) ve Atina Agora'sından (Sparkes & Talcott, 1970) (MÖ 380 civarı) ele geçen dışa çekik ağızlı çanaklar ile benzerlik göstermektedir.

Benzer örneklerin ağız profili ve formu göz önünde bulundurulduğunda, Kat. No. 19'da sunulan örneğimizin MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında, Kat. No. 20'de yer alan örneğimizin ise MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinde kullanım gördüğünü önermek mümkündür.

4. Akhaemenid Kase

Akhaemenid kaseler, şarap içmek için kullanılan kulpsuz kaselerdir. Akhaemenid kaselerin, cam ve seramik örneklerinin, metal örneklerden taklit edildiği bilinmektedir. Kil, cam ve metalden yapılmış olan Akhaemenid kaseler bazen omphaloslu, bazen düz, bazen de sığ bir gövde ve küçük bir dibe sahiptirler (Dusinberre, 1999). Akhaemenid kaseler, dışarıya doğru açılarak yükselen bir dudağa, yarım küre (veya yarım küreye yakın) gövdeye sahiptir. Dudak genellikle içbükey profilli olsa da, düz profile sahip örnekleri de bulunmaktadır. Dudaktan gövdeye geçiş genellikle sert bir açıyla sağlansa da yumuşak geçiş sergileyen örnekler de görülmektedir. Kabın omuz kısmı ise genellikle vurgulanmıştır. Bu kaselerin yatay yivli, dikey yivli, loplu (lobed), bitkisel motifli vb. bezemelere sahip örnekleri bulunmaktadır (Coşkun, 2006).

Seyitömer Höyük'te yapılan çalışmalar esnasında ele geçen Akhaemenid kaselerden yalnızca bir tanesi siyah firnisli ve gri hamurlu olarak üretilmiştir. Kat. No. 21'de sunulan bu kase dışarıya doğru açılarak yükselen bir dudağa, yarım küreye yakın bir gövdeye sahiptir. İçbükey profilli dudaktan gövdeye geçiş sert bir açıyla sağlanmıştır. Benzer profilli örnekleri Oluz Höyük (Kandaz, 2016), Pasargadae (Stronach, 1978), Hasanlu (Robert & Dyson, 1999) ve Seyitömer Höyük'ten (Coşkun, 2011) ele geçmiştir. Benzer örnekleri ile karşılaştırılması sonucunda, bu kaseyi MÖ 4. yüzyıla tarihlemek doğru olacaktır.

5. Mug

Attika'da MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında yoğun olarak üretilmiş olan siyah firnisli muglar, Seyitömer Höyük seramik buluntuları içerisinde az sayıda ele geçmiştir. MÖ 450 civarına tarihlenen ve Pheidias tipi olarak adlandırılan muglar, Akhaemenid etkileri sergilemesi açısından ayrıca önem taşımaktadırlar (Sparkes & Talcott, 1970). Seyitömer Höyük buluntuları içerisinde Attika'dan ithal edilmiş iki adet mug gövde-kaide parçası ele geçmiştir. Seyitömer Höyük'ten bugüne kadar siyah firnisli gri hamurlu olarak ise sadece dört adet mug parçası bulunmuş, bunlardan iki tanesi çalışma kapsamında incelenmiştir. Söz konusu gri hamurlu mugların profilleri, ithal Attika ürünlerinin yerel çömlekçilerce yapılmış taklitleri olduğunu açıkça göstermektedir.

Kat. No. 22-23'de sunulan örneklerimiz kaide-gövde parçalarından ibarettir. Benzer örnekler Atina Agorası ve Corinth'te ele geçmiş olup benzerleri ile karşılaştırıldığında bu parçaların MÖ

450-425 yılları arasına tarihlenmesi mümkündür (Sparkes & Talcott, 1970; Williams, 1979; Coşkun, 2010).

6. Tabak

Atina Agorası'nda yuvarlatılmış ağız kenarına sahip tabaklar, MÖ geç 5. yüzyılda bir tür servis kabı olarak üretilmeye başlanmıştır. Formun erken örneklerinde içe dönük bir ağız ve ağız üzerinde derin olmayan yivler mevcuttur. MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ağız kenarında görülen yivler ortadan kalkmıştır. Dış yüzde ağız kenarının altında içbükey bir profil gözlemlenir. Erken örneklerde bu içbükey profil geniş ve derin iken, MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sığ ve dar olarak karşımıza çıkar. MÖ 4 yüzyılın ortalarına doğru tabakların kaidelerinde yiv bulunmaktadır. Zaman içinde geniş ağız kenarlı yerine, düz ve yuvarlatılmış ağız kenarına sahip tabaklar kullanılmaya başlanmıştır. Bu değişiklik daha çok MÖ 4 yüzyıl sonlarında kendini hissettirmeye başlamıştır.

Kat. No. 24-25'de tanımlanan Seyitömer Höyük örneklerinin profil benzerleri diğer merkezlerde Attika üretimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tip tabakların MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği (Cerde, 1998) ile ikinci çeyreğinde (Sparkes & Talcott, 1970; Cerda, 1987) kullanıldığını göstermektedir. Her iki örneğinde dış yüzünde gövde üzerinde plastik bir bant yer almaktadır. Kat. No. 24-25'de sunulan örneklerin profilleri ve en yakın benzer örneklerinden hareketle, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında kullanılmış olma olasılıkları yüksektir.

Kat. No. 26-27'da sunulan örnekler, yuvarlatılmış ağız kenarlı olup, diğer merkezlerden ele geçen ve MÖ 4. yüzyılın ortalarında görülen örneklerle, profilleri ile uyum içerisindedir. Benzerlerinin (Sparkes & Talcott, 1970) yardımı ile bu tabakları MÖ 350 civarına tarihlemek mümkündür.

7. Balık Tabağı

Balık Tabağı, diğer tabak formlarına göre daha belirgin ve ayırt edici bir özellik olarak iç kısmında merkezinde bir sosluk içermektedir. Attika üretimi kırmızı figür tekniğiyle bezenmiş örneklerin içerdiği balık ve diğer deniz canlılarının tasvirlerinden dolayı bu adı alırlar (Sparkes & Talcott, 1970). Attika'da ilk kez MÖ 5. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan balık tabaklarının (Sparkes & Talcott, 1970) daha sonra Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi boyunca kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir. Seyitömer Höyük buluntuları içerisinde balık tabakları önemli bir yere sahiptir. Höyüğün Akhaemenid Dönem tabakasından Attika'dan ithal edilmiş bir balık tabağı ele geçmiştir. Bu merkezde balık tabaklarının kullanımı Hellenistik Dönemde de devam etmiştir (Çevirici - Coşkun, 2017).

Kat. No. 28'de sunulan ağız kenarı-gövde parçası dışbükey profilli, sarkık dudaktan gövdeye dar bir kavis ile geçilmektedir. Gövde aşağıya doğru eğimli olarak devam etmektedir. Benzer profil sergileyen balık tabakları Klazomenai'de MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir (Polat, 1988). Seyitömer Höyük örneği için de aynı tarih önerilebilir.

Kat. No. 29'de tanımlanan örnekte, dış yüzde dudaktan gövdeye geçişte dar bir kavisin olduğu, iç yüzde ise dudaktan gövdeye sert bir şekilde geçildiği görülmektedir. Düz gövde profiline sahip olan örneğimizi benzer örnekler (Sparkes & Talcott, 1970; Ober, 1978; Secherrer, 1982) esas alınarak MÖ 350 civarına tarihlendirmek mümkündür.

Kat. No. 30'da sunulan kaide-gövde parçasının dış yüzünde, oturma düzlemi, ayak çemberi ve kaidenin iç kenarı rezerve bırakılmıştır. İç yüzde ise geniş ve derin sosluk kısmına geçişte baskı yaprak bezeme görülmektedir. Kat. No. 30'un örneğimizin benzerleri (Sparkes & Talcott, 1970) göz önüne alınarak MÖ 400 civarına tarihlenmesi doğru olacaktır.

8.Krater

Seyitömer Höyük'te çok sayıda ele geçen gri astarlı krater parçası olmasına rağmen, siyah firnisli gri hamurlu seramik grubuna ait çok az krater parçası ele geçmiştir. Bu form çalışmamız içerisinde tek örnekle temsil edilmektedir.

Kat. No. 31'de sunulan örnek, dışa dönük ağızlı ve dik dudaklıdır. Ağızın iç kısmında sığ bir oluk mevcuttur. Boynun üst kısmında, plastik bant bezeme bulunmaktadır. Benzer örnek Nagidos'da MÖ 5. ve 4. yüzyıl gibi geniş bir zaman dilimine tarihlendirilmiştir (Alkaç, 2006). Seyitömer Höyük örneği içinde aynı tarihi söylemek doğru olacaktır.

9.Olpe

Bu tip olpelerde, yonca ağızlı ve yuvarlak ağızlı olmak üzere iki tip ağız kenarı görülmektedir. Yüksek dikey kulp omuzdan başlayıp ağız kenarını aşarak yukarıda kıvrılır ve aşağıya doğru dönerek ağız kenarı ile birleşmektedir. Seyitömer Höyükten ele geçen olpe örneği ise yuvarlak ağızlı tip içerisinde yer almaktadır.

Seyitömer Höyük'ten yuvarlak ağızlı olpe formuna ait, siyah firnisli gri hamurlu tek örnek ele geçmiştir. Kat. No. 32'de sunulan bu ağız kenarı-gövde parçasının profil açısından en yakın benzerleri Klazomenai'de ele geçmiştir. Klazomenai örneklerinden (Zeren, 2004; Özbay, 2006) hareketle bu parçayı MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlemek mümkündür.

10.Oinochoe

Seyitömer Höyük'te siyah firnisli gri hamurlu oinochoeler üç adet ele geçmiştir. Yonca ağızlı ve yuvarlak ağızlı olmak üzere iki tip ağız kenarı görülmektedir. İnceleme kapsamında yer verilen tek örnek ağız kenarı-gövde parçasından ibarettir.

Kat. No. 33'da sunulan örneğimiz, dışa doğru açılan yuvarlatılmış ağız kenarına sahiptir. Ağız kenarından boyuna yumuşak geçiş vardır. İçbükey profilli boyun yüksektir. Ağız kenarının hemen altında, boynun yaklaşık ortasında ve boyundan omuza geçişte olmak üzere üç adet plastik bant içermektedir. Bu bantlar arasında pişirilmeden önce yapılmış kazıma zikzak bezeme yer almaktadır. Basık küresel profile sahip gövdenin omuz kısmında kabartma olarak yapılmış alternatif bir şekilde dizilmiş yaprak motifi ve loblar yer almaktadır. Gövde altı ve kaidesi korunmamış olan bu oinochoe'nin şerit kulbu, omuzun alt kısmından çıkıp, dikey olarak yükselerek, ağız kenarı ile birleşmektedir. Kulbun dış yüzünde birbirine paralel iki dikey oluk bulunmaktadır.

Araştırmalar sonucunda bu tipin başka merkezlerde benzerlerine rastlanılmamıştır. Bulunduğu tabaka ve Attika üretimi cup-skyphos parçası ile aynı kontektsten ele geçmiş olmasından dolayı MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmesi uygun olacaktır. Attika üretimi cup-skyphos parçasının benzeri ise Daskyleion'da MÖ 490-470 yılları arasında tarihlenmektedir (Yıldızhan, 2007; Tuna - Nörling, 1999).

11.Amphora

Seyitömer Höyük'te siyah firnisli gri hamurlu amphoralar az sayıda ele geçmiştir. Çalışma kapsamında yer verilen tek örnek ağız kenarı-gövde parçasından oluşmaktadır.

Kat. No. 34'de sunulan örneğimiz dışa çekik ağız kenarına ve uzun-dar bir boyna sahip olup, boyundan omuza geçiş noktasında bir sıra plastik bant içermektedir.

Boyundan omuza bağlanan şerit kulpun iç kısmında bir adet parmak baskı bezeme yer almaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda diğer merkezlerde Seyitömer Höyük örneği gibi boyundan omuza kulplu örneklerle karşılaşılmamıştır. Kat. No. 34'de sunulan örneğimiz ele geçtiği tabaka dikkate alınarak, Akhaemenid Döneme tarihlendirilmiştir.

12. Askos

Attika'da ilk kez MÖ 5. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bu form, MÖ 4. yüzyılın içlerine dek varlığını sürdürmüştür. Attika'da sığ gövdeli askoslar MÖ 5. yüzyılın başlarında orta çıkar fakat yüzyılın sonlarında en popüler dönemini yaşayarak MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra ortadan kalkmışlardır (Sparkes & Talcott, 1970). Form gelişimi açısından; kulpların yüksekliği artarak, gövdedeki kubbenin yüksekliği azalır ve form genişler, üst bölümden gövdeye geçişler daha sert hatlar ile yapılmaya başlanır (Sparkes & Talcott, 1970).

Bugüne kadar yapılan kazı çalışmalarında Seyitömer Höyük'ten sadece bir adet siyah firnisli yerel üretim askos ve bir adet ithal örneği ele geçmiştir. Attika'dan ithal edilen örnek, siyah firnisli olup, askosların guttus tipine ait bir parçadır (Coşkun, 2010). Kat. No. 35'de sunulan örnek ise MÖ 5. yüzyıla ait III-B tabakasından ele geçmiş olup, dışa doğru açılan ağız kenarına sahiptir ve içbükey profilli boyunludur. Gövde üzerinde yatay olarak yapılmış, üç sıra halinde çentik bezeme bulunmaktadır. Ele geçtiği tabaka esas alınarak MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmesi doğru olacaktır.

13. Sonuç ve Değerlendirme

Seyitömer Höyük, Erken Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar mimari açıdan stratigrafi vermesi ve bulunduğu coğrafi konumu itibari ile İç-Batı Anadolu'da önemli bir merkez konumundadır. Çalışmanın konusunu oluşturan siyah firnisli gri hamurlu seramiklerin uzun bir zaman diliminde höyükte oldukça popüler bir kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. Araştırmamızın sonucunda yerel üretim siyah firnisli gri hamurlu seramiklerin Seyitömer Höyük'te MÖ 5. yüzyılda kullanılmaya başlandığı, yoğun olarak kullanımının ise MÖ 4. yüzyılda gerçekleştiği anlaşılmıştır. Diğer yandan, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen II. tabakada da ele geçen örneklerin varlığı, söz konusu seramiklerin bu dönemde de kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Seyitömer Höyük'ten yerel üretim siyah firnisli gri hamurlu seramiklerin yanı sıra Attika'dan ithal edilen seramiklerinde ele geçmesi bu iki merkez arasında ticari/kültürel bir bağlantının olabileceğini göstermektedir. Bu karşılıklı ilişki Kıta Yunanistan ile doğrudan kurulmuş olabileceği gibi Akhaemenid İmparatorluğu'nun Anadolu'da bulunan valilikleri (satraplıkları) aracılığıyla dolaylı bir şekilde de kurulmuş olabilir (Coşkun, 2010). Seyitömer Höyük bulunduğu coğrafi konumu itibariyle, kuzeybatısında Daskyleion, güneybatısında Sardeis, doğusunda ise Akhaemenid Dönem'de önemli bir merkez olan Gordion ile çevrelenmiş durumdadır. Seyitömer Höyük'te ele geçen Akhaemenid Döneme ait diğer malzeme grupları da dikkate alındığında bu merkezler ile ticari/kültürel bir etkileşim içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamızı oluşturan yerel üretim siyah firnisli gri hamurlu seramiklerin mevcut veriler ışığında Seyitömer Höyük'te mi üretildiği ya da Anadolu'daki başka bir merkezden mi ithal edildiği henüz netleştirilememiş olmakla birlikte, Seyitömer Höyük'te Attika'dan ithal edilen örnekler göz önüne alındığında sayısal olarak daha yoğun bir şekilde temsil edildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Seyitömer Höyük'te yaşayanların alım güçlerinin düşük olduğu ve dönemin popüler mal grubu olan Attika'dan ithal edilen orijinal malzemeyi kullanmadığı için, daha kolay elde edebileceği yerel üretim siyah firnisli gri hamurlu malzemeyi tercih etmiş olduklarını söylemek mümkündür.

Katalog

İçe Çekik Ağızlı Kase (Kat. No. 1-8)

Kat. No. 1 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yılı ve Yeri: S.Ö. 2007 (3697), H-10Plankaresi, **Kasa No.** V-512

Ölçüler: A.R:10.8cm. H: 3.9cm. K.R:5.6cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, sert, kırmızımsı kahverengi (5 YR 5/3) hamur. İç ve dış yüzey çok koyu gri (2,5 Y 3/1) firnisli.

Benzer örnek: Winter, 1984, s. 353, fig. 3 kat. no. 21, 24; Zeren, 2004, s. 225, 249, şek.47, 74, kat. no. 130, 204, (MÖ 404-366).

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 2 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yılı ve Yeri: S.Ö. 2008, G-12Plankaresi, **Kasa No.** J-641

Ölçüler: A.R: 13.8cm. H:3.4cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, sert, kırmızımsı kahverengi (5 YR 5/3) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5YR 2,5/1) firnisli.

Benzer örnekler: Alkaç, 2006, s. 74, kat. no. 76.

Tarih: MÖ 380 civarı.

Kat. No. 3 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yılı ve Yeri: S.Ö. 2012, P-12Plankaresi, **Kasa No.** KK-208

Ölçüler: A.R:18.8cm. H:3.3cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, sert, koyu gri (2.5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5Y 2.5/1)firnisli.

Benzer örnek: Sparkes&Talcott, 1970, s. 294, fig. 8, kat. no. 830 (MÖ 350); Zeren, 2004, s. 226, şek. 48, kat. no. 131.

Tarih: MÖ 350 civarı.

Kat. No. 4 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yılı ve Yeri: S.Ö. 2012, P-12Plankaresi, **Kasa No.** KK-225.

Ölçüler: A.R:18.4cm. H:3.3cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, sert, gri (2.5Y 6/2) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5Y 2.5/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes&Talcott, 1970, s. 294, fig. 8, kat. no. 830 (MÖ 350); Zeren, 2004, s. 226, şek. 48, kat. no. 131; Alkaç, 2006, s. 91. kat. no. 125. (MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı).

Tarih: MÖ 350 civarı.

Kat. No. 5 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yılı ve Yeri: S.Ö. 2008, H-13Plankaresi, **Kasa No.** J-832

Ölçüler: A.R:18cm. H:6.7cm. K.R: 7.4cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, sert, grimsi kahverengi (2,5Y 5/2) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3 /1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott, 1970, s. 294, fig. 8, kat. no. 830, (MÖ 350); Alkaç, 2006, s. 91. kat. no. 125. (MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı).

Tarih: MÖ 4.yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 6 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yılı ve Yeri: S.Ö. 2008, G-12Plankaresi, **Kasa No. J-1027a**

Ölçüler: A.R: 5.9cm. H: 28.4cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, kum ve ince taşçık katkılı, sert, koyu gri (2.5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, kırmızımsı siyah (2,5YR 2,5 /1) firnisli.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 7 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yılı ve Yeri: S.Ö. 2008, H-12Plankaresi, **Kasa No. J-1018**

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç katkılı, orta sertlikte, kırmızımsı kahverengi (5 YR 5/3) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott, 1970, s. 294, fig. 8, kat. no. 832, (MÖ 350-325); White, 1975, s. 45, pl. 10, fig. 34. kat. no. C.

Tarih: MÖ 350-325.

Kat. No. 8 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yılı ve Yeri: S.Ö. 2008, G-12Plankaresi, **Kasa No. J-639**

Ölçüler: A.R: 19cm. H: 4.7cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika ve taşçık katkılı, gri (2.5Y 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3 /1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott, 1970, s. 294, fig. 8, kat. no. 832, (MÖ 350-325); White, 1975, s. 45, pl. 10, fig. 34. kat. no. C.

Tarih: MÖ 350 -325.

Dışa Çekik Ağızlı Kase (Kat. No. 9-18)

Kat. No. 9 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö.2007, G-13Plankaresi, **Kasa No. J-421**

Ölçüler: A.R:12.8cm. H:2.8cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, az miktarda da mika katkılı, orta sertlikte, koyu kahverengi (5 YR 5/3) hamur. İç ve dış yüzey, koyu kırmızımsı gri (2,5YR 3 /1) firnisli.

Benzer örnek: Alexandrescu, 1978, s. 90, kat. no. 588; Polat 1988, s. 44, şek. 9, lev. 15, no. 35 (MÖ 387-375); Zeren, 2004, s. 227, şek. 49, kat. no. 137 (MÖ 387-385); Coşkun, 2005, s. 224, şek. 36, kat. No. S 350, (MÖ 395).

Tarih: MÖ 4.yüzyılın ilk çeyreği.

Kat. No. 10 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2012 O-13Plankaresi, **Kasa No. KK-231**

Ölçüler: A.R: 23.2cm. H:2.9cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, koyu gri (2,5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5YR 2,5 /1) firnisli.

Benzer örnek: Zeren, 2004, s. 230, şekil 53, kat. no. 144, (MÖ 387-366); Özbay, 2006, s. 247 (MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği).

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği.

Kat. No. 11 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2008 G-12Plankaresi, **Kasa No. J-1027**

Ölçüler: A.R: 11.2cm. H: 2. 6cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç ve mika katkılı, orta sertlikte, açık gri (5YR 7/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5YR 2,5 /1) firnisli.

Benzer örnek: Gürsoy, 1987, s. 46, şek. 9, lev. 27, no. 42.

Tarih: MÖ 375-350.

Kat. No. 12 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2008 G-12Plankaresi, **Kasa No. J-1027**

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Mika, kireç, katkılı, gri (5 YR 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5YR 2,5 /1) firnisli.

Benzer örnek: Polat, 1988, 44, şek. 9, lev. 15, no. 35, (MÖ 387-375); Zeren, 2004, s. 250, şek. 75, kat. no. 206, (MÖ 375-350).

Tarih: MÖ 375 -350.

Kat. No. 13 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1991Plankaresi, **Kasa No. T.N. 1**

Ölçüler: A.R:13.4cm. H: 3.5cm

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika, taşçık katkılı, gri (2.5Y 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3/1) firnisli.

Benzer örnek: Gürsoy, 1987, s. 46, şek. 9, lev. 27, no. 42.

Tarih: MÖ 375-350.

Kat. No. 14 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1991 I-14Plankaresi, **Kasa No. T.N. 17**

Ölçüler: A.R:13.2cm. H:3cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Az miktarda kireç katkılı sert, çok koyu gri (5 YR 3/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5YR 2,5 /1) firnisli.

Benzer örnek: Enderson, 1954, s. 178, fig. 15, kat. no. 194; Winter, 1984, s. 318, kat. no. 35; Gürsoy, 1987, s. 46, şek. 9, lev. 27, no. 42 (MÖ 375-350).

Tarih: MÖ 375-350.

Kat. No. 15 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: G-12 Plankaresi, **Kasa No. J-1078**

Ölçüler: A.Ç:16.6cm. H:3.7cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, gri (2.5Y 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3/1) firnisli.

Benzer örnek: Gürsoy, 1987, s. 46, şek. 9, lev. 27, no. 42.

Tarih: MÖ 375-350.

Kat. No. 16 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2008 H-12Plankaresi, **Kasa No. J-1018**

Ölçüler: A.R: 18.2cm. H: 3.8cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, koyu gri (2,5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3/1) firnisli.

Benzer örnek: Jehasse, 1978, s. 23, fig. 16, no. 14; Winter, 1984, s. 319, kat. no. 37; Gürsoy, 1987, s. 46, şek. 9, lev. 27, no. 42, (MÖ 375-350); Alkaç, 2006, s. 68. kat. no. 56, (MÖ 380 yaklaşık olarak).

Tarih: MÖ 375-350.

Kat. No. 17 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1991 G-11Plankaresi, **Kasa No. T.N. 6**

Ölçüler: A.Ç:15.2cm. H:3.5cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika, taşçık katkılı, açık kırmızımsı kahverengi (5YR 6/4) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5Y 2.5/1) firnisli.

Benzer örnek: Winter, 1984, s. 320, kat. no. 39; Hasdağlı, 2003, s. 115, kat. no. 92, (4. yüzyılın ikinci yarısı); Zeren, 2004, s. 250, şek. 75, kat. no. 206, (MÖ 375-350).

Tarih: MÖ375-350.

Kat. No. 18 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1991 G-14Plankaresi, **Kasa No. T.N. 04**

Ölçüler: A.Ç: 18.5cm. H:2cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, kırmızımsı kahverengi (2.5Y 5/2) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes&Talcott, 1970, s. 294, fig. kat. no. 806, (MÖ 350-325); Dallık, 2009, s. 101, şek. 26, kat. no. 90 (MÖ 350-325).

Tarih: MÖ 350-325.

Dışa Çekik ağızlı Çanak (Kat. No. 19-20)

Kat. No. 19 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2006 I-10Plankaresi, **Kasa No. O-26**

Ölçüler: A.Ç:22cm. H:2.6cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, gri (2.5Y 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, koyu gri (2,5Y 4/1) firnisli.

Benzer örnek: Coşkun, 2005, s. 205, kat. no. S.306.

Tarih: MÖ 430 civarı.

Kat. No: 20 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1991 I-13

Ölçüler: A.R:14.cm. H:3.2cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, koyu gri (2.5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5Y 2.5/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes&Talcott, 1970, s. 293, fig. 8, kat. no. 803 (MÖ 380); Özbay, 2006, s. 409, kat. no. 2, (MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği).

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği.

Akhaemenid Kase (Kat. No. 21)

Kat. No. 21 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: 7 nolu çöp çukuru içi. S.Ö. 2008 H-14 Plankaresi, **Kasa No.** K-391a

Ölçüler: A.R:5.6cm. H:5.5cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, koyu gri (2.5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5Y 2.5/1) firnisli.

Benzer örnek: Stronach, 1978, s. 242, fig. 106, kat. no. 16; Dyson, 1999, s. 103, fig.1, kat. no. c; Coşkun, 2011, s. 78, fig. 11, kat. no. 15, (4. yüzyıl); Kandaz, 2016, s. 59, kat. no. 25.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl.

Mug (Kat. No. 22-23)

Kat. No. 22 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1995 J-10Plankaresi, **Kasa No.** I-510

Ölçüler: K.R. 4.4cm. H:5.4cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç ve mika katkılı, orta sertlikte, koyu gri (2.5Y 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5Y 4/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott 1970, s. 250, fig. 3, kat. no. 199 (MÖ 450-425); Williams, 1979, s. 142, fig. 7.C-1936-2461 (4. yüzyıl); Coşkun, 2010, s. 69, fig. 2, no. 30. (MÖ 450).

Tarih: MÖ 450-425.

Kat. No. 23

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1991 J-12

Buluntu Durumu: **Kasa No.** T.N:23

Ölçüler: K.R:4. 6cm. H: 3.6cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, sert, gri (10YR 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (10YR 2/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott, 1970, s. 250, fig. 3, kat. no. 199 (MÖ 450-425); Coşkun, 2010, s. 69, fig. 2, no. 30 (MÖ 450).

Tarih: MÖ 450-425.

Tabak (Kat. No. 24-27)

Kat. No. 24 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2008 H-13Plankaresi, **Kasa No.** J-892

Buluntu Durumu: Plankarenin kuzeyi, dolgu.

Ölçüler: A.R: 20.2cm. H: 3.3cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, gri (2.5Y6/1) hamur. İç ve dış yüzey, koyu gri (2,5Y 4/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott, 1970, s. 309, fig. kat. no. 1050, (MÖ 375-350); Cerda, 1987, s. 77, fig. 6, kat. no. F.

Tarih: MÖ 375-350.

Kat. No. 25 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2007 I-12Plankaresi, **Kasa No.** P-526

Buluntu Durumu: Kuzeydoğu güneybatı yönlü duvar dolgusu. A:1179.76m. K:1179.38m.

Ölçüler: A.R:28.8cm. H:2.9cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, gri (2.5Y 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, koyu gri (2,5Y 4/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott, 1970, s. 309, fig. 10, kat. no. 1050, (MÖ 375-350); Cerda, 1987, s. 77, fig. 6, kat. no. F.

Tarih: MÖ 375-350.

Kat. No. 26 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2007 J-9Plankaresi, **Kasa No.** N-126

Ölçüler: A.R: 10cm. H:3.2cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, kum ve taşçık katkılı, sert, kahverengi (10YR 5/3) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu grimsi kahverengi (10YR 3/2) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott, 1970, s. 310, fig. 10, kat. no. 1055.

Tarih: MÖ 350 civarı.

Kat. No: 27 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1991 I-13Plankaresi, **Kasa No:** T.N. 14

Ölçüler: A.R:24.2cm. H:3cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika, taşçık katkılı, gri (2.5Y 6/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5Y 2,5/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes&Talcott, 1970, s. 310, fig. 10, kat. no. 1055.

Tarih: MÖ 350 civarı.

Balık Tabacağı (Kat. No. 28-30)

Kat. No. 28 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2007 Plankaresi, **Kasa No.** V.280

Ölçüleri: A.Ç: 27cm. Y: 2cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika ve az miktarda ince kum katkılı, açık kahverengimsi gri (2.5 Y 6/2) hamur. Dış ve iç yüzey, siyah(2.5 Y 2.5/1) firnisli

Benzer örnekler: Polat, 1988, s. 55, lev. 22, şek. 15, kat. no. 70.

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği.

Kat. No. 29 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö.1991Plankaresi, **Kasa No.** T.N. 10

Ölçüleri: A.Ç: 24.4cm. Y: 2.9cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, az mika katkılı grimsi kahverengi (10 YR 5/2) hamur. Dış ve iç yüzey çok koyu gri (10 YR 3/1) firnisli.

Benzer örnek: Sparkes & Talcott, 1970, s. 311, fig. 10, no. 1071-1072; Scherrer, 1982, s. 61, kat. no. 397.

Tarih: MÖ 350-325 civarı.

Kat. No. 30 *Kaide parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2007 Plankaresi, **Kasa No.** V.493

Ölçüleri: K.Ç: 9.4 cm. Y: 2.1 cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Mika, kireç katkılı, gri (2.5Y 5/1) iç çekirdek, açık sarımsı kahve (2.5 Y 6/3) hamur. Dış ve iç yüzey siyah (2.5Y 2.5/1) firnisli.

Benzer örnekler: Sparkes & Talcott, 1970, s. 310, fig. 10, kat. no. 1062, 1072.

Tarih: MÖ 350-325 civarı.

Krater (Kat. No. 31)

Kat. No. 31 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2008 K-10Plankaresi, **Kasa No:** V-1273

Buluntu Durumu: Plankarenin tamamı Seviye 1177.22-1177.10m.

Ölçüler: A.R:20.8cm. H: 6.2cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, orta sertlikte, koyu gri (2,5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3 /1) firnisli.

Benzer örnek: Alkaç, 2006, s. 78, kat. no. 89; Durgu, 2013, kat. no. 16.

Tarih: MÖ 5.-4. yüzyıl.

Olpe (Kat. No. 32)

Kat. No. 32 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 1991 H-14Plankaresi, **Kasa No.** T.N. 41

Ölçüler: A.R:12.4cm. H: 6.8cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika katkılı, gri (2.5Y 5/1) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3/1) firnisli.

Benzer örnek: Zeren, 2004, s. 211, şek. 29. kat. no. 78 (MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği) ; Özbay, 2006, s. 210. kat. no. 1 (MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği).

Tarih: MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği.

Oinochoe (Kat. No. 33)

Kat. No. 33 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2008 H-14Plankaresi, **Kasa No.** K-305a

Ölçüler: A.R:12.2cm. H: 23.3cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Az miktarda kireç orta sertlikte, koyu gri (2.5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5Y 2,5/1) firnisli.

Tarih: 5. Yüzyıl Cıvarı.

Amphora (Kat. No. 34)

Kat. No. 34 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2008 J-10Plankaresi, **Kasa No.** O-826

Buluntu Durumu: Plankarenin Doğusu O-810 nolu çöp çukurundan çıkan seramik. Hellenistik öncesi III. Tabaka. Seviye 1178.24-1177.35m.

Ölçüler: A.R:9.4cm. H:22.2cm.

Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika, şamot katkılı, sert, gri (5Y 6/1) hamur. İç ve dış yüzey, çok koyu gri (2,5Y 3 /1) firnisli.

Tarih: Akhaemenid Dönem.

Askos (Kat. No. 35)

Kat. No. 35 *Ağız kenarı-gövde parçası*

Buluntu Yeri ve Yılı: S.Ö. 2010 K-14Plankaresi, **Kasa No.** Z-67

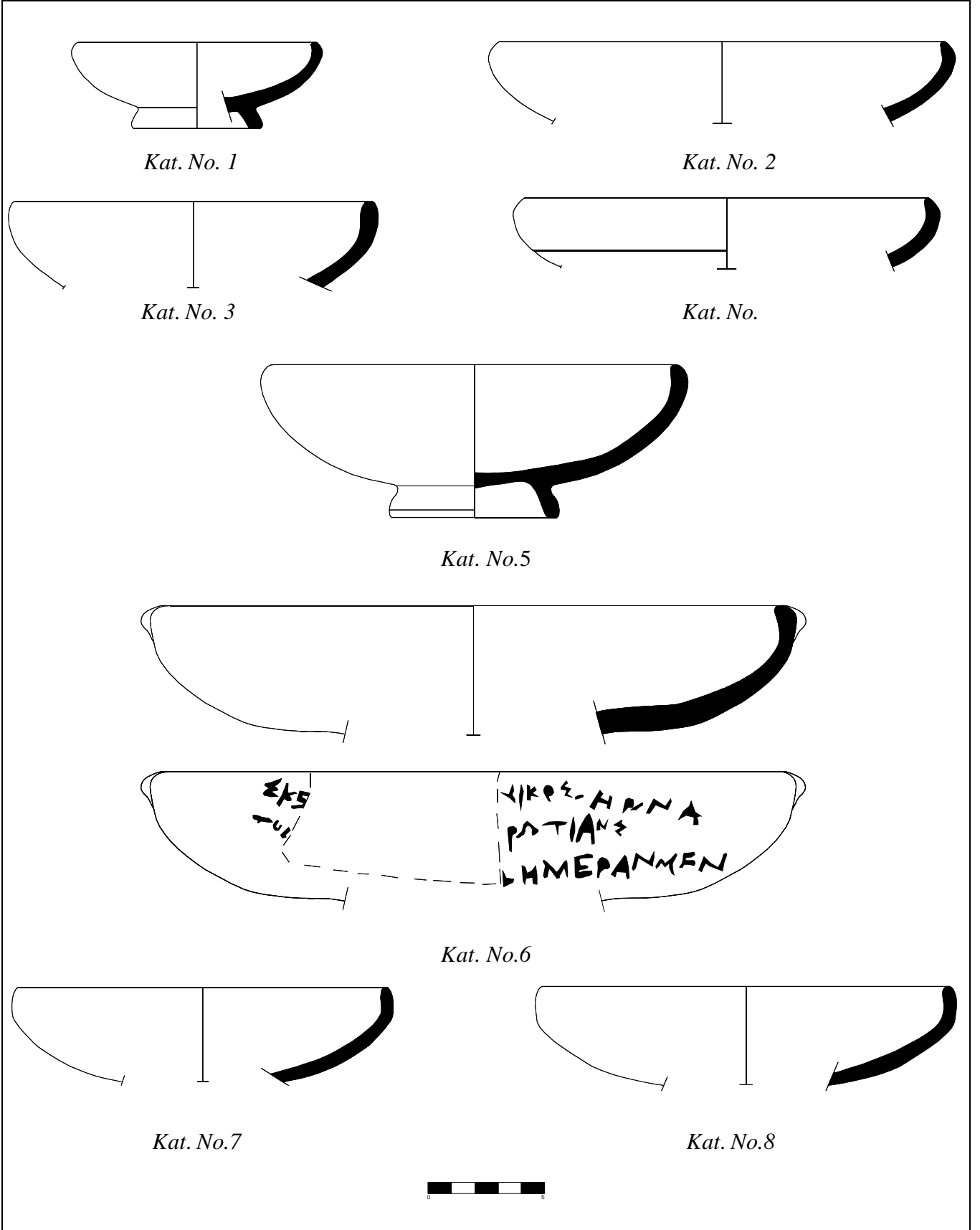
Buluntu Durumu: Plankarenin güney batısı. Seviye A:1173.08m.

Ölçüler: Gövde H:3.7 Akıtacak Ağız R: 3.5 Gövde R: 12.4, K.R: 7.2

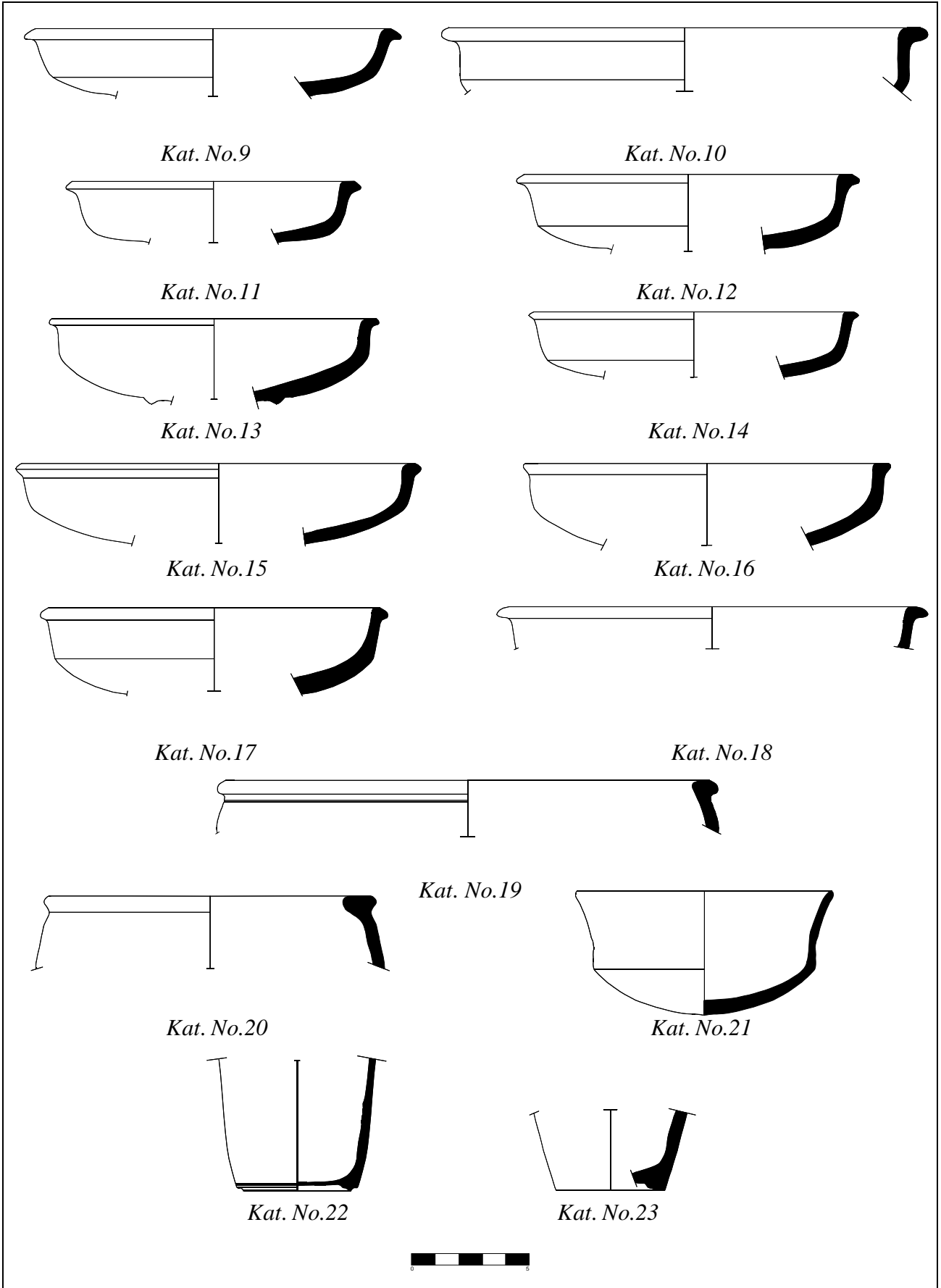
Hamur ve Yüzey İşçiliği: Kireç, mika, kum katkılı, orta sertlikte, koyu gri (2,5Y 4/1) hamur. İç ve dış yüzey, siyah (2,5YR 3/1) firnisli.

Tarih: MÖ 5. yüzyıl civarı.

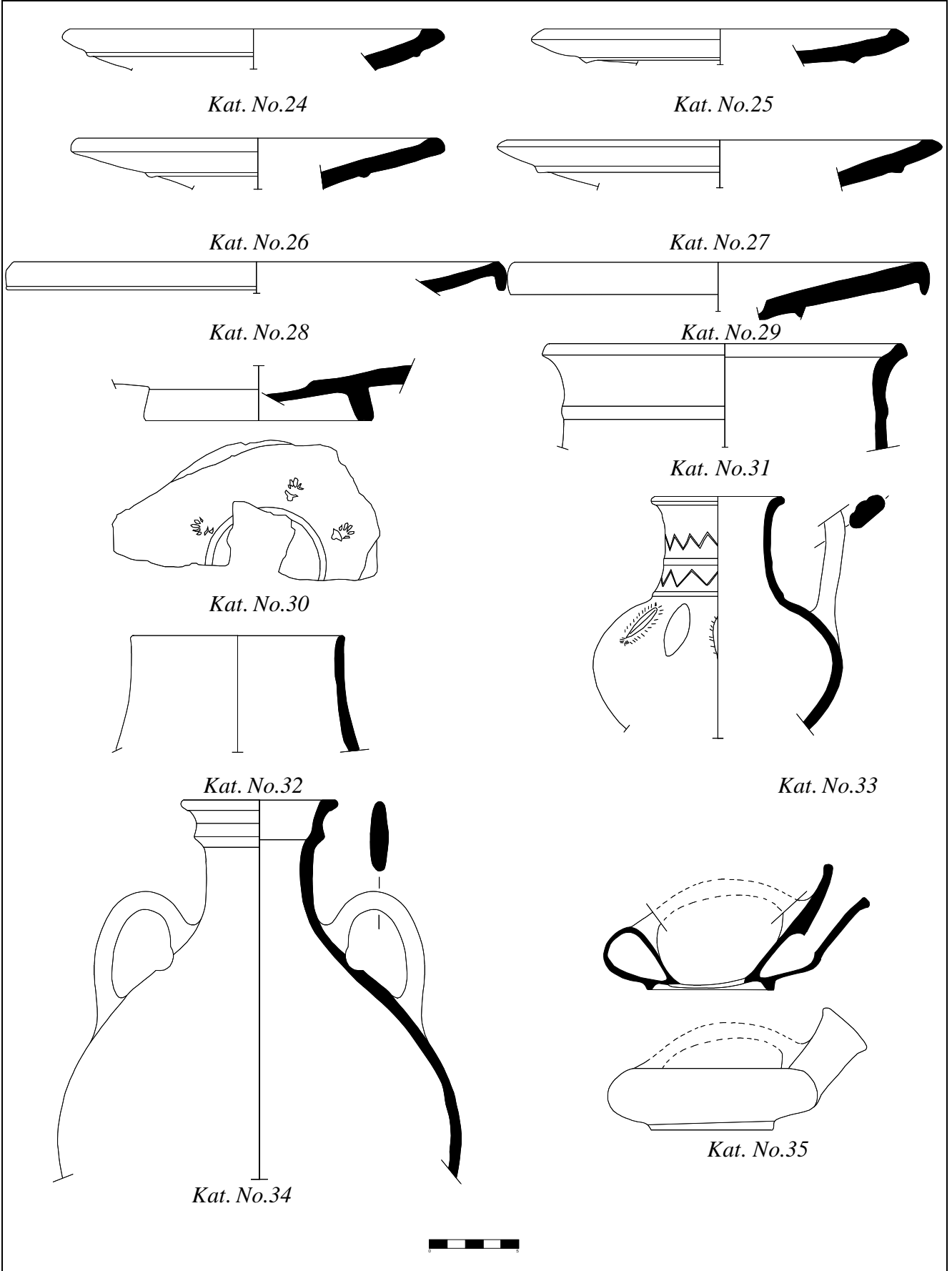
Şekil 1: İçe Çekik Ağızlı Kase.

Şekil 2: Dışa Çekik Ağızlı Kase, Dışa Çekik Ağızlı Çanak, Akhaemenid Kase, Mug.

Şekil 3: Tabak, Balık Tabacağı, , Krater, Olpe, Oinochoe, Amphora ve Askos.

Kaynakça

- Alexandrescu, P. (1978). La ceramique d'epoque archaique et classique VII-IV. *Histria IV*.
- Alkaç, E. (2006). *Nagidos antik kenti klasik dönem seramiği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Mersin.
- Anderson, J. K. (1954). Excavation on the kofina ridge, chios. *British School at Athens*, 49, 129-187.
- Aydın, N. (1991). Seyitömer höyük kurtarma kazısı 1989. *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 191-204.
- Bilgen, A. N. (2009). Seyitömer höyüğü 2007 yılı kazısı. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı Ankara 26-30 Mayıs 2008*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (2.Cilt), Ankara, 71-88.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., & Bilgen, Z. (2010). Seyitömer höyüğü 2008 yılı kazısı. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 25-29 Mayıs 2009, Denizli*, (1. Cilt), Ankara, 341-354.
- Bilgen, A. N., Brixhe, & C., Coşkun, G. (2011a). Un nouveau site épigraphi quepaléo-phrygien: Seyitömer höyük. *KADMOS*, 50, 2011, 141-150.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., & Bilgen, Z. (2011b). Seyitömer höyük projesi 2008 yılı kazı sonuç raporu. *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*, Kütahya, 78-203.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Yüzbaşıoğlu, N., Kuru, A. (2011c). Seyitömer höyüğü 2009 yılı kazısı. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul*, (1. Cilt), Ankara, 367-380.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çirakoğlu, S., Özcan, F. Ç., Kuru, A., Kuzu, Z. (2013a). Seyitömer höyük 2011 yılı kazısı. *34. Kazı Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 2012, Çorum*, (1. Cilt), Çorum, 201-216.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çirakoğlu, S., Özcan, F. Ç., Kuru, A., Kuzu, Z., Akalın, M. B., Dikmen, B. (2013b). Seyitömer höyük 2011 yılı kazı raporu. *Seyitömer Höyük Kazısı Raporu (2011-2012)*, Kütahya, Bölüm I: 1-199.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çirakoğlu, S., Kuru, A., Kuzu, Z., Akalın, M. B., Dikmen, B. (2013c). Seyitömer höyük 2012 yılı kazı raporu. *Seyitömer Höyük Kazısı Raporu (2011-2012)*, Kütahya, Bölüm II: 1-106.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çirakoğlu, S., Kuru, A., Erdinç, Z. (2014a). Seyitömer höyüğü 2012 yılı kazısı. *35. Kazı Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 2013, Muğla*, (1. Cilt), Muğla, 349-360.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Çevirici-Coşkun, F., Bilgen, Z., Dikmen, B., Akalın, B., Çirakoğlu, S., Özcan, F. Ç., Kuru, A., Erdinç, Z. (2014b). Seyitömer höyüğü 2013 yılı kazısı. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 02-06 Haziran 2014, Gaziantep*, (3. Cilt), Ankara, 323-338.
- Cerda, D. (1987). El sec: la ceramica atica de barniz negro y las anforas, revue des etudes anciennes, annales de l'universite de bordeaux III. *Tome, LXXXIX*. 51-71.
- Corwfoot, J. W., Crowfoot, G. M., Kenyon, K. M., (1957). The objects from samaria. *Samaria-Sebaste III*, London, 245.
- Coşkun, G. (1999). *Daskyleion siyah firnisli attika seramikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.

- Coşkun, G. (2005). *Daskyleion'da orta akhaemenid dönem*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Coşkun, G. (2006). Daskyleion'dan bir akhaemenid kase. *Arkeoloji ve Sanat, Sayı 122*, İstanbul, 51-62.
- Coşkun, G. (2006). Daskyleion'da MÖ 4. yüzyıl siyah firnisli attika seramikleri, *OLBA, XIII*, Mersin, 83-114.
- Coşkun, G. (2010). Attic pottery from seyitömer höyük, *TÜBA-AR, 13*, 61-76.
- Coşkun, G. (2011a). Achaemenid bowls from seyitömer höyük, *OLBA, XIX*, 57-79.
- Coşkun, G. (2011b). Achaemenid period architectural remains at seyitömer mound, archaeological research in western central anatolia in. *The IIIrd International Symposium of Archaeology, 8th-9th March 2010*, Kütahya, 81-93.
- Coşkun, G. (2015). Seyitömer Höyük I. N. Bilgen (ed), *Akhaemenid dönem yerleşimi (III. Tabaka)/Achaemenid period settlement (Layer III)* içinde, İstanbul, 35-60.
- Coşkun, G. (2017a). Arkeoloji, Zaman ve Mekan, G. Coşkun (Ed.), *İç-batı anadolu'daki bir akhaemenid dönem yerleşiminin karakterizasyonu: seyitömer höyük, anadolu içinde*, Ankara, 167-181.
- Coşkun, G. (2017b). A one-edged curved sword from seyitömer höyük. O. Tekin & T. Kahya (Ed). *ADALYA, 20*, 83-109.
- Coşkun, G., & Çevirici-Coşkun, F. (2017). Seyitömer höyük MÖ 5. ve 4. yüzyıl ticari amphoraları. *Arkeoloji Dergisi, XXII*, İzmir, 229-243.
- Çevirici-Coşkun, F. (2017). Seyitömer höyük hellenistik dönem balık tabakları, *Seleucia, VII*, Mersin, 325-344.
- Dallık, G. (2009). *Klaros MÖ 4. yüzyıl siyah firnisli attika seramikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Drew-Bear, T., & Türktüzün, M. (2009). Kütahya arkeoloji müzesi'nden ve seyitömer höyük kazısından yazıtlı kap örnekleri, *Arkeoloji ve Sanat, Sayı 132*, s. 113-120.
- Durgu, F. (2013). *Seyitömer höyük M.Ö. I. bin gri monokrom seramikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Kütahya.
- Dusinberre, E. R. M. (1999), Satrapal sardis; achaemenid bowls in achaemenid capital. *AJA. 73-102*.
- Gürsoy, E. (1987). *Bayraklı'nın 4.yüzyıl siyah firnisli keramiği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.
- Hasdağlı, İ. (2003). *Klazomenai HBP sektörü M.Ö. 4. yüzyıl tabakalarının değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Jehasse, L. (1978). La ceramiquea vernis noirdu prempart meridional, *Salamine de Chypre VIII*.
- Kandaz, C. (2016). *Oluz höyük kazıları ışığında akhaemenid kaseler ve anadolu'daki yayılımı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul

- Kerim, F. (1999). *İçel müzesinde bulunan bir grup amphora*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Ober, J. (1978). Pottery and miscellaneous artifacts from fortified sites in northern and western attica. *Hesperia, Vol. 56*, 199-227.
- Özbay, F. (2006). *Klazomenai'deki MÖ 4. yüzyıl yerleşimi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Polat, G. (1988). *Klazomenai 4. yüzyıl siyah firnis keramiği*. Yayınlanmamış lisans tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.
- Robert, H., & Dyson Jr. (1999). *The achaemenid painted pottery of hasanlı IIIA*. The British Institute of Archaeology, London, 101-110.
- Rotroff, S. I. (1983). Three cisternsystems on the kolonos agoraiois, *Hesperia*, 257-297.
- Rotroff, S. I. (1997). *Hellenistic pottery, athenian and imported wheelmade table wareand related material, the athenian agora, XXIX*, Princeton, New Jersey.
- Scherrer, R.S. (1982). Spatklassische und hellenistische keramik. *Alt-Agina II, I*, 56-68.
- Sparkes, B., & Talcott, L. (1970). *Black and plain pottery, the athenian agora XII*. New Jersey.
- Stronach, D. (1978). *Pasargadae: A report on the excavations conducted by the british institute of persian studies from 1961 to 1963*, Oxford.
- Thompson, H. A. (1934). Two centuries of hellenistic pottery. *Hesperia, III*, 311-480.
- Topbaş A. (1992). Kütahya seyitömer höyüğü 1991 yılı kurtarma kazısı. *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 1-30.
- Tuna-Nörling, Y. (1999). Daskyleion I, die attische keramik. *Ege Üniversitesi Yayınları, Arkeoloji Dergisi ek sayısı*, İzmir.
- Usta, H. (2014). *Seyitömer höyük siyah firnisli gri seramikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Kütahya.
- White, D. (1975). Excavations in the sanctuary of demeter and persephone at cyrene 1973 thir preliminary. *American Journal of Archaeology, 79*. 33-48.
- Williams, C.K. (1979). Corinth 1978: Forum southwest. *Hesperia, 48*, 105-144.
- Winter, F. A. (1984). *Late classical and hellenistic pottery from gordion: The Imported Black Glazed Wares*. University of Pennsylvania.
- Yıldızhan, H. (2007). *Erken akhaemenid dönemde daskyleion*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Zeren, M. (2004). *Klazomenai'de ele geçen M.Ö. 4. yüzyıl kap formları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.

KISA GIDA TEDARİK ZİNCİRİNDE MÜŞTERİ MUHASEBESİ*

Metin ÇALIK¹

Öz

Bu çalışma, müşteri muhasebe sistemlerinin kaynak tahsisatı amacıyla kısa gıda tedarik zincirinde kullanılmasının üreticiler açısından sürdürülebilir bir rekabet avantajı kaynağı olup olmadığını incelemektedir. Yönetim muhasebesi sistemlerinin rekabet avantajına yol açabileceği konusunda bir fikir birliği olsa bile, bu avantajın genellikle geçici mi yoksa sürdürülebilir mi olacağı konusunda henüz bir anlaşma sağlanamamıştır. Çalışma bir bilimsel yaş sebze tedarik zincirinde maliyet araştırma programı projesi çerçevesinde yapılan vaka araştırmasındaki ampirik verilere dayanmaktadır. Bu makale, teori oluşturmada kısa gıda tedarik zincirlerinin kullanılmasını savunarak kısa gıda tedarik zincirinde müşteri muhasebesinin üreticilere sağlayacağı katma değer hakkında kanıtlar ekleyerek mevcut literatüre bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müşteri muhasebesi, Müşteri karlılığı, Kısa gıda tedarik zinciri, Sebze fiyatları

JEL Kodları: M410, M310, R110

CUSTOMER ACCOUNTING IN THE SHORT FOOD SUPPLY CHAIN

Abstract

This study examines if it is a source of sustainable competitive advantage that customer accounting systems to be used in the short food supply chain with the aim of allocation of resources. Even if there is a consensus that management accounting systems could cause competitive advantage, there is no agreement has yet been reached as to whether this advantage is generally temporary or sustainable This study is based on empirical data from a case research for a scientific cost research for fresh vegetable supply chain project. This article contributes to the current literature by adding argument about how customer accounting in brief food supply chain will provide added value to producers by arguing usage of brief food supply chain in establishing theory.

Keywords: Customer accounting, Customer profitability, Short food supply chain, Vegetables prices

JEL Codes: M410, M310, R110

* Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SBA - 2017 – 72 numaralı proje ile desteklenmiştir

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya SBMYO, Muh. ve Vergi Uyg. Bölümü, metin.calik@dpu.edu.tr. ORCID 0000-0001-6059-5454

Başvuru Tarihi (Received): 27.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Yaşam standardı gelişmeye devam ettikçe, tüketiciler sağlık konusunda daha bilinçli hale gelmekte ve bu nedenle son yıllarda taze (veya bozulabilen) ürünlere olan talep büyük ölçüde artmaktadır (Li ve Teng, 2018). Ülkemizde kış aylarında taze sebze fiyatlarında ani büyük artışlar yaşanmaktadır. Arzdaki kısa bir kesinti, gıda güvenliğini etkileyen ani yüksek fiyatlara yol açmaktadır. Bu durum genellikle toptancı perakendeci arayüzünde arz kıtlığı ve koordinasyon eksikliğine tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Arz kıtlığı, yıl içinde daha düşük fiyatlar (çiftçilerin taze sebze yetiştiriciliğinden uzaklaşmalarına neden olmakta), olumsuz doğa olayları (aşırı yağış, sel ve fırtına) ve dönüm başına verimlerdeki düşüş (pestisitlerin ve böcek ilaçlarının etkinliğinin azaltılması nedeniyle) nedeniyle olabilir (Gokarn ve Kuthambalayan, 2019).

Aslında, kısa tedarik zinciri ve doğrudan ticaret, son yıllarda girişimcilik kararının yönlendirildiği güçlü bir büyüme geçiren olgulardır (Fazio, 2016). Yaş sebze sektöründe, bazı gıda şirketlerinin alt satıcılarla entegre olmayı seçmelerine 'ileriye dönük entegrasyon' denir. Bu "ileriye dönük entegrasyon" un, firmaların perakende fiyatı daha iyi kontrol etmelerini ve piyasa talebinde meydana gelen değişimlere daha etkin şekilde cevap verebilmelerini sağladığı gözlemlenmiştir (Huang vd.,2018).

Üretim ve pazarlama bilgileriyle güçlendirilen çiftçiler ve satıcılar, geleneksel tarımı daha karlı ve sürdürülebilir bir işletmeye dönüştürebilirler (Zhong vd., 2015). Örneğin, ülkemizde önde gelen birçok yerel market dağıtım merkezini kendi başına işletmektedirler. Satın alımların ardından çeşitli gıda ürünleri (sebzeler, meyveler, et ve süt dahil) tedarikçiden tedarik edildikten sonra, ürünleri soğuk hava depolarında depolamakta ve bu ürünlerini kendi satış mağazalarına ulaştırmaktadırlar.

Geleneksel maliyet muhasebesi sistemlerinin ileri üretim ortamları ile ilgili bilgileri toplama ve raporlama işlevini yerine getirmekte yetersiz kalması, işletmelerin pazar odaklı yeni maliyetleme yöntemlerine odaklanmalarına neden olmuştur (Yükçü ve Gönen, 2008). Sürdürülebilir kısa gıda tedarik zinciri yönetiminin başarılı olması için muhasebe önemlidir (Reefke ve Trocchi, 2013). Geleneksel kısa gıda tedarik zinciri yönetimi hakkındaki akademik literatürde tam zamanında, toplam kalite yönetimi ve elektronik veri değişimi, hedef maliyetlendirme ve dış kaynak kullanımı gibi yönetim muhasebesi tekniklerine önem verilmektedir (Burritt ve Schaltegger, 2014). Tarımsal üretim tedarik zincirleri tasarlayan girişimciler, yeni ürünlerin veya teknolojilerin uygulanması için, genel girişimin ölçeğini ve sürecin her aşamasında ekonomik faaliyetlerin kontrolü ve güvence sistemini belirlemelidirler (Zilberman vd. 2017).

Bu çalışmanın yapılandırılmasında, ilk bölümde ilgili muhasebe ve kısa gıda tedarik zinciri literatürünün bir incelemesi sunulmuş ve daha sonra kavramsal çerçevesi açıklanmıştır. Teorik bölümlerde yayımlanan ilgili literatür bulguları incelenerek ve sentezlenerek önceki çalışmalarını tamamlamak ve genişletmek amaçlanmıştır. Nihayetinde ortaya konulan analizin sonuçları özetlenmektedir. Son bölüm, makalenin tartışılmasını ve sonuçlandırılmasını sağlamaktadır

1.Kısa Gıda Tedarik Zinciri

1940'ların başlarında Avrupa'da Scott Raporu'nda çiftçiler kırsal alanın doğal muhafızları olarak görülmekte ve müreffeh bir tarımın kırsal alanın otomatik olarak korunmasını ve erişimini sağlayacağı varsayılmaktaydı. Geçtiğimiz 60 yıl boyunca tarımsal koruma ve sürdürülebilir tarım uygulamalarına öncelik verilmemiş bunun yerine, tarım-gıda sistemi, önemli ölçüde modernizasyon ve mekanizasyona uğramıştır. Bu süreç, gıda tedarik zincirlerinin uzamasının ve küreselleşmesinin çoğunun kontrol edilmesini amaçlayan büyük ölçekli gıda işleyicilerinin ve perakendecilerin yükselişinin ve artan tekelci gücünün artmasıyla ilerlemiştir. Bu tür gelişmelerin önemli bir sonucu, çiftçilik, geleneksel gıda üreticileri ve nihai tüketiciler arasında bağlantının kopması olmuştur (Ilbery ve Maye, 2004).

Geçtiğimiz on yıllarda görülen tedarik zincirinin araçların çoğalmasıyla uzaması, fark edilmesi mümkün olmayan çevresel, ekonomik, sosyal ve bölgesel açıdan etkiler yaratmıştır. Müşterilerin bakış açısına göre, araçların artışı, gittikçe standart hale getirilmiş bir üretim sürecinin neden olduğu kalite standartlarının düşürülmesinin yanı sıra sevkiyatlarını takip edememeleri nedeniyle bilgilendirici bir asimetri yarattı. Ayrıca, uzun tedarik zinciri, tarımsal biyoçeşitliliği yoksun bırakarak yerel üretimi önemli ölçüde azaltmıştır (Fazio, 2016).

Gıda tedarik zincirleri, raf ömrü (kısa ve bozulabilir, uzun ve bozulmaz), köken (hayvan, bitki bazlı), işleme (ürün dönüşümleri olmadan taze, işlenmiş) veya endüstri (tarımsal gıda, gıda üretimi) farklılıklarına göre sınıflandırılır. Bu alt grupların her birinin belirli bir gıda tedarik zinciri özelliği vardır (Jonkman vd., 2018).

Yakınlık veya kısa gıda tedarik zincirleri, taze veya mevsimlik ürünlerin doğrudan satışına dayalı bir ticaret şeklidir. Genellikle, üreticiler ve tüketiciler yakın coğrafik yakınlıktadır ve iki (satış) arasındaki ilişkilerde birden fazla aracı bulunmaz (NU CEPAL, 2015).

Kısa gıda tedarik zinciri, gıda tedarik zincirindeki araçların ortadan kaldırılması, azaltılması veya sosyal bağlamı yoluyla, sosyal ilişkiler ve güven sağlayan gıda ürünleri sunarak, kendisini geleneksel gıda sistemlerinden yapısal olarak farklılaştırır. İlişkisel yakınlık, tüketicilerin gıdalarında somutlaştırılmasını istedikleri değerleri doğrudan iletebilmelerini ve bu değerlerin mevcut olduğunu sorgulayarak ve gözlemleyerek teyit etmelerini sağlar. Bu algılanan kontrol ve şeffaflık derecesi, geleneksel gıda sistemlerinde bir emtia ürünü ile birlikte verilen bağlamsal bilginin olmaması ve üreticiler ile tüketici arasındaki ilişkisel mesafe nedeniyle mümkün değildir (Richard, 2015).

Politika yapıcılar adına kısa gıda tedarik zincirlerine karşı ilginin asıl temel nedeni; tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini teşvik edebilecek ve yerel alanda çevresel, ekonomik ve sosyal faydalar yaratabilecek bir araç gibi görünmesidir. Nitekim (şekil.1.), hem üretici hem de tüketici için faydalı olan üretici ve tüketici arasındaki aracı sayısının azaltılması maliyetleri düşürmenin ötesinde, çevre üzerinde olumlu dışsallıklar yaratır. Tedarik zincirinin kısalması, özellikle bölgesel ve yerel kimliğin geliştirilmesine de katkıda bulunur (Fazio, 2016).

Şekil 1: Kısa Gıda Tedarik Zinciri Hedefleri ve Etkileri.

Kaynak: (Richards, 2015)

Pazarlama ve satış literatüründe, görüntülenen stokların daha yüksek hacimlerinin görünürlük, tazelik ve çeşitlilik nedeniyle müşterileri daha fazla satın almaya teşvik ettiği iyi bilinmektedir (Li

ve Teng, 2018). Tedarik zincirinin rekabetçiliğini sağlamak ve sürdürmek için tedarikçilerle işbirliği gereklidir (Gokarn ve Kuthambalayan, 2019).

Pazar odaklı iş birimlerinin iki ana amacı vardır: (1) müşterilerin isteklerini ve taleplerini karşılayan ürünler sunarak müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak, yani müşteri değerlerini oluşturmak, (2) iş birimlerini tatmin etmek. Bu nedenle pazarlama, müşterilere değer yaratmak, iletmek ve sunmak ve müşteri ilişkilerini koruma ve paydaşlarına fayda sağlayacak şekillerde yönetmek için bir dizi süreçle yakından ilgilidir (Helgesen, 2007).

Araştırma perspektifinden bakıldığında, kısa gıda tedarik zincirlerinin fenomeninin kapsamını ve biçimlerini ve sürdürülebilir bölge kalkınmasında nihai rolünü analiz etmek gerekir. Aktörlerin ve hatta akademisyenlerin kısa gıda tedarik zincirlerine yönelik beklentileri, çevre, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından oldukça yüksektir (Şekil:1).

Kısa tedarik zincirlerinin uygulanması, araçları keserek, tarım ürünlerinin daha yüksek izlenebilirliğini garanti edebilir ve yüksek gıda güvenliği ile ilgili ürün tüketicileri adına artan bir talebi karşılayabilir. Üretici ile tüketici arasındaki doğrudan ilişkinin güçlendirilmesi ve desteklenmesi (kısa tedarik zinciri, doğrudan ticaret ve çiftçi pazarı) ayrıca tüketicilerin, ürünlerin çevresel sürdürülebilirliğine, üretim sürecine ve daha genel olarak kurumsal sosyal sorumluluklara karşı artan ilgisi bir fırsat olarak vurgulanmaktadır. Bu durum, kısa tedarik ticaret kanallarının gelişimini destekleyerek, küçük üreticilerin hayatta kalması garanti edilebilir ve kırsal alanların nüfusu ve yerel tipik ürünlerin ortadan kalkması gibi bazı riskleri azaltabilir (Fazio, 2016).

Ampirik araştırmalarla belirlenen kısa gıda tedarik zincirlerini sınıflandırmak için çeşitli ayrımlar formüle edilmiştir. Kimi yazarlar kısa gıda tedarik zincirlerini, üreticiler ve alıcılar arasında doğrudan, yüz yüze ilişkileri içeren kısa zincirler; yakınlık tedarik zincirleri (kısa bir coğrafi mesafe içinde); çiftçiler ve alıcılar arasındaki ilişkinin zaman içinde sürdüğü coğrafi olarak genişletilmiş tedarik zincirleri olarak sınıflandırmışlardır; bazı yazarlar, azami aracı sayısına veya üretim zincirinde kurulan sosyal ilişkilerin niteliğine göre sınıflandırmalar geliştirmişlerdir. Bütün bu sınıflandırmaların ortak noktası, üreticiler ve alıcılar arasındaki ilişkilerde yakınlık (coğrafi, örgütsel veya sosyal) faktörlerinin tanımlanmasıdır (Aubry ve Kebir, 2013).

1.1.Kısa Gıda Tedarik Zincirinin İşleyişi

Kısa tedarik zinciri pazar mekân türlerinden (Şekil.2) yüz yüze satışta, tüketici doğrudan üretici veya işlemci ile etkileşim kurar, üreticiden / işlemciden yüz yüze doğrudan bir ürün satın alır. Özgünlük, güven ve sosyal/coğrafi üretim bağlamı kişisel etkileşim yoluyla üretilir. İnternet ayrıca çevrimiçi ticaret ve web sayfaları aracılığıyla yüz yüze iletişimin bir çeşidi için fırsatlar sunmaktadır (Marsden vd. 2000).

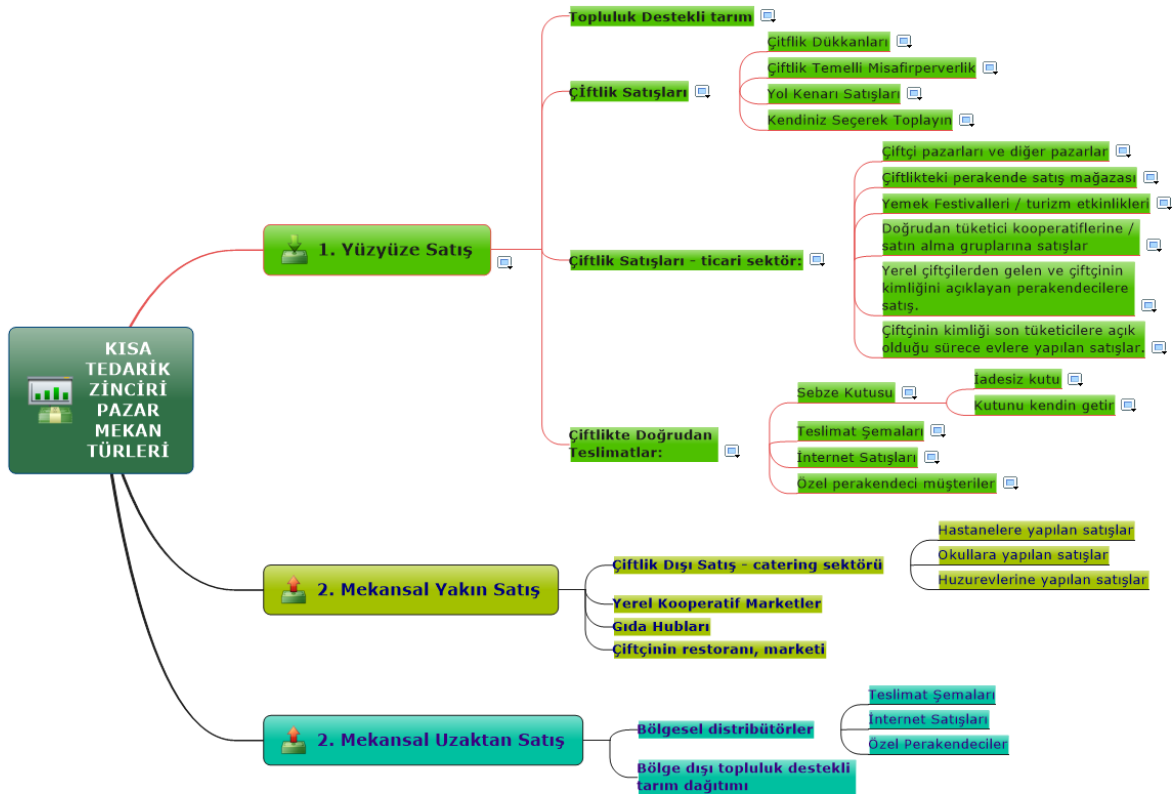
Mekânsal yakın satışta, ürünler belirli bir bölgede üretilir ve perakende olarak sunulur, ancak perakende satışlar üretici dışındaki bir tarafça gerçekleştirilir. Ürün, sosyal bağlamsal bilgilerle birlikte sunulmakta ve tüketiciler ürünün yerel doğasından haberdar edilmektedir (Richards, 2015). Bu, üreticiler ve tüketiciler arasında doğrudan bir ilişki olmadan, yerel bir tedariktir (coğrafi yakınlık). Bir aracı (üreticinin dükkânı, restoranı, süpermarketi vb.) ilişkiye aracılık eder ve bunu garanti eder. Genellikle üretici hakkında bilgi sağlar (fotoğraflar, çiftliğin adresi vb.). Ortak bir bölgeye ait olma gerçeği burada önemli bir rol oynar ve kaliteyi garanti eder (Aubry ve Kebir, 2013).

Mekânsal uzak satışta ise üretim yeri ve gıda üreticileri hakkında değer ve anlam yüklü bilgi, üretim bölgesinin dışında kalan ve o bölge hakkında kişisel deneyimleri olmayan tüketicilere çevrilir (Marsden vd. 2000). Ürünler, üretim bölgesi dışında perakende satışa çıkarılmakta ve tüketiciler bölgeyle hiçbir kişisel bağlantı kuramayabilirler. Ancak, ürünler sosyal ve coğrafi olarak bağlamsal bilgileri dahil edilerek farklılaşmaktadır (Richards, 2015). Buradaki prensip ne tüketmek, ne de yerel olarak satmaktır. Önemli olan güven ve paylaşılan değerler açısından

yakınlıktır (kalite, üretim modları, ortak etkileşim, ürünlerin özgüllüğü vb.). Genellikle tüketiciler belirli malları (yerel geleneksel ürünler) ister ya da daha önce başlamış oldukları bir ilişkiyi (örneğin tatilde veya kendi bölgelerinde) sürdürmek isterlerken, üreticilerde pazarlarını genişletmek isterler (Aubry ve Kebir, 2013).

Bu tür kısa gıda tedarik zincirleri, tarım temelli kırsal kalkınma sürecinde önemli bir rol oynayabilmektedirler. Bazı gıda tedarik zincirleri, yerel, ulusal veya uluslararası düzeydeki kurumsal veya kurumsal olmayan düzenlemelere büyük ölçüde bağımlıdır, diğerleri ise sosyo-politik yapılarla daha az iç içe geçmiş bireysel girişimciliğin sonucudur (Marsden vd. 2000).

Şekil 2: Kısa Gıda Tedarik Zincirleri Pazar Mekân Türleri

Kaynak: Uygulamalar incelenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.2.Kısa Gıda Tedarik Zinciri Kararları Boyutu

Kısa tedarik zinciri kararları, tedarik zincirinin değerini iyileştirmek için bilgileri kullanır. Tedarik zinciri kararları beş tedarik zinciri performansı belirleyici faktörüne, yani tesislere, envantere, nakliyeye, tedarik etmeye ve fiyatlandırmaya dayandırılmıştır. Tesisler kategorisi, zincirin fiziksel altyapılarındaki (örneğin üretim ve depolama alanları) değişiklikleri içerir. Envanter, hammadde, süreç içinde çalışma ve tedarik zincirindeki nihai ürün anlamına gelir. Envanter kararları bilgiyi kullanması açısından üç farklı kategoriye ayrılmaktadır: (i) ikmal kararları, stok inceleme politikaları, sipariş miktarı ve sipariş zamanlaması ile ilgilidir; (ii) kapasite tahsis kararları, toplam talebi karşılamak için yetersiz envanter yetersizliği durumunda veya envanter dengesizliklerinin ortaya çıkması durumunda, üretim planlamasını ve tahsis edilmesini; (iii) tedarik zinciri koordinasyon kararları, zincir çapında verimliliği arttırmak için ortak yenileme politikalarını kapsamaktadır. Ulaştırma kararları, tedarik zincirinde envanterin bir noktadan diğerine hareketi

ile ilgilidir. Satın alma kararları, kısa veya uzun vadede belirli bir tedarik zinciri aktivitesini kimin gerçekleştireceğini belirler. Fiyatlandırma kararları, şirketin sağladığı ürün ve hizmetlerin fiyatını tanımlamak için kullanılan stratejiler (farklı fiyatlandırma veya indirim) ile ilgilidir (Viet vd., 2018).

2.Müşteri Muhasebesi

2.1.Literatür

Son yıllardaki çalışmalarda müşterilerle ilgili finansal ve finansal olmayan ölçümler yönetimi muhasebesi literatüründe oldukça ilgi görmüştür (Kaplan ve Norton, 1992; Mouritsen, 1997; Vaivio, 1999). Müşterilerin finansal ölçümüne odaklanan müşteri muhasebesinde, birçok çalışma müşteri muhasebe konularına odaklanmıştır. Cooper ve Kaplan (1991) ile Kaplan ve Narayanan (2001) müşteri karlılık analizi için faaliyete dayalı maliyetleme; Libai vd. (2002) müşteri gruplarının (segmentlerinin) karlılık analizi; Boyce (2000) müşteri değerlemesi ve karlılığı; Reinartz ve Kumar (2003) ile Pfeifer vd. (2004) müşteri ömür devri; Guilding ve McManus (2002) ise müşteri muhasebesinin genel olarak uygulanabilir olduğu durumlarla ilgili bazı bilgiler vermektedir (Lind ve Strömsten, 2016).

Müşteri Muhasebesi, bir müşteriye veya bir müşteri grubuyla ilgili kazancın, satışın veya bugünkü değerinin değerlendirilmesine yönelik tüm muhasebe uygulamalarını içerir. Muhasebenin temeli Muhasebe Denklemi'dir (Varlıklar - Yükümlülükler = Öz kaynaklar). Bilanço, tüm bu varlık ve yükümlülükleri belirli bir tarihte kaydeder. Kâr ve zarar tablosu, bilanço ve dolayısıyla öz kaynakların belirli bir dönemde nasıl değiştiğini açıklar (Bendle ve Wang, 2017).

Yönetim muhasebecilerinin önde gelen meslek kuruluşları, önemli muhasebe konularındaki kapsamlı kılavuz ilkelerine müşteri muhasebe/karlılık/değer konusunu dahil etmişlerdir. Dahası, CIMA'nın (Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü) dünya genelindeki 70.000 üyesinin yaklaşık % 25'ini kapsayan bir anket uygulamıştır. Anket sonucunda, "Müşteri kârlılık ölçümünün birçok kuruluş için "zorunluluk" haline geldiği öngörüsü gerçekleşmiştir. Ayrıca pazarlama, satış ve strateji konusunun "Yönetim muhasebesi" meslektaşları için bir değer katmanın ve çalışmanın yanında ilginç bir fırsat sunduğu tespit edilmiştir (Holm vd., 2016).

2.2.Müşteri Muhasebesi Uygulamaları

Müşteri Muhasebe teknikleri, bireysel müşterilerin ve/veya müşteri segmentlerinin (gruplarının) işletmeye olan katkılarını sağlayan herhangi bir müşteri muhasebesi tekniği olarak nitelendirilmektedir. Müşteri muhasebe (Customer Accounting) sistemleri, farklılaştırılmış fiyatlandırma ve hizmet seviyelerinden (örneğin, kredi şartları, indirim politikaları, teslimat şartları, sipariş rutinleri, satış ziyaretleri ve hesap ekibi zaman tahsisi, ürün özelleştirmesi, finansman olanakları); farklı müşterilerin karlılığı arttırmak için yaptıkları finansal katkılarını ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin; genel pazarlama kaynaklarının tahsisi ve müşteri elde tutma amaçları; promosyon harcamalarının tahsisi, pazarlama karmaşıkları ve farklı kanallardan etkilenen pazarlama bağlantılarının sayısı gibi çeşitli kaynak planlama ve karar amaçları için kullanılır (Holm vd., 2016).

Guilding ve McManus (2002) müşteri muhasebesini nasıl yapıldığına ilişkin dört kategoriye ayırmaktadır. Bunlar müşteri karlılık analizi, müşteri grupları karlılık analizi, ömür devri müşteri karlılık analizi ve müşterilerin maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilmesidir (Lind ve Strömsten, 2016). Literatürde müşteri muhasebesinin uygulamalarını tanımlamak için çabalara pek rastlanmamıştır. Ancak sınıflandırma yokluğu, temel bir müşteri muhasebesi uygulamaları çerçevesinin geliştirilmesinde bazı öznel yargıların kullanılmasını gerektirdiğinden önemli sorunlar ortaya çıkartabilir. Bu yapı bağlamında ele alındığında beş müşteri muhasebesi boyutu

belirlenmiştir (Guilding ve McManus, 2002). Bunlar aşağıdaki başlıklarda ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

2.2.1. Müşteri Karlılık Analizi (Customer Profitability Analysis)

Literatürdeki müşteri muhasebesi uygulamasına en yaygın şekilde Bellis-Jones (1989), Cooper ve Kaplan (1991), Dudick (1987), Juras ve Dierks (1993), Shapiro, Rangan, Moriarty ve Ross (1987), Smith ve Dikolli (1995) ve Ward (1992) tarafından değerlendirilerek müşteri karlılık analizinde faaliyet tabanlı maliyetleme ile belirli müşterilere genel masraflar dağıtarak müşteri muhasebesini daha doğru hale getirdiğini iddia edilmektedir. Burada temel düşünce, faaliyetlerin kaynakları tüketmesi ve müşterilerin faaliyetlerini tüketmesidir. Bu nedenle, faaliyet tabanlı maliyetlemenin savunucularına göre, faaliyetle ilgili bilgi maliyet nedenselliğini geleneksel maliyet modellerinden daha iyi belirlemektedir (Lind ve Strömsten, 2006).

Müşteri karlılık analizi, belirli bir müşteriden kazanılan karın hesaplanmasını içerir. Kar hesaplaması, belirli bir müşteriyle izlenebilecek maliyet ve satışlara dayanır. Bu teknik bazen "Müşteri Hesabı Karlılığı" olarak da adlandırılır. İşlemsel müşteri ilişkileri düşük teknik ve örgütsel arayüzlerle müşteri bölümünün karlılık analizi ile ilişkilidir (Guilding ve McManus, 2002).

2.2.2. Müşteri Kesimi Karlılık Analizi (Customer Segment Profitability Analysis)

Müşteri kesimi karlılık analizinde, ölçümün amacı bir grup müşteri veya müşteri (segmentasyonu) grubudur. Bireysel müşterilerden ziyade müşteri gruplarının analiz ünitesini oluşturması haricinde CPA ile aynıdır. Bu CPA formu Ward (1992) tarafından tartışılmıştır ve Cooper ve Kaplan (1991) tarafından belgelenmiş bir vaka bağlamında ele alınmaktadır. Grup (segmentasyon), satın alma davranışı, coğrafi konum, demografik değişkenler veya onları diğer müşterilerden ayıran özellikler gibi değişkenlere dayanabilir. Bu, pazar segmenti veya müşteri grubu bazında bir müşteri karlılık analizini gerçekleştirme uygulamasıdır (Guilding ve McManus, 2002: 47). Bu yaklaşımın temel mantığı, müşteri gruplarının bireysel müşterilerden daha önemli olmasıdır. Bu nedenle genel üretim maliyetleri müşteri gruplarına göre izlenir.(Lind ve Strömsten, 2006).

2.2.3. Ömür Boyu Müşteri Karlılık Analizi (Lifetime Customer Profitability Analysis)

Foster ve Gupta (1994), Müşteri karlılık analizinin asgari keşfedilen bir alanının, müşterilerin yaşam boyu analizi olduğunu belirtir. Bu uygulama, müşteri ticaret ilişkilerinin ömrü boyunca tahakkuk ettirilmesi öngörülen kârlılığı içerecek şekilde temel müşteri karlılık analizini genişletmeyi içerir (Guilding ve McManus, 2002). Ömür boyu müşteri karlılığı, analizin zaman ufkunu önceki yılları ve geleceği içerecek şekilde Berliner ve Brimson, (1988), Foster ve Gupta, (1994) tarafından genişletilmiştir. Muhasebe karlılığında olduğu gibi müşteri karlılığına odaklanır ve bu nedenle belirli bir müşteriyle ilgili gelecekteki gelirler ve maliyetler tahakkuk esaslarına göre hesaplanır (Lind ve Strömsten, 2006). Belirli bir müşteriyle ilişkilendirilen gelir ve maliyetler, normal yıllık ölçümün ötesine geçerek gelecekteki tüm gelir akışlarına ve müşteriye hizmet vermeye dahil olan maliyetlere odaklanmaktadır.

2.2.4. Müşteri Değerleme Analizi (Customer Valuation Analysis)

Foster ve arkadaşlarının (1996) çalışması, muhasebe literatüründeki müşterileri varlıklar olarak değerlendirme kavramını açıklayan ilk çalışmayı temsil eder. Müşteri değerlendirme analizi, müşterilere gelecekte gelir getirecek varlıklar olarak davranmaktadır. Foster ve Gupta (1994) ve Ward (1992) 'de' varlık " kelimesinin müşterilerle bağlantılı olarak kullanıldığı bulunmuştur. Bu bakımdan özellikle müşterilerin varlık olarak görüldüğü pazarlama literatürü bağlamında göz önüne alındığında dikkat çekici temel bir aksiyomdur (Guilding ve McManus, 2002). Belirli bir müşterinin ekonomik değeri, müşteri ile olan ilişkiden türetilen gelecekteki nakit akışlarının bugünkü değeri olan müşteri ömür boyu değer analizi ile gösterilir. Bu nedenle, müşteri ömür boyu

değer analizi yukarıda tartışıldığı gibi muhasebe temelli karları kullanmaz. Sonuçta ortaya çıkan “müşteri sermayesi”, müşterilerin gelecekteki nakit akışlarını ürettiği için şirketin öz kaynaklarına eşittir ve nakit akışı, firmanın değerini belirler (Lind ve Strömsten, 2006).

Müşterileri varlık olarak görmek, pazarlama yorumcuları arasında son zamanlarda önemli bir ilgi uyandıran “ilişki pazarlaması” teorisini yakından ilgilendiren bir kavramdır. İlişki pazarlaması savunucuları arasında yer alan, Berry (1977), Christopher vd. (1991), Dwyer, Schurr ve Oh (1987) müşteri ilişkisinin değerinin, iç yönetim amaçları için değerlendirilmesi ve tanınması gerektiğini belirtmektedirler (Guilding ve McManus, 2002).

2.2.5. Müşteri Muhasebesi (Bütünsel Kavram)(Customer Accounting)

Bir araştırmanın keşif niteliği ve literatürün çok sınırlı (ve sınırlayıcı) olması durumunda, müşteri muhasebesi bütünsel bir boyutta değerlendirilir. Yani araştırmanın konusunu tanımlayan bu aşırı kemerli yapı "müşteri muhasebesi" olarak tanımlanmıştır (Guilding ve McManus, 2002): Müşteri muhasebesi, bir müşteriye veya müşteri grubuna ilişkin kar, satış veya bugünkü kazancın değerinin değerlendirilmesine yönelik tüm muhasebe uygulamalarını içerir.

İşletmenin materyallerle ilgili sürdürülebilirlik göstergeleri performansı şu şekilde ölçülür: maliyet (operasyonel önlem), yatırım ve kar getirisi (gelir ve maliyete dayalı önlemler), satış hacmi (tamamen gelirli önlemler), gıda zararları ve atık (çevresel sürdürülebilirlik önlemi). Bu önlemler karşılıklı olarak sınırlanmış değildir. Gıda kaybındaki ve atıklardaki azalma finansal önlemleri iyileştirir ve gıda fiyatlarını düşürür. Kaliteli gıda, işgücü verimliliği ve ücretlere erişimin iyileştirilmesi olumlu bir sosyal etki oluşturur (Gokarn ve Kuthambalayan, 2019).

3.Yöntem

Bu makalede, yönetim muhasebesi sistemlerinin bir rekabet avantajı kaynağı olup olmadığını ve uzun vadede sürdürülebilir olan üstün finansal getirileri sağlayıp sağlamadığı araştırılmaktadır. Bu çalışmada kaynak tahsisi amacıyla Müşteri Muhasebesi (CA) sistemlerinin benimsenmesini incelemek için kısa gıda tedarik zincirinde bir olay araştırması metodolojisi kullanılmaktadır. Bu makale Antalya/Kumluca, Kütahya/Simav, Afyon/Sandıklı, Uşak, İstanbul/Bayrampaşa’da faaliyet gösteren örtü altı yaş sebze üreticileri ve toptancı hal komisyoncu, tüccar ve tüketicilerin ticari pazarlara yönelik keşif durum incelemelerine dayanmaktadır. Vakanın dayandığı ampirik materyal, yaş sebze tedarik zincirinde maliyet araştırmasına dayanan bilimsel araştırma projesi programı çerçevesinde toplanmıştır.

Müşteri muhasebesi ve özellikle belirli müşteri muhasebe teknikleri uygun olduğunda muhasebe ve pazarlama literatüründe yeni bir alandır. Yin (1989) 'a göre müşteri muhasebesinde vaka çalışması, araştırma alanı doğası gereği araştırıcı olduğunda uygun bir yöntem seçimidir (Guilding ve McManus, 2002; Lind ve Strömsten, 2006).

Müşteri muhasebe verileri, toptancı hallerindeki komisyoncu firmaları, kooperatifler, ihracatçı firmalar ve pazarcılarla yapılan görüşme mülakat, kayıt ve ön muhasebe verilerinden sağlanmıştır. Müşteri muhasebe sisteminin tasarımı, kullanımı ve geleneksel muhasebe sistemi ile nasıl birleştirilebileceği açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

4.Araştırmaya İlişkin Bulgular

Avrupa Birliği'nin (AB) Kırsal Kalkınma Yönetmeliği (1305/2013), çiftçilerin gelirlerini iyileştirmek ve kırsal ekonomileri desteklemek amacıyla kısa tedarik zincirlerini teşvik eden bir dizi önlem içermektedir (Schmutz vd., 2017:1). Kırsal Kalkınma Yönetmeliğinin (1257/99) yürürlüğe girmesiyle “yerel” gıda sektöründeki büyüme, daha genel olarak sürdürülebilir kırsal kalkınma teşvik edilmektedir. Burada ekonomik hedefler ön planda olmakla birlikte, kırsal kalkınmanın sosyal, kültürel ve çevresel boyutları da önemli hamleler arasında görülmekte ve

önemli ölçüde teşvik edilmektedir. Ülkemizde AB'ye uyum sürecinde ise Tarım Bakanlığı'na KÖYDES, BELDES ve Katılım Öncesi Mali Araç projeleri ile ortaya konmuştur.

Gıda tedarik zincirindeki bir tarafın (sera üreticileri) ekonomik bir kayıp gördüğünü, diğerleri (müşteriler ve araçlar) ise bir kazanç olarak görmekteyiz. Örtü altı yaş sebze üreticileri kendilerinin zarar ettiklerini, asıl karı ise araçlar ve marketlerin elde ettiklerini belirtmektedirler. Eğer bu taraflar gelişmiş operasyonel performansla ya da iyileştirilmiş bilgi alışverişi ile alım satım yapmazlarsa tüm bu zincir çökebilir. Önemli olan katılımcılar arasında dağıtılan tedarik zinciri düzenlemelerindeki net kazanç veya kayıpların nasıl hesaplanacağıdır. Tarafların kapsamının zorluğuna bağlı olarak, tedarik zincirlerinden elde edilen kazanımların belirlenmesine ve paylaşılmasına yardımcı olacak bilgileri sağlanması müşteri muhasebesinin işlevine girmektedir.

Gıda tedarik zincirleri, tüm tedarik zinciri boyunca gıda ürünlerinin kalitesindeki nihai tüketim noktalarına kadar sürekli ve önemli değişiklikler nedeniyle diğer ürün tedarik zincirlerinden ayrılmaktadır. Tüketicilerin süpermarketlerden yaş sebze alım tercihinde en belirleyici etken güvenlik, bilgilendirme ve tazelik konuları olduğu tespit edilmiştir.

Hasat edilen tarımsal ürünlerin kalitesi zamanla düşmekte, tedarik zincirindeki nakliye, depolama ve işleme gibi lojistik işlemler de kaliteyi etkilemektedir. Bu nedenle, kalite düşüşü tedarik zincirinin konfigürasyonu (yani tesislerin sayısı, türü ve konumu) bağlantılıdır ve kısa gıda tedarik zincirinin tasarımında bozulmaların dikkate alınması önemlidir. Uygulama yerlerindeki üreticiler geleneksel tedarik zincirini kullandıkları için üründeki kalite düşüş maliyetine (~ %10) araçlar yerine kendilerinin katlandıklarını belirtmişlerdir. Geleneksel gıda tedarik zincirinde yaş sebze üreticilerinin ürünlerini bireysel olarak tüccarlara sera/tarlada satışlarında özellikle marul, roka, maydanoz, tere ve domateste “çıkma” olarak ifade edilen iskontoya maruz kalmaktadırlar. Tablo 1’de kısa gıda tedarik zincirinde tüccar araçlar ortadan kalktığı için üreticiler %10 daha fazla katma değer elde etmektedirler.

Kâr, işin bir parçası olan herkesin müşteri yönelimini benimsemesini gerektiren entegre pazarlama uygulaması yoluyla müşteri ihtiyaçlarını karşılama sonucu oluşur. Pazarlama konsepti pazar yerini başlangıç noktası olarak tanımlar ve müşteri ihtiyaçlarına odaklanır. Yerel yaş sebze gıdalarına ve sürdürülebilir gıda zincirlerine olan ilgi genellikle önceden belirlenmiş tarımsal gıda dengesizliklerine bir cevap olarak kabul edilebilir ve çiftçilerin pazarları, (Şekil 2.) gibi satış noktalarından gıda alımlarındaki büyüme ile belirlenmektedir. Tüketicilerin dikkati; fiyat, paketleme ve görünümünden uzaklaşıp belirli insanlara ve yerlere kadar izlenebilecek gıda ürünlerini elde etmeye yönelmektedir.

Muhasebecilerin markalarla ilgilendiği ölçüde, esas olarak bilançoda yer almaları ile sorunlar olmuştur (Tablo 1.). Marka yönetimi muhasebesi, özlü bir terimi paraya çevirmek ve stratejik pazarlama yönetimi muhasebesinden çok daha zarif bir hale getirmek için bugüne kadar akılda bulundurulmamış gibi görünüyor. Bununla birlikte, ülkemizde yaş sebzeyle ilişkin markaların önemi göz önüne alındığında, pazarlama temalarının eşit şekilde temsil edildiği bir tür marka yönetimi muhasebesi, öznel maliyetlemesinin bir sonraki adımı olan stratejik yönetim muhasebesinin bir aşaması olarak görülebilir.

Yaş Sebze Fiyatlarında Üreticiden Tüketicilere Maliyet Yansımaları proje uygulamasında Kütahya Simav’da jeotermal ısıtma ile örtü altı seracılık ile domates yetiştiriciliği yapan kooperatif üyelerinin tescilli “Eynal” markasını oluşturduklarını gözlemlenmiştir. İç Ege bölgesinde (Kütahya/Simav, Afyon/Sandıklı, Uşak) Marmara bölgesinde (İstanbul/Bayrampaşa) ve Akdeniz bölgesinde (Antalya/Kumluca), halk pazarlarında yapılan gözlem ve mülakatlarda, markalı domateslerin tüketiciler tarafından rağbet gördüğü gözlemlenmiştir. Hatta bölgesel marka nedeniyle diğer bölgelerden gelen domateslerden %20-%50 daha yüksek fiyattan alıcı bulabilmektedir. Marka yönetiminde üreticilerin bağlı oldukları üretici kooperatifinin büyük rolü

vardır. Kooperatif üyelerine üretim girdileri olan tohum, ilaç, gübre ve ısınma amaçlı jeotermal enerji düşük maliyetle temin edilmektedir. Simav’da domateslerin pazarlanmasında 8 kg’lık Eynal markalı görsel tescilli karton kutular kullanılarak fire oranının minimuma indirilmesi sağlanmaktadır. Kooperatif gönüllü aracılık hizmeti sunmakta ancak üreticilerinin ürünlerini kooperatif dışında bireysel olarak pazarlanmasını yasaklanmıştır. Bu durum yöresel markalı ürünün marka değerini yükseltmektedir.

Tablo 1: Kısa Yaş Sebze Tedarik Zincirinde Kar ve Zarar Tablosu.

	Genel Tedarik Zincirinde	Kısa Gıda Tedarik Zincirinde
Brüt Satış Geliri		
İade ve İskontolar (Satış anında miktar iskontosu “çıkma”) %10	✓	X
Net Satışlar		
Üretilen Ürünlerin Maliyeti		
Ürün Hasat İşçilik Maliyeti	✓	✓
Brüt Kar		
Faaliyet Giderleri		
Pazarlama Giderleri		
Komisyoncu payı %8	✓	
Hal Rüsümü %1	✓	X
Ambalajlama Giderleri	✓	✓
Genel yönetim giderleri	✓	X
Komisyoncu payının %18 KDV’si		
Faaliyet Karı (zararı)		
Belirtilen diğer gelir giderleri		
Gelir vergisi öncesi gelir		
Marka varlığında olağanüstü artış	X	✓
Gelir vergisi karşılığı		
Vergiden sonra net gelir (zarar)		
Yılın başında birikmiş karlar		
Yıl sonunda birikmiş karlar		
Yıl içindeki değişim		

Geleneksel gıda tedarik zincirinin bir diğer uygulamasında örtü altı seracılık uygulaması 2 dekardan büyük olan büyük üreticiler ürünlerini toptancı hallerine getirerek komisyoncular (aracı, kabzımal) aracılığı ile pazarlamaktadırlar. Komisyoncular satılan ürünlerden %8 komisyon almakta almış oldukları bu komisyonun %12’lik KDV’sini de üreticiye yansıtmaktadırlar. Yine bu üreticilerden satışlarının %1’i de hal rüsümü olarak kesilmekte ve kalan tutar komisyoncu tarafından üreticiye belirli bir süre sonra ödenmektedir.

Şekil 2’de kısa gıda tedarik zinciri içinde satıcı, alıcıya kararlaştırılmış bir miktar karşılığında (paraya ihtiyaç duymadan) değer sunmayı ve bunu karlı bir şekilde yapmayı amaçlamaktadır. İşlem sonucunda, alıcı ihtiyaçlarını karşılamakta ve bu işlemi memnuniyet kaynağı olarak

görmektedir. Böylece müşteri memnuniyeti, aynı ürün veya satıcının sağlayabildiği ilgili ürün için tekrarlanan işlemlerin teşvik edilmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Bir defalık işlemler yerine işlemleri tekrarlamak, müşteri sadakati ile ilgili fenomenlerin bir göstergesidir. Mevcut müşterilerle ilişkili yeni alıcılarla ortaya çıkan tüm işlemler müşteri tavsiyelerini, bir müşteri ve onun ortaklarıyla yapılan işlemleri tekrarlanması ise uzun vadeli karlılık kaynağını oluşturuyor. Bu durum Tablo 2.'de marka varlığı kalemindeki olağanüstü artış olarak ifade edilen kritik bir hissedar değeri kaynağı olarak tanımlanan müşteri sermayesini oluşturmaktadır. Yeni müşteri edinme, mevcut müşterileri elde tutma gibi müşteri öz kaynaklarını artırmaya yönelik yatırımlar marka sermayesine değer yaratma kapasitesinin alternatif bir yoludur.

5.Sonuç ve Öneriler

Müşterilerin karlılığını arttırmak için tedarik zincirinde yer alan işletmelerin mümkün olan her yerde bu maliyetleri düşürmeleri gerekir. Kaplan'ın (1983) müşteri perspektifi ve Norton'un dört genel puan kartı perspektifi "Müşteriler bizi nasıl görüyor?" sorusuna aradıkları yanıt bulmamız gerekmektedir. Bu ilgi, örtü altı sera üreticileri ve işletmelerin, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, müşteri tavsiyeleri, pazardaki konum, pazar payı ve müşteri karlılığı gibi temel performans göstergelerinin bilgilerini toplamayı gerektirmektedir. Ancak ülkemizde sözleşmeli çiftçilik korunması olmadığı için üreticiler sebze tedarik zincirindeki diğer etkenlere kıyasla fiyat risklerine karşı daha savunmasız oldukları çeşitli sebzelerin ciddi fiyat dalgalanmalarına maruz kalmışlardır.

Bu çalışma ile müşteri muhasebe tekniklerinin bir firmanın organizasyonlar arası kaynak arayüzleri ile nasıl ilişkili olduğunu kavramsallaştırmaktadır. Yaş sebze üreticileri açısından kısa gıda tedarik zincirinde, müşteri segmenti karlılık analizi, işlemsel müşteri ilişkileri ile ilişkilendirilmiştir. Böylece müşteri karlılığı analizi, müşteri ilişkilerinde kolaylaştırıcı uygun bir teknik olarak, ömür boyu karlılık analizi ve müşteri değerlendirme analizi ile ayrıca müşteri ilişkileri ile bağlantılı olarak ilişkilendirilmiştir.

Yönetim muhasebesi kavramının pazarlama içeriğini artırmak gerekmektedir. Bunun içinde pazarlamadan birkaç fikir ve kavramı ödünç almak, pazarlama lezzetini vermek yerine, pazarlama konuları, teorileri ve konseptleri ile daha yakın ilişki kurulmalıdır. Pazarlama yöneticileri ve yönetim muhasebecileri arasındaki büyük ölçüde işbirliğine dayanarak bir dizi gelişme de öngörülebilir. Yönetim muhasebesi sistemi, örneğin her bir müşterinin bilançosunu ve/veya her bir müşterinin ödeme gücüne ilişkin bilgileri içerecek şekilde genişletilebilir. Müşterilerin kredibilite açısından sınıflandırılması, yani müşterilerin derecelendirme kodları ek bilgi olarak değerlendirilebilir veya müşteri hesaplarına dahil edilebilir. Bu şekilde karlılık rakamları riske uyarlanabilir.

Kısa tedarik ticaret kanallarının gelişimi, tarımsal işletmelerin çeşitlendirilmesini destekleyerek gelir ve istihdam edilebilirliğin artırılması gibi örtü altı seracılık bölgelerinin diğer gereksinimlerini olumlu yönde etkileyebilir. Ancak tedarik zinciri tasarımı ve uygulaması zaman alır ve bu da girişimcinin tedarik zinciri tasarımını kısıtlamalara tabi olarak beklenen net bugünkü değerlendirme problemi olarak görmesini sağlayabilir. Kısa tedarik zincirleri, üreticilerin ticarileşmesini sağlayan, tarımsal üreticilere yeterli geliri garanti eden, tüketicilerin taleplerini karşılayabilecek üretimin yüksek bir standardı ve daha genel olarak kırsal alanların rekabetçi kalkınmasını sağlayan bir araç olabilir.

Yaş sebzeyi fiyatlandırma da, talebin yalnızca satış fiyatı ve referans fiyatına değil, aynı zamanda son kullanma tarihi ile gösterilen stok seviyesine bağlı ürün tazeliğine bağlı olduğu bozulabilir ürünlere göre tespit edilmesi gerektiğidir. Yaş sebzede maliyetleri azaltmak için uygulanabilir bir seçenek üretim, depolama, nakliye, haller ve marketlerdeki koruma teknolojilerine yatırım yapmaktır. Dikey işbirliği üretim/nakliye sürelerini azaltarak veya üretim ve satış stratejilerini optimize ederek yaş sebze bozulmalarını azaltabilir.

Kaliteli yaş sebze ürünleri, uygun markayı taşımaları, hem iç piyasada rekabeti yoğunlaştırabilecek hem de kısa tedarik zincirinde fiyatları düşürecek ve büyük ihracat pazarlarına hizmet etmek için gereken işbirliği ve koordinasyonu sağlayamayacak çok fazla alt bölgesel girişimden kaçınılmalıdır.

Kısa gıda tedarik zincirindeki bu sınıflandırmalar, coğrafi veya sosyal olmaları nedeniyle kısa gıda tedarik zincirlerinde yakınlık ilişkilerinin merkezîyetini vurgulamaktadır. Tarımın gıda tedarik fonksiyonunun canlanması, bu yakınlık ilişkilerinin güçlendirilmesine bağlı olacaktır.

Kaynakça

- Aubry D., & Kebir L. (2013). Shortening food supply chains: A means for maintaining agriculture close to urban areas? The case of the French metropolitan area of Paris. *Food Policy*, 41, 85-93.
- Bendle, N.T., & Wang, X.(S) (2017). Marketing accounts. *International Journal of Research in Marketing*, 34 (3), 604-621.
- Burritt, R., & Schaltegger, S. (2014). Accounting towards sustainability in production and supply chains. *The British Accounting Review*, 46, 327-343.
- Guilding, C., & McManus, L. (2002). The incidence, perceived merit and antecedents of customer accounting: an exploratory note. *Accounting, Organizations and Society*, 27, 45–59.
- Helgesen, Ø. (2007). Customer accounting and customer profitability analysis for the order handling industry—A managerial accounting approach. *Industrial Marketing Management*, 36, 757–769.
- Holm, M., Kumar, V., & Plenborg, T. (2016). An investigation of customer accounting systems as a source of sustainable competitive advantage. *Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting*, 32, 18–30.
- Huang, H., He, Y., & Li, D. (2018). Pricing and inventory decisions in the food supply chain with production disruption and controllable deterioration. *Journal of Cleaner Production*, 180, 280-296.
- Ilbery, B., & Maye, D. (2004). Food supply chains and sustainability: Evidence from specialist food producers in the Scottish/English borders. *Land Use Policy*, 22, 331–344.
- Lind, J., & Strömsten, T. (2006). When do firms use different types of customer accounting? *Journal of Business Research*, 59, 1257–1266.
- Li, R., & Teng, J.T. (2018). Pricing and lot-sizing decisions for perishable goods when demand depends on selling price, reference price, product freshness, and displayed stocks. *European Journal of Operational Research*, 270, 1099–1108.
- Marsden, T., Banks, J., & Bristow, G. (2000). Food supply chain approaches: Exploring their role in rural development. *Sociologia Ruralis*, 40, 424-438.
- NU CEPAL (2015). Short food supply chain as an alternative for promoting family agriculture. *ECLAC-FAO-IICA Bulletin*.
- Reefke, H., & Trocchi, M. (2013). Balanced scorecard for sustainable supply chains: design and development guidelines. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 62, 805-826.
- Richards, R. R. (2015). *Short Food Supply Chains: Expectations and reality*. Graduate college dissertations and theses, The Faculty of the Graduate College of The University of Vermont.

- Roslender, R., & Hart, S. J. (2002). Integrating management accounting and marketing in the pursuit of competitive advantage: The case for strategic management accounting. *Critical Perspectives on Accounting*, 13, 255–277.
- Schmutz, U., Kneafsey, M., Kay, C. S., Doernberg, A., & Zasada, I. (2017). Sustainability impact assessments of different urban short food supply chains: examples from London, UK. *Renewable Agriculture and Food Systems*, London, UK, 1-11. <https://doi.org/10.1017/S1742170517000564>.
- Viet, N. O., Behdani, B., & Bloemhof, J. (2018). The value of information in supply chain decisions: A review of the literature and research agenda. *Computers & Industrial Engineering*, 120, 68–82.
- Yu, M., & Nagurney, A. (2013). Competitive food supply chain networks with application to fresh produce. *European Journal of Operational Research*, 224, 273–282.
- Yükçü, S., & Gönen, S. (2008). Tedarik zinciri yönetimi ile hedef maliyetlemenin birlikte uygulanabilirliği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 40, 71–83.
- Zhong, B., Yang, F., & Chen, Y. L. (2015). Information empowers vegetable supply chain: A study of information needs and sharing strategies among farmers and vendors. *Computers and Electronics in Agriculture*, 117, 81–90.
- Zilberman, D., Lu, L. & Reardon, T. (2019). Innovation-induced food supply chain design. *Food Polic*, 83, 289-297.

DOES URBANIZATION INDUCE THE HEALTH EXPENDITURES? A DYNAMIC MACRO-PANEL ANALYSIS FOR DEVELOPING COUNTRIES

Mümin Atalay ÇETİN^{1*}
İbrahim BAKIRTAŞ²

Abstract

Fast growing urban population brings some opportunities while it can also causes significant health costs, especially in developing countries. This study aims to investigate the possible impact of urbanization on health expenditures in 89 developing countries during the period 2006-2015 by using both static and dynamic panel data techniques. Fixed Effects (FE) estimator results showed that the health expenditures per capita has a positive relationship with income per capita, the share of government expenditures, out-of-pocket payments per capita, the share of population ages 65 and above. Furthermore, FE findings revealed that the increased urbanization also induces the healthcare expenditures in developing countries. In addition, dynamic panel estimation method is also applied in the empirical analysis to avoid the possible endogeneity problem and to consider the dynamic properties. Thus, Generalised Methods of Moments (GMM) findings showed that the urbanization leads healthcare expenditures in developing countries. Thereby, GMM results are coherence with the FE findings. Consequently, the empirical results indicate the importance of urbanization as a determinant of healthcare expenditures. Therefore, developing countries' policy makers should re-consider their urban development policies to prevent from the negative externalities of rapid urbanization.

Keywords: Urbanization, Health Expenditures, Fixed Effects, GMM, Developing Countries.

JEL Codes: E00; I10; I15.

KENTLEŞME SAĞLIK HARCAMALARINI ARTTIRIR MI? GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN BİR DİNAMİK MAKRO-PANEL ANALİZİ

Öz

Hızla artan kentsel nüfus çeşitli fırsatları beraberinde getirdiği gibi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, önemli sağlık maliyetlerine de neden olabilmektedir. Bu çalışma, 89 gelişmekte olan ülke için 2006-2015 yılları arasında kentleşmenin sağlık harcamaları üzerindeki olası etkisini statik ve dinamik panel veri teknikleri ile incelemeyi amaçlamaktadır. Sabit Etkiler (FE) tahminci sonuçları kişi başına düşen sağlık harcamalarının, kişi başına düşen gelir, kamu harcamaları, sağlık harcamaları için gerçekleştirilen kişi başına nakit ödemeler ve 65 yaş ve üstü nüfus ile doğru yönlü bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Ayrıca, FE bulguları gelişmekte olan ülkelerde kentleşmede yaşanan artışın sağlık harcamalarını arttırdığını ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak, bu çalışmada, olası içsellik sorunlarından kaçınmak ve dinamik özellikleri göz önünde bulundurmak için dinamik panel tahmin yöntemleri de uygulanmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) bulguları kentleşme oranındaki artışın sağlık harcamalarını arttırıcı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, GMM sonuçları FE bulguları ile uyumludur. Çalışmanın ampirik bulguları, kentleşmenin, gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamalarının önemli bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin politika yapıcıları, hızlı kentleşmenin negatif dışsallıklarını önlemek için kentsel gelişim politikalarını yeniden gözden geçirmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Sağlık Harcamaları, Sabit Etkiler, GMM, Gelişmekte Olan Ülkeler.

JEL Kodları: E00; I10; I15.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi,

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): atalaycetin@aksaray.edu.tr.

² Prof.Dr., Aksaray Üniversitesi,

Başvuru Tarihi (Received): 24.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Introduction

The World Health Organization [WHO], in 2014, announced that 30% of the world population was living in urban areas in 1950 while that rate has reached 54% in 2015 and it is expected to increase to 60% by 2030. Certainly, this rapid urban population growth brings some significant economic, health and environmental consequences especially for developing world compared to developed countries. As Henderson (2002) indicated, developed countries urbanized at a comparatively reasonable and gradual pace. Also, the increase in world urban population particularly happens in low and middle income countries (Leon, 2008). The United Nations [UN] Human Settlements Programme's report in 2016 showed that the average annual change rate of urban population calculated by 2.16% for worldwide during 1995-2015. But, during the same period, this rate determined as 0.88% for high-income countries, 2.63% for middle-income countries and 3.68% for low-income countries. As a consequence of this rapid growth, developing countries faced with health related issues which is one of the most important socio-economic challenges. According to the WHO, that challenges are mainly related to water, environment, violence and injury, noncommunicable diseases (such as cancers, diabetes etc.), unhealthy diets and physical inactivity, overuse of alcohol (The WHO, 2010). Regarding this, the world development indicators of the World Bank presents that current health expenditures per capita of low and middle income countries was approximately 170 dollars in 2000 while it has reached to 510 dollars in 2015. This statistics may imply the stimulating effect of urbanization on healthcare costs.

All of these facts led researchers to investigate the possible healthcare costs of urbanization especially in developing countries. In this regard, Moore et al. (2003) stated that the cities in developing countries usually face with environmental problems due to the unorganized and over increased urban growth. Illegal and insufficient housing, overpopulation, risky levels of air and water pollution, inadequacies in reaching health services, inadequacies in solid waste collection and recycling systems, intense traffic and possible injuries related to traffic accidents could be given as examples of these problems. Thus, many health issues usually arise from these environmental issues in developing countries (Godfrey & Julien, 2005). Harpham and Molyneux (2001) indicated that developing countries generally suffers from both communicable and noncommunicable diseases due to the rapid growth of their low-income urban population. This implication shows the possible interlinkage between the urban population and health conditions in developing world. Mendez et al. (2005) mentioned that urbanization can cause an increase in the level of non-communicable diseases such as obesity by increasing both the risk of type II diabetes and the cardiovascular disease in low and middle income countries. This fact reveals that urbanization is an important driver for the structural changes in social and economic life of developing countries. Likewise, Addo et al. (2007) expressed that generally the prevalence of hypertension rate consistently gets higher level in urban population of Sub-Saharan African countries, compared to rural population. This finding actually points the possible daily lifestyle differences between urban and rural populations. For instance, unhealthy nutrition due to over-consuming of processed foods, thereby increasing salt and fat gains, higher level of obesity, limited physical activity because of the long working hours, may be stated as the reasons for high level of hypertension in urban areas. In addition, Wang et al. (2007) also found similar results for China. Their results showed that the obesity levels got higher in urban areas compared to rural lands. Besides, Eckert and Kohler (2014) referred that crowded cities in developing world induces the air pollution which can cause serious health effects such as asthma, lead and beryllium poisoning, chronic obstructive pulmonary disease. On the other hand, Harpham (1994), Bhugra and Mastrogianni (2004), Thomas (2006) asserted that mental disorders rate increases in developing countries because of the pressure which induced by social and physical changes due to urbanization. Furthermore, McDade and Adair (2001) indicated that the transformation in

infrastructure due to urbanization process in developing world may present a better education and private health services and healthier water supply. However, Henderson (2002) asserted that quite rapid urban population growth in developing countries prevents the societal transformations of rural institutions. Because, higher urbanization in a short time period leave a little opportunity for experimentation and adjustments process which needed for adaptation to urban life. Thereby, it is proper to expect that urban population growth can cause an increase in both private and public health expenditures in developing countries by stimulating health costs.

There are many studies in the literature that investigates the health expenditures determinants of developed countries. However, the same can not be mentioned for developing world. Even though many health expenditures indicators have been examined by researchers in the existing literature, the studies that investigate the possible impacts of urbanization on health expenditures for developing countries are still quite scarce. All studies above and in the literature review imply that rapid and unplanned urban growth' disruptive effect can be directly observed especially in developing countries. Therefore, this study examines the relationship between urbanization and total health expenditures per capita during 2006-2015 for 89 developing countries by using both static and dynamic panel data techniques, to fulfil this deficiency in the existing literature. This study aims to provide two contributions to the existing literature. The first one is to reveal the possible effects of urbanization on health expenditures per capita in a large developing countries panel and extend the Xu and Saksena (2011)'s empirical model with urbanization. The second one is to analyse the empirical model by updated the time period and by using the dynamic panel data method which considers the possible endogeneity problem in the estimations.

This study organized as follows. First section gives a brief summary of the literature review that related to health expenditures determinants and the relationship between health expenditures and urbanization. Second section describes the data and the econometric methodology. Section three provides empirical results and implications. The last section includes concluding remarks and policy suggestions.

1. Related Empirical Literature Review

Such reasons like increased environmental pollution, spreaded diseases, over-crowded cities, income level differences among developed and developing world, attracts academicians and policy makers' attentions to the possible healthcare expenditures determinants. In his earlier study, Newhouse (1977) investigated the main indicator of the medicalcare spendings of 13 developed countries. He reached that real GDP per capita has a strong impact on real healthcare expenditures per capita. Parkin et al. (1987)'s findings also confirmed this results. The empirical studies that examines the possible determinants of healthcare expenditure rapidly increased since the 1990's (e.g. Hitiris & Posnett, 1992; Hansen & King, 1996; Blomqvist & Carter, 1997; Barros, 1998; Roberts, 1999; Gerdtham & Löthgren, 2000,2002; Devlin & Hansen, 2001; Okunade & Karakus, 2001; Bac & Le Pen, 2002; Musgrove et al., 2002; Herwartz & Theilen, 2003; Sen, 2005; Dormont et al., 2006; Nixon & Ulmann, 2006; Esteve & Martinez-Zahonero, 2007; Erdil & Yetkiner, 2009; Cantarero & Lago-Penas, 2010; Moscone & Tosetti, 2010; Sülkü & Caner, 2011; Wang, 2011; French, 2012; Lago-Penas et al., 2013; Bedir, 2016; Howdon & Rice, 2018, Lee et al., 2018). In many of these studies income level suggested as a main indicator of healthcare expenditure. In addition, many other indicators (such as proportion of the population aged 65 and above/ under the age of 15, total government expenditure, incidence of tuberculosis to indentify the disease pattern, out of pocket health expenditures, dependency rate of both old and young population, mortality rate, the relative price of healthcare, number of physicians per capita, life expectancy, population growth, private and government spending for healthcare, wages and salaries per employee, labor productivity, foreign aid etc.) also identified as the health expenditures determinants by many researchers (Hitiris & Posnett, 1992; Hansen & King, 1996; Blomqvist & Carter, 1997; Di Matteo, 2004,2005; Okunade et al., 2004; Dreger & Reimers, 2005; Kiyamaz et

al., 2006; Hartwig, 2008; Murthy & Okunade, 2009; Baltagi & Moscone, 2010; Cantarero-Prieto & Lago-Penas, 2012; Xu & Saksena, 2011).

Existing literature shows that very few studies investigate the possible impacts of urbanization on healthcare expenditures. Table 1 presents a brief summary of the literature review that examines the relationship among these two variables.

Table 1: Summary of the Empirical Literature that Investigates the Relationship between Urbanization and Health Expenditures

Study	Methodology	Period	Country	Findings
Kleiman (1974)	Cross-sections analysis	1968-1969	16 selected countries	High level of urbanization has a negative impact on health expenditures.
Gbesemete and Gerdtham (1992)	Cross-section analysis	1984	30 African countries	High level of urbanization has a positive impact on health expenditures.
Gerdtham et al. (1992a)	Cross-section analysis	1987	19 OECD countries	High level of urbanization has a negative impact on health expenditures.
Gerdtham et al. (1992b)	Pooled cross-section analysis	1974, 1980, 1987	19 OECD countries	High level of urbanization has a negative impact on health expenditures.
Siddiqui et al. (1995)	Multivariate regression analysis	1974-1993	Pakistan	High level of urbanization has a negative impact on non-development health expenditures.
Toor and Butt (2005)	Time series error correction model (ECM)	-	Pakistan	High level of urbanization has a positive impact on health expenditures.
Crivelli et al. (2006)	Fixed effects (FE) and random effects (RE) estimators	1996-2002	26 Switzerland cantons	High level of urbanization has a positive impact on health expenditures.
Thornton and Rice (2008)	Ordinary least square (OLS) and three-stage least squares (3SLS) estimations	1998	50 states of USA	High level of urbanization has a negative impact on health expenditures.
Wang (2009)	Weighted panel regression analysis	1999-2003	US- States-level	High level of urbanization has a negative impact on health expenditures.
Magazzino and Mele (2012)	FE estimators, Generalized Method of Moments (GMM) Difference, GMM-System estimators	1980-2009	Italian regions	High level of urbanization has a positive impact on health expenditures.
Pan and Liu (2012)	FE and RE estimators	2002-2006	China	High level of urbanization has a negative impact on public health expenditures.
Abbas and Hiemenz (2013)	Time series vector error correction model (VECM)	1972-2009	Pakistan	High level of urbanization has a negative impact on public health expenditures.
Samadi and Rad (2013)	Continuous-updated fully modified (CUP-FM) estimator and FE estimator.	1995-2009	Economic Cooperation Organization (ECO) countries	High level of urbanization has a positive impact on health expenditures.
Boachie et al. (2014)	Fully Modified OLS analysis	1970-2008	Ghana	High level of urbanization has a negative impact on public health expenditures.
Fattahi (2015)	Generalized Method of Moments (GMM) analysis	1995-2011	Developing countries	High level of urbanization has a positive impact on private health expenditures.
Kouassi et al. (2018)	FE estimator and common correlated effects (CCE) analysis	1995-2012	14 Southern African Development Community (SADC) countries	High level of urbanization has a positive impact on health expenditures.

As it is seen from the literature review, three types of health expenditures data preferred in the existing literature. Some researchers used public, some of them used private and some others used

both public and private or total health expenditures in their analysis. According to the empirical results of the studies in Table 1, some researchers have found that urbanization has a positive impact on healthcare spendings (e.g. Gbesemete & Gerdtham, 1992; Toor & Butt, 2005; Crivelli et al., 2006; Magazzino & Mele, 2012; Samadi & Rad, 2013; Fattahi, 2015; Kouassi et al., 2018), while some others have reached an opposite correlation between urbanization and healthcare expenditures (e.g. Kleiman, 1974; Gerdtham et al., 1992a,b; Siddique et al., 1995; Thornton & Rice, 2008; Wang, 2009; Pan & Liu, 2012; Abbas & Hiemenz, 2013; Boachie et al., 2014). These findings imply that urbanization can either influence positively or negatively to healthcare expenditures. Because, especially in developing countries, the rapidly increasing population in large urban cities can accelerate the spread of contagious diseases and insufficient sanitation facilities would be fail to prevent the possible health cost of this spread. Besides, pollution level could also be increase in order to satisfy the increasing energy needs of urban population. Therefore, it is natural to expect that the healthcare expenditures may increase in developing countries (Toor & Butt, 2005; Gbesemete & Gerdtham, 1992). On the other hand, urbanization also might improve the health quality of citizens in some points. For instance, well-developed urban settlements may provide better education and private health services, ensure healthier water supply and social service. Also, urbanization might lowered the transportation costs due to well-developed industrial infrastructure and thus to availability of citizens to get more advanced health services could get easier and hence health costs may decrease (McDade & Adair, 2001; Wang, 2009).

2. Data and Methodology

2.1. Data

The annual data covers the period from 2006 to 2015 for 89 developing economies. The country classification is based on the World Economic Situation and Expectations (2014) report prepared by UN. By following this report, Algeria, Angola, Argentina, Bahrain, Bangladesh, Barbados, Benin, Bolivia, Botswana, Brazil, Brunei Darussalam, Burkina Faso, Burundi, Cabo Verde, Cameroon, Central African Republic, Chad, Chile, China, Colombia, Comoros, Congo, Costa Rica, Cote d'Ivoire, Dominican Republic, Ecuador, Egypt, El Salvador, Equatorial Guinea, Gabon, Gambia, Ghana, Guetamala, Guinea, Guinea-Bissau, Guyana, Haiti, Honduras, India, Indonesia, Iran, Israel, Jamaica, Jordan, Kenya, Kuwait, Lebanon, Lesotho, Liberia, Madagascar, Malawi, Malaysia, Mali, Mauritania, Mauritius, Mexico, Morocco, Mozambique, Namibia, Nepal, Nicaragua, Niger, Nigeria, Oman, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Philippines, Qatar, Republic of Korea, Rwanda, Saudi Arabia, Senegal, Sierra Leone, Singapore, South Africa, Sri Lanka, Sudan, Thailand, Togo, Tunisia, Turkey, Uganda, United Arab Emirates, Uruguay, Venezuela, Vietnam and Yemen, are included in to the empirical analysis. Unfortunately, Cuba, Democratic Republic of the Congo, Djibouti, Eritrea, Ethiopia, Hong Kong SAR, Iraq, Libya, Myanmar, Papua New Guinea, Sao Tome and Principe, Somalia, Syrian Arab Republic, Taiwan Province of China, Trinidad and Tobago, United Republic of Tanzania, Zambia and Zimbabwe could not involved in to the analysis because of data availability problem. Current health expenditures per capita (Power Purchasing Parity (PPP), current international \$) data obtained from global health observatory indicator of the WHO. GDP per capita (PPP, current international \$), general government final consumption expenditure (% of GDP), out-of-pocket expenditures per capita (PPP, current international \$), incidence of tuberculosis (per 100,000 people), population ages 65 and above (% of the total population) data are gathered from world development indicators of the World Bank. Following the studies of Al-Mulali et al. (2013), Wang et al. (2016), Bilgili et al. (2017), urban population preferred as a proxy for urbanization. Urban population at mid-Year (thousands) is collected from the UN dataset. All variables are expressed in their natural logarithm forms.

Table 2 presents the descriptive statistics. As it is seen, in developing countries, the average health expenditures per capita is 595\$ while the average GDP per capita is 13.639\$. These statistics show

that the average health expenditures per capita keeps increasing since 2000 as it is underlined in the introduction section. Besides, income per capita in these countries is quite low and this fact is coherence with the UN's country classification. On the other hand, average urban population of these countries is 27.136.000 people and it is reasonable to expect that this crowded population in urban areas could cause important health costs and economic burdens.

Table 2: Descriptive Statistics (before transformed to logarithm)

Variable	Variable	Obs.	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.
he	Health expenditures per capita	890	595.95	645.89	27.17	3900.28
Y	GDP per capita	889	13639.74	20293.22	572.71	129349.9
gfe	Government final consumption (%)	885	184.59	178.95	3.80	1161.47
op	Out-of-pocket expenditures per capita	890	14.68	7.51	3.11	88.98
pop65	Population ages 65 and above (%)	890	4.90	2.63	0.75	14.43
tb	Incidence of tuberculosis	890	164.02	198.24	0	1280
urban	Urban population	890	27136.19	84365.83	89	775353

Table 3 shows the pairwise correlation coefficients of all data. As it is expected, GDP per capita and out-of-pocket expenditures per capita has a positive correlation with health expenditures per capita. Besides, other socio-economic indicators correlation signs mostly indicates expected results except the incidence of tuberculosis which has a negative correlation with health expenditures per capita. Moreover, the correlation between urbanization and health expenditures per capita presents a positive sign.

Table 3: Pairwise Correlation Matrix

	lnhe	lnY	lngfe	lnop	lnpop65	lntb	lnurban
lnhe	1.000	-	-	-	-	-	-
lnY	0.939	1.000	-	-	-	-	-
lngfe	0.194	0.114	1.000	-	-	-	-
lnop	0.831	0.800	-0.051	1.000	-	-	-
lnpop65	0.388	0.289	0.008	0.433	1.000	-	-
lntb	-0.602	-0.539	-0.072	-0.623	-0.236	1.000	-
lnurban	0.112	0.125	-0.219	0.204	0.225	0.024	1.000

Even though descriptive statistics and pairwise correlations coefficients shows lead informations about the data, more advanced and complex statistical methods should be apply to investigate the relationship among the series. For that reason, static and dynamic panel data estimations are used in the empirical analysis of this study.

2.2. Methodology

This study aims to investigate the relationship between health expenditures per capita and urbanization for developing economies during the period 2006 to 2015 by applying both static and dynamic panel data estimations. At first, pooled ordinary least squares (POLS), standart fixed effects (FE) and random effects (RE) models are employed to investigate the possible relationship among the variables. While the static empirical model is determining, Xu and Saksena (2011)'s model is extended by urbanization data. In this regard, static model is constituted as below:

$$\ln he_{(t,t+n),i} = \beta_1 \ln Y_{t,i} + \beta_2 \ln urban_{t,i} + \beta_3 \ln gfe_{t,i} + \beta_4 \ln op_{t,i} + \beta_5 \ln pop65_{t,i} + \beta_6 \ln tb_{t,i} + a_i + \eta_t + \varepsilon_{t,i} \quad (1)$$

where $\ln he_{(t,t+n),i}$ states the total health expenditures per capita from period t to period $t+n$, $\ln Y_{t,i}$ expresses income per capita, $\ln urban_{t,i}$ denotes the explanatory variable which is urban population. Control variables indicated as government final consumption ($\ln gfe_{t,i}$), out-of-pocket expenditures per capita ($\ln op_{t,i}$), population ages 65 and above ($\ln pop65_{t,i}$), incidence of tuberculosis ($\ln tb_{t,i}$). Also, a_i is the country-specific effects, η_t is the time period effects and $\varepsilon_{t,i}$ is the error term in equation 1.

The basic estimation methodology (POLS) can provide biased results caused from time-invariant unobservables. The fixed and random effects estimations eliminate these possible biases by within transformation process (treating fixed or random). In this regard, Breusch and Pagan (1980) developed a Lagrange multiplier (LM) test to choose the favored estimator to overcome the possible heterogeneity problem. If the null hypothesis of LM test (H_0 : individual-specific or time-specific error variance components are zero) is rejected, this implies RE is a proper estimator for panel. On the other hand, in an economic view, because all countries included in the empirical model of this study stated as developing economies by UN, it is rational to treat a_i as fixed. Yet still, the general specification test which proposed by Hausman (1978) is applied to decide whether fixed or random effects are valid for current country group. If the null hypothesis of this test (H_0 : difference in coefficients not systematic) is rejected, this indicates the validity of the fixed effects (Park, 2011).

Even though observable variables assumed strictly exogenous in fixed effects model (Allison, 2009), some variables (for instance GDP per capita in equation 1) actually has an endogenous nature by economically as stated by Xu and Saksena (2011). On the other hand, if the lagged dependent variable involved as a regressor, the possible correlations between the lagged dependent variables and country-specific effects may constitutes biased coefficient results. Therefore, fixed effects estimator can be implemented if T is large because this correlation problem disappears in large T panels (Nickell, 1981). According to this information, generalised methods of moments (GMM) approach is used as a dynamic panel data estimator in this study. Arellano and Bond (1991) developed a GMM technique that aims to resolve joint endogeneity by using lags of endogenous variables as intruments for small T and large N panels. The dynamic panel data regression is specified as below:

$$\Delta \ln he_{t,i} = \beta_1 \Delta \ln he_{t-1,i} + \beta_2 \Delta \ln Y_{t-2,i} + \beta_3 \Delta \ln urban_{t,i} + \beta_4 \Delta \ln gfe_{t,i} + \beta_5 \Delta \ln op_{t,i} + \beta_6 \Delta \ln pop65_{t,i} + \beta_7 \Delta \ln tb_{t,i} + a_i + \Delta \varepsilon_{t,i} \quad (2)$$

where $\Delta \ln he_{t,i}$ denotes the first difference of health expenditures per capita for country i during t time period, $\Delta \ln he_{t-1,i}$ represents the lagged difference of the dependent variable, $\Delta \ln Y_{t-2,i}$ indicates the lagged level and differenced endogeneous variable (income per capita), $\Delta \ln urban_{t,i}$ states the first difference of the explanatory variable (urban population), $\Delta \ln gfe_{t,i}$, $\Delta \ln op_{t,i}$, $\Delta \ln pop65_{t,i}$, $\Delta \ln tb_{t,i}$ specifies the first differences of exogenous control variables which are indicated in equation 1.

GMM estimator consistency relies on two important assumptions. The first one is the lack of second order serial correlation of error term; the second is the validness of instruments. These two assumptions investigated with two specification test in this study. AR2 test for the second-order serial correlation of differenced residuals while Sargan-Hansen is the over-identifying restrictions test (Arellano & Bond, 1991; Arellano & Bover, 1995; Blundell & Bond, 1998). On the other hand, Arellano and Bond (1991) suggest two different steps for GMM analysis. In the first-step GMM estimator, the assumption of $\varepsilon_{t,i}$ is independent and homoscedastic across cross-sections during t period. However, in the second step of GMM estimation, $\varepsilon_{t,i}$ obtained from first step estimations are used to determine a consistent variance-covariance matrix estimations. In this way, the

independence and homoscedasticity assumptions get loosen. Therefore, the second step estimation is asymptotically more efficient compared to first step (Beck & Levine, 2004).

3. Empirical Results and Discussions

This study aims to investigate the possible impacts of urbanization on healthcare expenditures for developing countries by using panel data techniques. In this regard, Table 4 shows the static and dynamic panel data estimator results of equation 1 and 2.

Table 4: *Static and Dynamic Panel Estimations Results*

Independent variables	Static Estimations			Dynamic Estimation
	<i>POLS</i>	<i>FE</i>	<i>RE</i>	<i>GMM - Robust (two-step estimator)</i>
$(\ln he)_{t-1}$				0.138 * (1.72)
$(\ln Y)_t$	0.665*** (44.23)	0.406*** (8.65)	0.613*** (21.88)	
$(\ln Y)_{t-2}$				0.208** (2.18)
$(\ln gfe)_t$	0.327*** (11.42)	0.171*** (8.62)	0.225*** (11.50)	0.155*** (2.90)
$(\ln op)_t$	0.192*** (9.74)	0.411*** (18.48)	0.353*** (16.70)	0.491*** (11.05)
$(\ln pop65)_t$	0.183*** (7.90)	0.592*** (7.16)	0.260*** (4.84)	0.332** (1.93)
$(\ln tb)_t$	-0.061*** (-5.94)	-0.003 (-0.12)	-0.044** (-2.15)	-0.024 (-0.99)
$(\ln urban)_t$	-0.004 (-0.66)	0.353*** (7.38)	0.032* (1.78)	0.384*** (3.84)
Constant	-1.754*** (-12.08)	-4.076*** (-10.08)	-2.310*** (-8.42)	-3.367*** (-5.79)
Wald χ^2 statistics			3084.38 [0.00]	
<i>R</i> -squared	0.92	0.63	0.90	
Breusch-Pagan LM test statistics	3108.06 [0.00]			
Hausman test statistics			149.14 [0.00]	
AR(1) test statistics				-2.182 [0.02]
AR(2) test statistics				-0.388 [0.69]
Sargan test statistics				48.830 [0.52]
Observations	833	883	883	705
Number of countries	89	89	89	89

Note: Values in parenthesis are *t*-statistics. Values in brackets are estimated *p*-values. Breusch-Pagan LM test for random effects. Hausman test is the Hausman specification test. AR(1) and AR(2) are tests for autocorrelation. Sargan test refers to the over-identification test for the restrictions in GMM estimation. *, ** and *** denotes %1, %5 and % 10 level of significance.

POLS, RE and FE estimators' coefficient findings showed similar way results for some variables and differentiating for some others. However, as mentioned in previous section, POLS estimations could present biased results. Therefore, FE and RE methods are preferred to reach more reliable coefficients. As stated by Park (2011), LM test and Hausman test needs to be implemented to choose appropriate model for panel. Initially, LM test findings indicate that RE estimator results needs to be addressed instead of POLS. After that, Hausman specification test is employed to decide whether fixed or random effects valid for developing countries panel. These test findings

imply that FE estimator results should be preferred for current country sample. Therefore, FE estimator findings should be favored as the consistent static panel estimator. According to FE findings, $\ln Y$, $\ln gfe$, $\ln op$, $\ln pop65$ has a positive and statistically significant impact on $\ln he$. Besides, any statistically significant relationship could not be detected among $\ln tb$ and $\ln he$ in the FE analysis. On the other hand, FE results imply that urbanization induces the healthcare expenditures in developing countries. As seen in Table 4, 1% increase in urban population increased health expenditures by 0.35%. Even though FE is found as a proper estimator in the static model, dynamic panel estimation method is employed to consider the dynamic properties among the variables and dealt with the endogeneity problem in the empirical model. In this regard, GMM analysis results are also given in Table 4. Initially, AR2 test results do not reject the null hypothesis of no serial correlation in the first differences residual terms. In addition, Sargan test result states that over-identifying restrictions accepts the validity of instruments. This finding supports the chosen instruments are proper.

On the other hand, dynamic panel estimator results revealed that lagged dependent variable stimulates the health expenditures per capita. This result implies that the previous time periods health expenditures per capita increases the demand of current health expenditures. Besides, as stated by Xu and Saksena (2011), income has an endogenous nature in the empirical model. Therefore, $\ln Y$ included as an endogenous variable in to the GMM analysis. According to the GMM findings, as it is expected, lagged endogenous variable has a significant and positive impact on healthcare expenditures per capita in developing countries. This means income is an important determinant of the total health expenditures per capita for developing countries. These results coherence with the findings of Erdil and Yetkiner (2009), Xu and Saksena (2011) and Fattahi (2015). In addition, dynamic panel estimation results indicated that $\ln gfe$ has a promoting impact on $\ln he$.

Because, an increase in the share of general government final consumption also gives a clue about the government fiscal stance. Therefore, an increase in government expenditure share refers a possible rise in government health expenditures and therefore in total health expenditures. Also, GMM results state that $\ln op$ is an important trigger for $\ln he$. This means the organization and financing variations of healthcare system could have a significant impact on health expenditures due to increasing the ability to reach improved healthcare services. Thus, out-of-pocket payments could increase the healthcare expenditures per capita by contributing the development in healthcare system. On the other hand, GMM findings remark that an increase in $\ln pop65$ enhances $\ln he$. Even though developing countries has less elderly population share than high or middle income world, their aging population still face with the serious health problems. This fact could stimulate the healthcare expenditures in developing economies. Because, eventually aging population needs for medical healthcare services intensely. Thereby, an increase in the share of population ages 65 and above could rise the healthcare spendings in developing countries. Besides, any statistically significant relationship could not be detected between $\ln tb$ and $\ln he$. Finally, GMM estimator showed that health expenditures per capita increases 0.38% with a 1% increase in urban population. These results revealed that urbanization promotes healthcare spendings in developing economies, as it is expected.

4. Conclusions

Relatively fast growing urban population causes developing countries faced with healthcare challenges in each passing day. The cronical problems like lack of infrastructure, insufficiencies in social transformation, unplanned urbanization, difficulties in delivering health services etc. loads significant economic costs to especially developing countries. Although the determinants of healthcare expenditures has been investigated by researchers and academics for many different country samples since 1970's, the studies that focus on the possible effects of urbanization on

health spending is quite scarce. Therefore, this study aims to examine the relationship between healthcare expenditures and urbanization in developing countries by employing both static and dynamic panel data techniques.

The static models specification tests revealed that FE model is the proper estimator for developing countries panel. In this regard, FE results showed that the socio-economic indicators such as income per capita, the share of government expenditures, out-of-pocket payments per capita, the share of population ages 65 and above has a positive impact on healthcare spendings. Moreover, static panel estimator findings expressed that urbanization also play an important role in healthcare expenditures of developing countries. However, to avoid from the endogeneity problem and to consider the possible dynamic properties in the model, dynamic panel data methods also employed to test the empirical model, in this study. GMM estimator findings actually coherence with the FE results. The same socio-economic factors in the static model effect the healthcare expenditures in a same direction. In addition, GMM results also support the view that urbanization is one of the important drivers of healthcare spendings of developing countries.

According to the empirical findings of this study, several policy suggestions could be proposed. At first, policy makers in developing countries should re-consider their urbanization policies to avoid from the possible negative externalities of rapid urban population growth. Therefore, governments should increase their investments for sustainable transformation of current infrastructure of their urban areas. In addition, policy makers should adopt fiscal policies that consider the possible impacts of urban sprawl. Secondly, policy makers should assert new legal regulations such as investment subsidies, tax concession etc., to prevent from excessive migration from rural areas to urban cities.

On the other hand, the empirical analysis of this study constitutes some limitations. For instance, only 89 developing countries are included in to the analysis and the time span relatively covers a short time period. Considering these facts, future studies could increase both time period and cross-sections to determine the possible impacts of urbanization on healthcare expenditures for developing countries. In addition, limited number of control variables preferred in the empirical model of this study. Therefore, future researchers could extend the empirical model by including other determinants of health expenditures, like environmental pollution level, energy consumption etc.

References

- Abbas, F., & Hiemenz, U. (2011). *Determinants of public health expenditures in Pakistan*. (Center for Development Research (ZEF) Discussion Papers on Development Policy No. 158). Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/84800/1/679510230.pdf>.
- Addo, J., Smeeth, L., & Leon, D.A. (2007). Hypertension in Sub-Saharan Africa a systematic review. *Hypertension*, 50, 1012-1018.
- Al-Mulali, U., Fereidouni, H.G., Lee, J. Y. M., & Che Sab, C. N. B. (2013). Exploring the relationship between urbanization, energy consumption, and CO₂ emission in MENA countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 23, 107-112.
- Allison, P.D. (2009). *Fixed effects regression models*. California: SAGE Publications.
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68, 29-51.

- Bac, C., & Le Pen, Y. (2002, July). An international comparison of healthcare expenditure determinants. Paper presented at the 10th International Conference on Panel Data. Retrieved from <https://econpapers.repec.org/paper/cpdpd2002/c5-1.htm>.
- Baltagi, B. H., & Moscone, F. (2010). Healthcare expenditure and income in the OECD reconsidered: Evidence from panel data. *Economic Modelling*, 27, 804-811.
- Barros, P.P. (1998). The black box of healthcare expenditure growth determinants. *Health Economics*, 7, 533-544.
- Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and growth: Panel evidence. *Journal of Banking and Finance*, 28, 423-442.
- Bedir, S. (2016). Healthcare expenditure and economic growth in developing countries. *Advances in Economics and Business*, 4(2), 76-86.
- Bhugra, D., & Mastrogianni, A. (2004). Globalisation and mental disorders overview with relation to depression. *British Journal of Psychiatry*, 184, 10-20.
- Bilgili, F., Koçak, E., Bulut, Ü., & Kuloğlu, A. (2017). The impact of urbanization on energy intensity: Panel data evidence considering cross-sectional dependence and heterogeneity. *Energy*, 133, 242-256.
- Blomqvist, A. G., & Carter, R.A.L. (1997). Is healthcare really a luxury?. *Journal of Health Economics*, 16, 207-229.
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87, 115-143.
- Boachie, M. K., Mensah, I. O., Sobiesuo, P., Immurana, M., Iddrisu, A. A., & Kyei-Brobbe, I. (2014). Determinants of public health expenditure in Ghana: A cointegration analysis. *Journal of Behavioural Economics, Finance, Entrepreneurship, Accounting and Transport*, 2(2), 35-40.
- Breusch, T.S., & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cantarero, D., & Lago-Penas, S. (2010). The determinants of healthcare expenditure: A reexamination. *Applied Economics Letters*, 17(7), 723-726.
- Cantarero-Prieto, D., & Lago-Penas, S. (2012). Decomposing the determinants of healthcare expenditure: The case of Spain. *The European Journal of Health Economics*, 13, 19-27.
- Crivelli, L., Filippini, M., & Mosca, H. (2006). Federalism and regional healthcare expenditures: An empirical analysis for the Swiss cantons. *Health Economics*, 15, 535-541.
- Devlin, N., & Hansen, P. (2001). Healthcare spending and economic output: Granger causality. *Applied Economics Letters*, 8(8), 561-564.
- Di Matteo, L. (2004). What drives provincial health expenditure?. *Canadian Tax Journal*, 52(4), 1102-1120.
- Di Matteo, L. (2005). The macro determinants of health expenditure in the United States and Canada: Assessing the impact of income, age distribution and time. *Health Policy*, 71, 23-42.
- Dormont, B., Grignon, M., & Huber, H. (2006). Health expenditure growth: Reassessing the threat of ageing. *Health Economics*, 15, 947-963.

- Dreger, C., & Reimers, H.E (2005). *Healthcare expenditures in OECD countries: A panel unit root and cointegration analysis*. (Institute for the Study of Labor (IZA) Discussion Paper Series No. 1469). Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/e1d9/b3e148b409e6d8b3cb29f237c99d67b2912a.pdf>.
- Eckert, S., & Kohler, S. (2014). Urbanization and health in developing countries: A systematic review. *World Health and Population*, 15(1), 7-20.
- Erdil, E., & Yetkiner, I. H. (2009). The Granger-causality between healthcare expenditure and output: A panel data approach. *Applied Economics*, 41(4), 511-518.
- Esteve, V., & Martinez-Zahonero, J. L. (2007). Testing the long-run relationship between health expenditures and GDP in the presence of structural change: The case of Spain. *Applied Economics Letters*, 14, 271–276.
- Fattahi, M. (2015). The role of urbanization rate in the relationship between air pollution and health expenditures: A dynamic panel data approach. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 53, 68-72.
- French, D. (2012). Causation between health and income: A need to panic. *Empirical Economics*, 42, 583-601.
- Gbesemete, K. P., & Gerdtham, U.G. (1992). Determinants of healthcare expenditure in Africa: A cross-sectional study. *World Development*, 20(2), 303-308.
- Gerdtham, U.G., Sogaard, J., Andersson, F., & Jönsson, B. (1992a). An econometric analysis of healthcare expenditure: A cross-section study of the OECD countries. *Journal of Health Economics*, 11, 63-84.
- Gerdtham, U. G., Sogaard, J., Jönsson, B., & Andersson, F. (1992b). A pooled cross-section analysis of the healthcare expenditures of the OECD countries. In: P. Zweifel & H.E. Frech (Ed.), *Health Economics Worldwide. Developments in Health Economics and Public Policy* (pp.287-310). Dordrecht: Springer.
- Gerdtham, U. G., & Löthgren, M. (2000). On stationarity and cointegration of international health expenditure and GDP. *Journal of Health Economics*, 19, 461-475.
- Gerdtham, U. G., & Löthgren, M. (2002). New panel results on cointegration of international health expenditure and GDP. *Applied Economics*, 34(13), 1679-1686.
- Godfrey, R., & Julien, M. (2005). Urbanisation and health. *Clinical Medicine*, 5(2), 137-141.
- Hansen, P., & King, A. (1996). The determinants of healthcare expenditure: A cointegration approach. *Journal of Health Economics*, 15, 127-137.
- Harpham, T. (1994). Urbanization and mental health in developing countries: A research role for social scientists, public health professionals and social psychiatrists. *Social Science and Medicine*, 39(2), 233-245.
- Harpham, T., & Molyneux, C. (2001). Urban health in developing countries: A review. *Progress in Development Studies*, 1(2), 113–137.
- Hartwig, J. (2008). What drives healthcare expenditure?—Baumol’s model of ‘unbalanced growth’ revisited. *Journal of Health Economics*, 27, 603–623.
- Hausman, J.A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Henderson, V. (2002). Urbanization in developing countries. *The World Bank Research Observer*, 17(1), 89-112.

- Herwartz, H., & Theilen, B. (2003). The determinants of healthcare expenditure: testing pooling restrictions in small samples. *Health Economics*, 12, 113-124.
- Hitiris, T., & Posnett, J. (1992). The determinants and effects of health expenditure in developed countries. *Journal of Health Economics*, 11, 173-181.
- Howdon, D., & Rice, N. (2018). Healthcare expenditures, age, proximity to death and morbidity: Implications for an ageing population. *Journal of Health Economics*, 57, 60-74.
- Kouassi, E., Akinkugbe, O., Kutlo, N.O., & Brou, J. M.B. (2018). Health expenditure and growth dynamics in the SADC region: Evidence from non-stationary panel data with cross section dependence and unobserved heterogeneity. *International Journal of Health Economics and Management*, 18, 47-66.
- Kiyamaz, H., Akbulut, Y., & Demir, A. (2006). Tests of stationarity and cointegration of healthcare expenditure and gross domestic product: An application to Turkey. *The European Journal of Health Economics*, 7, 285-289.
- Kleiman, E. (1974). The determinants of national outlay on health. In: M. Perlman (Ed.), *The Economics of Health and Medicalcare* (pp. 66-88). London: McMillan.
- Lago-Penas, S., Cantarero-Prieto, D., & Blazquez-Fernandez, C. (2013). On the relationship between GDP and healthcare expenditure: A new look. *Economic Modelling*, 32, 124-129.
- Lee, H., Oh, D. Y., & Meng, M. (2018). Stationarity and cointegration of healthcare expenditure and GDP: Evidence from tests with smooth structural shifts. *Empirical Economics*, <https://doi.org/10.1007/s00181-018-1561-1>.
- Leon, D. A. (2008). Cities, urbanization and health. *International Journal of Epidemiology*, 37, 4-8.
- Magazzino, C., & Mele, M. (2012). The determinants of health expenditure in Italian regions. *International Journal of Economics and Finance*, 4(3), 61-68.
- McDade, T. W., & Adair L. S. (2001). Defining the “urban” in urbanization and health: A factor analysis approach. *Social Science and Medicine*, 53, 55-70.
- Mendez, M. A., Monteiro, C. A., & Popkin, B. M. (2005). Overweight exceeds underweight among women in most developing countries. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 81, 714-721.
- Moore, M., Gould, P., & Keary, B. S. (2003). Global urbanization and impact on health. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 206, 269-278.
- Moscone, F., & Tosetti, E. (2010). Health expenditure and income in the United States. *Health Economics*, 19, 1385-1403.
- Murthy, V. N. R., & Okunade, A. A. (2009). The core determinants of health expenditure in the African context: Some econometric evidence for policy. *Health Policy*, 91, 57-62.
- Musgrove, P., Zeramardini, R., & Carrin, G. (2002). Basic patterns in national health expenditure. *Bulletin of the World Health Organization*, 80(2), 134-146.
- Newhouse, J. P. (1977). Medical-care expenditure: A cross-national survey. *The Journal of Human Resources*, 12(1), 115-125.
- Nickell, S. (1981). Biases in dynamic models with fixed effects. *Econometrica*, 49(6), 1417-1426.
- Nixon, J., & Ulmann, P. (2006). The relationship between healthcare expenditure and health outcomes. *The European Journal of Health Economics*, 7, 7-18.

- Okunade, A. A., & Karakus, M. C. (2001). Unit root and cointegration tests: Timeseries versus panel estimates for international health expenditure models. *Applied Economics*, 33(9): 1131-1137.
- Okunade, A. A., Karakus, M. C., & Okeke, C. (2004). Determinants of health expenditure growth of the OECD countries: Jackknife resampling plan estimates. *Health Care Management Science*, 7, 173–183.
- Pan, J., & Liu, G. G. (2012). The determinants of Chinese provincial government health expenditures: Evidence from 2002-2006 data. *Health Economics*, 21, 757-777.
- Park, H. M. (2011). *Practical guides to panel data modeling: A step-by-step analysis using Stata*. (International University of Japan Tutorial Working Paper) Retrieved from https://www.iuj.ac.jp/faculty/kucc625/method/panel/panel_iuj.pdf.
- Parkin, D., McGuire, A., & Yule, B. (1987). Aggregate healthcare expenditures and national income. *Journal of Health Economics*, 6, 109-127.
- Roberts, J. (1999). Sensitivity of elasticity estimates for OECD healthcare spending: Analysis of a dynamic heterogeneous data field. *Health Economics*, 8, 459-472.
- Samadi, A., & Rad, E. H. (2013). Determinants of healthcare expenditure in Economic Cooperation Organization (ECO) countries: Evidence from panel cointegration tests. *International Journal of Health Policy and Management*, 1(1), 63-68.
- Sen, A. (2005). Is healthcare a luxury? New evidence from OECD Data. *International Journal of Health Care Finance and Economics*, 5, 147–164.
- Siddiqui, R., Afridi, U., Haq, R., & Tirmazi, S.H. (1995). Determinants of expenditure on health in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 34(4), 959-970.
- Sülkü, S. N., & Caner, A. (2011). Healthcare expenditures and gross domestic product: The Turkish case. *The European Journal of Health Economics*, 12, 29-38.
- Thomas, L. (2006). Social capital and mental health of women living in informal settlements in Durban, South Africa, and Lusaka, Zambia. In K. McKenzie & T. Harpham (Ed.), *Social Capital and Mental Health* (pp. 124-137). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Thornton, J. A., & Rice, J. L. (2008). Determinants of healthcare spending: A state level analysis. *Applied Economics*, 40(22), 2873-2889.
- Toor, I. A., & Butt, M. S. (2005). Determinants of healthcare expenditure in Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 43(1), 133-150.
- United Nations Human Settlements Programme (2016). *Urbanization and development: Emerging futures* (World Cities Report 2016). Retrieved from <https://unhabitat.org/wp-content/uploads/2014/03/WCR-%20Full-Report-2016.pdf>.
- Wang, Y., Mi, J., Shan, X-y., Wang, Q. J., & Ge, K-y. (2007). Is China facing an obesity epidemic and the consequences? The trends in obesity and chronic disease in China. *International Journal of Obesity*, 31, 177–188.
- Wang, Z. (2009). The determinants of health expenditures: evidence from US state-level data. *Applied Economics*, 41(4), 429-435.
- Wang, K. M. (2011). Healthcare expenditure and economic growth: Quantile panel-type analysis. *Economic Modelling*, 28, 1536-1549.

- Wang, Y., Chen, L., & Kubota, J. (2016). The relationship between urbanization, energy use and carbon emissions: evidence from a panel of Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) countries. *Journal of Cleaner Production*, 112, 1368-1374.
- World Health Organization, Urbanization and Health. (2010). *Bulletin of the World Health Organization*, 88(4), 241-320.
- World Health Organization (2014). Urban population growth. Global health observatory (GHO) data. Retrieved from http://www.who.int/gho/urban_health/situation_trends/urban_population_growth/en/.
- Xu, K., & Saksena, P. (2011). The *determinants of health expenditure: A country-level panel data analysis*. World Health Organization Working Paper. Retrieved from http://www.who.int/health_financing/documents/cov-report_e_11-deter-he/en/

EFFECTIVENESS OF ORAL REPEATED READING WITH AUTISTIC LANGUAGE LEARNERS

Ayhan KAHRAMAN^{1*}
Cumhur TEKŞEN²

Abstract

The study was conducted to determine the effectiveness of oral repeated reading on children with autism while teaching English. Its findings might serve as a basis for the development of reading instructional materials in English and help English teachers prepare related lesson plans for such impaired students. Every day the number of people with ASD is increasing and what's more, most of them should go on studying with their disabled peers in public schools. The researcher only ventured to study 3 male student respondents enrolled in a Primary School in Turkey who were medically diagnosed with autism with speech disfluencies and learning / reading comprehension problems. The researcher combined Dolch Sight Word Test and the Woodcock – Johnson Test to measure their reading and learning abilities. It was aimed to evaluate students' cognitive processes as well as their reading performance. The results were calculated by the Word Recognition (WR) test formula and displayed on tables. Finally, to determine CWA's reading levels Gickling and Armstrong measuring technique was used. Test results of the study showed that oral repeated reading technique can be effectively used with such children to increase their reading fluency and comprehension of the vocabulary in English and as an intervention to increase overall fluency.

Keywords: CWA, Oral Reading Repetition, Reading Fluency, Language Learning

SÖZLÜ TEKRAR EDEN OKUMALARIN DİL ÖĞRENEN OTİZİMLİ ÇOCUKLARDA ETKİLERİ

Öz

Çalışma, otizimli çocuklara İngilizce öğretirken sözlü tekrarlarla yapılan okumanın onların İngilizce öğrenmedeki faydasını ve bu bulgular sayesinde İngilizce öğretim materyalleri geliştirilerek İngilizce öğretmenlerinin ders planları oluşturabilmesine katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Her geçen gün Otizm Spektrum Bozukluğu olan kişilerin sayısı artmakta ve dahası, bu bireylerin pek çoğu devlet okullarında normal öğrencilerle okumaya devam etmek durumundadırlar. Bu çalışma, Türkiye'de bir ilkokulda okuyan, doktorlar tarafından hafif otizm teşhisi konulmuş ama konuşma – okuma bozukluğu çeken 3 erkek öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Bu öğrenciler çocuk doktoru tarafından hafif-orta derece otizm'li olarak tanılanmış ve yaşları sırasıyla 8, 9 ve 8 şeklindedir. Araştırmacı; Dolch Side Word Testini ve Woodcock – Jonhson testini bu Otizimli öğrencilerin, okuma ve öğrenme becerilerini ölçmek için bir araya getirdi. Burada öğrencilerin okuma performansı ile aynı zamanda bilişsel süreçlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sonuçlar Word Recognition (WR) ile formüle edilerek tablolaştırılmıştır. Son olarak Otizimli öğrencilerin, öğrenme düzeylerini tanılamak için Gickling ve Armstrong tanılama tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, sözlü tekrarlanan okumaların, otizimli öğrencilere belirli bir metinde İngilizce akıcılık ve kavrama yeteneğini ve İngilizce'de genel akıcılık ve anlama becerisini arttırmada etkili bir yöntem olarak kullanılabileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Otizimli Çocuklar, Sözlü Okuma Tekrarları, Okumada Akıcılık, Dil Öğrenme

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, ORCID 0000-0002-3410-6351

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): ayhank43@gmail.com

² Öğretmen, MEB. ORCID 0000-0001-6939-2135

Başvuru Tarihi (Received): 10.06.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Introduction

According to the Autism Society of America (ASA) (2006), autism is the fastest growing developmental disability with projected annual growth of 10% to 17%. So, every day we meet a lot of people who have Autism Spectrum Disorder (ASD) and most of them do not have the chance to have a special education especially to learn English. Autism is one of the fastest growing disabilities in Turkey, too. In 1985 the percentage of autism was one to every 2500 births. In 2013, the percentage of autism was one to every 88 births. In 2016 the percentage of autism was one to every 45 births (U.S. Department of Health & Human Services). In Turkey, researchers believe that there are 1.500.000 people who live with autism and according to seed autism foundation; between the ages 0-18, there are 350.000 students and only 21.000 of them can reach special education and the rest have to go to mainstream schools.

Typically developing children are usually considered to be good language learners and do not have any difficulties in acquiring a second language. Yet, Children with Autism (CWA) seem to have barriers, when they are brought into any situation where they will make their own generalizations and reviews about the rule system. They prefer to be given rules and expressions, so they can create their own sentences to express themselves (McLean, 1990). In such patterns, while they are speaking in target language, they always try to monitor their speech. Their replies are not produced naturally because they try to build a sentence by following the grammatical rules putting the words into proper places. They control their speech all the time. It is also difficult to decode words for those children who are learning to read. The process of reading may turn out to be a challenge for them, and thus, may require additional time to be allocated for decoding and result in “labored reading” leaving less time for comprehension (Ruskey, 2011).

However, being able to read effectively means understanding the written words as well as comprehending them while reading. Since, by reading, we aim to decode symbols with the purpose of creating some kind of meaning. Reading and comprehending a text can be much more challenging in teaching English to children with autism (CWA) since they have additional difficulties such as organizing their thoughts in any conversation. It takes time for them to process simple information due to their sensory processes. However, they have the ability to echo the information given to them or repeat immediately. When given a task on reading a material, they can recognize words, but fail to answer comprehensive questions.

All in all, there have been less research focused on the instructional practices of Children with Autism that enhance their academic achievement and very few researches on CWA on the effectiveness of reading practices in teaching English. Hence, this practical research was conducted to understand and identify the effectiveness of “**repeated oral reading**” on fluency and comprehension in teaching English to children with autism. Thus, with some learned interventions, practical demonstration and some reading guidelines, these children have been shown to progress in acquiring and improving their reading proficiency.

1. Literature Review

Acquisition of reading in first as well as second language has been shown to be related to a variety of factors such as phonological awareness (Gough, Ehri & Treiman, 1992), depth and size of the vocabulary among others (Schmidt, 2010). Wider vocabulary size may help develop better text comprehension, and thus eventually leads to automaticity which is closely linked to reading fluency (Segalowitz & Hulstijn, 2005). In his seminar work, Samuel (1979) demonstrated that re-reading helped to improve word recognition and reading fluency because “as reading speed increased, word recognition errors decreased [and] the initial speed of reading each new selection was faster than initial speed on the previous selection.”

Having a reading fluency is considered to be a sine-qua-non in characterizing the qualities of a good reader. Readers are usually expected to have the necessary skills and the competencies in reading fluently. As the ultimate goal of special education is to reach normalization and placement in the general education, equipping learners with necessary skills in reading is one of them. To achieve this, teachers may employ a variety of instructional methods and strategies in classroom settings to help CWA, one of which is oral repeated reading. As proven in his previous studies Willcutt (2004) oral repeated reading has been shown to enhance the fluency and comprehension of CWA.

In short, Oral Repeated Reading is an instructional method in English used to developed automaticity in reading. This method is helpful for improving reading fluency because it allows the readers to practice a text over and over until the text becomes more and more familiar, and the readers can decode the text automatically, giving more cognitive capacity for comprehension. Similarly, Therrien (2006) stated also that repeated readings are an “effective and authentic” way to improve reading fluency of English in the classroom as the student keeps reading the text over and over until “a desired goal or criterion is met”. It has also been shown that repeated reading cannot only improve reading fluency but it is also effective in improving other facets or reading success (Therrien, 2006).

Although an examination of related work would reveal that there are not very many relevant studies conducted, it is important to mention basic attempts and approaches to better understand the rationale behind similar studies. For example, the study by Kanner (1943) is one of the initial studies in this field which tries simply to state the characteristics of these children. In this work, he illustrated the characteristics of 11 children whose behaviour epitomized a new syndrome such as autistic disturbance of effective contact. Kanner identified a number of characteristics shared between the 11 children, which included limited socialization, a greater interest in objects than people, instances of echolalia sensitivity to certain sensory stimuli and a desire for sameness and or repetition. These kinds of children have difficulty (a) communicating with speech or with gestures, (b) understanding what others say, (c) starting or continuing a conversation, (d) using his own sentences, and instead, may repeat what others say (referred to as echolalia), lack make-believe or pretend-play skills.

Entenza (1996) studied the intervention program for children with autism especially with respect to eight components namely, 1) referral, 2) assessment, 3) intervention, 4) family involvement, and support services. Finding showed some lack in these areas, and that there is an urgent need to upgrade intervention programs, for these children.

Ying (2003) in her study about “Preferences in Language Development Strategy for Autism Children,” stated that it is necessary to provide computer and technological devices to further augment the modes of communication. Moreover, she stated that a sign language and gestural communication training program to be conducted further enhanced the teachers’ competencies.

Bullard (2003) studied the process of learning to read between child with autism and his non – autistic twin. The study designed an intervention which subjected the CWA to memorization of sight words using repetition and sequential steps. This was thought to help in the comprehension of the text read as emergent reader. The result is that the CWA comprehended little of the text he read. With non – autistic child, she utilized variety of strategies ranging from word level cues to complex cues, which helped the child, comprehend better. And the result was the non – autistic child was able to gain meaning from the text and transfer his knowledge from familiar to unfamiliar texts.

Willcutt (2004) explored the effectiveness of Oral Repeated Reading on English language learners. Based on the results of her study, the fluent reader program has been proven to be an effective method of reading fluency for readers at the elementary level. The fluent reader program has

shown evidence that it is effective in increasing the number of words students read per minute as well as decreasing total reading time.

Whalon (2004) studied the effects of Reciprocal Questioning intervention on Reading comprehension of CWA. The results of her study showed an increase in the performance on standardized comprehensive measures of CWA. Social validity data also indicated that CWA and their general education peers enjoyed the intervention and parents have perceived a change in their child's language, reading fluency and reading comprehension.

Schmidt (2012) explored the effects of modelling to enhance the social responses of children with special needs. In his study, video self-modelling was found to significantly enhance the social response of these children. She concluded that the level of functioning of the child could also influence the quality of improvement of the child's social responses.

It is known that typical children do not have any barriers for learning their first language, but CWA especially educated at government schools do often have barriers and difficulties while learning a foreign language, and even many of them, losing their hope, and want to give up going to school or learning a foreign language in the school. While comparing the process of learning a foreign language between typical developing students and CWA, neurological, psychomotor, cognitive, and affective considerations should be borne in mind.

This study focused on the difficulties of children with autism with speech dysfluencies and reading comprehension problem in learning English and will come up with an oral repeated reading program for effective management of children with speech dysfluencies and reading comprehension problem.

This study set out with the hypothesis that the use of "oral repeated reading" for teaching a child with autism, as a management tool would improve and enhance their fluency and comprehension in reading in English which was anchored on the theory of S. Jay Samuels (1979) proceeding AIP in Reading (Automatic Information Processing). This model of information processing in reading is said to be transformed through a series of stages linking to visuals. In brief, to able to be fluent, the reader must become automatic at interpreting words in a text.

As stated earlier, there were very few researches on children with autism on the effectiveness of reading practices in teaching English. In 2006, William J. Therrien had a research on fluency and comprehension that advanced as a result of using methods on repeated reading. In his research, he mentioned that repeated reading is an evidenced-based strategy designed to increase children's reading fluency and comprehension. This has also been theorized by La Berge and Samuels (1979) that reading fluency problems routed from readers' poor decoding skills. Additionally, in year 2005, Christy L. Magnuson mentioned that children with autism may be able to learn, purpose efficiently and achieve some notch of individuality given the right early intervention.

However, as far as we searched, this area is not well studied in Turkish context and the findings might be very important for the field and serve a basis for the authorities, language teachers, and material developers and especially for such children and their families. Therefore, this case study intended to determine the effects of oral repeated reading on fluency of children with autism. Basically, it tried to answer the following questions:

- 1- Does the oral repeated reading enhance Turkish CWA students' foreign language reading fluency?
- 2- Does oral repeated reading improve CWA students' foreign language comprehension?

2. Methodology

2.1. Participants

The researcher only ventured to conduct the study with three students who were medically diagnosed with autism with speech dysfluencies and reading comprehension problems in English. The students were at ages 8, 9, and 8 and their grades were 2, 3 and 2, respectively and enrolled in the mainstream education program at a Primary School in Kütahya. The respondents in this study were selected on the basis of their ability to understand and follow simple instructions. They were able to communicate and express themselves and were free from seizures.

2.2. Data Collection

The study began in March 2015 and ended in June 2015 (the duration was nearly 12 weeks). The students who participated in the study were from Kütahya Şehitler Primary School for Non - Special Education. The study was conducted for two lessons hours (40 + 40 = 80 minutes) each day unless a meeting or a similar gathering required the session to be cancelled. The practice was three or four times a week. It is worth noting that this period of time was when students had a choice of selecting literacy activities such as practice reading, writing, or word work activities. In reality, the researcher could work with the children only three weeks in a month. The first weeks of the months were designed for the first reading (i.e. reading the target vocabulary selected from the CWA's English course book units), the second weeks of the months were evaluated as second reading, and third weeks were designed and evaluated for the third readings.

The content of the English course books of the children included ten units. Due to conditions of the participants and the limitations, it was not possible and not intended to use all the units of the English Course-books and just the first three units were included. The selection of the three first units was at random; however, the main criteria was to see whether these children had learned the needed vocabulary and are they able to recognise them in the same way as their peers do.

2.3. Instrumentation

This study especially aimed to discover the improvement in recognition of the target vocabulary of CWA students in English language using the Oral Repetition Technique. Therefore, first of all, the researcher needed a test measuring the reading ability of the CWA. In the USA, EU member countries and Israel there were some specific tests to measure learning and reading abilities in their mother tongue of the students; however in the literature and especially in Turkey there were no such tests to measure CWA students' foreign language vocabulary recognition. For that reason the researcher combined 2 tests to measure learning and reading abilities of CWA: a) the Dolch Sight Word Test (will be also called as Word Recognition Test abbreviated as WR Test) and b) the Woodcock – Johnson Test.

In year 1977, Woodcock – Johnson created this test to measure cognitive abilities of children and in year 2014, Woodcock-Johnson test IV called latest version of it and the test was to measure oral skills and overall cognitive skills of any aged from 2 to elder adults.

The Dolch Sight Word Test is the second assessment tool that evaluates learning the words and the reading ability of students. That is, it determines students' cognitive processes as well as their reading performance. It is an informal measurement technique that can assess the students' comprehension, vocabulary and word identification [recognition] skills in English.

Another assessment tool used in this study is Gickling and Armstrong measuring technique. By Gickling and Armstrong (1978) the reading skills in general is divided into three parts; if a reader has 80 to 90% of recognition percentage then it is called as frustration reading level; 91 to 97% of recognition percentage as instructional reading level and 98 to 100% of recognition percentage as independent level.

The study was divided into five main parts which included the preparation phase, pre-administration phase, intervention procedures, post-administration phase and analysis of the data.

In the preparation phase, firstly, the researcher has obtained the necessary permits for the research to be carried out.

In the pre-administration phase, the researcher prepared a special place for the kids and explained them what they will do in the lesson.

In intervention procedures, the researcher prepared around 20 flash cards for the students which should be recognised.

In the post-administration phase, the researcher carried out the Word Recognition Test by using the Oral Repeated Reading Technique: First reading (pre-test), the second reading and the third reading (post-test) stages. To see whether CWAs have recognised the words / vocabulary and made any progress by using oral repeated reading.

Finally after gathering the data, the results were displayed and discussed.

2.4. Interview

The researcher conducted an interview with the parents, special education teachers, and administrators who had direct contact with the students. The interview provided the researcher with the insight of the reading process that could not be directly observed in the study.

2.5. The Phases of Oral Repeated Reading Technique

2.5.1. First Reading (pre-test)

- The procedures were explained to the student,
- The student was asked to begin reading the selected words on the flash cards aloud,
- Whenever the child could not pronounce or recognise the word(s), s/he continued reading without stopping or intervention of the researcher. It means the researcher did not give or provide any help; the reading continued.
- The researcher's job was just to keep track of time and to fill in the table of word recognition as to whether the word had been recognised or not.

2.5.2. Second Reading

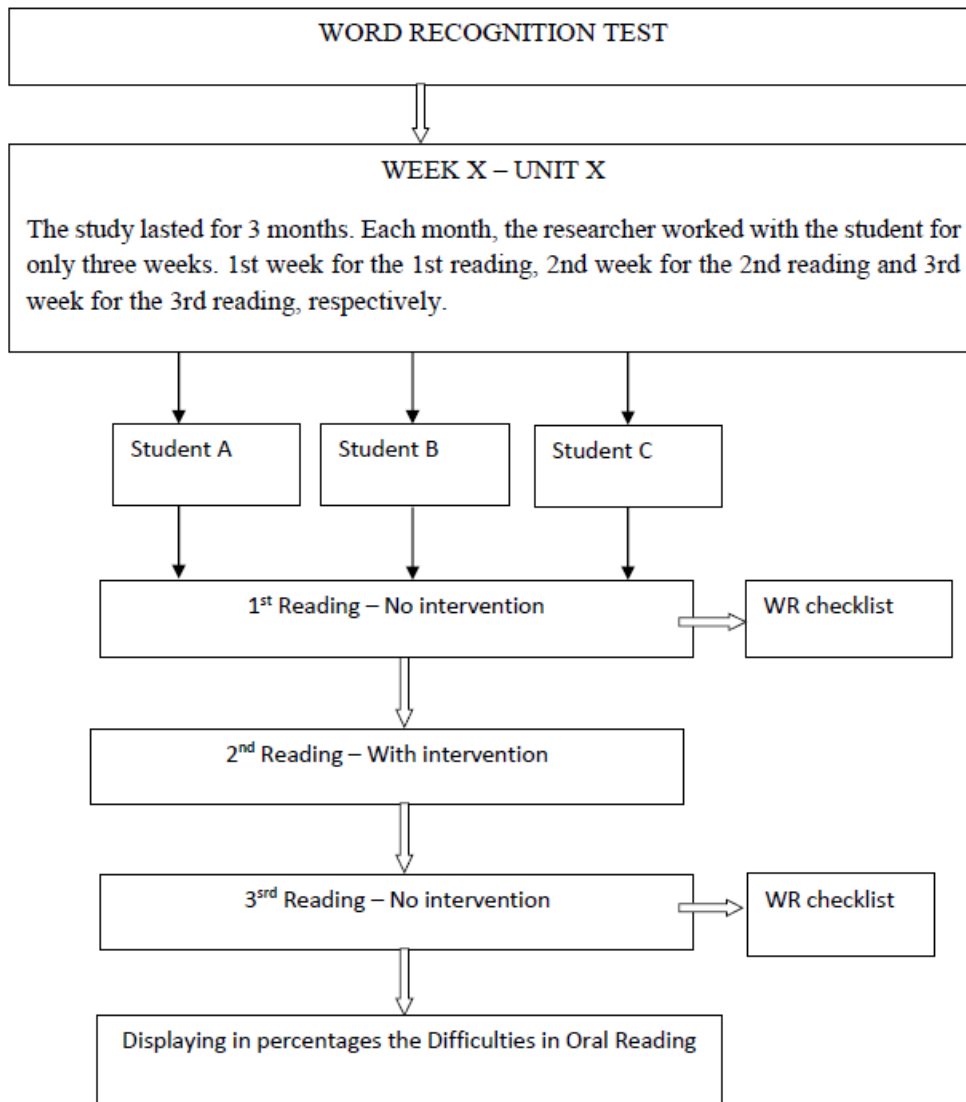
One week later, the same process as in the first reading was repeated again. However, if the student had any recognition and/or pronunciation problems this time the teacher provided feedback by repeating the word or words. That is an explicit feedback which has been given by an oral repetition until the student can utter the word correctly. The aim is also to find out whether the child recognises the meaning of the word, as well. Therefore some comprehension questions follows after this phase to check whether the student learned the meaning of the words or not.

2.5.3. Third Reading (post-test)

The first reading process was repeated again, however, again without any intervention. This time the researcher just showed the flash cards but did not give any comments on mispronunciation and misrecognition. That is, in this phase the researcher assessed the whole process and did not try to intervene to correct mispronunciation and/or teach the meaning of the words. He just filled the word recognition test table to check whether there was any progress in the treatment phases.

When the third reading phase was completed, the results of the three readings were calculated in percentages and graphed called as the Degree of Reading Difficulties Table (see table 1).

Figure 1: Data Gathering Procedure

3. Findings

Student A was an 8 years old male. This student was diagnosed by a Developmental Psychologist and Speech pathologist as having a mild autism, co-morbid with Selective Mutism; with this kind of disability, the student had difficulties in understanding questions, following instructions and using appropriate words. That is, the student had an information processing disorder.

Based on the anecdotal report of the reading teacher, Student A was a loner; he preferred to stay alone and made some sketches rather than to hold a book. Once the teacher asked questions regarding the flash cards, he could answer but showed nervousness and started to suffer. He showed passiveness in class and remained silent and talked/answered only if he wanted to do so.

As observed by the reading teacher and researcher as the pre-assessment test was conducted in March 2015 student A's reading fluency was choppy. He added the word "a" in front of his word when he reads (for example 'dislike' was read as 'a dislike'). Although student A did not have difficulty in reading and recognising the colours in English, he had specific problems with other lexical items like verbs or demonstrative adjectives.

His teacher added that student A has also heavy reading difficulties in class hours and stated that he struggles with math story problems or any kinds of directions and needs assistance to read them so he would understand what is expected. He was unable to comprehend printed symbols to a reasonable degree and was inadequate in dealing with the reading matter.

As seen in Table 1 below, the present reading level of Student A is improved from frustration level to instructional level. During the Pre-tests, the student was inadequate in dealing with the reading matter and recognized in total 82% of the words in the Word Lists and scored 50% in comprehension questions. However, the post-test results indicates a progression and showed that this student reached the instructional level by recognizing 93% of the words in the Word lists and scored 75% in the comprehension questions.

Additionally, the special educator and the school administrator gave some information about the participants. Especially the special educator said that: 'When I saw student A for the first time, I thought that he is deaf and dumb because he never spoke or listened to me, however, his classmates told to her that within this treatment process he spoke with the researcher.' This information was very surprising for the special educator since this child was not deaf and dumb and not just improved himself in language learning but also socialized in his school.

Student B is a 9 years old male. He is different from the other autistic students since he is a third grade student and began learning English in the second grade as the other students having their first encounter with a foreign language.

Based on the result of the psychological assessment of Student B, he has shown difficulty in generalizing and comprehending simple information which proves a child with intellectual disability significantly sub-average intellectual functioning and had deficit in his adaptive behaviour. He was diagnosed with moderate intellectual disability with mild autism. He manifests communication problem and cannot express himself.

The results of the pre-test on the reading level, Student B belonged to the frustration level (80%) characterized by having inadequate background level for a topic and/or could not meet criteria for instructional assistance from a teacher. What's more, the post-test results for this student were very interesting. He is older than the other participants, that is, he is a third grade student and has been studying English for two years but could not show the desired progress in the treatment phase as it was expected and remained with 83% in the frustration level.

Student C is an 8 year old male. This student was also diagnosed having a mild autism, co-morbid with Selective Mutism; with this kind of disability, the student had difficulties in understanding questions, following instructions and using appropriate words. Additionally, he was diagnosed with specific health problem, called as dyslexia. We know this from the report by Language Development Psychologist and Speech Pathologist. As revealed in the medical record of Student C who had severe impairment in his social skills especially in following requests, jointly working at tasks and taking the role of another person, this justified that his health problem affected his spatial relationship and memory.

The significant progress was made by the student C. In Word Recognition Test, he lacked rhythm, had no regard for punctuations and showed signs of high anxiety but could improve himself and reached the instructional level (from 82% to 94%).

4. Data Analysis

The analysis of the data basically required a qualitative analysis. Frequent recording was done to keep track of the progress of the child in reading. Patterns of fluency and comprehension were established. For the reading levels and comprehension scores the frequency of a response and errors were recorded then computed. And, for criterion purposes the participants performed the

predetermined level of fluency before they moved on to the next reading level. The researcher used the formula given below to measure CWA reading levels:

$$\text{Word Recognition (WR)}: \frac{\text{No. of errors (E)} \times 100}{\text{No. of words (N)}} = \% \text{ of E} \quad (1)$$

Summary of the Degree of Reading Difficulties shows the overall (also total) degree of reading difficulties of the three students with autism in the first and the third reading as rated and displayed in Table 1 below.

Table 1: *Summary of the Degree of Reading Difficulties*

Difficulties in Oral Reading	Student A 1st Reading Pre-test	Last Reading Post-test	Student B 1st Reading Pre-test	Last Reading Post-test	Student C 1st Reading Pre-test	Last Reading Post-test
Word by word reading	84%	94%	78%	81%	83%	94%
Addition	85%	95%	80%	83%	84%	95%
Omission	84%	94%	81%	85%	84%	95%
Repetition	80%	92%	78%	81%	81%	93%
Mispronunciation	76%	91%	80%	83%	78%	91%
Substitution	84%	94%	80%	83%	83%	94%
Total	82%	93%	80%	83%	82%	94%

According to data analysis and classroom observations, during the Pre-test, **student A** was inadequate in dealing with the reading matter and recognized 82% of the words in selected Word List and scored 50% in comprehension questions. However, the Post-test results showed a highly significant improvement in his performance. He was able to anticipate meaning and finger pointing, and he was able to recognize 93% of the words in the Word lists and scored 75% in the comprehension questions. That is, there was an improvement by the student A during the treatment phase (see Table 1 above). We should not forget that the instructional reading level is the highest level at which a reader is not independent, but has adequate background knowledge for a topic, and can access text quickly and with no or few errors.

The present reading level of Student B was remained in the frustration level and there was only few changes observed. Observations showed us that he had no regard for punctuation marks, lack of rhythm while reading, and therefore recognized **80%** of the words in the Word Lists and 47% was the score he got in comprehension questions (see Table 1). The post-test results were very surprising. Since student B failed to recognize 17% of the words of the Word Recognition Test and scored 83% which indicated a very limited sight vocabulary. This might be also due to the fact that frustration reading levels include vocabulary for which a reader does not have adequate background level and/or cannot meet criteria for instructional levels of accuracy and rate.

Student C's initial reading level was similar to student A. During the Pre-test, he had comprehension difficulties, could not recognize ideas through sequencing, unable to understand step-by-step procedures and needed detailed prompting. In oral reading test, he lacked rhythm, no

regard for punctuations, had high pitched voice, stuttering, reversals and withdrawals from the reading situation by no eye-voice span; he showed signs of high anxiety and tensions and recognized **82%** of the words in the Word List and had a score of 45% in comprehension questions. During the Post test, however, the student could profitably be instructed and there were unnecessary head movements and he was able to recognize **94%** of the words in the Word Lists and got the score of 70% in the comprehension questions.

Based on the results, the weakness of each student with Autism in terms of Oral Repeated Reading has been identified and showed us that we as teachers should give more focus and attention to the mentioned weaknesses when using any kind of instructional materials since such students are not regular, typical developing students.

5. Discussion and Conclusion

Revisiting the theory, students with autism face unique challenges in recognising written words and learning to read them but with targeted interventions and accommodations in reading instruction and assessment, these students can become proficient readers.

Considering the total results of the study, data showed that during the pre-tests, students A and C had the same difficulty levels in oral reading but student B had a bit lower scores. However, it should be noted that student B is a third grade student while student A and C were grade two. That is, he had an advantage over the other two since student B had English lessons in second grade and now he takes grade three English courses. It was expected that student B would perform better scores in these achievement tests. However, the results in table above are disparate. Student A and C reached the instructional reading level, but student B remained in frustration reading level.

According to Roundy & Roundy (2009), the diversity of academic ability, socio-economic status, and race and ethnic background, may dampen the positive influence of repeated reading on fluency. Therefore, before recommending the implementation of the repeated reading method, it is necessary to examine whether the method indeed produces increased fluency in classrooms composed of diverse learners. However, these factors do seem to have any influence on our participants.

Dizon (2000) in a similar line said that there is a need in the highly structured approaches in teaching children with autism. Structure is needed as physical setting or learning environment to minimize distraction. By designing specific work areas of the classroom, learning may be facilitated. In our case, such regulations were established for these children and findings show us that these facilitated and improved the learning process in some way.

Revisiting S. Jay Samuels (1979) ideas, we could also propose that while reading speed increases, word recognition error decreases. As the students continue to use this technique, the initial speed of reading each new selection is faster than initial speed on the previous selection as proven also with this study. This proved that CWA characteristics have a huge influence in the reading abilities as the results of the work of Samuels (1979) and others as stated in the literature review of this study.

Finally, based on the findings of this study, the researcher arrived at the following conclusions:

Oral repeated reading can be used effectively with students with autism to increase reading fluency and comprehension in English on a particular vocabulary list or passage and as an intervention to increase overall fluency and comprehension ability in English.

The researcher believed that the most significant success in the English fluency strategy was all children with autism were able to read and master vocabulary lists and experience success and fun in reading them fluently. They were able to hear themselves read fluently and understand how it sounds and feels.

It is important that a full range of instructional approaches be considered within the variety of contexts that address developmental differences in how children best learn to comprehend.

Oral repeated reading is more effective in improving reading rate in the short term when a high amount of overlapping words is present. If stories have few shared words, it is not more effective than an equivalent amount of non-repetitive reading.

6. Recommendations

Based from the findings and conclusion revealed in this study, the researcher would like to recommend the following:

Children with autism spectrum disorders can be well educated given the proper supports.

The teacher involved in the reading process must first identify the level and reading needs of each student, before recommending any reading materials for students with ASD.

The researchers also recommend that classroom teachers should intentionally conduct intervention or small group instruction to improve fluency using repeated reading. The data gathered confirmed that reading, accuracy and speed in English all increase with the use of this method.

A child who is deficient in the comprehension of written words, and with poor or very limited sight vocabulary in English may be given a help by using remedial reading.

It would be very easy to implement this type of practice not only in the regular classroom but also in the special education environment. Thus, the researcher was convinced that repeated reading is a successful strategy to improve reading fluency in English especially for CWA.

References

- Autism Society of America. Retrieved December 15, 2018 from www.autism-society.org/
- Bullard, H. R. (2003). A comparative case study examining the processes of learning to read between a child with autism and his non-autistic twin. *Dissertation Abstracts International, A: The Humanities and Social Sciences*, 64 (6), 20-40.
- Dizon, E.I. (2000). *Teaching filipino children with autism*. Metro Manila: Verjon Enterprises.
- Entienza, A. R. (1996). *An analysis of intervention programs for children with autism*. National Library of the Philippines. Retrieved March 22, 2016 from <https://tr.scribd.com/document/42537906/Living-With-Autism>
- Gickling, E. E., & Armstrong, D. L. (1978). Levels of instructional difficulty as related to on-task behavior, task completion and comprehension. *Journal of Learning Disabilities*, 11(9), 559-566.
- Gough, P. B., Ehri, L. C., & Treiman, R. (1992). *Phonological skills and learning to read*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kanner, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child: Journal of Psychopathology, Psychotherapy, Mental Hygiene, and Guidance of the Child*, 2, 217-50.
- Laberge, D. & Samuels, S. J. (1974). Toward a theory of automatic information processing in reading. *Cognitive Psychology*, 6, 293-323.
- McLean, L. K. S. (1990). Communication development in first two years of life: a transactional process. *Zero to Three*, 11(1), 13- 19.
- Roundy, A. R. & Roundy, P. (2009). The effect of repeated reading on student fluency: does practice always make perfect?. *International Journal of Human and Social Sciences*, 4 (1), 54-59.

- Ruskey, N. (2011). Increasing fluency using repeated reading. *The Reading Teacher*, 63(4), 319-323.
- Samuel, S. J. (1979). The methods of repeated reading. *The Reading Teacher*, 32(4), 403-408.
- Schmidt, C. N. (2010). *Researching Vocabulary: A Vocabulary Research Manual*. London: Palgrave Macmillan.
- Schmidt, C. N. (2012). *The effects of video self-modeling on children with autism spectrum disorder*. Fort Hays State University.
- Segalowitz, N., & Hulstijn, J. (2005). Automaticity in bilingualism and second language learning. In J. F. Kroll & A. M. B. de Groot (Eds.), *Handbook of bilingualism: Psycholinguistic approaches* (371-388). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Therrien, W. J. & Kubina, R. M. (2006). Developing reading fluency with repeated reading. *Intervention in School & Clinic*, 41, 156-160.
- Tohum Otizm Vakfı, <https://www.tohumotizm.org.tr/otizm/onemli-bilgiler/>, (10.12.2018).
- Whalon, K. (2004). *The effects of a reciprocal questioning intervention on the reading comprehension of children with autism*. The Florida State University.
- Willcutt, J. (2004). *Effect of Modeled and Oral Repeated Reading on English Language Learners' Reading Performance*. University of Minnesota.
- Ying-Chia, K. (2003). Comparing the functional performance of children and youths with autism, developmental disabilities, and no disability using the revised paediatric evaluation of disability inventory item banks. *American Journal of Occupational Therapy*, 66, 607-616.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Woodcock-Johnson_Tests_of_Cognitive_Abilities

KATILIMCI DEMOKRASİLERDE BASKI GRUPLARININ İŞLEV VE YÖNTEMLERİ

Eray ACAR¹

Öz

Geniş halk kitlelerin yönetime katılımı ve yönetim sürecinin aktörlerinin belirlenmesi ve yönetsel kararların alınması sürecine dahil edilmesi amacını taşıyan demokrasi ve bu anlayışa dayalı demokratik rejimler ülkeler ve kitleler için gerçekleştirilmek istenen bir idealdir. Totaliter ve otoriter rejimlerin tekçi, baskıcı, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayıcı, yönetimin belli bir kişi ya da grup/grupların elinde tutulması ve devam ettirilmesi anlayışına bir tür tepki olarak, çoğulcu ve katılımcı bir yapıya kavuşturulması ile idealize edilen demokrasilerin en önemli aktörleri arasında baskı grupları yer almaktadır. Bu çalışmada; temsil ettikleri kitlelerin çıkarlarını ve ülkülerini gerçekleştirmek üzere yönetsel karar verme mekanizmaları üzerinde değişik yöntemler ile baskı kurmak sureti ile faaliyette bulunan bu organizasyonların demokratik rejimlerde ne tür yöntemlerle, hangi tür işlev gördükleri kavramsal / teorik çerçevede literatür taraması ve durum analizi yöntemi ile ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Katılımcı Demokrasi, Baskı Grubu, Çıkar Grubu, Karar Verme, Baskı Yöntemleri.

JEL Kodları: D72, D73, H83.

FUNCTIONS AND METHODS OF PRESSURE GROUPS IN PARTICIPATORY DEMOCRACIES

Abstract

Democracy and democratic regimes based on this understanding, which aims to involve large masses of people in the administration and to identify the actors of the management process and to take administrative decisions, is an ideal for countries and masses. One of the most important actors of democracies idealized by the pluralist and participatory democracies of totalitarian and authoritarian regimes is monist, oppressive, restricting the freedom of expression and association, and a kind of reaction to the concept of holding and maintaining the administration in the hands of a certain person or group / groups. In this study; these organizations, which are operating by applying different methods on the managerial decision making mechanisms in order to realize the interests and ideals of the masses they represent, will be tried to be examined by the literature review and situation analysis method in the framework of conceptual / theoretical framework

Keywords: Participatory Democracy, Pressure Group, Interest Group, Decision Making, Pressure Methods.

JEL Codes: D72, D73, H83.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, eray.acar@dpu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 13.06.2018 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.06.2019

Giriş

Günümüz modern temsili demokrasilerinin en belirgin ayırt edici özelliği, özellikle gelişmiş ülkelerde uygulanan ve rol model olarak az gelişmiş ve geri kalmış ülkelere örnek gösterilen demokratik rejimlerde çoğulculuğa dayalı katılımcı bir model olarak benimsemiş olmalarıdır. Fransız devrimi ve sanayi devrimi ile egemenliğin geniş halk kitlelerine ait olduğu anlayışının tarihsel süreç içerisinde gittikçe yaygın bir anlayış olarak kabul edilmesi ile birlikte, halkın demokratik karar alma ve yönetim sürecine katılması bir hak olarak kabul edilmiş anayasalarda güvence altına alınmaya başlanmıştır. Yasal düzlemde bir hak olarak tanınan demokratik katılım sürecine dahil olmaya yönelik farklı bireysel ve grup düzeyinde katılım yöntemleri de zaman içerisinde farklı şekil ve görünümde uygulanmıştır.

Bireysel düzeyde katılım göstermenin yanı sıra, ortak çıkar ve menfaatler doğrultusunda bir araya gelmiş kişilerce oluşturulan, siyasal partiler, dernekler, vakıflar, sendikalar, çıkar grupları ve baskı grupları gibi topluluk organizasyonları vasıtası ile katılımda bulunmak karar verme mekanizmaları üzerinde daha yoğun ve istikrarlı bir faaliyet yürütülmesine olanak sağlamaktadır. İdeolojik, mesleki, kültürel, ekonomik yada benzeri ortak paydaları bulunan bireylerin ortak çıkarlarının iktidar veya karar verici mekanizmalar karşısında temsili ve gerçekleştirilmesi konusunda daha etkili bir yöntem olduğu kabul edilmiş bir gerçekliktir. Üye sayısı, mali olanaklar, temsil ettikleri kitle, ekonomik veya siyasi güçlerine göre etkinlikleri farklılıklar gösterse de baskı grupları günümüz demokrasilerinde sıklıkla karşımıza çıkan ve gözardı edilemeyecek dercede etkileme yöntemleri ve gücüne sahiptir.

Siyasetin hem çatışma hem de ironik bir şekilde uzlaşma yönü olduğu göz önünde bulundurulduğunda baskı grupları demokrasilerde katılımı sağlama aracı olmasının ötesinde iktidar ve karar vericiler ile hem çatışma hem de uzlaşmanın bir aktörü olarak temsil ettikleri kitleler adına bazen geçici bazen kalıcı nitelikte faaliyetleri ile bireylerin etkin bir siyasal ve yönetsel katılım gerçekleştirmelerine aracılık etmektedirler.

Farklı toplumsal kesimlerin siyasal ve yönetsel süreçlerde etkin bir şekilde temsilinin sağlama işlevini yerine getiren baskı grupları plüralist bir demokratik toplumun müzakere ve pazarlık araçları olarak da görmek mümkündür. Gerek iktidar gerekse muhalefet partileri ile olan ilişkilerinde kendine has etkileme ve baskı yöntemleri kullanması (tehdit, para kullanımı, ikna vb) ve baskı grupları arasındaki güç farklılıkları nedeni ile her iktidar karşısındaki eşitsiz konumları nedeni ile demokrasi açısından sakıncalı olarak görülmelerine ilişkin bazı düşünceler olsa da, baskı gruplarının çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi anlayışının müttemim cüz'ü (tamamlayıcı parçası) olduğu yönündeki görüşler ağır basmaktadır.

1. Katılımcı Demokrasi Kavramı

Katılımcı demokrasi, temsili demokratik sistemi gerekli kılan tüm koşulları dikkate alan ve temsil sisteminin işletilmesine yardımcı olan mekanizmaları kabul eden bir anlayış içinde doğrudan demokrasi talebini mümkün olan en üst düzeyde dile getirme, var olan demokratik yapıları daha çoğulcu ve katılımcı bir sisteme mümkün olduğunca yaklaştırma çabasıdır. Toplumsal kesimlerin karar alma ve müzakere süreçlerine dahil edilmesi anlamında tasvirî, demokrasi modelleri açısından katılımcı demokrasinin kabataslak bir görünümünü anlatmaktadır (Yaman, 2017).

Temsili Demokrasiyi salt temsilcilerin yönetilenler tarafından seçilmesi ve kendilerine toplum adına karar alma ve uygulama hakkının verilmesi biçimde kabul edilen anlayış ideal demokrasiye ulaşma bağlamında yetersiz kalmaktadır. Bu durum geniş halk kitlelerinin söz söyleme, müzakere etme ve karar verme rolünü siyasal temsilcilerin belirlenmesi sürecindeki “sadece oy verme” eylemi ile sınırlandırmayan, uygun ortamlarda kendi sorunlarını ve düşüncelerini özgürce dile getirme ve bunlara ilişkin çözümler üretme, uygulama süreçlerinde de yer alma imkânı tanıyan bir demokratik yönetim anlayışı düzlemine çıkmaktadır. Bu anlayış, paylaşımcı, çok aktörlü, çoğulcu ve sonunda katılımcı bir model ihtiyacı ile açıklanabilir. Demokrasi kavramının öncül odak noktası

olarak vatandaş katılımını öngören bu yeni modelin en önemli alamet-i farikası, katılıma ve katılımın farklı biçimlerine kazandıracığı demokratik niteliklerle bağlantılı olacaktır (Parry ve Moyser, 1994, İnan, 1998).

Son yıllarda üzerine çok konuşulan katılımcı demokrasi ise alışlagelen demokrasi kavramını, çeşitliliklere olanak veren bir rejim olarak tanımlamasıyla temsili demokrasiden ayrıldığını göstermektedir. Katılımcı demokrasinin ortaya çıkması ideal demokrasi kavramını yeniden gündeme getirmiştir.

Katılımcı demokrasilerde sadece politik kararların alınması aşamasında vatandaşların input(girdi) ve output (çıkıtı)ların oluşumuna iştirak etmesini değil, politik çıktılar üzerinde de belirleyici bir etkiye sahip olması idealini gerçekleştirmeyi gerekli kılmaktadır. (Almond ve Verba, 1980). Katılımcı ve katılımcılığı teşvik eden biçimde bir demokrasi, bağımsız bir temel yokluğunda çatışmayı, müzakereyi, sürekli kendi çıkarlarına en uygun yasaları/kararları oluşturma süreci ve bağımlı bireyleri özgür vatandaşlara ve özel çıkarları da ortak kamusal iyilere dönüştürebilen politize olmuş bir toplumsal kitlenin mevcut olması sayesinde çözüme kavuşturur (Yaman, 2017).

1.2.Katılımcı Demokrasinin Unsurları

Kamunun ortak iyilerine ulaşmada kamuyu oluşturan birey ve grupların katılımcı demokrasinin birer unsuru oldukları gerçeğinden hareketle, bir takım sosyolojik, politik ve demografik ve kültürel unsurlarda bu katılımcı süreci destekleyici unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle, topluma hakim olan siyasal kültürün demokratik bir nitelik taşıması ve değişim ve işbirliğine yatkın bir siyasal kültür sürecin işleyişini kolaylaştıracak ve sürece istikrar kazandıracaktır.

Bireyler arasında katılım konusunda eşitlik anlayışının hem zihinsel hem de kurumsal ve yasal olarak toplumda benimsenmiş olması, katılımcı demokrasinin içselleştirilmesine ve geniş kitlelere yayılmasına katkı sağlayacak bir diğer unsurdur. Aksi takdirde katılımcılık metazoriye dayanan ve spontane bir faaliyetten öte geçemeyecektir.

Demokratik ülkelerin vazgeçilmez unsuru olan siyasal partilerin, parti içi demokrasiye inanmışlık seviyeleri ve aktif katılımcı uygulamaları, bireylerin siyasal yaşama katılımları ve siyasallaşmaları konusunda hem bir eğitim kurumu, hem de toplumun mikro bir modeli olmalarını sağlayacak derecede önem arz etmektedir.

Bireyler ve grupların gerek yerel gerekse ulusal düzeyde katılım gerçekleştirebilmeleri için diğer bir önemli unsur da doğru bilgiye erişim kanalları ve alternatif bilgilenme kaynaklarının mevcudiyetidir. Demokratik rejimleri otoriter ve totaliter rejimlerden ayıran önemli bir kriter olarak bilgiye erişim ve ifade hürriyeti, katılımcı demokrasinin hedeflerine ulaşması noktasında bireylerin gereksinim duyduğu demokrasinin gerçek anlamda tabana yayılması ve kitlelerin katılımcı faaliyetlerde bulunmasının ön koşuludur.

Nihayet, katılımcı demokrasilerin varlık koşullarından sonuncusu ülkede sivil toplum kuruluşları, çıkar grupları ve baskı gruplarının mevcudiyeti ve bu organizasyonların teşvik edilmesidir. Özellikle sanayi devrimi sonrası yaygınlaşan temsili demokrasilerde, sadece temsilciler vasıtası ile halkın beklenti, görüş ve çıkarlarının gerçekleştirilmesi yerine temsil kabiliyetine haiz mesleki, ideolojik, kültürel vb. tabanda bir araya gelen bireylerin STK'lar, Baskı grupları ve çıkar grupları gibi toplumsal organizasyonlar vasıtası ile katılım gerçekleştirmesi genel kabul gören bir anlayış haline gelmiştir (Yaman, 2017).

2.Baskı Grubu Kavramı

Baskı grupları kuramı, soyut bir kavram olduğundan zamanımıza kadar değişik birçok tarifleri yapılmış ve farklı bakışlardan değerlendirilmiştir. Genel anlamda baskı gruplarının en büyük amacı siyasi iktidarı etkilemektir. Baskı grupları bir toplumun gerçek manada demokratik

büyümesinin gerçekleşmesi için gerekli olan birçok kişinin bir araya toplanmasıyla oluşan gruplara denilmektedir (Kitapçioğlu, 2013).

Baskı grupları, birden fazla şahısın beraber kullanabildiği, toplu hareket özgürlükleri, gruplarını geçici ya da devamlı kişilerden oluşturan ve şahısların yalnız başına gerçekleştiremedikleri idealleri hedef alan hareketlerdir. Bu hareketler örgütlü olmayan (gösteri, toplanma ve yürüyüş) ve örgütlü (dernek) toplu eylemler olarak iki gruba ayrılmaktadır (Kaboğlu, 2006).

Baskı grupları, seçim zamanlarında sonuçların ortaya çıkardığı olumsuzlukların giderilmesinde ve demokrasinin gelişmesinde büyük rol oynamaktadır. Mecliste temsil edilme imkânı bulamayan baskı grupları, dışardan baskı yaparak iktidar üzerinde sorunların giderilmesinde yardımcı olmaktadır (Canıklıoğlu, 2007).

Bu gruplar sürekli olduğu gibi geçicide olabilmektedir. Süreklilik arz eden gruplardan bazıları; sendikalar, dernekler ve siyasal kuruluşlardır. Toplu eylem gösterilerinin içeriğini kapsayan baskı grupları, demokratik halkın vazgeçilmeyen bir parçasını oluşturmaktadır (Kaboğlu, 2006).

Modern demokrasilerde halk, hükümete karşı söylemler, sorunları çözebilecek yeterlilikte ideolojik, ekonomik ve örgütsel bünyeye sahip olan, sosyal grupların bulunması ile mümkün olmaktadır. Gruplar, gerektiğinde siyasi yöntemleri tekrardan oluşturacak, sınırlayacak, değiştirecek kriz zamanlarında çözüm bulacak güce sahiptir (Bayhan, 2002).

2.1.Baskı Grupları Tipolojisi

Baskı gruplarını belirli kategorilere ayırmak oldukça güçtür. Çünkü, bir sınıflama söz konusu olduğunda, sınıflamaya dahil edilecek unsurların ortak özelliklerinin bulunması gerekir. Fakat baskı gruplarının ortak özellikleri zaman içinde değişim göstermektedir. Bu değişimde bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısı ve ideolojik çekişmeler en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenlerden dolayı, baskı gruplarının tipolojileri tam bir yapıya oturtulamamıştır. Üzerinde tam bir anlaşmaya varılan bir tipoloji sınıflandırması yoktur. Baskı grupları konusunda yapılan her çalışmada herkes kendine göre bir tanımlama yapıp, sınıflama ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda baskı grupları ile ilgili yapılan tipoloji çalışmaları kadar tipoloji sınıflandırması çıkmıştır. Bu karmaşa göz önüne alınarak burada doktrinde daha önceden yapılmış tipoloji sınıflandırmaları daha sistematik bir şekilde aktarılmaya çalışılacaktır.

Tablo 1: *Baskı Grupları Tipolojisi*

İç yapısı bakımından baskı grupları	<ul style="list-style-type: none"> • Kitle Baskı Grupları • Kadro Baskı Grupları
Kurumsallaşmalarına göre baskı grupları	<ul style="list-style-type: none"> • Anomik Gruplar • Teşkilatlı Gruplar • Teşkilatsız Gruplar • Kurumsal Gruplar
Profesyonel Baskı Grupları	<ul style="list-style-type: none"> • İşveren Kuruluşları • İşçi Kuruluşları • Tarım Birlikleri
İdeolojik Baskı Grupları	<ul style="list-style-type: none"> • Dinsel Gruplar • Özel Amaçlı Gruplar • Fikir Dernekleri ve Kulüpler
Faaliyet Alanına Göre Baskı Grupları	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel • Ulusal • Uluslararası
Çalışma Alanlarına Göre Baskı Grupları	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu Kesimine Yönelik Baskı Grupları • Özel Kesime Yönelik Baskı Grupları

Kaynak: (Ay, 2003; Thomas & Peter, 1993)

2.2. Baskı Grupları ve Çıkar Grupları Karşılaştırması

Baskı grupları, esas itibarıyla çoğulcu toplumu meydana getiren sosyal grupların bazı özellikler taşıyan bir türüdür. Nitekim, bu bakımdan bunlara bazen "Çıkar Grupları" da denilmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, çıkar grupları ile baskı grupları eş anlamlı kavramlar değildir. Her çıkar grubu mutlaka bir baskı grubu demek değildir. Bu ikisi arasındaki fark bir davranış ve yöntem farklılığıdır. Bir çıkar grubu, ancak siyasal karar merkezleri üzerinde çeşitli yollardan sistemli bir etkileme faaliyetine giriştikleri zaman baskı grubu haline gelir. Bu durumda "etkileme" faktörü, baskı grubunu niteleyen temel faktör sayılmaktadır".

3. Çıkar Grupları Kavramı

Kavramı, ortak maddi veya manevi çıkarların etrafında toplanmış ve bu çıkarlar neticesinde uzmanlığı gerektirecek duruma göre örgütlenmiş, ortak çıkarlar çerçevesinde siyasi yönetimden taleplerde bulunmuş toplumsal gruplar olarak ifade edilmektedir. Maddi ve manevi çıkarlar doğrultusunda toplanmaları, uzmanlığı gerektiren bir grup oluşturmaları ve siyasi yönetimin maddi ve manevi yararları dâhilinde bazı taleplerinin bulunması çıkar gruplarının adlandırılmalarında belirtilen özelliklerdir. Bir grup sadece, toplumda belirli tutum ya da amaçlar doğrultusunda toplanarak çıkar grubunu oluşturmaktadır. Her grubu çıkar grubu olarak düşünülmemelidir. Örneğin belirli sayıda kızlar veya oğlan çocukları bir araya toplanarak bir "arkadaş grubu" oluşturur. Bu arkadaş gruplarını çıkar grubu namına tanımlamak veya aynı topraklarda doğmuş ve büyümüş insanların daha sonra başka şehirlerde bir araya geldiklerinde "hemşeri grubu" meydana getirmeleri de aynı şekilde "çıkarcı grubu" olarak nitelemek doğru değildir. Çıkar grubu terimini daha iyi anlayabilmek için kaynaklarda bulunan bazı tarif ve ögeleri vermek yarar sağlamaktadır. Çıkar gruplarının nitelemesine ilişkin siyaset bilimi kaynaklarında farklı yaklaşımların ortaya konulduğu görülmektedir. Siyaset bilimcileri, siyasal partilerle ve hatta tüm siyasi partileri kökünden etkileyen çıkar gruplarını kimi zaman değişik tanımlamalar arasında, kimi zaman da birbiriyle bağdaşan aynı tanımlamalar arasında bulundurmaktadırlar. Çıkar gruplarına ait yapılan tanımlamalarda birçok farklı temel noktaların bulunduğu görülmektedir (Aktan, vd., 2007).

Tablo 2: *Baskı Grupları ile Çıkar Gruplarının Özellikleri*

BASKI GRUPLARI	ÇIKAR GRUPLARI
Siyasi Karar Merkezlerine Etki Yaparlar	Siyasi Karar Merkezlerine Etkile me Yapamazlar
Devamlı ve Ortak Bir Çıkan Savunurlar	Devamlı ve Ortak Bir Çıkarları Her Zaman Yoktur
Şuurlu ve Teşkilatlıdır	Teşkilatlı Değillerdir
Organize Olmuşlardır - Disiplinlidirler	Organize Olmaları Güçtür Disiplin Yoktur
Demokratik Kitle örgütleridirler	Demokratik Kitle örgütleridir
Demokratik Katılımı Temin Ederler	Demokratik Katılımı Temin Ederler

Kaynak: (Ay, 1998, s.432)

Çıkar Grupları ile baskı grupları ayrımı konusunu anlatırken, bir hususu daha belirtmekte fayda zeliha vardır. Bütün çıkar gruplarının birer baskı grubu olmadıkları daha önce açıklanmıştır. Bunun yanında, her baskı grubunun da mutlaka bir çıkar grubu olmayacağını da bilmemiz gerekir. Çünkü, baskı grupları içinde maddi çıkar peşinde olmayıp, sadece bir idealin, bir ülkenin gerçekleşmesini veya manevi değerlerin korunması gayesiyle çalışanları da vardır (Ay,1998).

4.Baskı Gruplarının Gücünü Belirleyen Faktörler

Baskı gruplarının siyasal iktidar ve karar verme mekanizmaları karşısında etkinliğini belirleyen bir takım unsurlar mevcuttur. Bu unsurlar örgütsel açıdan nicel veya niteliksel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurları kısaca şu şekilde açıklayabiliriz (Ay, 1998);

Üye Sayısı: Baskı grupları temsil ettikleri toplumsal kesimlerden mümkün olduğunca fazla sayıda üye toplamaya çalışırlar. Zira üye sayıları arttıkça, üye sayısının verdiği güç ile daha etkili ve zorlayıcı bir ikna ve pazarlık kabiliyetine kavuşurlar. Özellikle demokratik rejimlerde siyasal iktidar için yapılan seçimlerde oy devşirmeye çalışan siyasal partiler açısından üye sayısı yüksek ve her bir üyesi seçmen potansiyeli olan bir baskı grubunun daha fazla önemseneyeceği bir gerçektir.

Mali Kaynaklar: Baskı grupları, hedeflerine ulaşmak için muhatap mekanizmalar ile giriştikleri ikna ve pazarlık sürecinde bir takım etkinliklerde bulunmak zorundadırlar. Yapılacak her etkinlik gerek (örgüt içi gerekse örgüt dışı) bir takım maliyet külfeti getirmektedir. İstikrarlı ve etkili bir baskılama süreci gerçekleştirilmesi ciddi manada bir mali kaynak gerektirir. Üye aidatları, bağışlar, yardımlar ve düzenlen gelir getirici faaliyetler sonucu elde edilecek mali kaynak miktarı arttıkça baskı gruplarının faaliyetlerinin başarı oranı da doğrusal olarak artmaktadır.

Organizasyon Yapısı: Baskı gruplarının Profesyonel bir örgütsel yapıya sahip olmaları, diğer baskı gruplarına göre daha etkin olmalarını sağlamaktadır. Hiyerarşik bir örgütsel yapıya sahip disiplinli baskı grupları kamuoyu karşısında bütüncül ve homojen bir görüntü ortaya çıkararak birlikte hareket edilmesini ve güvenilirliğine olan inancı arttıracaktır.

İlave olarak bir baskı grubunun coğrafi olarak örgüt ağı yerelden ulusal düzeye, hatta uluslararası düzeye doğru yaygınlaştıkça baskı grubunun etkinlik seviyesi de örgütlenme ağının genişliği doğrultusunda artacağını söylemek yanlış olmaz.

Temsil Ettikleri Kitlenin Sosyal Statüsü: Baskı gruplarının temsil ettiği grubun o toplumun kamuoyu açısından sahip olduğu saygınlık ve itibar seviyesi de diğer bir önemli faktördür. Baskı gruplarında yer alan kişilerin toplum nezdinde yüksek bir itibara sahip olması, bu grupların etkilerini arttıracaktır. Özellikle kamuoyu kanaat önderliği yapan ya da medya açısından itibar edilen aydın, bürokrat, tüccar, sanatçı, sporcu gibi vitrin üyeler baskı gruplarının iktidar ve karar verme mekanizmaları karşısında gücünü arttıracaktır.

Siyasal ve Yönetmel Özellikler: Baskı gruplarının özgürce kurulup faaliyette bulunabilecekleri en ideal rejim demokratik rejimlerdir. Bu nedenle, baskıcı rejimlerde baskı grupları ya çok etkisiz olacaktır ya da hiç mevcut olamayacaktır. Baskıcı rejimlerde baskı grupları mevcut olsa dahi bu durum onların birer uydu ya da güdümlü gruplar olduğu gerçeğini değiştirmez. İktidar ya da karar verme mekanizmaları baskıcı rejimlerde bu tür grupları kendi kontrolleri altında tutarak sistem dışına çıkılmasına izin vermeyecek bir şekilde dizayn edilmiştir.

Bir ülkede benimsenen hükümet sisteminin kuvvetler ayrılığı prensibine dayanması ve adem-i merkeziyetçi bir yapının bulunması da baskı gruplarının etkinliğini arttıracak önemli bir ayrıntıdır. Çünkü merkeziyetçi ve kuvvetler birliğine dayanan sistemlerde iktidar ve güç odakları, baskı grupları karşısında daha dirençli ve katı bir tutum sergileyecektir. Bu durum da baskı gruplarının etkinliğini zayıflatacaktır.

Liderlik: Baskı gruplarının lider ve yönetici kadrolarının sahip oldukları nitelikler, baskı grubunun temsil kabiliyeti ve başarı oranını doğrudan etkilemektedir. Özellikle, vizyoner, liyakatli, alanında uzmanlık seviyesinde bilgi sahibi, kamuoyu ve medya ilişkilerini yönetme / ikna becerisi yüksek, tecrübeli ve karizmatik bir liderin ya da yönetici kadrosunun bulunması baskı grupları için oldukça önemli ve arzu edilen bir durumdur.

4.1. Baskı Gruplarının İşlevleri

Baskı grupları ile siyasi partiler hiçbir şekilde birbirlerinin ikamesi ve rakibi değildir. Siyasi partiler ile baskı gruplarının demokratik siyasi sistemlerde aynı görevi yapmalarının yanında birbirlerini tamamlayan görevleri de yaptıkları görülmektedir (Graham, 1981).

4.1.1. İletişim İşlevi

İletişim kavramını sadece tek bir kavramla ifade etmek mümkün olmamakla beraber iletişim, bireyler arasında düşünce, duygu ve bilgi alışverişi yoluyla birbirlerini anlamasıyla ilgili bir süreç olarak ifade edilmektedir. Baskı grupları ile çıkar grupları, üyelerinin istekleri doğrultusunda düşünce, istek ve tercihlerini, siyasi iktidara, siyasal partilere, parlamentoya, kamuoyuna ve diğer kurum ve kuruluşlara bildirirler. Kamuoyunun diğer kesimleri ve kamu birimleri de baskı grubuna ait niyet, istek ve beklentilerini grubun liderleri önderliğinde yine grup üyelerine bildirmektedirler (Turan, 1986).

Baskı grupları kendi üyelerinin düşünce, istek, tercih ve çıkarlarını, siyasi iktidara, siyasal partilere, parlamentoya, kamuoyuna ve diğer kurum ve kuruluşlara tanıtmak, duyurmak ve bilhassa benimsetmek çabasına girmektedirler. Baskı grupları aynı zamanda tüm bu saydığımız birimlerden gelen bilgileri üyelerine iletmek kaydıyla her iki tarafında bilgilendirilmesini sağlamış olmaktadır. İletişim bağında, bireyler arasında karşılıklı bir eylem ya da işlem söz konusu olmaktadır. Birinci aşamada, baskı gruplarından siyasi sistemin kamuoyuna ve kurumlarına doğru bilgi aktarılır. İkinci aşamada ise, siyasi sistemin kamuoyundan ve kurumlarından baskı grubuna doğru bilgi gelir. Gelen bu bilgilerin grup üyelerine ulaştırılması sağlanır. Yorumlamaları tamamlanan bilgiler oradan tekrar ilgili birimlere aktarılır. Bu bir dinamik süreç olarak devam etmektedir (Saybaşı, 1995).

4.1.2. Meşrulaştırma İşlevi

Karl Marx'ın görüşüne göre ideoloji, meşrulaştırma işlevi görmüştür. İdeoloji terimine karşı eleştirel bir davranış sergileyen Karl Marx insanları yanlış öğrenmeye yönelten bir çeşit bilinçsiz ya da bilinçli düşünceler ve inançlar sistemi olduğunu söylemektedir. Karl Marx'a göre, iktidara sahip olan sınıfların tasarlamış olduğu bir takım ideolojiler mevcuttur. Bu ideolojiler, alt bölümlere verilen eşitsizlik ve sömürü şartlarını yine aynı biçimde alt bölümleri meşru ve doğal gösteren düşünce akımlarıdır (Kaya, 2004).

Baskı gruplarının demokratik siyasi sistemlerde etkinlik ve güçleri her geçen zamanda daha da arttığından; hükümette yer alanların, baskı grupları güçlerini aramaları gerekmektedir. Baskı gruplarının tutum ve görüşleri doğrultusunda halkoyu oluşturabilmeleri, siyasi iktidarların uygulamalarının başarı seviyesini belirli dozda etkileyebilmektedir. Sayıca fazla olan baskı grubu ile çıkar grubunun hükümeti denetlemesi; hükümetin yansız durumunda olan grupların istek ve görüşleri doğrultusunda davranması ve kendine ters gibi olan gruplarla işbirliği yapması sonucu siyasi hükümetin meşruiyet baskı grupları seviyesinde daha da fazla artmış olur (Kışlalı, 1987).

Tüm örgütte olduğu gibi gerek baskı grupları gerekse çıkar gruplarında olsun en temel ve oluş nedeni olan işlevi temsil işlevinin olmasıdır. Baskı grupları üyelerinin istek, tercih, tutum ve görüşlerini siyasi iktidar, bürokrasi, siyasal partiler, parlamento, kamuoyu, diğer kurum ve kuruluşları gözetiminde temsil etmektedirler (Buran, 1992).

4.1.3. Temsil İşlevi

Siyasal bilimciler tarafından çıkar grupları ve baskı grupları gibi terimleri birbirinin yerine kullanılsa da aralarında bir takım farklar bulunmaktadır. Bir baskı grubu zamanla çıkar grubu yerine kullanıldığı gibi bir çıkar grubu da baskı grubu haline gelebilmektedir. Zamanımızda çıkar gruplarının birçoğu baskı grubu şeklinde işlev yapmaktadır. Baskı gruplarını diğer çıkar gruplarından ve lobilerden ayıran bir takım özellikler bulunmaktadır. Örgütlü olmaları ve sadece belirli bir siyaseti temsil etmekle görevli kişileri yönlendirmek istemeleri ile bireyin üzerinde düzenli şekilde tecrübe kurma hedefinin olmayışıdır. Baskı gruplarını bu yönleriyle siyaseti etkilemeye yönelik çıkarları yönünde kararların verilmesi amacını taşıyan insan toplulukları olarak sayılmaktadır. Baskı gruplarının temel amacı zamanla iktidar olabilen bir siyasal parti olmak istemeleridir (Dursun, <http://sosyolojisi.com/baski-gurubu/492.html>).

4.1.4. Siyasal Toplumsallaştırmanın Arttırılması İşlevi

Siyasal toplumsallaşma; kişilerin siyasi sistemle ilgili davranış, görüş ve tutumların gelişmesidir. Siyasal kültürü meydana getiren inançların, değerlerin ve davranış biçimlerinin özümsemesi ve sürdürülebilmesini ifade etmektedir. Siyasal toplumsallaştırma da okul, aile, kitle iletişim araçları ve arkadaş grubu gibi gruplarla birlikte siyasi partilerde önemli işlevlerde bulunmaktadır (Dursun, 2006).

Demokratik düzenin olmadığı siyasi sistemde ve toplumlarda baskı gruplarının gereksiz ve zararlı oldukları yönünde görüşleri daha yaygın olarak görülmektedir. Baskı gruplarının bu şekilde düşünülmesinin temel önermelerindeki sebepleri şu şekilde sıralanabilir. Toplumsal huzuru kaçırdıkları, kendilerine haksız çıkarların sağlanmasına yol açtıkları, kaynakların adil dağılmasına neden oldukları, ahlaki bozuklukların oluşmasına neden oldukları ve siyasi gerilimi yükselttikleri şeklindedir. Baskı grupları için söylenen tüm bu görüşler öne çıkartıldığına gereksiz ve zararlı oldukları ifade edilebilir (Şener, 1996).

Baskı gruplarında bu durum, örgüt içi çalışmalarında görev almış olmak, topluluğa seslenmek, aday olmak, örgütün dışardaki örgütlerle, kurum ve kuruluşlarla ilişkilerinde vazife almış olmakla yapılabilir. Üyelerin bu durum zarfında kendilerine olan cesaretlerini, güvenlerini ve iştirak etme

yeteneklerini geliştirdiği gibi, onların siyasi yaşamda faydalanabilecekleri hazır bilgi ve maharetleri kazandırmış olurlar (Kalaycıoğlu, 1992).

4.2. Baskı Gruplarının Kullandıkları Yöntemler

4.2.1. Tehdit

Tehdit, baskı gruplarının elinde bulundurduğu bir baskı metodudur. Baskı grupları bazı tehdit yolları ile hedeflerine ulaşmak isteyebilirler. Daha çok kamu yöneticilerinin memleketlerde büyük otorite kuramadıkları durumlarda bu yola başvurumaktadırlar. Tüm bunların sonucunda grup yöneticileri isteklerini sert bir dil kullanarak açıkça söylemekten çekinmezler (Güzeliş, 1974).

Baskı gruplarının başka yöntemlerle yeterince etkileyici olamadıkları durumlarda tehdit ortaya çıkmaktadır. Tehdit yöntemi, güç kullanılmadan yasal tehditlerden (aleyhte imza toplamak, uyarı mektupları, medya üzerinden yapılan eleştiriler) yasadışı, güç kullanılarak yapılan tehditlere (şiddet tehditleri, gösteri ve suikast) kadar uzanabilmektedir. Yapılan bu davranış, mantıksız düşümenin yanında çaresizlik içinde hedefe karşı doğrudan yapılan yönelmedir. Baskı gruplarının yapmış olduğu bu yöntem özellikle yasaların veya kararların hazırlık aşamalarında ve mecliste görüşülme esnasında denedikleri görülmektedir. Yapılan bu tehditlere rağmen hala etkili olamazlarsa, kanunun ilanı sırasında ya da ilanından sonra baskılarını devam ettirmektedirler (Akçalı, 1995).

4.2.2. İkna

İkna yönteminin idarecilik makamı ülkenin, siyasi gücüne göre değişmektedir. Baskı grupları taleplerini bakanlara ve hükümet başkanına ileterek bunların ikna ya yönlendirmesini istenmektedir. İngiltere ve Türkiye gibi milletvekili sistemleri örnek olarak verilebilir. Bu sistemlerde partilerin ciddi "kanun tekliflerinin özellikle hükümetten gelmesi, iması, milletvekili üyelerini lobcilik için ilk amaç olmaktan kurtarmaktadır. Milletvekili üyelerinin lobcilik faaliyetlerden tamamen uzak kaldığı düşünülmemelidir. Her baskı grubunun temsilcileri devlet üyelerine kolay ulaşamayabilir. Kendilerine yardımda bulunacak milletvekillerinden aracılık yapmaları istenmektedir (Güzeliş, 1974).

İkna yönteminin amacı; etkilemek istediği taleplerin, konunun "haklı" olduğu durumunda inandırılması biçimidir. İkna yöntemiyle sorunlar objektif bir biçimde ele alınmaktadır. Uzmanlar aracılığıyla kurumlara raporlar, dosyalar verilmesi yapılan araştırmaların baskı grubunun "güvenilir" ve "ciddi" bir kuruluş olma isteği bulundurmaktadır. Baskı grupları özellikle ikna yönteminin başarı kazanması için menfaatlerini mümkün olduğunca kamu menfaatlerine yaklaştırmaya çalışmaktadır. İki menfaat arasında bir benzerlik olduğu görünümünü oluşturmaya çok özen göstermektedirler. Baskı grupları hedeflerine ulaşabilmek için pek çok araçlara sahip olmaktadır. Grupların çoğu, çok sayıdaki araçlarını hiçbir zaman bir kaçını dahi olsun bir arada kullanamazlar. Çok geniş bir araç kitlesine sahip grupların mevcudu fazla bulunmamaktadır (Pars, 1974).

İkna yönteminin temelinde, kendi ortak çıkarları için taleplerin haklılığı doğrultusunda inandırma faaliyetlerinde bulunmaktır. Yapılan bu çıkarlar sanki kamu çıkarlarıymış gibi gösterilmektedir. Baskı grupları, taleplerinin haklılığını göstermek ve ilgili kuruluşu ikna etmek amacıyla araştırmalar, raporlar, yayınlar, vb. metotlarla ciddi bir grup oldukları görüntüsünü vermeye ve ayrıca karşı tarafı iknaya zorlamaktadır. İkna yönteminde amaç, kanun tasarısının hazırlık aşamasında devreye girebilmektir. Devreye iki şekilde girilebilir, ya kanun tasarısı yetkililerce hazırlanır, görüşleri alınmak için ilgili gruplara verilir, ya da henüz tasarı aşamasında yetkililerle diyaloga geçilerek örgüt ilgilileri de kanunun yazılmasına katılırlar (Akad, 1976).

4.2.3. Baskı Aracı Olarak Para Kullanımı

Para bir etki aracı olarak birçok değişik yöntemlerde kullanılmaktadır. Genellikle mali sabotaj şeklinde isimlendirilen eylemlerdir. Vergilerin ödenmemesi veya zamanında ödenmemesi örnek olarak verilebilir. Daha büyük boyutta düşünülürse, sermayenin gruplarca toplu halde kullanılarak ekonomiye geçici krizler yaşatmasıdır. Yaşanılan bu krizler nedeniyle doğrudan hazine ve kamuoyunun etkilenmesiyle de hükümet zor durumda kalmaktadır. Bir diğeri ise, iktidarın işbirliği tekliflerini reddederek kendini ispat eden ve güçlü bir baskı metodu uygulayan mali sabotaj da grupların mali güçleriyle yakından alakalıdır. Grup yöneticilerinin Fransa'da üyelerine birkaç kez vergi vermeme konusunda telkin ettikleri bilinmektedir. Mevduatların çekilmesi de telkin edilerek, kamu kurumlarının parasal yönden zor durumda bırakılması hedeflenmektedir. Yapılan bu hareketi daha da ileriye götürerek icraya başvurulmasına ve vergi kontrollerinin yapılmasına apaçık karşı koymaktadırlar. Sabotaj hareketlerinin bir diğeri örnekleri de kiracıların oturdukları yerleri boşaltmamaları, köylerde bulunan hazine arazilerine sahip olmaları şeklinde örnek verilebilir (Ay, 1998).

Baskı grupları, hediye, örtülü para yardımı, parasız gezinti gibi hedeflerine ulaşabilmek için bölgede ya da ülkede alınan kararlarda üyelerinin faydasına taleplerini yansıtmaya gayretine girmektedirler. Baskı gruplarının uyguladığı metot ve yöntemleri Öztekin beş grup altında toplamaktadır. Parasal destek verme, inandırma, çalışmaların engellenmesi, tehdit ve doğrudan eylem. Baskı grupları bu yöntemlerini uygularken güçleri kadar etkili olmaktadır. Herhangi bir grubun eyleminin ölçülmesinde "istenilen hedefe ulaşıldı mı?" sorusuna verilen cevap baskı grubunun hedefine ulaşma seviyelerinin bir ölçütü olarak değerlendirilebilir (Yücekök, 1987).

4.2.4. Lobicilik Faaliyeti

Lobi kavramı günümüze kadar baskı grupları ile aynı anlamda kullanılmış bir kavramdır. Kelime anlamı bakımından lobi; koridor, hol olarak düşünülmelidir. Terim anlamı itibarıyla lobicilik; fayda, çıkar, menfaat sağlamak amacıyla bir araya gelen kişilerdir. Lobiciler Meclis koridorlarında, nüfusun bol olduğu çevrelerde, iletişimin sağlandığı durumlar karşısında çıkarıcı siyasi anlayışını aktif yapmaya çalışan kişilerin bir araya getirilmesiyle oluşan topluluk olarak ifade edilmektedir. Lobiciliği başka bir ifadeyle tanımlayacak olursak, çok taraflı ve farklı çıkar ile baskı gruplarınca yapılan, iktidarın işlevlerini etkilemeyi hedefleyen çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Bayramoğlu, 1985).

ABD gibi ülkelerde Lobicilik faaliyetleri baskı grupları aracılığıyla gerçekleştirilmekte olup, seçimlerde siyasi bir partinin tutulması, bir kanunun kabullenilmesi için yetkilileri inandırmaya yönelik hazırlanan belge ve raporların gönderilmesi, sözlü açıklamalar yapmak üzere kurul oluşturulması, bilgi ve birifing verilmesi ve olumlu düşünceler oluşturmaya çalışılması gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (Hill, 2005).

4.2.5. Harekete Geçirilme

Özellikle Avrupa ülkelerinde devletin herhangi bir davranışını onaylamadığı bir durumda esnafın protesto amacıyla bütün kepenkleri kapatmaları yolu ile ekonomik düzenin bozulması durumu çok sık görülmektedir. Baskı gruplarının buna benzer durumlarını ülkemizde ve dış ülkelerde her zaman görüldüğü söylenebilir. İşçi açısından da aynı durum söz konusudur. İşçiler de isteklerinin gerçekleştirilmesi için zaman zaman böyle yöntemlere başvurumaktadırlar (Güzeliş, 1974).

4.2.6. Rüşvet

Rüşvet, yasal bir payın kanunda olmayan bir yöntemle zor kullanılarak yaptırılması olarak tarif edilmektedir. Rüşvet olgusunun geçmişi çok eskilere dayandığı belirtilmektedir. Bu konuya ilgi son zamanlarda daha da artmaktadır. Rüşvet aynı zamanda yasa dışı faaliyetlerden bir tanesidir. 1990'lı yıllarda politik ve ekonomik gelişmelerle rüşvetin daha çok yaygınlaştığı görülmektedir.

1960'lı yıllardan günümüze kadar devletin iktisadi alandaki artan rolü ve çoğu ülkede oluşan ekonomik büyümeler rüşvetin son yıllarda artmasına, bunun daha da yaygınlaşarak küresel bir boyut kazanmasına yol açtığı görülmektedir (Tanzi, 1998).

Baskı grupları propaganda ve haber araçlarına mali güçleri kadar sahip olmaktadır. Kimi ülkelerde işçi sendikaları hedeflerine ulaşmak için sosyalist partilere finansal yardımda bulunurlar. Kamu çalışanlarına “haraç”, “yüzde”, “komisyon”, adı altında doğrudan rüşvet verilmektedir. Doğrudan ya da iş yemekleri, bayram hediyeleri, yılbaşı hediyeleri, av partileri, yurt dışı seyahatleri gibi dolaylı bir şekilde para yardımında bulunulması rüşvetin bir başka çeşitleridir. Kamu çalışanının doğrudan göreve başlatılması bunlar içerisinde en ilerisi olanıdır. Halk diliyle söylemek gerekirse kamu çalışanını doğrudan satın almaktır. Baskı gruplarının hedeflerine ulaşabilmek için yönetenlerle direk finansal ilişkilere başlamaları, iki taraf içinde farklı bir tutum olarak görülemez (Ay, 1998).

Grupların kullanmış olduğu ikna yöntem araçlarından birini de rüşvet oluşturmaktadır. Çıkar grupları günümüzde partilere yapmış olduğu örtülü mali kaynaklarının çeşitliliğinin ve miktarının artması, rüşvet teriminin ayrı bir konu başlığı altında incelenmesini mecbur kılmaktadır. Çıkar grupları bürokratlara, hükümet üyelerine ve diğer personellerine rüşvet vererek grubun ortak çıkarlarını kollamaya, korumaya ve geliştirmeye çalışmaktadırlar. Çıkar grupları, yayın organları aracılığıyla grubun çıkarlarının korunması ve kamuoyunun grup çıkarları için bilgilendirmesinin sağlanması amacıyla rüşvet teklif etmektedirler. Çıkar grupları, karar alma sürecindeki etkinliğini artırmak için, siyasi partilere kapalı biçimde finansal yardımda bulunmakta veya bazı parlamenterlerle ilişkilerde bulunmaktadırlar. Buldukları bu ilişkiler çeşitli geziler, bilgi verme amacıyla düzenlenen broşürler ve politikacıların çocuklarının tüm okul masraflarını gidermek ve ziyafetler düzenlemek vb. şeklinde olabilmektedir. Uygulanan tüm bu teknikler kanuni baskı yoluyla rüşvet ile ikna arasındaki çerçevede kalmakta ve rüşvet olarak tanımlanmaktadır (Aktan ve Dileyici, 2001).

4.2.7. Boykot ve Gösteri Düzenleme

Baskı gruplarının normal yöntemlerle siyasi otoriteleri kurmayı başaramadıkları durumda daha etkili olan boykot ve gösteri gibi normal olmayan yöntemlere başvurmaktadır. Yöntemler içerisinde boykot ve grevler, gösteriler, kamusal etkinliklerin yasaklanması ve devam eden bir sürecin durdurulması söylenebilir. Lokavtlar ve grevler sadece siyasal amaçlı olmayabilir, tersine ekonomik nitelikli olabilir. Önemli olan burada siyasi sonuçları çıkarabilen ve yapısı gereği politik olan boykot ve grevlerdir. Özelleştirmeyi protesto etmeyi amaçlayan işçi sendikalarının grev yapmaları veya bir ülkenin ürününü boykot etmek gibi örnek verilebilir. Son zamanlarda benzine gelen zamlar karşısında taksicilerin kontak kapatmaları, esnafın kepenklerini kapatması, işlek caddeleri trafiğe kapatılması, satış yapmaması durumu gibi normal olmayan baskı durumları gözlenebilmektedir (Hill, 2005).

4.2.8. Kitle İletişim Yoluyla Dolaylı Etki ve Kamuoyunu Etkileme

Baskı gruplarının hedefleri doğrultusunda siyasal karar alma mekanizmasını ve güç odaklarını etkileme çabaları sırasında kamuoyunun da desteğini almaları etkinliklerini arttıracak önemli bir husustur. Küreselleşme ile birlikte gelişen teknolojilerin de kullanılması suretiyle, ulusal ve yerel düzeyde medya organları ile kurulacak sağlıklı ve verimli ilişkiler, baskı gruplarının kendileri doğru bilgi ve uygun zamanlama ile medya(yeni nesil medya ve geleneksel medya) nın mesaj iletim ve gündem oluşturma gücünü lehine çevirme imkânı sağlayacaktır. Birçok baskı grubu yasama organını etkilemek için önce kamuoyunun etkilenmesi gerektiğini bildiği için bu konuda ikili bir strateji izleyerek hem kamuoyunu hem de iktidarları eş zamanlı olarak etkilemeye çalışırlar.

4.3.Baskı Gruplarının Siyasal Partilerle ilişkileri

Baskı grupları ile siyasi parti ilişkilerine etki eden çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler önemli ölçüde siyasi rejim ile yakından alakalıdır. Bu faktörler (Abadan, 1959);

-Partilerin sayısına

-Parti disiplinine

-Yürürlükte olan seçim sistemine, göre değişiklik arz etmektedir.

Benzer şekilde baskı gruplarının İktidarda bulunan parti veya partilerle olan ilişkisi, muhalefet partileri ile olan ilişkilerine göre farklılıklar göstermektedir.

4.3.1.Baskı Grupları-İktidar Partisi İlişkisi

Siyasi iktidarın unsurları olan hükümetler, meclisler. seçimle sorumlu mevkilere geçmiş siyaset adamları, kararların alınışında anayasal kurallar çerçevesinde ilişki kurmaktadır. Oysa, baskı grupları fiili bir güç olarak ortaya çıkmakta, gücü oranında normal siyasi güçlerin dışında, siyasi kararlarda etkili olabilmektedir (Çam,1981) ve alınan bu kararlar onlar için önem arz etmektedir. Siyasal iktidarın unsurlarına karşı baskı grupları çok hassas bir tutum içinde bulunmaktadır. Bunun sonucunda baskı grupları doğrudan veya dolaylı bir şekilde, genel nüfustaki sayılarına göre çok fazla bir oranda, siyasi mekanizmanın karar veren merkezlerine yerleşmiş durumdadırlar.

Bu yerleşme genellikle, parlamentoda, baskı gruplarının çıkarları aleyhine hareket etmeyecek temsilcilerden oluşmaktadır (Çam, 1966). Baskı grupları ile siyasi iktidar ilişkisinin geri cephesine bakıldığında bu ilişkinin daha seçim dönemlerinde başladığı görülmektedir. Seçim dönemlerinde partilerin gösterdiği adayların yapacağı seçim kampanyası büyük meblağlara varan masraflara ulaşmaktadır. Para ise, baskı gruplarında bulunduğu için, genellikle grup üyeleri tarafından uygun görülen şahısların listede yer almaları imkanı sağlanmaktadır. Bu yolla baskı gruplarının seçtirmiş olduğu parlamenter az değildir (Çam, 1966). Bunun örneklerine gerek batılı toplumlarda gerekse ülkemizde rastlamak mümkündür.

Çağdaş toplumun çoğulcu çerçevesi, iktidarın salt tek elde toplanmayıp geniş bir alana yayıldığını ve farklı örgütler içinde siyasetin oluşumuna katkıda bulunmaya çalıştığını, siyasal kararların alınması sırasında etkileme fonksiyonunu yerine getirmeye yönelik bir ortamın varlığını doğrulamaktadır. Bu nedenle, çoğulcu toplumdan yana olan siyaset sosyologları, iktidarı çeşitli gruplar ve çıkarlar arasında paylaşıırken aynı zamanda tek devlet yapısına da karşı çıkmış oluyordular. Böylelikle egemenliğin kaynağını oluşturduğu iktidarın tek bir yapıda ya da grupta toplandığı üstün güce sahip devlet modeli terk edilmiş oluyordu (Ay, 2003).

4.3.2.Baskı Gruplarının Diğer (Muhalefet) Partilerle İlişkisi

Baskı grupları ile siyasi parti ilişkileri her ülkenin siyasal kültürüne, yapısına ve parti sistemlerine göre değişik şekiller gösterir. Bunlar bazen, sadece belirli zamanlarda ve durumlarda ortaya çıkan geçici ilişkilerdir ki, bunların sürekliliği de söz konusu olabilir. Sürekli ilişkiler başlıca iki kategoriye ayrılırlar.

Birinci kategoride, siyasi parti ile baskı grubu arasındaki organik yapısal bir bağ vardır. Bu bağ, parti statüsünde açıkça ve resmen belirtilmiştir. (İngiliz işçi partisi ile işçi sendikaları gibi.)

İkinci kategoride, siyasal parti ile baskı grupları arasındaki organik bir bağ veya herhangi bir resmi ilişki yoktur. Bununla beraber, aralarında yarı açık-yarı gizli bir işbirliği, karşılıklı dayanışma görülür. Örneğin, batılı çoğulcu toplumlarda büyük sermaye gruplarının ve iş çevrelerinin sağcı partileri destekledikleri bilinen bir gerçektir. Buna karşılık işçi sendikaları da büyük çoğunlukla sol partilerle işbirliği halindedir (Kapani, 2012).

Öte yandan kadro partiler de dahil, hemen tüm çağdaş partiler baskı gruplarının yönetiminde etkin olmaya ya da partinin doğrultusunda bazı baskı grupları oluşturmaya çalışırlar. Bu durum, tüm baskı gruplarının partilerin bir uydusu ya da uzantısı oldukları anlamına gelmez. Dolaylı ya da dolaysız şekilde partilere tamamen entegre olmuş baskı grupları olduğu gibi, partilere karşı bağımsız baskı grupları da vardır. Geriye kalan baskı gruplarında ise bu ilişkiler derece derece az ya da çoktur (Kışlalı, 1990).

5. Baskı Gruplarının Demokrasiye Etkileri

Baskı gruplarının demokrasiye yapmış olduğu katkılar çoğu zaman tartışılmış, fakat üzerinde tam bir görüş birliği oluşmamış bir konudur.

Baskı gruplarını demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru gibi görenler olmasına rağmen, bu grupları demokrasiyi yozlaştıran ve tehlikeye sokan kurumlar olarak da görenler vardır (Daver, 1969). Bütün bu tartışmalara rağmen bir gerçek şudur ki, baskı grupları ister gelişmiş, ister az gelişmiş, ister kapitalist, ister sosyalist ülkelerde olsun, sosyal hayatın içinde yer almış kurumlardır. Baskı gruplarının genellikle özel çıkar sağladıkları gerekçesiyle faaliyetlerine pek hoş bakılmaz ve iyi karşılanmaz. Ancak, bazı grupların demokrasilerdeki yerleri iyi incelendiğinde, yararlı birtakım çalışmaları da yaptıkları görülmektedir.

Demokratik sistemin işleyişinde baskı gruplarının rolü sanıldığından da fazladır. Kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak, siyasal katılma kanallarını geliştirmek gibi fonksiyonları yanında, bazı baskı gruplarının temel hak ve hürriyetlerin korunmasında da aktif bir rol oynadıklarını unutmamak gerekir (Kapani, 2012).

Günümüz demokrasilerinde baskı gruplarının devreye gireceği demokrasilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Çünkü baskı grupları birey ve devlet arasındaki boşluğu, yani mikro ve makro düzeyler arasını, sosyal grupları temsil eden "ortaboy" sosyolojik kurumlar olarak doldurmuşlardır. Böylece çağdaş demokrasinin, katılım boyutu, sosyal grupları temsil eden baskı grupları yoluyla genişletilmiştir (Ay, 2003).

Baskı gruplarının siyasi iktidar ile ilişkiye girmesi bu grupların önemini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle, maddi imkânları güçlü olan grupların çıkarları söz konusu olduğu zaman, siyasi iktidara baskı yaparak çıkarlarını maksimize edebilmektedirler. Bu grupların yapmış olduğu faaliyetler her zaman kamu çıkarına uygun olmamaktadır. Bu gibi durumlarda, yani güçlü baskı grupları ile güçsüz baskı grupları karşı karşıya geldiğinde, güçsüz grupları kollamak hükümete düşmektedir. Ancak iki baskı grubunun karşı karşıya gelmesi durumunda, bu duruma müdahale etmesi gereken hükümet, güçlü olan baskı grubunun baskısına karşı duramayabilir.

Baskı gruplarının bu etkinliğinin sakıncalar doğurduğu düşüncesine karşı, "karşılıklı kuvvet teorisi" ileri sürülmüştür. Bu fikre göre, grup çatışmalarının çoğu rakiple olduğuna göre, çelişik çıkarları temsil eden grupların çatışmaları, karşılıklı olarak birbirlerinin etkilerini giderir. Bu, bazı durumlarda gerçekleşebilir ve iki çelişik çıkar arasında uzlaştırıcı bir yol bulunabilir. Fakat, birçok durumda karşılıklı kuvvetlerin uzlaştırılması gerçekleşemez. Çünkü çıkarlardan biri teşkilatlı olmayabilir (Aybay, 1962).

Sonuçta, baskı gruplarının olumlu katkılarının yanında olumsuz yönleri de bulunmasına rağmen, demokrasinin katılımcılık özelliğini arttırması bakımından özellikle gelişmiş ülkelerde vazgeçilmez demokratik kitle örgütleri olarak önemli işlevler üstlenmektedirler (Ay, 2003).

6. Sonuç

Baskı grupları ve demokrasi arasındaki karşılıklı ilişki bir bağımlılık ilişkisi haline gelmiştir. Güçlü bir sivil toplum sayesinde baskı grupları daha etkili çalışabileceği gibi, benzer şekilde; baskı gruplarının özgürce ve etkili bir şekilde toplumsal kesimlerin talepleri için mücadele ettiği bir ortam demokrasilere güç ve istikrar katmaktadır. Dolayısıyla varılan nokta; inkâr edilemez

gerçeklik olarak, demokrasi ile baskı gruplarının çift yönlü ve birbirlerini gerektiren bir ilişkiye sahip olduklarıdır.

Baskı grupları, demokratik katılımcı rejimlerde devlet iktidarını kontrol/denetim, katılım düzeyini yükseltme, çıkarların taleplerin şekillendirilmesi ve eklenmesi, kutuplaşmaların yumuşatılması, demokratik tutumların geliştirilmesi, yeni siyasal liderlerin yetiştirilmesi- eğitilmesi, siyasal partilerin demokratikleştirilmesi, bilgiyi toplumun geniş kesimlerine yayma, yeni fikirlerin yayılmasını sağlama gibi ciddi roller üstlenmektedirler. Bu işlevleri sayesinde baskı grupları, baskıcı devlet iktidarına karşı muhalefeti örgütleyerek, demokratik olmayan rejimlerin meşruluğunu zayıflatarak, meşru zemine dönülmesi konusunda önemli bir itici güç haline gelerek demokratik istikrarın güvencesi haline gelmektedir.

Baskı grupları arasında mevcut olan güç eşitsizliği, rüşvet, tehdit, parayı bir şantaj aracı olarak kullanıp iknaya zorlama şeklinde kullandıkları bazı yöntemlerden dolayı demokrasi açısından bir tehdit ve yozlaşma unsuru olarak pejoratif bir şekilde gören bazı düşünceler olsa da, baskı gruplarının demokratik toplumlarda üstlenmiş oldukları olumlu roller daha tercih edilir seviyededir. Özellikle temsili demokrasilerin, salt temsilciler vasıtası ile egemenliğin kullanılması anlayışından, vatandaşların yönetime kendi inisiyatifleri vasıtası ile katılması ve bilinçli ve müzakereci bir toplumsal kitlenin oluşturulmasına yadsınamaz katkılar sağlamaktadır.

Kaynakça

- Abadan, N. (1959). Devlet idaresinde menfaat gruplarının rolü. *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, 14(5), 233-248.
- Akçalı, N. (1995). *Siyaset bilimine giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Akad, M. (1976). *Baskı gruplarının siyasal iktidarla ilişkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Aktan C. C., & Dileyici, D. (2007). *Modern politik iktisat: Kamu tercihi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aktan C. C., & Dileyici, D. (2001). Kamu ekonomisinde karar alma ve oylama yöntemleri. *Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi*, 55-78.
- Aktan, C. C. vd. (2007). Siyasal karar alma sürecinde çıkar grupları içinde. C.C. Aktan ve Dilek Dileyici, *Modern politik iktisat: Kamu tercihi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aktan, C. C. vd. (2007). *Çıkar grupları: Terminoloji*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Almond, G., & Verba S. (1980), *The civic culture revisited: An analytic study*. Boston: Little Brown.
- Ay, H. (2003). Yasal soygun çıkar grupları ve rant kollama C. C. AKTAN içinde, *Baskı gruplarının gücü ve siyasal karar alma sürecine etkisi*. İstanbul: Zaman Kitap, 185-229.
- Ay, H. (2003). Seçme konular. V. Serin içinde, *Ekonomi politikalarını oluşturmada baskı ve çıkar gruplarının rolü*. İstanbul: Alfa Yayınları, 417-499.
- Bayhan, V.(2002). Demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin engelleri: Patronaj ve nepotizm. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 1-13.
- Bayramoğlu, N. N. (1985). *Amerika Birleşik Devletleri'nde lobi faaliyetleri*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları.
- Buran, H. (1992). *Baskı ve çıkar grupları*. Yayımlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya

- Canıklioğlu, D. M. (2007). *Sivil toplum ve Türkiye demokrasisindeki izdüşümleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Çam, E. (1966). *Batı demokrasisinde siyasi iktidar ile iktisadi iktidar*. İstanbul: İ.Ü. Yayınları No: 1198, İ. F. No: 191.
- Çam, E. (1981). *Siyaset bilimine giriş*. İstanbul: İ.Ü. Yayınları No: 2700.
- Daver, B. (1969). *Siyaset bilimine giriş*. Ankara: Doğan Yayınevi.
- Dursun, D. Baskı Grubu, 27.3.2018 tarihinde <http://sosyolojisi.com/baski-gurubu/492.html>. adresinden alındı.
- Dursun, D. (2006). *Siyaset bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Güzeliş, İ. (1974). *İdarede baskı grupları*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Hill, M. (2005). *The public policy process* (Fourth Edition). London: Pearson Education.
- Kaboğlu, İ. (2006). *Anayasa hukuku dersleri (genel esaslar)* (3. Baskı). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kalaycıoğlu, E. (1992). Toplumun gelişmesi gönüllü kuruluşları engelleyen zihniyeti aştı. *Görüş Dergisi*, 1.
- Kapani, M. (2012). *Politika bilimine giriş*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Kaya, A. (2004). İdeolojiden ideolojiye yolculuk: düşünce bilimden kimlik bilime. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 1-17.
- Kışlalı, A. T. (1990). *Siyaset bilimi (giriş)*. Ankara: İmge Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F.-B.Y.Y.O. Yayınları No: 9.
- Kitapçıoğlu, T. (2013). Baskı grupları ve demokrasi. *TBB Dergisi*, 106, 357-392.
- Pars, E. (1974). *Türkiye'de işveren sendikacılığı*. Ankara: A.Ü. SBF. Yayınları.
- Parry, G., & Moyser, G. (1994). Defining and measuring democracy. D. Beetham içinde *More participation, more democracy?*. London: Sage Publications.
- Saybaşı, K. (1995). *Siyaset biliminde temel yaklaşımlar*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Şener, O. (1996). *Kamu ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Thomas, M. M., & Peter, M. (1993). *Schotten understanding politics ideas, institutions and issues*, (Third Edition). New York: Martin's Press.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal demokrasi, siyasal katılma, baskı grupları ve sendikalar*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi-7.
- Wilson, G. K. (1981). *Interest groups in the United States*. Oxford: Clarendon Press.
- Yaman, F. T. (2017). Katılımcı demokrasi: Kapsam ve unsurlar. *Trakya Üniversitesi, İİBF Dergisi*. 6(2), 136 – 160.
- Yücekök, A. (1987). *Siyasetin toplumsal tabanı (siyaset sosyolojisi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 565.

KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 3 enstitü, 10 fakülte, 2 yüksekökol ve 14 meslek yüksekökolü bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa feveran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.